

M A N N E N

VAN

BETEEKENIS

IN ONZE DAGEN.

LEVENSCHETSEN EN PORTRETTE

BIJEENGEBRACHT DOOR

N. C. B A L S E M.

HAARLEM,
H. D. TJEENK WILLINK.

1882

INHOUD.

PAUS LEO XIII, door den particulieren correspondent der Nieuwe Rotterdamsche Courant te Rome.....	Blz.	1
JOHANN CASPAR BLUNTSCHLI, door J. C. van den Berg.	„	61
LOUIS PASTEUR, door Dr. J. E. Enklaar.....	„	91
G. J. MULDER, door Prof. J. W. Gunning.....	„	139
DEAN STANLEY, door Dr. M. A. N. Rovers.....	„	189
JOSEPH VIKTOR VON SCHEFFEL, door W. J. Manssen ...	„	223
BERTHOLD AUERBACH, door N. C. Balsem.....	„	265
J. E. GOUDSMIT, door Mr. J. A. Levy.....	„	321
WILLIAM EWART GLADSTONE, door W. F. P. Enklaar..	„	349

LEO XIII.

Tusschen de stad Segni — het Signia der oude Romeinen welks wijnen Strabo, Plinius en Martialis om strijd roemen, en waar volgens Petrarca en Holstenius het kerkorgel werd uitgevonden ¹ — en het gebergte Capreo, welks spitse toppen en steile hellingen slechts voor de gems (*Capre*) toegankelijk zijn, verheft zich tegen de oostelijke helling van de bergketen Lepini, een klein dorp *Carpineto romano* genaamd, ter onderscheiding van *Carpineto lombardo*, waar tegen het einde der elfde eeuw, onder het presidium der groote gravin (Mathilde), de plechtige rijksdag gehouden werd, die het besluit nam om tegen Hendrik de vierde den oorlog voort te zetten, welke in het begin der twaalfde eeuw met de ontrooning en den dood van den dapperen en ongelukkigen keizer eindigen zou. Indien wij de beoefenaars der etymologie mogen gelooven, dan zouden deze beide dorpen hun gelijkkluidenden naam aan dezelfde oorzaak te danken hebben: beiden zouden namelijk gesticht zijn op plaatsen vroeger door beukenbosschen (de *Carpinus betulus* van Linnaeus) ingenomen. Intusschen, even beroemd als *Carpineto Lombardo* was, — in de jaarboeken van de geschiedenis der Guelfen staat zijn naam onmiddellijk naast dien van

Canossa — even vergeten en onbeduidend was tot op den allerjongsten tijd Carpineto Romano. Niemand kon vermoeden dat het plotseling aan zijne onbekendheid zou worden ontrukkt, en dat het, door in Gioacchino Pecci een grooten Paus aan de katholieke wereld te schenken, als met een tooverslag de hooge plaats veroveren zou, die zijn roemrijke naamgenoot sinds lang in de geschiedenis der kerk inneemt. Zou het leerstuk der predestinatie wellicht ook op sommige plaatsnamen van toepassing zijn...?

Ariosto, na Dante de grootste dichter van Italië, heeft gezegd:

. la terra lieta e diletta
 Simile a se — gli abitator produce.

(Eene vriendelijke en bekoorlijke landstreek brengt bewoners voort die op haar gelijken.)

Deze gedachte geldt ook van woeste en onherbergzame oorden. Een bergbewoner heeft andere karaktertrekken dan de mensch die in lage en vlakke streken woont; een grondeigenaar ten platten lande heeft weinig of niets gemeen met de burgerij uit de steden. De geboorteplaats en de omgeving waarin de mensch opgroeit, zijn als het ware de smeltkroes, die gewoonlijk aan het kind in algemeene trekken het karakter zijner geboorteplaats en zijner voorvaderlijke tradities mededeelt. Vóór ik over den Paus ga spreken, zal ik daarom eerst iets zeggen over Carpineto Romano en het geslacht der Pecci.

Carpineto is een arm dorp, te midden van rotsen en geboomte verscholen. Niemand bezoekt het, ondanks het indrukwekkend en schilderachtig landschap waarin het gelegen is. Wel is waar gaan eenmaal 's jaars eenige landlieden uit de vlakte, op den feestdag van den patroon van het dorp, er heen om vee te koopen, doch zij komen bijna nooit verder dan tot het marktveld, dat ongeveer eene halve mijl beneden het dorp ligt, en zij verzui- men niet alsdan hun eigen brood mede te brengen, "want", zeg-

gen ze, "het brood van Carpineto kan alleen door de bewoners van Carpineto gegeten worden". Zij willen daarmee te kennen geven, dat de boeren der plaats, ondanks al hunne inspanning, op hun ondankbaren grond slechts zooveel koren telen als juist voldoende is om niet van honger te sterven, en dat zij in de harde school van den nood hebben moeten leeren, de hoeveelheid van hun voedsel zorgvuldig af te passen, en omtrent de hoedanigheid van hun voedsel niet al te veeleischend te zijn. Waarschijnlijk, ofschoon het mij niet bekend is, voeden de weinige grondeigenaars die te Carpineto wonen, zich veel beter. Het dorp bestaat uit eene enkele straat, die in den regentijd in een bergstroom verandert; uit eene oude bouwvallige kerk, waarvoor de Paus tegenwoordig op eigen kosten eene nieuwe laat bouwen; voorts uit eene goede hoeveelheid hutten en eenige weinige steenen huizen. Vroeger was er geen drinkwater en moest men het op een mijl afstands gaan halen. Dank zij een gelukkig denkbeeld van den tegenwoordigen Syndicus, die de verheffing van Gioacchino Pecci tot den pauselijken troon door het stichten van eene fontein wilde vereeuwigen, stroomt thans het drinkwater dag en nacht op hetgeen men het plein van Carpineto gelieft te noemen, tot groote verbazing der oude vrouwen, en tot groote vreugde van een zwerm in lompen gehulde kinderen, die broederlijk met de varkens der plaats in de waterstralen stoeien.

Al aanstonds springen hier eenige eigenaardig locale karaktertrekken in het oog: afzondering, armoede, matigheid en — als gevolg van de woeste natuur, blootgesteld aan hevige stormen en onweersbuien — eene bijzondere geschiktheid voor de ontwikkeling van het godsdienstig gevoel.

Dank zij hare tegenwoordige vermaardheid, is de familie Pecci de prooi geworden van de beoefenaars der genealogie, die al spoedig ontdekten dat zij afstamt van de Pecci's, heeren van

Argiano², Palatijnsche graven en baronnen van het rijk, weleer ingeschreven in het register der *Monte dei Nove*³ (orde der negen) en die een vrij belangrijke rol gespeeld hebben in de geschiedenis van de trotsché en machtige republiek van Sienna. We hebben hier een tegenhanger van den Corsikaan Napoleon Bonaparte, die plotseling werd omgeschapen in een afstammeling van een toskaansch vorstenhuis. Zijn de genealogen eenstemmig ten opzichte der onderste laag, waarin de voorvaderlijke stamboom van Leo zijne wortelen geslagen heeft, hunne meeningen loopen daarentegen uitéén ten opzichte van den band tusschen de beide geslachten. Geen wonder! 't Is veel gemakkelijker iets te zeggen dan iets te bewijzen. Volgens sommigen zou Pierantonio Pecci, een aanzienlijk man uit het begin der zestiende eeuw, voor het hoofd van den nieuwen tak gehouden moeten worden; volgens anderen komt deze eer toe aan zekeren Antonio Pecci, geb. in 1468, en van wien zij vooronderstellen dat hij tengevolge van staatkundige onlusten uit Sienna verbannen, en daarna door paus Clemens VII welwillend ontvangen en naar Carpineto gezonden werd. Doch dit alles zijn slechts hypothesen zonder eenigen historischen grond. Bovendien, de eerste Pecci van wien de parochiale registers van Carpineto melding maken, was Paschalis Pecci, geboren tegen het einde der 16^e eeuw, die bij gevolg geen afstammeling zijn kon van Pierantonio, die volgens de *Diario Senese* (Dagblad van Sienna) van Girolamo Gigli, in den aanvang der 16^e eeuw reeds een hoogen leeftijd bereikt had, en nog veel minder van Antonio, die in de tweede helft der 15^e eeuw leefde. Ofschoon dankbaarheid geen alledaagsche deugd van vorsten is, en de verdiensten van het voorgeslacht vaak een schrale troost en nog schraler aanbevelingsbrief zijn voor hun door het ongeluk getroffen nageslacht, toch zou dan altijd nog verklaard moeten worden, waarom Clemens VII niet, 't zij in zijne onmiddellijke omgeving, 't zij in een zijner steden, een met zijn waar-

digheid overeenkomend ambt zou hebben opgedragen aan den afstammeling van de zalige Pietro en Margherita, van den eerbiedwaardigen Alfonso Pecci, raadsman en biechtvader van de heilige Brigitta, vriend van de heilige Catharina van Sienna, met wie hij deel nam aan het vrome complot om Gregorius XI van Avignon naar Rome terug te doen keeren, en van den vermaarden Giacomo di Marco, bekend om zijne vorstelijke gastvrijheid voor Martinus V. Door welke zonderlinge speling van het lot zouden de Pecci's van Sienna dan toch verdwaald geraakt zijn in het onbekende, ellendige, vuile dorpje *Carpineto Romano*?

Hun vleierend-vriendelijke hoffelijkheid heeft de scherpzinnigheid der teekenaars van Leo's stamboom verschalkt, anders zou het aan hunne aandacht wel niet zijn ontsnapt, dat er in Italië even veel Pecci's zijn als in Duitschland Müllers, in Engeland Smith, in Holland Meyers. Men vindt ze overal, en bij het gemis van eenig historisch richtsnoer is het inderdaad onmogelijk de Pecci's van Carpineto met eenigen anderen tak van dien naam te verbinden.

Alles wat wij van hen weten komt hierop neer, dat van de 39 leden van het geslacht tusschen Paschalis en Gioacchino, 11 hoofden van huisgezinnen geweest zijn, waarvan 8 hunne landerijen beheerden, twee advocaat en een soldaat was. Bovendien telt hun stamboom 7 gehuwde vrouwen en 21 ongehuwden, waaronder 4 nonnen, 2 priesters, een prelaat, een kardinaal en een paus.

Paschalis heeft slechts één gedenkteeken nagelaten, namelijk eene kapel op zijne kosten gesticht in de parochiale kerk van San Nicolo, en te gelijktijd aan de Madonna, aan St. Roch en aan St. Sebastianus gewijd, eene opeenstapeling die een gunstiger getuigenis aflegt van zijn geloof dan van 's mans beurs. Wanneer iemand van hooge geboorte zich in een arm dorp vestigt, zijn n den regel tot op twintig mijlen in den omtrek aller oogen op

hem gevestigd, en wordt zijn omgang zeer begeerd en zeer gezocht. Toch is zelfs de familienaam van Loreta, Paschali's echtgenoot, niet tot ons doorgedrongen. Geen enkel belangrijk feit, geen enkel gewichtig ambt, geen enkel bewijs van verstandelijke ontwikkeling heeft de Pecci's van af Paschalis tot op Gioacchino, boven andere min of meer welgestelde grondeigenaars van Carpineto onderscheiden. Integendeel Msgr Giuseppe (1736—1806) was, in zijne hoedanigheid van ambtenaar bij de pauselijke schatkist, meer in naam dan met de daad een prelaat; de beide advocaten Carlo en Antonio waren slechts om hunne prijzenswaardige eerlijkheid bekend, en de soldaat Domenico, de vader van den tegenwoordigen opperpriester, die tijdens de Napoleontische oorlogen tot den rang van kolonel opklom, heeft meer geschitterd door zijn ridderlijken heldenmoed, dan door zijne militaire bekwaamheid. Kortom, in plaats van de afdalende reeks der Pecci van Sienna voort te zetten, zijn de Pecci van Carpineto hunne opklimmende reeks begonnen met Gioacchino, die 21 jaar oud reeds doctor in de godgeleerdheid, 27 jaar oud prelaat en referendaris van de signatuur, 28 jaar oud apostolisch gedelegeerde te Benevento, 33 jaar oud aartsbisschop van Damiate en nuntius te Brussel, 36 jaar oud aartsbisschop van Perugia, 45 jaar oud kardinaal was — hij zou het veel vroeger geweest zijn, indien de dood van Gregorius XVI en de vijandschap van Antonelli niet tusschen beide gekomen was — en die ten slotte kamerling van het heilig college en paus werd. De grootste roem van Leo XIII bestaat, naar mijn oordeel, juist daarin, dat hij alles aan zich zelven te danken heeft, dat de genealogische luister van zijn geslacht van hem dagteekent, en ik word wrevelig als ik de haarkloverijen lees van laffe hovelingen, die zich uitputten in de kinderachtige poging, om het hoofd van den verheven parvenu te omkransen met de valsche en verlepte lauweren van het verledene.

Intusschen, al telden de voorvaders van Gioacchino in hunne

rijen geen ridders van den heilige Hieronymus, geen apostolische pronotarii, geen bisschoppen, geen hoofden van republieken, geen hovelingen, geen diplomaten, geen millionairs die aan den heiligen stoel geld leenden, geen geleerden, geen oudheidkundigen, geen zalig gesprokenen, geen biechtvaders van de heilige Brigitta en vrienden van de heilige Catharina von Sienna, — zij waren niet te min brave en goede menschen, die aan hunne nakomelingen een rijken schat van huiselijke en maatschappelijke deugden ten erfdeel maakten. Toen ik de plaats zelve bezocht, met het doel om zoo mogelijk licht te ontsteken over den genealogischen nevel der Pecci's, heb ik mij niet vergenoegd met te snuffelen in de oude paperassen van de gemeente en de parochie, die men tegenwoordig, met verklaarbaren ophef, het archief van Carpineto noemt, maar ik heb ook de oudste boeren opgezocht en navraag bij hen gedaan, en zij getuigden allen: "wij weten van ouder tot ouder, dat de Pecci's van ouder tot ouder de braafste en rechtschapenste inwoners van het dorp geweest zijn." — Ziedaar eene overlevering die meer waard is dan de traditiën van de afstammelingen der oude kruisvaarders!

Welgesteld, doch niet rijk, beheerden de Pecci's van Carpineto zelve hunne kleine bezitting, en schaamden zij zich bij wijlen niet om bij den veldarbeid mede de hand aan den ploeg te slaan. Arbeidzaam en voortvarend, stelden zij nooit tot morgen uit wat heden nog gedaan kon worden, en als zij hun dagwerk geëindigd hadden, wijdden zij zich geheel aan hun rustig en eenvoudig huiselijk leven. Het groot aantal ongetrouwden, dat onder hen wordt aangetroffen, in getalsterkte bijna het dubbel der hoofden van huisgezinnen, getuigt van eene vrij sterke neiging tot ascetisch leven in hun geslacht. Dat het hun niet aan veerkracht en vastheid van karakter ontbroken heeft, mogen we afleiden uit het feit dat zij in hun voorvaderlijk nest te Carpineto zijn blijven wonen, toen niets hen meer verhinderde om uit te vliegen en zich elders

te vestigen. Toch bleef deze karaktertrek, geheel gewijd aan de vervulling van hunne eenvoudige en bescheiden huiselijke plichten, tot op zekere hoogte sluimeren, en trad hij eerst met Domenico, den dapperen en onverschrokken soldaat, helder in 't licht. De vastberadenheid en veerkracht van Domenico werd, in diens huis, evenwel getemperd door de beschroomde zachtaardigheid en angstvallige teederheid van zijne echtgenoot Anna Prosperi Buzzi, de moeder van Gioacchino.

Ziedaar eenige eigenaardig familietrekken: eerlijkheid, rechtschapenheid, arbeidzaamheid, vredelievendheid, zin voor huiselijkheid, neiging tot ascetisme en vastheid van karakter gepaard met angstvallige zachtheid.

Laat ons nu trachten na te gaan, welke werking deze locale en voorvaderlijke eigenaardigheden op Leo XIII uitgeoefend hebben.

De heilige Vader werd den 2den Maart 1810 te Carpineto geboren. Bij zijn doop ontving hij de namen Vincenzo Gioacchino. Zijne moeder sprak hem altijd bij den eersten naam toe, en hij zelf gaf daaraan ook de voorkeur, tot hij zijne studiën bijna geëindigd had. Daarna, ik weet niet waarom, liet hij zich altijd Gioacchino noemen.

Van zijne eerste levensjaren is weinig bekend, en hij heeft zich naar 't schijnt in niets van andere kinderen onderscheiden, behalve dat hij vaak stil en in zich zelve gekeerd was. Toen hij den leeftijd bereikt had, waarop hij onderwijs moest ontvangen, werd hij met zijn ouderen broeder Giuseppe, den tegenwoordigen kardinaal, naar het Jezuïeten-college te Viterbo gezonden, waar hij zijne taal- en letterkundige studiën begon onder de leiding van pater Leonardo Giribaldi, een man van groote talenten. Van daar ging hij over naar eene andere inrichting der Jezuïeten, het Collegium Romanum, waar hij na een aanvullingscursus over letterkunde bij de paters Ferdinando Minini en Giuseppe Bonvinci gevolgd te hebben, zich aan wijsgeerige studiën wijdde

onder de leiding van P. Giovanbattista Pianciani, een neef van Paus Leo XII, en den beroemden mathematicus P. Andrea Carafa. Begaafd met een buitengewonen aanleg en evenals zijn geslacht van nature arbeidzaam, werkte hij zoo ijverig en met zulk een gelukkigen uitslag, dat hij, om niet te spreken van de Redelijke Wijsbegeerte waarin hij vooral uitmuntte, in 1828 den eersten prijs verwierf voor de physico-chemische en het eerste accessit voor de physico-mathematische wetenschappen.

In dien tusschentijd had hij zijne zachte en lieve moeder verloren. Hij gevoelde tevens dat de ascetische neiging van zijn geslacht in hem begon te ontwaken; de indrukken van Carpineto, zoo bevorderlijk voor de ontwikkeling van het godsdienstig gevoel, hadden bovendien eene zekere wijding ontvangen door de schier kloosterachtige afzondering op het college, zoodat hij, toegeevende aan de raadgevingen en den zedelijken aandrang der Jezuïeten, besloot om zich aan de priesterlijke loopbaan te wijden. Hij besteedde nu vier jaren aan de studie der Katholieke theologie, onder de leiding van mannen zoo doorkneed in deze wetenschap als P. Giovanni Perrone, Francesco Monera, Michele Zecchinelli, Cornelio van Everbroeck en Francesco Sanerio Patrizi. Tijdens zijne theologische studiën werd hij, ondanks zijn jeugdigen leeftijd, tijdelijk tot repetitor in de wijsbegeerte aan het Collegium Germanicum aangesteld, en hij kweet zich zoo goed van de hem opgedragen taak, dat hij met de vleiendste loftuitingen overladen werd. Niet minder lauweren veroverde hij in 1830 bij gelegenheid van een openbaar twistgesprek over eenige leerstukken der kerkelijke dogmatiek.

De Jezuïeten zijn fijne kenners op het stuk van talenten. Een der medeleerlingen van Vincenzo Gioacchino, te Viterbo en te Rome, heeft van hem de volgende getuigenis afgelegd: "Hij werd bewonderd om zijne talenten, maar nog meer om de voorbeeldloze gestreghheid zijner zeden. (Men ziet, we hebben hier weêr

de ascetische neiging van zijn geslacht, die langzamerhand de overheerschende karaktertrek van zijne machtige en edele persoonlijkheid worden zal). "Reeds te Viterbo zag ik in hem niets dan verstand en geest. Te Rome heeft hij, voor zoover ik weet, nooit kameraden gehad. Hij kwam nooit op een soirée, schepte in geen enkel vermaak behagen, nam nooit deel aan eenig spel." (Een der locale invloeden van Carpineto, de afzondering, moet dus reeds zeer vroeg zijn werking op hem uitgeoefend hebben, omdat hij zijne geboorteplaats reeds bij den aanvang zijner studiën verlaten heeft, en er sedert zelden en slechts voor korten tijd teruggekomen is.) "Zijn kamertje, zijn schrijftafel en zijne boeken, ziedaar zijne geheele wereld." (Wij zagen dat zin voor huiselijkheid een familietrek der Pecci's was.) De studie en de wetenschap was zijn paradijs. Reeds op twaalf- of dertienjarigen leeftijd schreef hij latijn in proza en poëzie, met eene voor dien leeftijd inderdaad verbazingwekkende gemakkelijheid en bevalligheid." 4

Dank zij de gunst der Jezuiten, die zich reeds van zijn broeder Giuseppe hadden meester gemaakt en hoopten dat ze zich ook hem zouden kunnen verzekeren, ging hij van het Collegium Romanum over naar de Kerkelijke Academie der edelen. Daar bleef hij zich even gunstig ontwikkelen naar hoofd en hart; hij bleef dezelfde: terug getrokken, bescheiden, rustig, ernstig, arbeidzaam, rein en zuiver als een kind. Daardoor trok hij de aandacht van eenige wereldsche prelaten, die over hem spraken als een verwonderlijke nieuwigheid; hunne opmerkingen maakten eenig gerucht en, van mond tot mond gaande, kwamen zij den regeerenden paus Gregorius XVI ter oore. Deze, nieuwsgierig en begeerig tevens om te zien of de goede naam, de deugd, het verstand en de wijsheid die men den jeugdigen Pecci toeschreef, overdreven waren of niet, liet hem bij zich komen.

Fra Mauro Cappellari (geslachtsnaam van Gregorius XVI), dien de bewoners van Orvieto en Montefiascone 5 hemelhoog geprezen

hebben omdat hij hunne wijnen — door er veel van te drinken — weer in eere gebracht heeft, en dien de bewoners van de Romagna even innig verwenschen om het bloed dat hij onder hen heeft doen stroomen, was niettemin, wat godgeleerde kennis betreft, een van de geleerdste pausen die wij sedert Benedictus XIV gehad hebben. Bovendien was hij een scherpzinnig menschenkenner. Hij behoefde Gioacchino dan ook maar te zien en eenige oogenblikken met hem te praten, om hem op zijne juiste waarde te schatten. Van dat oogenblik af was de toekomst van den jongeling verzekerd.

Den 16den Maart 1837 ontving hij den titel van prelaat van de kamer des heiligen Vaders en tevens de betrekking van referendaris van de Signatuur; den 23sten December van hetzelfde jaar werd hij in de kapel van het Vicariaat tot priester gewijd door kardinaal Carlo Odescalschi, die sedert het purper afgelegd heeft en Jezuiet geworden is. De oude en eerwaardige Lais, bisschop van Anagni — Carpineto behoorde kerkelijk tot de diocese van Anagni — ontving den jeugdigen priester met de teederheid van een vader, en men zegt zelfs dat de oude man, bij den aanblik van Gioacchino diep bewogen, als een andere Simeon hem de roemrijke toekomst die hem wachtte zou hebben voorspeld. Doch ik heb reden om te gelooven dat we hier te doen hebben met eene profetie, die eerst na hare vervulling in omloop is gebracht. Achtereenvolgens benoemd tot gedelegeerde (gouverneur) te Benevento, te Perugia, en te Spoleto, wist Gioacchino zich als vertegenwoordiger van den Paus-Koning te doen eerbiedigen, al bleef hij dezelfde wat den eenvoud en de bescheidenheid zijner levenswijjs, en zijne liefde voor afzondering en studie betreft. Zijn bestuur was een toonbeeld van nauwlettend toezicht, onpartijdigheid, rechtvaardigheid en strengé toepassing der wetten. Wanneer hij kon vermoeden dat hij de afgedwaalden tot den goeden weg zou kunnen terug brengen, pastte hij de zachtheid zijner moeder toe;

getuige de stad Perugia, wier gevangenen gedurende eenigen tijd geheel van hare gewone gasten bevrijd waren en tot aller ongeveinsde verbazing ledig stonden. Doch als hij te doen had met verharde booswichten, en nog meer als hij stond tegenover schelmen die door hooggeplaatste personen beschermd werden, dan kwam de energie van zijn vader in hem boven, en deinsde hij niet terug om de schuldigen met onverbidde gestrengheid te straffen; getuige de stad Benevento, die hij binnen weinige maanden van eene luidruchtige en bloeddorstige bende schelmen bevrijdde.

Roovers en smokkelaars doorkruisten met talrijke benden het grondgebied dier stad, en maakten zich aan allerlei afpersingen en misdaden schuldig. De bevolking, door angst en schrik overvallen, gaf niet alleen iedere poging om zich tegen de roovers te verdedigen op, maar durfde bij de regeering zelfs geen aanklacht meer indienen tegen schelmen, die door de aanzienlijkste families der landstreek, 't zij uit vrees, 't zij uit hebzucht, 't zij uit verdorvenheid van hart, beschermd werden. Door tusschenkomst dezer groote heeren konden de roovers zich zelfs verheugen in het patronaat van drie kardinalen van Benevento: Hunne Eminenties Pedicini, de Simone en Pucca⁶, die aldus — onbewust natuurlijk — ten koste der gerechtigheid de behulpzame hand boden aan roovers en moordenaars. De nieuwe gedelegeerde verzekerde zich eerst van de trouw der linie-troepen en der gendarmen waarover hij te beschikken had, vervolgens gelastte hij eene huiszoeking in al de woningen waar men vermoedde dat roovers verborgen werden, onverschillig aan wie ze ook mochten toebehooren, met het bevel om geweld te gebruiken indien tegenstand geboden werd en alle weerspanningen, hoe hoog geplaatst ook, zonder aanzien des persoon gevangen te nemen en te straffen.

Natuurlijk ontbrak het niet aan verzet en geweldadigen tegenstand. Doch de gedelegeerde hield woord. Toen hij vernomen

had dat een zeer rijk en zeer machtig markies, op het kasteel van een zijner vasallen, aan verscheidene roovers gastvrijheid verleend had, gelastte Pecci dat men het kasteel opeischen en, ingeval eener weigering, stormenderhand innemen zou. Na een verwoed gevecht viel het kasteel in de handen der troepen en werden al de weerspannigen gevangen genomen. Zoodra de trotsche markies tot zijne groote verbazing de gebeurtenis vernam, begaf hij zich onmiddellijk naar den gedelegeerde, slingerde hem met onstuimige woede zijne vertoornde ontboezemingen in het aangezicht, onder bedreiging dat hij, de markies, hem, Pecci, uit Benevento zou laten weggagen, indien de gevangenen niet terstond in vrijheid gesteld werden. Met onverstoorbare kalnte antwoordde Msgr Pecci: *“Zeer goed, mijnheer de markies! Ik zal naar Rome teruggeroepen worden, maar middelerwijl zult gij drie maanden in de gevangenis doorbrengen met geen ander voedsel dan droog brood en water.”*

De markies werd gevangen gezet, en ondanks de tusschenkomst zijner bloedverwanten en vrienden kon de aanzienlijke man zich gedurende drie maanden in den kerker aan zijn niet zeer smakelijk voedsel vergasten. Deze vastberaden handelwijs was voldoende om den moed van de eerlijke lieden onder de bevolking te doen herleven, en schrik in te boezemen aan de schurken, die nu naar het koninkrijk Napels, hun laatste toevluchtsoord, de wijk namen.

Op het Consistorie van 27 Januari 1843 werd Msgr. Gioacchino Pecci tot aartsbisschop van Damiate benoemd, en 17 Februari daaraanvolgende door kardinaal Lambruschini, — begunstiger en begunstigde tevens van de Jezufeten, — in de kerk San Lorenzo in Panisperna, op de gebruikelijke wijze gewijd. Een en ander was slechts de voorbereiding zijner benoeming tot Nuntius te Brussel.

Na achtereenvolgens over Pecci als kind, als priester, als pre-

laat en als gouverneur gesproken te hebben, zijn wij thans genaderd tot Pecci, den diplomaat. Carpineto behoort tot de voormalige provincie Ciociara ⁷, welks bewoners over het algemeen geboren diplomaten zijn. De advokaten spelen den diplomaat tegenover de rechters, de geneesheeren tegenover hunne zieken, de pastoors tegenover hunne parochianen, de winkeliers tegenover hunne klanten, de boeren tegenover hunne landheeren en omgekeerd.

De onnoozelsten, zij die schier van alle verstandelijke ontwikkeling ontbloot zijn, — en de groote meerderheid der Ciociari bestaat uit ongeletterden, — kenmerken zich niettemin door zekere soort van slimheid en behendigheid, die men te vergeefs elders zou zoeken. De beste diplomaten van den heiligen stoel zijn dan ook uit Ciociaria afkomstig; onder dezen behoef ik slechts kardinaal Giacomo Antonelli te noemen. Deze eigenaardige karaktertrek zijner stamgenooten ontbrak natuurlijk aan Msgr. Pecci niet, doch, dank zij zijne eerlijke overtuiging en zijn rechtschapen hart, brak hij met de oude routine zijner voorgangers, die voornamelijk bestond uit een min of meer behendig mengsel van deffigheid en slimheid. In het vrije België en aan het hof van zulk een rechtschapen en verstandig koning als Leopold I, volgde Pecci, tot groote voldoening van den vorst en van de Belgische natie, eene geheel nieuwe diplomatie. Zijne beschaafde vormen, zijn fijne takt, zijn ongeveinsde openhartigheid, zijn onberispelijke hoffelijkheid, zijne zeldzame politieke gematigdheid, zijn liefde voor studie, de ijver en toewijding waarmee hij de christelijke opvoeding der jeugd en allerlei instellingen van liefdadigheid bevorderde, dit alles deed hem zoozeer aller harten winnen, dat koning Leopold, toen Msgr. Pecci, na een verblijf van drie jaren naar Rome teruggeroepen werd, de aandacht van Gregorius XVI op hem vestigde "als een prelaat, die in alle opzichten waardig was om met het purper bekleed te worden". Vijf en dertig jaar daarna, toen Pecci

tot paus gekozen was, hieven de Belgische bladen van alle partijen een gemeenschappelijk lofied aan te zijner eere.

Doch zijn succes in België had het ongeluk te mishagen aan de Curie te Rome, voor wie de geest der intrige sedert eeuwen eene tweede natuur geworden was, en die gewoon was zelfs de geringste wijziging met wantrouwende oogen gade te slaan. Met ongezeggelijke hardnekkigheid zich verzettende tegen de providentiele wet van den vooruitgang, had zij zich zelve gedoemd tot de meest volstreckte onbewegelijkheid, zoowel in het rijk der gedachten als op het gebied der feiten; hoe zou zij dan hebben kunnen dulden, dat eenig prelaat op eigen gelegenheid en naar eigen persoonlijk inzicht handelde, in eene betrekking zoo belangrijk als eene nunciatuur, waarvan de internationale betrekkingen en het gezag van den heiligen stoel voor een goed deel afhankelijk was? Men besloot dus Msgr. Pecci zoo spoedig mogelijk terug te roepen. Wel werd daardoor zijne diplomatieke loopbaan afgebroken, doch de kardinaal-staatssecretaris Lambruschini, die hem tot bisschop gewijd had, zijne uitstekende bekwaamheid waardeerde en bovendien wist dat Pecci bij de Jezuïeten zeer gezien was, veranderde zijne politieke ongenade in eene bevordering op kerkelijk gebied, en wist te bewerken dat Gregorius XVI Msgr. Pecci bevorderde tot aartsbisschop van Perugia en kardinaal in *pectore*.

Ik zeide reeds dat de Jezuïeten vurig begeerden zich van den geest van Gioacchino meester te maken, gelijk zij vroeger hunne hand reeds op zijn broeder Giuseppe gelegd hadden; doch wel verre van hun plan ten opzichte van eerstgenoemden te zien gelukken, verloren ze ook nog Giuseppe, die in 1848, na rijp be raad, de orde van Ignatius Loyala verliet. Om deze dubbele nederlaag, te opmerkelijker omdat de Jezuïeten de beide broeders met de grootste teederheid gekoesterd, opgevoed en geliefkoosd hadden, en Gioacchino bovendien voornamelijk aan hunne sym-

pathie, hun zorg, hun machtige bescherming de schoone en verrassend snelle politiek-religieuze looppbaan te danken had, die hij te Benevento begon en te Brussel eindigde, — om, zeide ik, deze dubbele nederlaag te begrijpen, is het niet ondienstig, even een korten blik te werpen op den tegenwoordigen toestand van de weleer alvermogene en voor altijd gedenkwaardige Compagnie van Jezus.

De talenten van den eersten rang zijn bij de Jezuïeten opgevolgd door nulliteiten, de gouverneurs der koningen door volkje van gering allooi, de fijne diplomaten door halve gekken. De groote hoofden der orde: een Ignatius Loyala, Laynes, Salmeron, Bobadilla, Fransciscus Xaverius, Rodriguez Pierre Favre, d'Aubigny; Ricci, zijn vervangen door middelmatigheden als P. Beckx. In plaats van een Mariana, Molina, Becan, Sanchez, Bellarmino, Santarelli, Duperron, Escobar, Buzenbaum, Bartoli, vreemde schrijvers, zoo ge wilt, die gij uit het oogpunt van zedelijkheid en godsdienst vrij wat kunt verwijten, maar die niettemin de wereld der ideeën omwoelden, met 't plan om zich van de menschelijke rede meester te maken, — hetgeen hun dan ook meer dan eens en in meer dan een land gelukt is, dank zij de medewerking van het Vatikaan, — in plaats van zulke mannen telt de beroemde orde tegenwoordig niets dan hansworsten, kwakzalvers, ruwe gooche-laars met het bijgeloof der groote menigte ⁸, stoomfabrikanten van heiligen, onzinnige geografen van eene wereld die hermetisch voor de oogen der levenden gesloten is: het paradijs ⁹; dichters van den godsdienstigen Parnassus ¹⁰, die zelfs den minst-ontwikkelde weerzin en walging inboezemen. Hun stereotype glimlach, hoffelijke vormen, zuur-zoete liefkozingen, vleierend-vriendelijke taal, zoodat men bijna geneigd zou zijn te gelooven dat de slang, die ons aller moeder Eva verleidde, een praehistorische Jezuïet geweest is; — dit alles heeft thans plaats gemaakt voor eene zeer alledaagsche, onhandige, nurksche

istigheid, vermengd met wrevel en bitterheid, en uitbarstingen van onhandigen en onvoorzichtigen toorn. Gesticht met het doel om het Pausdom te steunen, spant het genootschap van Loyola niettemin zijne uiterste krachten in om den Heiligen Stoel geheel te verwoesten en door zijne reactionaire buitensporigheden en onzinnige afgoderij den weerzin op te wekken zelfs van de angstvalligste zielen, die niets liever zouden wenschen dan de vrijheid te dienen zonder daarom de katholieke kerk te verlaten. De orde had nog slechts een enkel man, waard den naam Jezuiet te dragen, maar zij heeft Curci — want hij was het — op schandelijke wijze uit haar midden gebannen.

Ziedaar het peil waartoe de beruchte compagnie heden ten dage gezonken is!

Nu is het waarlijk gemakkelijk genoeg te begrijpen, waarom Giuseppe Pecci in 1848 de mazen van het net, waarin men hem gevangen had, verbrak, en waarom Gioacchino Pecci, zoolang hij aartsbisschop was, zich heeft weten te onttrekken aan al de kunstmiddelen, waarmee men hem in de muizenval van Loyola hoopte te lokken. De beide broeders bezaten een te rein en zuiver hart; zij waren te oprecht en te eerlijk om in den bedorven en verpestten dampkring van het Jezuietisme te kunnen ademhalen en hun eerlijk gemeenden godsdienst met zulk valsch namaaksel te verwisselen.

Indien wij later Leo XIII het hoofd zien buigen voor een invloed, dien Gioacchino Pecci vroeger krachtig heeft weerstaan, dan is dat, behalve aan den drang van sommige bijzondere omstandigheden, voornamelijk daaraan toe te schrijven, dat hij zich heeft moeten onderwerpen aan eene historische wet van het Pausdom, waarover ik aanstonds spreken zal. Wij zouden oppervlakkig oordeelen, indien we hem van tegenspraak of zwakheid beschuldigden.

Doch de kardinaal-aartsbisschop van Perugia had zich niet vergenoegd met voor zich zelve den invloed van de orde der

Jezuïeten te weerstaan; hij had haar ook bestreden. Openlijk in 1878 in naam der vrijheid, bedektelijk naar aanleiding van den heiligen Thomas, aan wien hij in 1859 eene akademie van wetenschappen had toegewijd en dien hij, zelfs nadat hij den pauselijke zetel beklommen had, in 1880 tot schutspatroon der katholieke academiën, lyceën en collegies benoemde.

Thomas van Aquino, wiens genie de luister der middeleeuwen was en van wien zelfs de rationalistische wijsgeeren met diepen eerbied spreken, heeft het voorrecht niet om aan de Jezuïeten te behagen. Waarom? De eerwaarde vaders zeggen het niet. Zeker niet uit liefde voor den vooruitgang der wetenschappen; de kreeftengang is immers hun geliefkoosde looppas? Bovendien, eene verschillende waardeering van het stelsel van Thomas van Aquino uit wetenschappelijk oogpunt, kan de reden niet zijn van hun fellen haat voor den *Doctor universalis*. Want ze haten hem met onverbloemde innigheid, zooals den lezer blijken zal uit de navolgende woorden van een kerkelijk schrijver, die hen van nabij heeft gekend: pater Curci. Bedrieg ik mij niet, dan vinden wij den sleutel tot den onverwinnelijken afkeer der Jezuïeten voor den *Doctor Angelicus*, vooreerst in de stelling door hem verkondigd dat de vrijheid van den mensch in volkomen overeenstemming is met het geloof aan de almacht Gods, en ten andere in het staatkundige gedeelte zijner *Summa theologiae*.

“Zij voeren”, zegt Curci, “een openlijken oorlog tegen het rationeele gedeelte der wijsbegeerte van den heiligen Thomas en een bedekten, kwalijk verborgen oorlog tegen zijne theologische bespiegelingen, ofschoon beiden voorgeschreven zijn door het Instituut van den H. Ignatius en door al de algemeene congregaties, met uitzondering van die uit den allerjongsten tijd. Toen ik, jaren geleden, mij te Piacenza bevond, ontmoette ik een jeugdig, spaansch Jezuïet, zeer ervaren in de scholastiek, en zijn leerling, een jongen abt, zekeren Bossette, die daarna tot kanunnik en hoogleeraar in de wijsbegeerte benoemd, dezelfde leerstukken aan twee broeders onderwees,

Serafino en Domenico Sordi, beiden met groote talenten begaafd en als geboren — vooral Serafino — voor de beoefening der bespiegelende wetenschappen. Nadat de gebroeders Sordi jezuiten geworden waren, poogden zij in het geheim, — er stond hun geen andere weg open — de kennis van het vogelvrij verklaarde stelsel te verspreiden. Door de orde te Napels geplaatst, bleef Serafino de hoofdleider eener verborgen propaganda voor de leerstellingen van den heiligen Thomas, doch toen men het ten slotte ontdekte, braken de vervolgingen los. Pater Taparelli, de broeder van Massimo d'Azeglio, dien men deswege van zijn leerstoel in de wijsbegeerte te Napels ontzette en als onderwijzer in de Fransche taal naar Palermo zond, kan er van getuigen. Kardinaal Gioacchino geraakte om dezelfde reden met de Jezuiten in conflict, en thans is hij zijn broeder kardinaal Giuseppe behulpzaam in de edele en heilzame poging, om de scholastiek weer in eere te brengen. Het merkwaardigste van de geschiedenis is, dat terwijl de compagnie van Jezus de Thomisten zoo onverbiddelijk te lijf viel, zij de avontuurlijkste afdwalingen begunstigde, ten minste duldde, en zelfs in het openbaar de stelling liet onderwijzen, dat men de anorganische natuur in eene plant zou kunnen veranderen, indien wij slechts in het bezit waren van de daartoe vereischte fijne werktuigen. Waarom voegen zij er niet bij, dat men haar ook wel in een dier zou kunnen veranderen? Slechts de scholastiek is veroordeeld, en men behoeft van hare leerstellingen slechts te reppen om een storm van onzinnige woede te doen ontstaan." 11

Dat de gebroeders Pecci de leerstellingen van Thomas van Aquino willen doen herleven, is zeker geen verblijvend teeken van wijsgeerigen vooruitgang. De scholastiek, wier hoofdkarakter bestaat in de poging om de theologie in verband te brengen met wijsbegeerte, beter gezegd: met de dialectiek, heeft even als alle menschelijke aangelegenheden drie tijdperken doorloopen; een tijdperk van opkomst, van vollen bloei en van verval. Van de 9^e tot het einde der 12^e eeuw, het tijdperk van haar opkomst, was de wijsbegeerte geheel en al de gehoorzame dienstmaagd der theologie, *ancilla theologiae*. In de 13^e en 14^e eeuw, het tijdperk van den vollen wasdom der scholastiek, nam de wijsbegeerte, dank zij de studie van Aristoteles en het onderwijs der Arabie-

ren, een veel ruimer plaats in, zoo ruim zelfs dat zij zelfstandig haar eigen weg zou hebben kunnen gaan, indien de banden die haar aan de theologie vasthechtten, haar niet belemmerd hadden. In het tijdperk van haar verval, in de 15^e en 16^e eeuw, nam de wijsbegeerte allengs een ongemeene vlucht, zoodat zij, krachtig gesteund door de vernieuwde studie der klassieken, door de ontdekkingen van Galilei en den wijsgeerigen arbeid van Bacon en Descartes, eindelijk de windselen geheel verbrak waarmede de theologie hare vrije beweging belemmerd had.

Voor ons, kinderen dezes tijds, die midden in de 19de eeuw leven, heeft eene opwekking om tot het wetenschappelijke standpunt der middeleeuwen terug te keeren, zeker niets verleidelijks. Ze laat ons uitermate kalm en wekt slechts een glimlach van verbazing — of spot. En al waardeeren wij het in Gioacchino Pecci, dat hij als paus getrouw gebleven is aan de denkbeelden door hem als aartsbisschop en kardinaal gepredikt, toch hebben wij geen de minste reden om hem dankbaar te zijn voor zijne poging om de leerstellingen te doen herleven van een Thomas van Aquino, die, hoe buitengewoon begaafd ook, niet te min door zoovele eeuwen van vruchtbare ontwikkeling in het rijk der gedachten van ons gescheiden is. Leo XIII wil het verleden uit zijn graf doen verrijzen, als een voortdurend protest tegen het heden en de toekomst. Hij is vast en innig overtuigd, dat wij aan de zaligheid onzer zielen alles wat wij buiten de kerk geleerd hebben ten offer moeten brengen. Ik zal hem over deze zijne overtuiging niet hard vallen. Ze behoeft ons bovendien geen bezorgdheid in te boezemen, want de vooruitgang staat niet onder de macht der roomsche curie, maar zij gehoorzaamt aan de providentieele wetten van God; ondanks de pausen zal zij haar rustigen gang vervolgen. Het was mij slechts te doen om opmerkzaam te maken op den bedekten strijd van Gioacchino Pecci tegen de Jezuïeten, naar aanleiding van den *doctor Angelicus*. Zijn onverholen strijd tegen de

orde springt duidelijker in het oog. Hij voerde dien in naam van niets minder dan de vrijheid.

In zijn herderlijken brief van 1877, bij gelegenheid van de Vasten, sprak de aartsbisschop van Perugia over de beschaving, als een voorwendsel in de handen van de vijanden der kerk, om aan het katholicisme den oorlog te verklaren. Het daarop volgende jaar, wederom bij gelegenheid van de Vasten, sprak hij over de beschaving, beschouwd uit het oogpunt van de volmaking der menschheid. Mij is niets bekend zoo schoon, zoo verheven, zoo christelijk en mitsdien zoo vrijzinnig, als de denkbeelden in dezen herderlijken brief ontwikkeld. Te recht merkte hij op, dat de beschaving de zeden verbeteren, de harten reinigen en den mensch goed en edelmoedig moet maken in zijne persoonlijke, huiselijke, staatkundige en maatschappelijke betrekkingen. De kerk vervolgde hij, kan niet vijandig tegenover de beschaving staan, omdat zij de liefde, die slechts door het christendom gepredikt wordt, aan de beschaving ten grondslag gelegd heeft.

Daarop volgt dan eene uitvoerige schets van den heilzamen invloed door de christelijke zedeleer uitgeoefend, en van de zegeningen die staat en maatschappij aan de leerstellingen der kerk te danken hebben. Doch laat ik den kardinaal-aartsbisschop zelve het woord geven, opdat ik aan den welsprekenden eenvoud zijner woorden niet te kort doe.

“Ten opzichte der burgerlijke samenleving”, zegt hij, “moet men van den eenen kant het oog vestigen op de onderdanen, die als het ware de stof zijn die geordend moet worden, van den anderen kant op de macht der vorsten die het ordenend beginsel vertegenwoordigt. Welnu, ten opzichte van beiden predikt de kerk, de heilige schrift getrouw verklarende, denkbeelden die slechts zouden behoeven te worden toegepast, om eene waarachtige en vruchtbare beschaving in het leven te roepen.

“Alle macht”, zegt zij, “komt van God.” Doch indien de macht van God afkomstig is, dan moet zij zelve eene afspiegeling zijn van de majes-

teit en de goedheid Gods, ten einde aan de onderdanen eerbied en vertrouwen in te boezemen. Al wie, 't zij door de keuze des volks, 't zij ten gevolge zijner geboorte, de teugels van het bewind in eene republiek of in eene monarchie in handen neemt, mag niet streven naar de voldoening zijner eerzucht, of het ijdel genot om allen te overheerschen, maar behoort uitsluitend bezielde te zijn door de begeerte om met alle middelen zijne broeders te dienen, evenals de zoon van God, die niet gekomen was om gediend te worden maar om te dienen.

"In deze korte en eenvoudige grondbeginselen ligt de bekoorlijkste en edelste hervorming van het gezag, die men wenschen kan, opgesloten.

"De *Koningen der heidenen* hadden een treurig misbruik gemaakt van het gezag. Hunne zondige begeerten waren onbegrensd, en om ze te kunnen bevredigen verslonden zij de vruchten van het zweet en bloed der volken. Hun wil was wet, en wec degenen die hun niet terstond gehoorzaamden! *Hun schoon klinkende titels waren eene plechtige en wreede ironie bij hunne daden.*

"Geheel anders is het gezag overeenkomstig de christelijke leer. Het is bescheiden, werkzaam, slechts bezielde door de begeerte om het goede te doen, in toom gehouden door de vrees voor de straf, waarmee de slechte souvereinen in den onvermijdelijken dag des oordeels getuchtigd zullen worden.

"Wie zou kunnen outkennen dat het hart zich outsluit bij de voorstelling van zulk een edel beeld van het gezag, en dat de gehoorzaamheid die het eischt en die voor de ontwikkeling der maatschappij onmisbaar is, al hare bitterheid verliest, en gemakkelijk en aangenaam wordt.

"En de vermaningen die de kerk tot de koningeu richt, zijn geheel in overeenstemming met hetgeen zij tot de volken zegt. Indien het gezag van God afkomstig is, daaraan zijn recht, zijne majesteit, zijn ijver om het goede te doen ontleent, dan is een opstand tegen den vorst, die tegelijk een opstand tegen God zou zijn, ongeoorloofd.

"De hulde der onderdanen moet oprecht en eerlijk zijn, niet de vrucht van slaafsche vrees voor straf, maar voortgevloeid uit plichtbesef.

"Gij zult, Geliefden, zeker meermalen tegen de kerk de beschuldiging hebben hooren inbrengen, dat zij het despotisme begunstigt en de vijand in is van de vrijheid der volken. Gij zult nu in staat zijn om een juist oordeel over deze onrechtvaardige beschuldigingen te vellen.

"Gewis, de kerk schenkt hare goedkeuring niet aan oproerlingen, aan

stelselmatige vijanden van het gezag, maar de gehoorzaamheid die zij inscherpt, vindt eene ruime vergoeding in de hervorming die het gezag ondergaat. Christelijk geworden, heeft het al zijne oude en onrechtvaardige neigingen tot roof en onderdrukking afgelegd, treedt het op in de gedaante, in het karakter van een vaderlijk bewind, eerbiedigt het de grenzen die door de rechtvaardigheid zijn getrokken, en indien het aftwaalt, indien het 't gebied van het geweten betreedt, stuit het altijd op iemand, die met de apostelen zegt: *men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen.*

“Ja, Geliefden, de onderdanen die door *laffe vrees week en schuchter gemaakt zijn*, zijn niet opgevoed in den schoot der kerk, maar zijn buiten haar geboren, in eene samenleving die geen ander recht erkent dan het ruwe geweld. Van daar de smart die wij gevoelen als wij telkens hooren zeggen, *dat wij eene eerlijke vrijheid niet lief hebben; de vrijheid, die bekoorlijke bloem, die door eigen kracht als van zelve ontkiemt en ontluikt in eene maatschappij, waarover de geest der katholieke kerk zweeft!*

“Het was Benjamin Franklin die aan het einde van zijn leven, aan de openbare aangelegenheden gewijd, als de vrucht eener rijke ervaring te Philadelphia schreef: *Eene natie kan slechts geheel vrij zijn, indien zij deugdzaam is en de volken hebben des te meer behoefte aan een Heerscher, naarmate zij meer bedorven en ontaard zijn.*

“Een ander schrijver, wiens naam zeer geliefd is bij hen die voor de beschaving strijden, heeft uitgeroepen: *Wij willen den godsdienst niet verwoesten, omdat een volk zonder godsdienst de prooi wordt van den een of ander zegevierenden soldaat.* Hij sprak aldus, omdat hij uit de afschuwelijke bacchanaliën, de goddelooze en bloedige uitpattingen der fransche revolutie, een despoot zag te voorschijn komen, die hen die tegen God in opstand waren in militaire boeien klonk, de universiteiten, de wetenschap en de kunst naar zijn volstreckte willekeur vervormde, en die geëindigd zou zijn, met zich zelfs van de gewetens meester te maken, indien de christelijke geestelijkheid zijne onbeschaamde aanmatiging niet gebroken had.”

Deze bespiegelingen over de wederkeerige plichten van de onderdanen en hunne overheid zijn zeker zeer schoon en zeer ver-

heven! Men vindt ze ook bij Paulus en bij tal van kerkvaders uit de eerste eeuwen onzer jaartelling. Ongelukkigerwijs komen ze in geen enkel opzicht overeen met de voorschriften, en nog veel minder met de daden van het Pausdom. De heilige stoel heeft in alle eeuwen nooit iets anders dan zijne wereldsche belangen op het oog gehad. Hij heeft de koningen door de natiën en de natiën door de koningen onderdrukt, naar gelang zijn politiek belang het meebracht; in naam van den God der liefde heeft hij ter dood toe allen vervolgd die niet dachten zooals hij; hij heeft zooveel als in zijn vermogen was, afschuwelijke en eindeloze oorlogen doen ontstaan; hij heeft schier alle oorden der wereld met christenbloed doorweekt; hij heeft bij millioenen ¹² slachtoffers geveld; hij heeft de *eerlijke vrijheid*, de ordelijke vrijheid waarvan Gioacchino Pecci spreekt, altijd gehaat zooals men slechts de zonde kan haten, en zijn verblind, onverdraagzaam, onzinnig despotisme staat zeer ver beneden het verstandige, doch militaire despotisme van Napoleon I.

Gij spreekt van schitterende titels die eene bittere ironie zijn met de feiten — welnu, de opperpriesters te Rome noemen zich *onfeilbaar, stedehouders van Christus, stedehouders Gods, God op aarde*.

Gij spreekt van *beschaving* . . . maar indien de volkswodee haar niet gedwongen had om af te zien van hare niet zeer christelijke overredingsmiddelen, dan zou de kerk immers nog altijd de zachte heerschappij van de pijnbank en den brandstapel der Inquisitie op ons toepassen!

Gij spreekt van *vrijheid* . . . maar al wat zij ons in dit opzicht heeft aangeboden is immers kort saamgevat in het *Dictatus Papae* ¹³ van Gregorius VII en den *Syllabus* van Pius IX!

Gij spreekt van *humanizeering* van het gezag . . . maar wij behoeven immers niet ver in het verledene af te dalen, de regeering van de drie laatste pausen Leo XII, Gregorius XVI en

Pius IX vloeit over van zooveel willekeur en rechtsverkrachting, van zooveel ongerijmde vervolgingen, van zulk een woeste en bloedige tirannie, dat de *koningen der heidenen* gerust de vergelijking met hen kunnen wagen. Duizende malen hebben immers de Italianen, die door het achterdochtig en verwoed pauselijk despotisme in ellendige kerkerholen opgesloten of uit hun vaderland gebannen werden, uitgeroepen: "*Het wereldlijk gezag der priesters kan niet van God, maar slechts van den duivel afkomstig zijn!*" Hoe zouden de pausen de koningen kunnen vermanen om Gods zoon na te volgen, die in de wereld gekomen is niet om *gediend te worden maar om te dienen*; hoe zouden zij hen door de vrees voor de straf die in den dag des oordeels de slechte vorsten treffen zal, op den goeden weg terug kunnen brengen, indien zij zelven toonen die straffen zoo weinig te vreezen, indien zij meer dan iemand, zich van het voetspoor van den grooten meester verwijderen, zich aanstellen als konden zij heerschappij voeren over hemel en aarde, zich het recht aanmatigten om lichaam en geest in boeien te klinken, en hun politiek en religieus absolutisme geen eerbied meer gevoelt voor iets hoe genaamd; noch voor de gedachte, noch voor het geweten, noch voor het hart....!

De aartsbisschop van Perugia geloofde zeer zeker wat hij schreef. Oprecht en ijverig katholiek, betreurde hij uit den grond zijns harten dat het pausdom van twee wegen den slechtsten gekozen had, en hij trachtte zich te troosten door terug te keeren tot de zuivere bronnen van het christendom, dat hij met de katholieke kerk vereenzelvigde. Doch, met uw verlof, Monseigneur! de revolutie, de vooruitgang in het rijk der gedachte, de vrijheid en niet het pausdom heeft het gezag gehumaniseerd; de sneeuwvelden van Rusland, het ontwaakte nationale gevoel der verdrukte volken, niet de pogingen van de pauselijke geestelijkheid hebben de ketens verbroken van den grooten franschen alleen-

heerscher, en indien de heilige stoel zijne onderdanen niet veranderd heeft in *weeke, van schrik bevende wezens*, waarlijk het is niet de schuld der Curie; het romeinsche bloed is machtiger geweest dan de pausselijke tirannie!

Doch laat ons de goede bedoelingen niet uit het oog verliezen en erkennen dat, al hebben andere kerkelijke schrijvers vóór Gioacchino Pecci getracht de katholieke kerk voor te stellen als de bakermat der beschaving, geen hunner in zulke edele bewoordingen en met zooveel ongeveinsde oprechtheid over de vrijheid gesproken heeft als hij. Men gevoelt dat hij dit schoone woord niet evenals de papisten gebruikt als lokaas, maar dat hij de vrijheid lief heeft — altijd voor zoover kerkmensen deze dingen kunnen liefhebben! — en dat hij haar verre verkiest boven de geslepen en lichtschuwe staatkunde der Jezuiten. Welk ander kardinaal, bisschop of priester, tenzij hij alle banden met het Vatikaan verbroken had, zou zoover gegaan zijn, dat hij ten gunste der vrijheid zich zou beroepen op het getuigenis van Benjamin Franklin, en een volzin uit een brief van den beroemden Amerikaan aanhalen, waarin het woord *deugd* de plaats inneemt van het woord *godsdiens*?

Deze herderlijke brief droeg de dagteekening van 10 Februari 1878. Tien dagen daarna was de kardinaal-kamerling Pecci tot de pauselijke waardigheid verheven.

Vóór ik over hem *als Paus* ga spreken, moet ik nog melding maken van eene ernstige gebeurtenis, de eenige die hem, naar mijn oordeel, niet tot eer strekt gedurende zijn twee en dertig jaarig episcopaat, dat voor het overige bijna geheel gewijd was aan werken van liefde en vroomheid, die hem voor de inwoners zijner diocese tot een toonbeeld van wijsheid, nederigheid en verlichte godsvrucht deden zijn.

Hij is getuige geweest van drie omwentelingen: in 1848 en

49 in den Kerkelijken Staat, en in 1859 en 60 te Perugia. In 1848 en 49 wijdde hij al zijn tijd aan de hervorming van zijn seminarie en al zijne aandacht. . . aan het op nieuw bevoeren zijner kathedraal! Geen woord, geen letter, waarmee hij uitdrukking geeft aan zijne gewaarwordingen en gedachten bij de vlucht van Pius IX naar Gaëta, en de afkondiging der republiek te Rome. Toen in 1859 de bevolking van Perugia haar nationaal pronunciamiento uitvaardigde, en kort daarna de pauselijke horden onder aanvoering van den zwitserschen kolonel Schmidt, de stad voor den pauselijken stoel heroverden en een huiveringwekkend bloedbad aanrichtten, bleef de aartsbisschop zwijgen en sloot hij zich bovendien in zijn paleis op. De soldaten van den paus plunderden de huizen, vermoordden vrouwen, grijsaards en kinderen, en wierpen zich met sabel en bajonet op de weerlooze bevolking, die geen tegenstand meer bood. Eén bede, één enkel woord van den aartsbisschop zou voldoende geweest zijn, om een einde te maken aan dat bloedige tooneel van woeste beestelijkheid; maar die bede is niet op de lippen van Gioacchino Pecci gekomen, en hij heeft dat woord niet uitgesproken.

In 1860 rukten de italiaansche soldaten Perugia binnen en verjoegen er de pausselijke benden. Een priester, verwoed ultramontaan, waanzinnig van toorn over de nederlaag der zijnen, loste *à bout portant* een pistoolschot op een armen piemonteeschen soldaat, die rustig over straat wandelde en doodelijk gewond werd. Terstond gevangen genomen en voor een krijgsraad gebracht, werd de priester veroordeeld om gefusilleerd te worden. De geestelijkheid en vele aanzienlijke inwoners der stad begaven zich toen naar den aartsbisschop, en smeekten hem bij de italiaansche autoriteiten ten gerieve van den veroordeelde tusschen beiden te komen. De aartsbisschop antwoordde: "Zij zijn overwinnaars, ons rest slechts het hoofd voor Gods wil te buigen." Hij liet den priester dood schieten, ofschoon de geringste aanbeveling van zijne zijde den schuldige het leven gered zou hebben.

Wat beteekenen deze feiten . . . ?

Ze kunnen niet verklaard worden uit egoïsme of hardvochtigheid, want we bezitten bewijzen in overvloed voor de zachtheid en de edelmoedigheid zijner gevoelens. Hij was een uitnemend zoon, een liefhebbend broeder, goed jegens iedereen met wie hij in de kerk of in de burgerlijke samenleving in aanraking kwam, en hij zou zich natuurlijk gehaast hebben om aan de Zwitsers van den Paus te bevelen het bloedbad te staken, en aan de Italianen van Victor-Immanuel genade te vragen voor den priester, indien oorzaken onafhankelijk van zijn wil, hem daarvan niet teruggehouden hadden. Welke mogen die redenen geweest zijn?

Ik heb er naar gezocht en ik heb ze, geloof ik, gevonden. Energië, wanneer hij bevelen die hij ontvangen heeft moet uitvoeren, of een rechtvaardig vonnis moet vellen, zooals hij te Benevento bewezen heeft, wordt Gioacchino Pecci schroomvallig en schuchter, als hij plotseling staat tegenover een toestand, dien hij niet voorzien en ook niet gewild heeft, en waarvan hij voelt dat hij de gevolgen niet kan berekenen. Oproer en geweerschoten maken hem angstig. Zijn vader Domenico zou de zwitsersche moordenaars te lijf gegaan zijn, of de poorten van Perugia tegen de Italianen verdedigd hebben; hij daarentegen ondervond op dat hachelijke oogenblik slechts den invloed zijner lieve en zachte moeder; als eene opgejaagde duif sloot hij zich op in zijne kamer, om op zijn gemak God voor de zaligheid van zijne ziel en van al de zielen zijner geliefden te kunnen bidden. Of wellicht trachtte hij in de stilte der eenzaamheid, door geen enkel gerucht van buiten gestoord, zich te verstrooien met het schrijven van eenige dier bekoorlijke godsdienstige hymnen, die hem eene plaats doen innemen onder de beste latinisten van onzen tijd. Ongetwijfeld zou Ambrosius, die de deur der kerk te Milaan voor keizer Theodosius, wegens het bloedbad onder de Thessalonicensers aangericht, sloot, anders gehandeld hebben. Doch niet iedereen is een Am-

brosius. Bovendien, de deugden van den kardinaal-aartsbisschop van Perugia zijn te talrijk en van te edel gehalte, dan dat het ons niet geoorloofd zou zijn. deze enkele zwakheid gestreng te veroordeelen.

Laat ons nu over den Paus spreken. Leo XIII moest natuurlijk rekening houden met hetgeen onder het bestuur van zijn voorganger had plaats gehad. En Pius IX had inderdaad eene jammerlijke erfenis aan zijn opvolger nagelaten! Verwarring, misbruik, wanorde, ziedaar in drie woorden de geheele inventaris van zijne lange regeering.

De vermenging van gewijd en ongewijd, wereldlijk en geestelijk, theologie en staatkunde had allengs zulke afmetingen verkregen, dat men de grenzen tusschen hemel en aarde niet meer kon onderscheiden. Nog meer, die grenzen bestonden niet meer. Het ultramontanisme, dat na zijne mislukte liberale proefnemingen de huisduivel van Giovanni Maria Mastai geworden was, droomde van eene volstreckte theocratie, die als eene reusachtige boa-constrictor zich om Italië en Europa slingeren zou, in de vaste overtuiging dat zij, midden in de 19de eeuw, door eene laatste krachtsinspanning onze geheele beschaafde wereld zou kunnen verwurgen. Gregorius VII had hetzelfde doel voor oogen, maar hij wist dat hij daarbij steunen kon op het diep en levendig geloof zijner tijdgenooten. Hij zag hoe het recht door het ruwe geweld met voeten getreden werd, hij wist dat de onderdrukten, al ware het slechts om te veranderen, gaarne hunne oude heerschers met een nieuwen zouden verwisselen, gelijk de kranke zich omwentelt op zijne legerstede, in de hoop op eenige verlichting van zijn lijden, en hij legde aan zijne staatkundige revolutie — want dat was zij — eene groote godsdienstige evolutie ten grondslag: het celibaat der priesters en de hervorming van de zeden der geestelijkheid. — Pius IX daarentegen regeerde in eene eeuw waarin

het geloof, door hem tot bijgeloof misvormd, te worstelen had met den vooruitgang der wetenschap. Hij zag dat het ruwe geweld moest zwichten voor het recht, dat de vrijheid zich meester had gemaakt van den troon der koningen en de plaats innam van het oude despotisme; hij wist dat de volken, met uitzondering van het russische, in tamelijk goede verstandhouding leefden met hunne vorsten, en niets liever wenschten dan rustig voort te gaan op de baan der beschaving; en toch, al hoorde hij den golfslag der moderne wereld tegen de muren van het Vaticaan, toch trachtte hij eene revolutie in het leven te roepen gegrond . . . op het leerstuk der onbevleete ontvangenis en der pausselijke onfeilbaarheid!

Wat de misbruiken betreft die Leo XIII van Pius IX ten erfdeel ontving, ze zijn te talrijk om ze allen aan te stippen. Stompzinnige hovelingen, de bevoorrechte gunstelingen van den Opperpriester, wiens ongeloofelijke ijdelheid ¹⁴ zij met de walgelijkste vleierij liefkoosden, regeerden in zijne plaats en beschikten naar goedvinden over het recht, de staatkunde en den godsdienst. Wettig verkregen rechten beteekenden niets meer, als ze in strijd waren met de belangen, de hartstochten of de grillen van een der Benjamins des heiligen Vaders of van hunne vrienden en bloedverwanten tot in het zesde en zevende geslacht. Burgerlijke rechtsgedingen, waarbij groote fortuinen op het spel stonden, werden geschorst om de eenvoudige reden dat zij sedert geruimen tijd aanhangig waren. De staatkundige rechtspleging bestond in den letterlijken zin van het woord in niets anders dan vermoorden. Te Fabriano werden drie, te Ferrare twee, te Rome en elders verscheidene personen geheel onschuldig ter dood gebracht. Zekere Simoncelli van Sinigaglia, een edelmoedig jongmensch, die tijdens de onlusten van 1849 in zijne geboortestad verschillende priesters het leven redde en ze aan de bloeddorstige handen der opstandelingen ontrukte, werd na de

terugkomst des pausen van Gaëta onthoofd, omdat, — aldus luidde het vonnis — hij onmiskienbaar grooten invloed op de bevolking uitoefende, en mitsdien beschouwd moest worden als de hoofdaanlegger, of ten minste medeplichtige aan den moord van twee of drie andere priesters, die hij niet gered had. Persoonlijke haat en wrok, persoonlijk belang, zelfs vuige hartstocht, die men hoopte te bevredigen door een jong meisje van het ouderlijke huis, of eene vrouw van haar man af te scheuren, waren voldoende redenen om onschuldige menschen in de gevangenis te doen werpen of uit hun vaderland te verbannen, onder voorwendsel dat zij samenzweerdere waren tegen den staat. Inderdaad, indien de afkeer dien de priesterregeering inboezemde, samenzwering genoemd mag worden, dan zou men terecht hebben kunnen zeggen, dat al de onderdanen des pausen saamgezworenen waren; doch tal van slachtoffers wisten zelfs niet eens waarvan men hen beschuldigde.

Dit alles geschiedde tot 20 Sept. 1870. Na dien gedenkwaardigen dag (de inneming van Rome door het leger van Victor Immanuel) hield de burgerlijke en politieke rechtsverkrachting op. Doch de misbruiken bleven bestaan en namen een gewijzigden vorm aan. Sedert dien tijd werd de godsdienst het kind van de rekening. Sedert eeuwen zijn de relikwieën der heiligen de rijkste en voordeeligste koopwaar van de kerkelijke markt. Het debiet dezer winstgevende artikelen was verzekerd, en natuurlijk ontbrak het nooit aan schacheraars. Doch in geen enkel tijdperk van het verleden werd de markt zoo onbeschaamd overvoerd met voeten, armen, tanden, beenderen van allerlei soort van allerlei denkbeeldige heiligen, als onder de regeering van Pius IX. Fabrieken van relikwieën waren te Rome op klaarlichten dag in volle werking; papistische priesters en advokaten speelden voor makelaars, die Italië en het buitenland van deze kerkelijke koopwaar voorzagen — en de paus liet hen hun gang gaan. De

biechtstoel en het sterfbed werden de middelpunten, van waaruit men den hevigsten aanval tegen de samenleving en het huisgezin richtte. Men liet niets onbeproofd om bij de vrouwen het besef uit te dooven van haar plicht en haar eerbied voor hare echtgenooten, men weigerde aan de stervenden de troostmiddelen der kerk, indien zij hun vaderland niet wilden afzweren en hunne edelmoedigste overtuigingen, de schoonste daden van hun leven niet wilden verloochenen. Voeg hierbij voorspellingen van eene ontwijfelbare en zeer spoedige tusschenkomst des hemels ter herstelling van het wereldlijke gezag, allerlei wonderdoende Maria-beelden, die — ik weet niet waarom? — ieder oogenblik de oogen openden en sloten, — en gij zult u eene niet al te onnauwkeurige voorstelling kunnen vormen van het niet zeer verkwikkelijke tafereel!

Nog een enkel woord over de wanorde, die op het Vatikaan in de administratie en aan het hof heerschte. De hiërarchische eerbied, een der voornaamste grondslagen zoowel van staatkundige als godsdienstige instellingen, was verdwenen door den woesten inval van allerlei parvenus, die door Pius IX begunstigd werden en de prelaten naar den achtergrond drongen, die door hunne gaven van verstand en karakter in alle opzichten geroepen waren om eene plaats te bekleeden in den raad van den Opperpriester. De ambtenaarswereld en het dienstdoend personeel bestond uit luiaards, die hun tijd doodden door van den morgen tot den avond niets te doen. Sommige hunner — en hun aantal was zeer groot — genoten de bezoldiging van twee of drie betrekkingen, waarvan zij geen enkele vervulden. De begunstigde prelaten, de prelaten van de Kamer, voor de diplomatieke loopbaan bestemd, de kanunniken van St. Pieter, de bijenzwerm van ondergeschikte geestelijken, het heirleger bedienenden van het Vatikaan, de garde der edelen, de palatynsche garde, de zwitsersehe gendarmen, de tot armoede vervallen papistische aristokratie, de clericale intriganten van hooger en lager stand, in één woord

allen werpen zich als hongerige wolven eerst op de rijks schatkist, daarna op het budget dat de paus met behulp van den Pieterspenning gevormd had. Het geld verdween spoorloos naar alle kanten, zonder dat Pius IX door eenige bezorgdheid voor den dag van morgen in zijne olympische rust gestoord werd! Waarom zou hij ook kwaad bloed gezet hebben bij zijne gunstelingen? Iederen dag kon immers het oogenblik aanbreken, waarop de Italianen uit Rome verjaagd zouden worden, vervolgd door het zwaard des hemels, dat weleer het leger van Sanherib trof! ¹⁵

Zoo was de stand van zaken toen Leo XIII den heiligen stoel beklom.

De nieuwe Opperpriester sloeg terstond de handen aan het werk, met het vaste plan om eene radicale hervorming in het leven te roepen. De verwarring tusschen hemel en aarde, gewijd en ongewijd, was in strijd met zijn helder verstand en zijne verlichte vroomheid. Wel is waar betreurde hij het verlies van het wereldlijke gezag, maar het was, volgens hem, geheel in strijd met den geest des tijds, indien men zich uitputte in driftige vervloeking ten gerieve van het verloren bewind. Hij wilde het gevaar vermijden om, ten gerieve van politieke droomen die voor geen verwezenlijking vatbaar waren, den godsdienst in de waagschaal te stellen. Bovendien de beschaving, door den aartsbisschop van Perugia met zulke welsprekende woorden bewierookt, had destijds den Opperpriester nog geen schrik aangejaagd. Integendeel. Hij koesterde de hoop dat het hem door behendige en bedachtzame concessies wel gelukken zou, onze moderne maatschappij in den schoot der kerk terug te brengen. Daarom sprak hij in zijne eerste allocuties en encyclieken, alsof de gemeenplaatsen waarmee men de aanmatigingen van het pausdom trachtte te rechtvaardigen, en die schering en inslag waren in de allocuties zijner voorgangers, niet bestonden en vergenoegde hij zich met een beroep te doen op de getuigenis van Christus en de apostelen.

De misbruiken vonden in hem een onverbiddelijken tegenstander. Geen hovelingen en geen gunstelingen meer! Pluimstrijkerij streelde zijne ijdelheid niet, maar maakte hem wrevelig. Een romeinsche *Uilenspiegel* had Leo XIII uitgeteekend met een bezem in de hand, en drukop bezig met het Vatikaan te zuiveren van het ontuig, dat er zich onder Pius IX in genesteld had. De teekensstift van den spotvogel was hier tegelijk de pen van den geschiedschrijver! In een ommezien bezemde hij al de parasieten weg, die zich te goed deden aan de ruif der kerk. Nu de zorg voor de burgerlijke en politieke rechtspleging aan den pauselijken stoel ontnomen en aan de regeering van Italië toevertrouwd was, wijdde hij al zijne aandacht aan de godsdienstige misbruiken. Hij vaardigde terstond een hevige circulaire uit aan de bisschoppen van Italië, waarin hij hun gelaste zorgvuldig toe te zien op *den verfoeielyken handel in heilige relikviën die op uitgebreide schaal te Rome en in verschillende andere steden van Italië gedreven werd*, met het uitdrukkelijk bevel om allen voor onecht te verklaren, die niet voorzien waren van een officieel attest. Hiermede nog niet tevreden, deed hij langs officieusen weg aan de regeering weten, dat het hem aangenaam zijn zou, indien zij hare hand legde op de vervalschers, waarop de regeering terstond hare ambtenaren gelaste, om de verdachte personen in het oog te houden en ze, indien zij op de daad betrapt werden, gevangen te nemen en voor de rechtbank te dagen. Aan de pastoors drukte hij op het hart, dat zij zoowel in den biechtstoel als aan het sterfbed nooit in strijd mochten handelen met de christelijke liefde; dat zij zich zorgvuldig voor ergerlijke tooneelen, die zich ten slotte altijd tegen de godsdienst keerden, moesten wachten; aan de predikers herinnerde hij, dat zij gewijd en ongewijd, wereldlijke en geestelijke aangelegenheden, niet met elkander moesten verwarren; aan de italiaansche geestelijkheid in het algemeen beval hij dat zij zeer omzichtig moest zijn ten opzichte der niet-

authentieke wonderen, en aan de clericale pers gaf hij in overweging om een anderen toon aan te slaan, en hare dikwijls lasterlijke en altijd ruwe, hevige en uittartende taal te veranderen, waardoor zij de belangen van den heiligen stoel en van het katholicisme, die zij beweerde te verdedigen, slechts onberekenbare schade toebracht. ¹⁴

Zijn werkzame geest kwam hem zeer te stade bij de vervulling der zware taak die hij op zich genomen had, en dezelfde bezem waarmee hij de misbruiken had uitgedreven, hanteerde hij met dezelfde kracht tegen de grenzenlooze wanorde die alom heerschte. De nieuwe paus hervormde de hofhouding, verving de middelmatigheden door prelaten van verdienste, herstelde den eerbied voor de hiërarchie, gaf aan trage en onbekwame beambten hun ontslag en hief alle nuttelooze betrekkingen op; — slechts de zwitsersche garde bleef door de tusschenkomst der *vecchi zelanti* (oude ijveraars) gespaard. — Hij verminderde de bezoldiging der verschillende beambten, legde aan de kanunnikken van St. Pieter en andere geprivilegieerde kerkelijke lichamen eene belasting op, die met eene vermindering van bezoldiging gelijk stond, regelde de uitgaven met nauwgezette zuinigheid, — zijne matigheid is zoo voorbeeldig dat hij en zijn broeder de kardinaal dagelijks nauwelijks 20 Lira's verteren, — hij redde de pauselijke schatkist van een onvermijdelijk bankroet, eischte arbeid in plaats van vadsigheid, orde in plaats van wanorde, zoodat de bewoners van het Vatikaan al spoedig ontdekten, dat zij thans met een anderen meester te doen hadden. Toch was hij een goede meester, want wat zijn hart betreft, behoeft hij in niets voor Pius IX onder te doen. Maar hij is ernstig, spreekt niet veel, en als hij spreekt altijd kort en niet meer dan noodig is, steeds nauwlettend toeziende of zijne bevelen wel worden uitgevoerd, steeds zelf dag en nacht werkende; in één woord, hij is juist eene persoonlijkheid om aan zijne talrijke ondergeschikten eerbied en ge-

hoorzaamheid in te boezemen. Het verblijf in het Vatikaan, door de Jezuïeten tot eene gevangenis gemaakt, valt hem, dank zij zijn zin voor huiselijkheid, minder zwaar dan zijn voorganger, en al tracht hij niet te schitteren door geestigheden en vernuftigé woordspelingen, even als Pius IX, *le bon enfant*, beter gezegd *l'enfant gâté*, men zal hem eenmaal ongetwijfeld als een groot Paus roemen, die zich in zijn eenzaam leven aan groote denkbeelden en daden gewijd heeft.

Wat godsdienst, tucht en administratie betreft, is zijn bestuur derhalve niet te vergelijken met de regeering van Pius IX. Zou hij dan wellicht diens mindere zijn op 't gebied der staatkunde? Laat ons zien.

De plannen en inzichten van Leo XIII stonden lijnrecht tegenover die van Pius IX. In plaats van een strijd op leven en dood te willen voeren, reikte hij de hand der verzoening aan alle gekroonde hoofden, den koning van Italië alleen uitgezonderd. Geen wonder! Al ware hij geen voorstander van het wereldlijk gezag geweest, hij zou het hebben moeten worden, toen hij den heiligen stoel beklom. Sommige instellingen maken een diepen indruk door hare machtige traditie, en geen instelling der wereld was ooit op zulke hechte grondslagen gebouwd, zoo vernuftig georganiseerd, zoo indrukwekkend en machtig als het pausdom. Vandaar de historische wet, dat alle pausen op elkander gelijken, en dat zij alle tot elken prijs de heerschappij over de wereld, het hoofdenkbeeld van het pausdom, ongeschonden willen behouden, welke overigens hunne deugden en gebreken, hunne intellectueele ontwikkeling en persoonlijke overtuiging ook zijn moge. Zelfs Mazzini, indien hij door eene zonderlinge speling van het lot op den pauselijken zetel terecht gekomen ware, zou met evenveel kracht als Pius IX en Leo XIII voor het herstel der wereldlijke macht geijverd hebben. Maar al is het doel voor allen hetzelfde, de talenten zijn,

evenals de omstandigheden, verschillend en oefenen hun invloed uit op de keus der middelen.

Giovanni Maria Mastai, een woordenrijk prater en kortzichtig kerkvorst, geheel beheerscht door de Jezuiten, omringd door hovelingen die nog bekrompener en stijfhoofdiger waren dan hij zelf, had alle gunstige gelegenheden laten voorbijgaan, om ten minste nog een gedeelte van het wereldlijke gezag te redden, en den invloed en den eerbied te herwinnen, die de katholieke kerk in Italië verspeeld had. Victor Immanuel had hem gesmeekt om den godsdienst de hand te doen reiken aan het groote werk der bevrijding van het vaderland, toen de verlossing van Italië toch niet meer verhinderd kon worden, noch door de intriges der onttroonde vorsten, noch door de toemellooze woedde der ultramontanen, noch door de banbliksems van het Vatikaan. Eerst bood hij hem het tamelijk uitgestrekte grondgebied aan, bekend onder den naam van *Patrimonium Petri*; daarna, toen door de elkander opvolgende overwinningen door de nationale zaak behaald, de concessies moesten worden ingekort, de stad Rome, die eene vrije stad worden zou, met een pauselijk garnizoen en waarop Italië geen andere rechten zou kunnen doen gelden, dan dat zij de residentie van den koning, den senaat en de kamer zijn zou; ten slotte het gedeelte van Rome bekend onder den naam *urbs Leonina*. En op al deze voorstellen antwoordde Pius IX door zwaarder dan ooit zijne onderdanen te onderdrukken, die bij de geringste verdenking overgeleverd werden aan de zouaven, de zwitsers en de overige gewapende benden des pausen, terwijl het afschuwelijke tribunaal der heilige officie ¹⁷ zijne zedelijke pijbank op alle verdachte denkbeelden toepaste, en de paus zelf banvloek op banvloek uit het Vatikaan slingerde, niets minder eischende dan de restauratie der Bourbons te Napels en te Palermo, van Oostenrijk in het voormalig Lombardo-Venetiaansch koninkrijk, der hertogen en aartshertogen van Toscane, Parma en Modena,

in één woord de herstelling alom in Italië van de heerschappij der vreemdelingen. En hij eischte dit alles in den naam van God, alsof God beleedigd en niet verheerlijkt werd door de verrijzenis van een volk dat sinds eeuwen gestorven scheen! Zijne misdaad werd juist zijne straf. Door eene zonderlinge ironie van het lot neemt Pius IX in de jaarboeken der geschiedenis onwillekeurig eene niet onbelangrijke plaats in te midden van hen, die de eenheid van het bevrijde Italië tot stand gebracht hebben! Zijne ongerijmde eischen, zijn buitensporig verwoede taal, zijne onvaderlandlievende daden hebben aanvankelijk tot de bevrijding van Italië bijna evenveel bijgedragen als de vereenigde krachtsinspanning van den koning en het volk, en daarna het jeugdige koninkrijk tegen elken aanval beschermd, omdat Pius aan het jonge Italië evenveel bondgenooten verschafte, als hij zich zelve vijanden maakte; dat wil zeggen bijna alle europeesche mogendheden.

Gioacchino Pecci daarentegen was een ernstig man, had een afkeer van luidruchtig manifestaties, beheerschte zijne omgeving in plaats van haar slaaf te zijn, en maakte, van het oogenblik af waarop hij zijn zetel in het Vatikaan innam, zich gereed om de italiaansche regeering met andere middelen aan te vallen. Terwijl hij zich slechts met de belangen van den godsdienst scheen bezig te houden, en zich uitputte in de poging om het pausdom in een geheel nieuw licht te doen optreden, als eene macht die de christelijke verdraagzaamheid predikt en in beginsel alle vrijheden, die bestaanbaar zijn met het katholicisme, begunstigt, terwijl hij aldus van het pausdom maakte wat het in de werkelijkheid nooit geweest is en nimmer zijn kan, omdat het geen andere vrijheid toestaat dan de vrijheid om zich blindelings aan het gezag van den heiligen stoel te onderwerpen, trachtte hij met een bewonderenswaardige tact en volharding de sympathie en de vriendschap te winnen der souverainen die Pius IX van zich vervreemd had, ten einde aldus Ita-

lië te isoleeren en het te eeniger tijd de vijandschap van de een of andere europeesche mogendheid te berokkenen. Slechts ter loops, en uitsluitend met het oog op eenige kerkelijke belangen, sprak hij over het wereldlijke gezag; hij liet eenige dagbladschrijvers, die in hem den vurig begeerden verzoener tusschen Italië en den heiligen stoel zagen, met stilzwijgende goedkeuring hun gang gaan, en hij zelf ging voort met redevoeringen uit te spreken en encyclieken uit te vaardigen over de beschaving, als in de goede dagen toen hij nog bisschop was. Toch is de toon geheel veranderd. Hij sprak nu slechts tot de volken, om de richting die zij volgden en de denkbeelden die zij aankleefden te berispen, en tot de koningen om hen op te wekken, 't kostte wat het wil, hunne onderdanen terug te brengen tot gehoorzaamheid aan den heiligen stoel. Daar was nu geen sprake meer van *de grenzen van het gezag*, daar werd niet meer gerept van *de vrijheid als eene bloem die van zelve ontluikt in eene maatschappij waarover de geest van het katholicisme zweeft*. De kerk, heet het, is het schild van het koninklijk gezag, de hoeksteen van den troon der vorsten, en de vooruitgang in onze moderne maatschappij is daarentegen het goddelooze broeinest, waaruit al de zondige neigingen en verderfelijke begeerlijkheden voortkomen, die in 'eene niet al te ver verwijderde toekomst onze maatschappij met den ondergang bedreigen.

Vanwaar dit verschil? Heeft Gioacchino Pecci zich als bisschop, of heeft hij zich als paus bedrogen? Of wel, bedroog hij de wereld?

Niets van dat alles! Hij was te verstandig om zich te bedriegen, en stelde te veel prijs op de eerlijkheid van karakter, die hij van zijn geslacht ten erfdeel ontvangen had, om zich zelfs door een schijn van bedrog te bezoedelen. De verandering is gemakkelijk genoeg te verklaren: te Perugia beheerschte de mensch den priester, te Rome werd de mensch beheerscht door den paus.

Ook op het gebied der politiek staat Leo XIII dus ver boven Pius IX. In den gewezen jezuiet, pater Curci, bezat de opperpriester een bondgenoot voor zijne plannen. Curci, minder belemmerd door de omzichtigheid die de paus moest in acht nemen, sprak openlijk uit, wat Leo in stilte dacht, en hij deed het met te meer klem, omdat hij zelfs niet op den dood van Pius IX gewacht had, om der ultramontaansche kat de bel aan te hangen. Slechts met een paar potloodstrepen kunnen wij thans het portret van deze machtige en oorspronkelijke persoonlijkheid teekenen.

Curci is een stoutmoedig en onversaagd man, zijne kennis is meer uitgebreid dan grondig, zoodat hij meer de aandacht trekt door zijn krachtig karakter dan door de buitengewone ontwikkeling van zijn geest. Toch neemt hij door zijne geharnaste dialectiek eene eerste plaats in onder de beste leerlingen van Thomas van Aquino waarop onze eeuw zich verheft. Zelfs als hij zich door onbesuisden toorn laat meeslepen, hetgeen vroeger vaak het geval was, is zijne oprechtheid boven twijfel verheven. Hij was een der krachtigste verdedigers van het wereldlijk gezag, zoolang hij meende dat het onmisbaar was voor het katholieke geloof. Met eene verwoedheid die schier alle perken te buiten ging, streed hij tegen de beroemde wijsgeeren Gioberti en Rosmini, tegen zulk een geleerd en achtenswaardig prelaat als msgr. Liverani, tegen de nationale wenschen van Italië en tegen de democratische ideeën der eeuw. Doch toen hij zag dat Rome viel in de handen van Victor Immanuel, te midden van de doodelijke overschilligheid der europeesche mogendheden en de onverholen blijdschap der natiën, toen hij zag dat de Curie, zonder eenig besef van den toestand, slechts een te ruwer en tartender taal voerde naarmate zij den grond onder hare voeten voelde wegzinken, dat zij Pius IX drong om met alle mogendheden te breken en aan de geheele wereld den oorlog te verklaren, toen begreep de pater dat men

op verkeerde wegen verdwaald was, en dat een andere gedragslijn gevolgd moest worden, indien men het katholieke geloof niet onder de puinhoopen van het wereldlijke gezag wilde begraven. In de voorrede van zijne vertaling der evangeliën slaakte hij zijn eersten noodkreet, doch het clericalisme in en buiten Italië antwoordde terstond met een oorlogsverklaring. Curci was evenwel de man niet om angstig in zijne schelp te kruipen. Kort daarop gaf hij zijn *Dissidio moderne* in 't licht, ten gevolge waarvan hij op zijn hoogen leeftijd uit de orde der Jezuïeten gebannen werd, waaraan hij het beste deel van zijn leven gewijd had. Meende de Curie thans, dat zij voor goed met den lastigen pater afgerekend had, hoe groot was hare teleurstelling en hare woede, toen hij in zijn *la Nuova Italia e i Vecchi Zelanti* de ultramontaansche reactie de volledigste en meest verpletterende acte van beschuldiging in het aangezicht slingerde. Indien het mogelijk geweest ware, zouden de clericalen den misdadiger ter dood hebben laten veroordeelen; thans moesten zij zich tevreden stellen met de moreele executie van hun slachtoffer door de heilige officie en den paus, terwijl de onverschrokken kampioen, zonder zich in 't minst om hun geschreeuw te bekommeren, en onverschillig omtrent de maatregelen die men tegen hem mocht nemen, zich kalm en rustig in zijn eenzaam kamertje te Napels te rugtrok, om nieuwe wapenen voor een nieuwen aanval te gaan smeden.

De staatkundige plannen van Curci en van Leo XIII stemden, wat het doel betreft, geheel overeen; in de keus der middelen evenwel stonden zij lijnrecht tegenover elkander. Volgens Leo moest de heilige stoel zich tot elken prijs verzoenen met Duitschland, Rusland en Frankrijk, ten einde deze mogendheden geheel of gedeeltelijk voor zich te winnen, als het oogenblik gekomen zou zijn om een slag tegen Italië te wagen. De schijnbare hervorming van het pausdom in naam der christelijke verdraagzaam-

heid zou daartoe het begeerlijke hulpmiddel zijn. Doch ten opzichte van de heerschappij des pausen over de burgerlijke samenleving was geen transactie mogelijk. God had haar immers aan de kerk geschonken, en geen menschelijke macht ter wereld kan haar aan de kerk ontnemen!

Volgens Curci moest men zich vóór alle dingen met Italië verzoenen, en de nationale eenheid en de liberale staatsinstellingen rondweg erkennen, ten einde voor de katholieken den toegang tot de administratie, tot de kamer, den senaat en de regeering te ontsluiten, hetgeen volgens hem op den duur ontwijfelbaar geschieden zou, indien de kerk, in plaats van het vaderland te bestrijden, zich bij Italië aansloot. 't Was immers veel beter een zedelijk gezag uit te oefenen over eene natie van 26 millioen zielen, en zich aldus eene macht te verschaffen waarop het pausdom bij zijne verwickelingen met de andere volken rekenen kon, dan dat de Curie zich het geheele volk tot vijand maakte, ten gerieve van eenige provinciën die zich nooit vrijwillig zouden onderwerpen, en die de heilige stoel slechts met hulp van vreemde bajonetten in bedwang zou kunnen houden? Bovendien, indien het waar is dat de paus Rome en de romeinsche staten van God zelven ontvangen heeft, 't is niet minder waar, dat de menschen beiden niet zonder Gods wil, aan den heiligen stoel zouden hebben kunnen ontrukken. *De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, de naam des Heeren zij geloofd.*

Het verschil kwam dus hierop neer: dat de paus Rome wilde heroveren door Italië met behulp van buitenlandsche mogendheden te ontbinden; de gewezen Jezuiet daarentegen Italië wilde heroveren, door de clericale intrige ten behoeve van het wereldlijk gezag, dat volgens hem voor altijd verloren was, te niet te doen met behulp van Italië zelve.

De beide plannen zijn even merkwaardig; het een uit een diplomatisch, het andere uit een praktisch oogpunt. Leo wilde het

pausdom doen optreden in de gestalte eener reine en kuische maagd, gewikkeld in een sneeuwwit gewaad, als het zinnebeeld van haar zuiver en onbesmet hart, den olijftak des vredes aan de koningen der aarde aanbiedende. De oude boosaardige vrouw, over wier hoofd de zachtaardige Petrarca het vuur des hemels inriep, als straf voor hare ontelbare zonden, was niet meer te herkennen onder het blanketsel en de sierlijke snuisterijen, waarmee de opperpriester haar had opgesmukt. Aldus verjongd en opgetooid, hoopte de heilige vader dat hij hier of daar wel een minnaar voor zijne schoone vinden zou, bereid om ten haren gerieve de Italianen te verwurgen, die zich de vrijheid veroorloofden om haar, ondanks haar schoone plunje en bedriegelijk blanketsel, leelijk en boosaardig te noemen.

Het plan van Curci opende een nieuw vergezicht: het was eene verovering door vrijwillig afstand te doen, eene vernieuwing der oude grootheid van het pausdom door de grootheid van Italië, dat het pausdom groot gemaakt heeft en tegelijkertijd honderde malen het jammerlijke slachtoffer ¹⁶ van zijn voedsterkind geweest is. De verwezenlijking van het eerste plan zou, onder sommige omstandigheden, treurige gevolgen voor de eenheid en de vrijheid van Italië na zich hebben kunnen slepen; de verwezenlijking van het tweede zou hoogstwaarschijnlijk Italië andermaal — en wie weet voor hoevele eeuwen! — aan den heiligen stoel geketend hebben. Gelukkig hebben de Jezuïten het eene zoowel als het andere verijdeld!

De Jezuïeten zijn voor het pausdom, wat de Mamelukken voor de Ayubitische sultans van Egypte, en de Janitsaren voor het ottomanische rijk geweest zijn: een tweesnijdend zwaard, hetwelk zich ten slotte keert tegen dengene die het gebruikt. De Ayubieten hebben hunne plaats voor de Mamelukken moeten ruimen. Het ottomannische rijk daarentegen was voorzichtiger: het schudde zich de

Janitsaren van de borst door ze allen te laten vermoorden. Doch het was reeds te laat. Het ottomannische rijk bleef wel is waar bestaan, maar zijn oude kracht en roem was voor altijd verloren. Het pausdom, dat tot elken prijs de Jezuiten wilde behouden, heeft reeds het lot ondergaan van den ouden sultan van Egypte, want sedert den dood van Clemens XIV, die door vergift om het leven kwam, omdat hij de beruchte orde had opgeheven, regeeren niet meer de pausen maar de zonen van Loyola op het Vatikaan.

Om er zich van te overtuigen, behoeft men de verschillende tijdperken van Leo's pontifikaat slechts na te gaan. Hij bestijgt met de beste bedoelingen bezield, den pauselijken troon. Wel verre van met de Jezuiten te beraadslagen, ontwerpt hij zijn eigen plannen. Zijne vertrouwde raadslieden en diplomatieke agenten kiest hij buiten de gelederen der soldaten van Loyola. Blijkbaar wil hij zelfstandig zijn eigen weg gaan. De onderhandelingen met Duitschland, Rusland, België, Zwitserland en Frankrijk worden op zijn persoonlijk verlangen aangeknoopt. Doch al spoedig steken vijandige handen een spaak in 't wiel, en verrijzen allerlei moeilijkheden. In Duitschland stelt het clericalisme voorwaarden, die den vrede tusschen Pruisen en den heiligen stoel onmogelijk maken; in Polen verlangt het clericalisme als *conditio sine qua non* eener betere verstandhouding met Rusland, dat de regeering van St. Petersburg de nationale rechten der Polen zal erkennen; in België bederven de clericalen het spel en dwingen zij den heiligen vader om eene schikking, die hij met de meeste zorgvuldigheid voorbereid had, te veranderen in een formeele breuk; in Zwitserland zijn het nog eens de clericalen die de confederatie door hunne eischen ontstemmen en de onderhandelingen doen mislukken; eindelijk in Frankrijk zijn het al wederom de clericalen, die de canonicatie van Lodewijk XVI vragen, en den heiligen stoel met niets minder dan eene scheuring dreigen, indien de paus vrede sluit met de republiek.

Behoeven wij nog wel te zeggen, wie de ontwerpers dezer oppositie en de leidlieden waren van een tegenstand, die spoedig genoeg in een openbaren opstand zou zijn losgebroken, indien Leo XIII niet tot bezinning gekomen ware, en rechtsomkeert gemaakt had? Zeker niet. Achter deze marionetten zijn de vingers der Jezuiten maar al te duidelijk zichtbaar!

Behalve de scheuring waarmee zij dreigden, en die nog iets meer was dan een vreesaanjagend spooksel, omdat reeds meer dan een fransche ultramontaansche courant verkondigd had, dat men zich des noods van den paus zou afscheiden, — behalve de scheuring waarmee zij dreigden, gebruikten de Jezuiten de koorden van de beurs, om Zijne Heiligheid in bedwang te houden. De Pieterspenning -- de laatste hulpbron van het Vatikaan — is geheel in hunne macht. Ze kunnen dien naar goedvinden doen rijzen en dalen. Welnu, zoodra de plannen en voornemens van Leo XIII bekend werden, begon de Pieterspenning allengs te dalen met eene inderdaad zorgwekkende snelheid. Twee uitwegen bleven nu voor den heiligen vader slechts over: hij moest of zich overgeven, of de bezoldiging door de regeering van Italië voor den heiligen stoel uitgetrokken, aannemen. Het laatste kon hij niet doen, want hij was paus, en zou zodoende feitelijk de eenheid van Italië hebben erkend. Er bleef dus niets anders over dan zich te onderwerpen, en het hoofd te buigen voor de noodlottige macht, die hij als bisschop zijn gansche leven lang zegevierend had weerstaan. Middeledertijd trachtten de clericale bladen zijn naijver te prikkelen, door hare kolommen te vullen met de legende van zijn voorganger. Men hoorde van niets anders spreken dan van *Pius IX de groote*, *Pius IX de onsterfelijke*, *Pius IX de heilige* enz. Men betwistte elkander om strijd brokstukken van zijne kleederen, van zijne hemden, van zijne beddelakens, van de lappen waarmee men zijne wonden verbonden had, en deze afgodische verheerlijking had op Leo denzelfden invloed, dien de eindelooze loftuitingen eener

vrouw op haar overleden eersten echtgenoot, op haar tweeden man pleegt uit te oefenen. Bovendien, Leo XIII bezit niet die soort van wilskracht, die liever wil breken dan buigen, en toen alles wat wij aanstipten nog versterkt werd door den aandrang der kardinalen, die bijna allen op zijn voorganger geleken, gaf hij ten slotte den moed op, zag hij voor goed af van de poging om den stroom van het ultramontanisme te keeren en teekende hij den vrede met de Jezuiten op de volgende voorwaarden: 1°. Curci zou veroordeeld worden; aan den persoon des paters zou de bestrafing van de heilige officie worden bespaard, maar zijn boek zou aan de congregatie van den *Index* overgeleverd worden; 2°. ten opzichte van Italië zou de paus hetzelfde standpunt innemen, en dezelfde gedragslijn volgen als Pius IX; 3°. aan de clericale pers zou onbelemmerde vrijheid verleend, en 4°. elk wetenschappelijk werk, dat door het Vatikaan niet gestempeld was, zou veroordeeld worden ¹⁹. Tot vergoeding werd aan Leo toegestaan, om de onderhandelingen met Duitschland, Rusland, zelfs met Frankrijk voort te zetten, mits daarbij nooit sprake zou zijn van eenige besnoeiing van de opperheerschappij over koningen en volken die aan de kerk toekomt, in deze wereld en in de eeuwigheid!

De Jezuiten beheerschen derhalve thans den paus. Men heeft het reeds duidelijk genoeg kunnen zien aan den hevigen toon, dien hij thans tegenover Italië aanslaat en die, in strijd met zijne gewoonte, volkomen gelijkt op de taal van Pius IX. Men heeft het gezien aan het jammerlijke kluchtspel in den nacht van 13 Juli, waarvan de voorbereiding en het doel den heiligen vader zeer zeker niet bekend waren, maar dat hij niettemin voor het oog der wereld heeft moeten rechtvaardigen door de onruststokers als slachtoffers voor te stellen. Men heeft het gezien aan de toenemende bitterheid der reactionaire pers, aan de medalje geslagen bij gelegenheid van het feest van St. Pieter, waarop aan de eene zijde het borst-

beeld des pausen en op de keerzijde het beeld van den godsdienst dienst met het opschrift: *Gens et regnum quod non servierit mihi peribit*. En men zal het zien aan tal van heiligverklaringen, o. a. van den zaligen Jozef Labre, gunsteling van Pius IX en de Jezuiten, wien evenwel geen fatsoenlijk man bij diens even de hand zou hebben willen geven.

Nauwelijks was de vrede gesloten of de clericale bladen de *Aurora*, de *Osservatore Romano*, de *Voce della Verità*, de *Unita cattolica*, de *Civiltà cattolica*, hieven een eenstemmig loflied aan ter eere van Leo XIII, die sprak als Pius IX, als Gregorius XVI, als Pius VII, als Bonifacius VIII, als Innocentius IV, Gregorius IX, Innocentius III, Alexander III en Gregorius VII!

O zeker, hij sprak als die allen — omdat men hem dwong om zoo te spreken! Dat is juist het ongeluk van den heiligen stoel: het pausdom blijft onbewegelijk, terwijl de ideeën hun weg vervolgen. Zoolang Leo XIII sprak als een bisschop en handelde als een paus van de 19de eeuw, was zijn woord eene macht en konden zijne daden verstrekkende gevolgen hebben; doch nu men van hem een spooksel uit de middeleeuwen gemaakt heeft, is hij door een onoverkomelijke kloof gescheiden van de volken, die het gebeuzel der middeleeuwsche godgeleerden niet begrijpen, en is hij tevens vervreemd van de koningen wier vriendschap hij tracht te verwerven, doch die de bloedige beleedigingen door het pausdom aan hunne voorvaders toegebracht niet vergeten zijn, en zeer goed inzien, dat hetzelfde lot hun vroeger of later beschoren zou zijn, indien zij de hand leenden om op de bouwvallen van Italië het oude pauselijke alvermogen weer op te richten.

Leo XIII heeft dus geen eigen persoonlijke denkbeelden en meeningen meer, en Gioacchino Pecci biedt ons het treurig schouwspel aan van een goed, edel, weldenkend, verstandig en zedig

mensch, die de kracht verliest om het goede te doen dat hij zich had voorgenomen, en die de vijand wordt van zijn vaderland, eenig en alleen omdat hij het ongeluk heeft om den troon der pausen beklommen te hebben.

Ziedaar een paus die geen meester meer is over zijne denkbeelden en geen meester over zijne daden — omdat de Jezuiten het aldus hebben gewild!

A A N T E E K E N I N G E N .

1. Men schrijft de uitvinding van het orgel toe aan Paus Vitalienus (657—672), dichter van verschillende godsdienstige hymnen en ijverig bevorderaar der kerkelijke belangen. Volgens fransche schrijvers zou het eerste orgel naar westelijk Europa gezonden zijn in 759, door keizer Constantijn Kopronymos aan Pepijn den Korte, en in de kerk van den hl. Cornelius te Compiègne geplaatst zijn. Dit orgel kan evenwel het eerste niet geweest zijn, omdat eene eeuw vroeger reeds een orgel in Italië was. Toch betwijfel ik of Vitalienus de uitvinder geweest zij. Hij moge belangrijke verbeteringen aangebracht hebben, doch al wat wij heden ten dage weten wettigt het vermoeden, dat het orgel uit veel vroeger tijd dagteekent.

2. Men oud-adellijk geslacht hetwelk het privilegie bezat om notarieele diploma's te verleenen, waaruit blijkt dat het een hoogen rang bekleedde onder de bestuurders der beroemde universiteit van Sienna. Onder de beroemdste leden van het geslacht dienen vermeld te worden: *Fra Giovanni* apostolisch pronotarius en bisschop van Grosseto, *Bartolomeo*, een van de hoofden der republiek, *Pietro*, zaakgelastigde bij het hof van Spanje en daarna, evenals zijn broeder, bisschop van Jaen en Andalusïë; *Giacomo di Marco*, rijk en gastvrij edelman, die Martinus V met zijn geheele hof in zijn kasteel opnam, en hem 15 000 goudgulden leende, waarvoor hij het kasteel van Spoleto tot onderpand ontving; *Onorata Pecci*, verdienstelijke dichteres; *Pietro*, beroemd letterkundige en kerkelijk-jurist, gezant van Sienna te Rome bij de kroning van keizer Sigismund, van wien hij den titel van palatijnsch graaf en rijksbaron ontving, *Giovanni Antonio*, beroemd archeoloog uit het tijdperk der *Mazuechelli*, *Bianchi* en *Lami*.

3. De bewoners van Sienna waren in vier Monti, klassen, verdeeld. 1° die der Edelen, 2° die der Negen, 3° die der Hervormers, 4° die van het Volk. De orde der Negen werd aldus genoemd, omdat negen van de aanzienlijkste geslachten uit de aristocratie, de burgerij en de volksklasse zich vereenigd hadden, ten einde overwicht over de andere standen uit te oefenen.

4. Ontleend aan een particulieren brief, medegedeeld door de *Civiltà cattolica*.

5. Steden van den voormaligen Kerkelijken Staat, beroemd door hare wijnen. Montefiascone vooral was vermaard door zijn voortreffelijken muscaat-wijn, die naar 't schijnt bijzonder in den smaak viel der prelaten. Niet slechts te huis vergastten zij zich aan het edele vocht, maar ze gingen het op de plaats zelve drinken. De geestelijke heeren — sijne en nauwgezette wijnproevers — hadden en hebben bij ons te lande (Italië) nog altijd de gewoonte, om als zij een sijn en edel glas wijn drinken, eerbiedig het hoofd te buigen onder het uitspreken van het woord: *Est*, d. w. z. 't is de wijn dien ik zocht, hij laat niets te wenschen over. Is de wijn bijzonder goed dan wordt de loftuiting tweemaal herhaald: *Est, Est*. En is hij alleruitstekendst, dan zeggen ze driemaal: *Est, Est, Est*.

Men verhaalt dat eens een kardinaal, die op reis was ten einde de beste voortbrengselen van Bacchus op te sporen, toen hij het eerste glas muskaat te Montefiascone dronk driemaal *Est, Est, Est* uitriep, met zijn knecht zijn intrek nam in de kleine herberg en eenige dagen daarna aan de gevolgen van zijn al te nauwkeurig onderzoek overleed. Zijn trouwe dienaar liet het borstbeeld van zijn meester vervaardigen en plaatste het in de kathedraal der stad met het opschrift:

"*Est, Est, Est*

Dt propter nimium Est

Dominus meus mortuus est".

(*Est, Est, Est*! En door te veel te drinken is mijn meester gestorven). Ik heb de buste en het opschrift in de kathedraal zelf gezien.

6. Dit feit, in Italië algemeen bekend, wordt met prijzenswaardige openhartigheid door een oprecht katholiek, graaf Francesco Galvoni, erkend in zijne levensschets van Leo XIII.

7. De oude provincie *Marittima en Campagna* tegenwoordig *provincia*

Romana, schijnt haar naam *Ciocciara* te ontleenen aan de gewoonte der boeren in die streken om in plaats van schoenen, voetzolen, in hun dialect *Cioce* genaamd, te dragen.

8. Sedert eenige jaren drijven de Jezuïeten een groothandel in wonderen en reliëken, vooral bij de romaansche volken. In Frankrijk, Spanje en Portugal is het aantal wonderen niet meer te tellen. In Italië is het al eveneens gesteld, met dit onderscheid evenwel dat de politie de gewoonte heeft om de Madonna's en de heiligen op dezelfde wijze te behandelen als de zakkenrollers, dat wil zeggen: ze worden aan een streng onderzoek onderworpen en aangezien het bedrog bijna altijd ontdekt wordt, worden de heilige winkels bijna even spoedig gesloten als geopend. Ik geef dus den moed niet op, dat men eens tegen de muren der Italiaansche steden de beide versregels zal aanplakken, welker geschreven op het graf van den armen Urbain Grandier:

“De par le roi défense à Dieu
De faire des miracles en ces lieux”!

9. 't Is bijna niet te gelooven, maar niettemin waar, dat sommige lie-den het Paradijs beter kennen dan de provincie waarin zij geboren zijn. Ik heb beschrijvingen van het verblijf der gezaligden vóór mij liggen, die met de beste geographische kaarten kunnen wedijveren. De geringste bijzonderheden worden met eene nauwkeurigheid vermeld, dat men geneigd zou zijn te vragen of de schrijvers rechtstreeks uit het Paradijs of uit een krankzinnigengesticht gekomen zijn. *Le Pèlerin* en andere organen der Jezuïeten, heeft in het Paradijs correspondenten die Bennett, de uitgever van de New-York Herald, met honderdduizende dollars zou beloonen! Een dezer grappenmakers heeft zijne onbeschaamdheid zoover gedreven, dat hij de komst van Pius IX in het Paradijs beschreven heeft, alsof hij er tegenwoordig geweest was, de dankbetuigingen van de Heilige Maagd voor het leerstuk der onbevleete ontvangenis gehoord, den hartelijken handdruk van den heiligen Jozef, door Pius tot patroon van Rome verheven gezien, de verschillende redevoeringen van de doctoren der kerk opgeteekend en de huldebetuigingen der cherubijnen, seraphijnen, engelen, aartsengelen en het overige dienstdoende personeel der hemelsche hofhouding met eigen oogen aanschouwd had. Ergerlijker parodie op het heilige, of 't geen ten minste voor heilig gehouden wordt, kon wel niet geschreven worden!

10. Behalve de beruchte hymne met het bekende refrein:

“Sauvez Rome et la France
Au nom du Sacré coeur”.

bestaan er verzamelingen jezuïetische volksliederen, die Msgr. Dupanloup van toorn deden beven. Ziehier een staaltje ontleend aan de *hymne du Sapeur chrétien*.

“D'un seul Dieu en trois personnes
Ayons le ferme sentiment. (bis)
Et ne frequentons par les bonnes
Mais bien plutôt le sacrement (bis);
Car quand il a le pain de l'ange
Qui représente le Seigneur,
C'est Dieu qu'il adore et qu'il mange;
Le Sapeur chrétien n'a pas peur.

Niet te min vond Msgr. Dupanloup de *hymne au Sacré Coeur* zeer verheven!

11. La Nuova Italia e i Vecchi Zelanti, studii del prete Curci pag. 149 en 221.

12. Indien men eene nauwkeurige lijst opmaakte van al de slachtoffers van het pausdom zou men een huiveringwekkend cijfer bereiken. Slechts bij benadering tellende, kan men rekenen dat de twist over de transsubstantiatie en den beeldendienst ongeveer *een millioen* slachtoffers gekost heeft; dat de geloofsvervolgingen in Afrika, Azie en Europa (Frankrijk, Italic, Holland, Belgie, Duitschland, Boheme, Engeland, Ierland enz.) aan *drie millioen* menschen het leven kostte; dat in de Kruistochten eveneens *drie millioen* strijders gevallen zijn, de Saraccenen niet medegerekend; dat de strijd tusschen keizer en paus minstens 500,000 menschenlevens verwoestte; dat de Inkwisitie in Spanje, volgens D. G. A. Llorente, meer dan *tien* millioen en de Spaansche katholieken in Amerika, volgens Las Cazas, omstreeks *twaalf* millioen menschen vermoord hebben.

13. Het *Diotatus Papae* bevat slechts 27 kleine paragrafen die evenwel duidelijk genoeg zijn. Zie hier een paar proeven:

§ 7. De Paus alleen kan naar de behoeften des tijds nieuwe wetten maken.

§ 11. Zijn naam is alles in de wereld.

§ 19. Hij mag door niemand geoordeeld worden.

§ 12. Hij kan keizers en koningen afzetten.

§ 24. Als hij het beveelt, of veroorlooft, zijn de onderdanen gerechtigd hunne vorsten aan te klagen.

§ 27. Hij heeft het recht de onderdanen van gehoorzaamheid aan de ongelooovigen te ontslaan.

14. "Eene onzinnige, of misdadige vergoeding heeft de verdiensten van Pius IX zoo vermenigvuldigd en opgehemeld, dat de geschiedenis er vrij wat op heeft af te dingen. En toch had hij zeer schoone verdiensten, maar gepaard met tal van zwakheden, waarvan eene vooral — zijne ijdelheid — de worm was die aan zijn leven knaagde. Zijn tamelijk rechtschapen gemoed koesterde de levendige begeerte om het goede te doen; zijn verstand was niet groot, zijn oog reikte niet ver; hij legde er zich slechts op toe om pikant en geestig te zijn, en ondanks zijne ernstige pogingen om zich veelzijdige kundigheden te verwerven, stond hij uit wetenschappelijk oogpunt niet hooger dan een middelmatig pastoor. Zijn grootste talent bestond in een groote gemakkelijkheid van spreken, welker aantrekkelijkheid nog verhoogd werd door zijn innemend uiterlijk en zijne welluidende stem. Ongelukkigerwijs maakte hij een buitensporig gebruik van dit talent, zoodat zijne redevoeringen, die trouwens meer bevallig dan plechtig waren, ten slotte in 't geheel geen indruk meer maakten. Men prees hem zoowel om zijne mildheid jegens hen die hij liefhad, als om zijne karigheid voor hen die hij niet liefhad. De roem van God, de heilige Maagd en de heiligen, was altijd op zijne lippen en ongetwijfeld ook in zijn hart, maar hij was zoo weinig onverschillig omtrent zijn eigen roem, dat de glorie der gezaligden er dikwijls door verduisterd werd. Deze eigenaardigheden gepaard met een tamelijk bekrompen verstand, moesten hem afkeerig maken, en maakten hem ook afkeerig, van mannen van talent en stemden hem gunstig voor middelmatigheden en nullitsiten, die hij dan ook, door een dier grillige invallen die hem eigen waren, en alsof hij de goddelijke almacht die uit niets iets schiep wilde navorolgen, die hij, zeg ik, plotseling in hoogheid en eere hief, om zich straks daarover te vermaken met de groote kinderen in violet gehuld, die zijne liefste omgeving waren. Deze instinktmatige afkeer voor mannen van verdienste, en deze voorliefde voor middelmatigheden is de geheime oorzaak van de grenzenlooze wanorde, die onder zijn be-

stuur in zijn rijk geboren werd, zonder dat hij bemerkte dat de wereldlijke macht aanzieder oog aan zijne handen ontglipte. Eens (ik meen dat het in 1856 was) toen hij openhartig met mij sprak, gaf hij zijn oordeel te kennen achtereenvolgens over al zijne ministers. Het was alles behalve vleiend. Dat over Antonelli niet uitgezonderd. "Hoe!" veroorloofde ik mij eerbiediglijk op te merken, "uwe Heiligheid kent hen zoo goed, en toch laat zij hen aan het bewind?" — "t Is waar", antwoordde hij, "ze zijn domkoppen, maar het scheepje zeilt toch!" — Daarbij schoot mij Pagauini in het geheugen, die er zich op beroemde, dat hij op één snaar zijner viool bewonderenswaardige variaties kon uitvoeren. Doch de Staten zijn geen violen en waar het scheepje thans aangeland is, weet ieder." Curci, *La Nuova Italia e i Vecchi Zelanti*, pag. 50.

15. "Wees er verzekerd van, de revolutie zal te gronde gaan, want de overwinning der kerk is verzekerd. De vaders zullen hunne zonen, de zonen zullen hunne vaders dooden, al de kinderen der revolutie zullen elkander verslinden, en terwijl de engelen tegen deze onzinnigen zullen strijden, zal de kerk de overwinning behalen." Woorden ontleend aan een der laatste redevoeringen van Pius IX. Men kan van het goede nooit te veel hebben; men zou anders geneigd zijn te vragen waarom de tusschenkomst der engelen nog noodig is, indien de revolutionairen, d. w. z. de tegenstanders van het wereldlijk gezag, elkander zullen vermoorden.

16. Ten bewijze strekken eenige volzinnen uit een drietal brieven op last van den Paus, door kardinaal Nina, destijds staatssecretaris, naar aanleiding der ultramontaansche *Osservatore Cattolica* geschreven. De eerste dezer brieven is gedagteekend van 8 October 1879. "Ondanks de ernstige vermaning des pausen, en de belofte door haar afgelegd ten gevolge van de allocutie des heiligen vaders tot de katholieke journalisten, gaat de *Osservatore Cattolica* voort met zich op eene zeer afkeurenswaardige wijze te gedragen. De *triviale taal* van deze courant, die zich voortdurend de vrijheid veroorlooft degenen die anders denken dan zij, te beleedigen, de *onbetamelijke wijze* waarop zij regeeringspersonen en de regeeringen zelve waarmee de heilige stoel in goede verstandhouding staat, aanvalt, geven voortdurend aanleiding tot klachten en opmerkingen van de zijde der kabinetten, waardoor Zijne Heiligheid telkens in ongelegenheid gebracht wordt. Geef derhalve den directeur van de *Osservatore Cattolica* te kennen, dat deze wijze van dagbladschrijven den

katholiek en vooral den priester onwaardig is, omdat hij aldus in plaats van op te bouwen verwoest, en dat wij een dergelijk schandaal niet langer dulden."

De tweede brief is gedagteekend van 18 October van het zelfde jaar. Daarin wordt aan de *Osservatore Cattolica* verweten, dat zij in hare aanvallen op de zwakke katholieken, die geneigd zijn om zich in den nieuwen stand van zaken te voegen, hare ironie te ver drijft, dat zij voortgaat den weg der gematigdheid te verlaten en tot elken prijs wil vasthouden aan *eene wijze van strijden, die in den hoogsten graad buitensporig is en dikwijls meer verwoest dan opbouwt."*

De derde brief is gedagteekend van 21 Juli 1880 en bevat wederom eene berisping van het dagblad, omdat het zich, ofschoon bedektelijk, toch duidelijk genoeg opwerpt tot rechter over de bisschoppen en omdat de schrijvers door hunne bittere en persoonlijke polemieken velen van de kerk vervreemden, verdeeldheid zaaien en zonder noodzaak hunne tegenstanders verbitteren, omdat zij de voorzichtige lieden van zwakheid beschuldigen, diegenen die eene welvoegelijkheid en gematigdheid in woord en daad betrachten, die vaak uitstekende vruchten afwerpen, verzoeners noemen in de ongunstigste beteekenis van het woord". Kardinaal Nina maakt vervolgens de opmerking "dat de *Osservatore Romano* daarentegen deze noodlottige vruchten voortbrengt, dat zij de jonge geestelijken aanmatigend en strijdlustig maakt, zoodat zij zich tot rechters opwerpen over hen die boven hen geplaatst zijn, dat zij allen lachhartigen noemt, bondgenooten der tegenstanders van den heiligen stoel, die verraad plegen jegens hunne plichten, indien zij met woord en daad zich betamelijk gedragen, en dat zij allen belastert en met slijk werpt die de denkbelden der *Osservatore* niet deelen".

17. Het navolgende zeldzame en curieuse document behelst het verhoor voor de rechtbank der heilige officie, door Paolo Cagliari Veroneze, een der groote meesters der Italiaansche schilders, in 1573 ondergaan naar aanleiding zijner schilderij, *het heilig Avondmaal* van Jezus Christus voorstellende.

Proces-verbaal van het tribunaal der Inquisitie van Zaterdag 18 Juli 1573.

"Heden Zaterdag 18 Juli van het jaar 1573, heeft Paolo Cagliari Veroneze, woonachtig in de parochie van den heiligen Samuel, voor het hei-

lige tribunaal gedagvaard en ondervraagd naar zijne namen en bijnamen geantwoord als volgt.

Ondervraagd omtrent zijn beroep :

A. Ik ben schilder.

V. Zijn de redenen u bekend waarom gij gedagvaard zijt?

A. Neen.

V. Vermoedt gij die redenen?

A. Ik kan ze wel vermoeden.

V. Zeg wat gij dienaangaande denkt.

A. Ik denk dat het is naar aanleiding van hetgeen de eerwaarde vaders mij gezegd hebben, of liever de Prior van het klooster van den heiligen Johannes en Paulus, wiens naam mij onbekend is, die mij mededeelde dat hij hier gekomen was en dat Uwe Illustrissime hem gelast hadden om op de schilderij het beeld eener Magdalena te doen schilderen in plaats van een hond. Ik heb hem geantwoord, dat ik gaarne alles zou doen, wat gedaan moet worden voor mijne eer en de eer der schilderij, maar dat ik niet begreep dat de figuur van Magdalena hier op hare plaats was, en zulks om vele redenen, die ik terstond zal mededeelen als ik daartoe in de gelegenheid gesteld zal worden.

V. Wat stelt de schilderij, waarover gij spreekt, voor?

A. Het is de schilderij die het laatste Avondmaal van Jezus in het huis van Simon voorstelt.

V. Waar bevindt zich die schilderij?

A. In de eetzaal der broeders van den heiligen Johannes en Paulus.

V. Is zij al fresco, op hout of op doek?

A. Zij is op doek.

V. Hoeveel voet is zij hoog?

A. Zij kan ongeveer 17 voet hoog zijn.

V. En hoe breed?

A. Ongeveer 39 voet.

V. Hebt gij bij dat Avondmaal des Heeren ook gewone menschen geschilderd?

A. Ja.

V. Hoeveel hebt gij er voorgesteld, en wat doen zij?

A. Vooreerst den huisheer Simon, vervolgens achter hem een voorsnijder, die ik vooronderstelde dat daar voor zijn genoegen gekomen was, om

te zien hoe het aan tafel toeging. Er zijn bovendien nog vele andere figuren op dat doek, die ik mij niet meer herinner, omdat het reeds lang geleden is dat ik die schilderij vervaardigde.

V. Hebt gij nog andere schilderijen van het Avondmaal gemaakt dan dat?

A. Ja.

V. Hoeveel hebt gij er geschilderd en waar zijn ze?

A. Ik heb er een te Verona gemaakt voor de eerwaarde monniken van den hl. Lazarus; ze is in hunne eetzaal. Een andere bevindt zich in de eetzaal der eerwaarde vaders van den heiligen George, hier te Venetië.

V. Maar die stelt geen Avondmaal voor, en wordt ook niet "het Avondmaal van onzen Heer" genoemd.

A. Ik heb er eene gemaakt voor de eetzaal van den heiligen Sebastianus, en nog een te Padua voor de eerwaarde vaders van Magdalena. Ik herinner mij niet dat ik nog andere geschilderd heb.

V. Wat beteekent op dat Avondmaal dat gij voor St. Johannes en Paulus gemaakt, die figuur bij wie het bloed uit den neus komt.

A. Dat is een knecht die door het een of ander toeval een neusbloeding kreeg.

V. Wat beteekenen die lieden in duitsche kleederdracht met een hellebard in de hand?

A. Ik moet daarvoor wat meer woorden gebruiken.

V. Doe dat.

A. Wij schilders veroorloven ons dezelfde vrijheden als de dichters en de krankzinnigen, en ik heb die hellebardiers voorgesteld beneden aan den trap, de een drinkend en de andere stende, maar allen gereed om hunne diensten te verrichten; want 't was, naar 't mij voorkomt, betaamelijk en mogelijk, dat de heer des huizes, die, naar men mij gezegd heeft, rijk en aanzienlijk was, zulke dienstknachten hebben moest.

V. En met welk doel hebt gij op de schilderij die figuur geschilderd, die als een nar gekleed is en eene papegaai in de hand heeft?

A. Dat is voor sieraad, zooals dat gebruikelijk is.

V. Wie zijn het die aan de tafel des Heeren zitten?

A. De twaalf apostelen.

V. Wat doet Petrus die vooraan zit?

A. Hij snijdt het lam, om het aan het andere gedeelte der tafel over te geven.

V. Wat doet, die naast hem zit?

A. Hij houdt een schotel in de hand, om aan te nemen wat de H. Petrus hem zal geven.

V. Verklaar wat de derde doet.

A. Hij maakt zijne tanden met een vork schoon.

V. Wie zijn eigenlijk de personen, die volgens u aan het hl. Avondmaal hebben aangezeten.

A. Ik geloof niemand anders dan Christus en de Apostelen, maar als ik op een schilderij wat ruimte overhoud, versier ik die met figuren van eigen vinding.

V. Heeft iemand u bevolen om op deze schilderij Duitschers, narren en andere dergelijke figuren te schilderen?

A. Neen; maar mij werd opgedragen om haar te versieren zooals mij 't best voorkwam. Het doek is groot en er is plaats voor vele figuren.

V. Moeten de versieringen die gij, schilder, gewoon zijt op een doek aan te brengen niet in overeenstemming en in rechtstreeksche betrekking staan met het onderwerp, of wordt dat alles zonder onderscheid aan nwe fantasie overgelaten?

A. Ik neem bij het schilderen alles in acht, wat binnen het bereik en in overeenstemming met mijn geest is.

V. Is het in uw oog betamelijk om bij het laatste Avondmaal van onzen Heer, narren, dronken Duitschers, dwergen en andere zotternijen voor te stellen?

A. Wel neen!

V. Waarom hebt gij dat dan gedaan?

A. Ik deed het in de vooronderstelling dat die lieden buiten het vertrek zijn waar het Avondmaal gehouden werd.

V. Weet gij niet dat men in Duitschland en in andere landen, die met ketterij verpest zijn, de gewoonte heeft om door schiderijen vol zotternijen de dingen der heilige kerk te bezoedelen en belachelijk te maken, en aldus de valsche leer te prediken aan onwetende en onnoozele lieden?

A. Ik stem toe dat zulks slecht is, maar ik herhaal wat ik reeds gezegd heb, dat het mijn plicht is het voorbeeld te volgen dat mijne meesters mij gegeven hebben.

V. Wat hebben uwe meesters dan gedaan? Dergelijke dingen misschien?

A. Michel Angelo heeft te Rome, in de kapel des Pausen onzen Heer,

diens moeder, St. Johannes, St. Petrus en de hemelse hofhouding, zelfs de maagd Maria, naakt voorgesteld, in verschillende houdingen.

V. Weet gij dan niet dat, door het laatste oordeel voor te stellen, waarbij men niet vooronderstellen mag dat de meuschen kleederen dragen, er ook geen reden was om ze met kleederen te schilderen? Wat is er in al die figuren, dat niet door den heiligen geest is ingegeven? Ge vindt daar geen narren, geen honden, geen wapens, nog eenige andere dwaasheden. Zijt gij, dit alles in aanmerking genomen, van oordeel dat gij goed gedaan hebt met op deze wijze uw doek te schilderen en wilt gij bewijzen dat uwe schilderij goed en welvoegelijk is?

Antw.: Neen, zeer eerwaarde heeren! ik vermeest mij niet zulks te bewijzen, maar ik wist niet dat ik kwaad gedaan had; ik heb aan al deze overwegingen niet gedacht. Ik kon zelfs niet vermoeden, dat ik verkeerd handelde, te meer omdat ik die narren buiten de plaats waar onze Heer zich bevindt, geschilderd heb.

Deze woorden gesproken zijnde, hebben de rechters beslist, dat bovengenoemde Paolo gehouden zou zijn om binnen den tijd van drie maanden, na den dag waarop hij berispt werd, zijne schilderij overeenkomstig het oordeel en de beslissing van het heilig tribunaal te wijzigen en te verbeteren; de kosten van alles te dragen door bovengenoemden Paole. *Et ita decreverunt omni melius modo.*

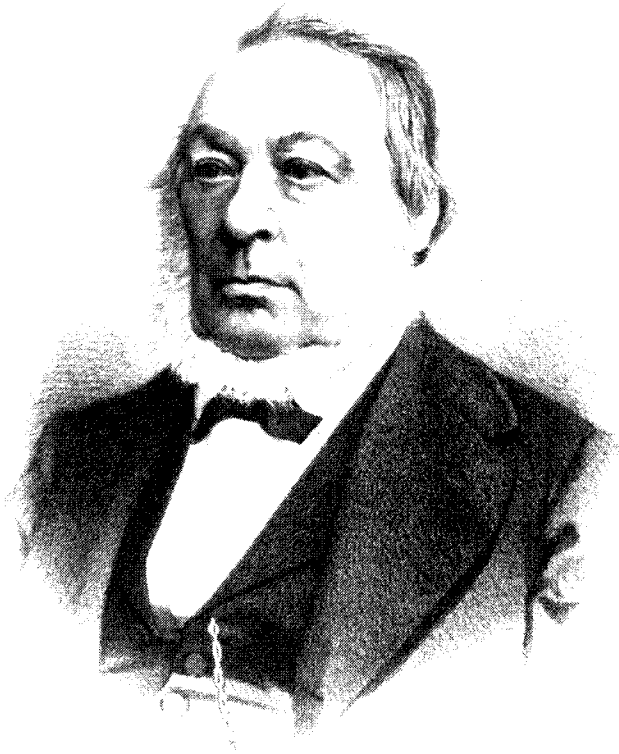
18. Ariosto heeft in 8 bewonderenswaardige versregels den toestand geschetst, waarin de pauselijke staten door den paus zelven gebracht werden.

Il popolo roman spesso si vede
 Levar contro i pontefici tumulto;
 Altri di vita, altri cacciar di sede,
 Far a quest' uno, a quello un altri insulto:
 La Chiesa ajuto ora a la Francia chiede,
 Ora all' Italia, ora al tedesco inculto;
 E sempre Roma e le città vicene
 Patir morti, arsion, sacchi e rapine."

(Men ziet dikwijls het romeinsche volk — zich gewelddadig verzetten tegen de opperpriesters. — Den een doodt het, den ander verdrijft het van zijn zetel. — Dezen beleedigt het op de eene, genen op eene andere wijze. — De kerk roept de hulp in nu eens van Frankrijk — Dan weer van Italie of

van den ruwen Duitscher. — En midderwijl heerschen te Rome en de aangrenzende steden — Altijd de dood, het vuur, plundering en roof.)

19. De congregatie van den Index heeft sedert op de lijst der verboden boeken geplaatst: 1° Het voortreffelijke werk van Emile Burnouf: *La science der religions*. 2° *L'Antechrist* van Renan, dat nog genade gevonden hād in de oogen van Pius IX. 3° *Les tombeaux des Papes*, door Ferd. Gregorovius, waarin van dogma's geen sprake is. 4° *Les origines de l'humanité* en *Les grandes races humaines*, door Nicola Marselli.

J.C. BLUNTSCHLI

JOHANN CASPAR BLUNTSCHLI.

Wanneer we onder de mannen van beteekenis alleen die mannen wilden verstaan, die grooten invloed uitoefenen op de geschiedenis der volkeren of ook maar van een enkel volk, dan voorzeker zouden we geen recht hebben den geleerde, wiens naam boven dit opstel is geplaatst, onder hen op te nemen. Om een man van grooten invloed te zijn, was zijn optreden te weifelend, te weinig beslist en ondergingen zijn beginselen op staatkundig en godsdienstig gebied eene te groote wijziging. Dit toch was zelfs in die mate het geval, dat hij op later leeftijd als beslist tegenstander optrad van hen, wier wenschen hij vroeger had gedeeld, wier beoelingen hij had helpen bevorderen, om ten slotte weder tot zijn voormalige partijgenooten te naderen en zich in zijn laatste levensjaren weder van ganscher harte bij hen aan te sluiten. Den zelfden man, die eenmaal in de voorste gelederen stond der strijders voor maatschappelijken vooruitgang en staatkundige vrijheid, vinden we later terug als leider der reactionnaire partij; de vurige liberaal

van vroeger leent later de hand om een bloeiend onderwijs op ultramontaansche leest te schoeien. En ten slotte treed hij weder op als een der woordvoerders, ja een der leiders van de liberale partij, als moedig tegenstander van een absolutisme, dat brutaalweg het beginsel van macht tegenover dat van recht stelt.

Ook op godsdienstig gebied nemen we bij dezen geleerde hetzelfde verschijnsel waar. Hij, die eenmaal de benoeming van David Friedrich Strausz tot hoogleeraar in de theologie als een stormram gebruikte om een liberale regeering ten val te brengen, staat in later dagen voor ons als mede-oprichter eener vereeniging, die het zich ten taak stelde den invloed der gemeenten op het kerkelijk leven te bevorderen, alle priesterheerschappij te bestrijden, de volkomen vrijheid van geloof en onderzoek te waarborgen en de godsdienstige ontwikkeling in overeenstemming te brengen met de hedendaagsche beschaving. Waarlijk het kan ons niet verwonderen, wanneer zulk een man, gedurende een groot deel van zijn loopbaan, door alle partijen met een oog van wantrouwen wordt aangezien. Integendeel, veel meer moet het onze verbazing opwekken, wanneer we zien, dat hij, ten tweeden male van overtuiging veranderend en teruggekeerd tot het vaandel, dat hij eenmaal had verlaten, op nieuw een invloedrijk lid werd van de staatkundige partij, die dat vaandel steeds omhoog gehouden had. Dat dit zoo was, pleit voor de kracht van zijn geest. Iemand zonder buitengewone gaven zou hoogstens geduld worden in het kamp, dat hij eenmaal als deserteur verlaten had.

Men versta ons wel. Het is verre van ons, het in iemand — wie het ook zij — te willen wraken, dat hij van gevoelen verandert. Naar onze meening is het juist een zwakke zijde van ons volk — en bij andere volken zal het misschien niet beter zijn — dat men steeds geneigd is, bij een veranderde overtuiging op godsdienstig of staatkundig gebied, terstond aan nevenbedoelingen te denken, vooral wanneer het geldt een partijgenoot die tot den

tegenstander overgaat. Neen, we gelooven gaarne, dat langdurig nadenken en meerdere ondervinding een geheelen ommekeer in iemands overtuiging kunnen teweeg brengen. Veeleer willen we het als een daad van zedelijken moed begroeten, wanneer men zich alsdan losscheurt van vroegere banden en zich boven het oordeel der wereld verheft. Maar toch kan het niet anders of men vertrouwt zich met meer gerustheid toe aan de leiding van een gids, die met vasten tred en zonder weifelen den te volgen weg aanwijst, dan aan iemand die, hoe rijk begaafd ook, steeds angstig om ziet en bij elken tweesprong van den weg blijken geeft van aarzeling en tweestrijd. Dat blijft een waarheid ook in het leven der volkeren. Slechts hem is het vergund een overwegenden invloed uit te oefenen, die zelf met vasten tred voortgaat op het eenmaal ingeslagen pad, en getrouw blijft aan de eenmaal aangenomen leuze.

Daarom gelooven we dan ook, dat Bluntschli als staatkundig persoon slechts weinig zal worden gemist. Wel was hij de leider der liberalen, zoowel in de badensche eerste kamer als in het tolpaleis, doch hij werd dat op een leeftijd, dat menig ander staatsman er ernstig aan gaat denken zich van het staatsdooneel terug te trekken, en het lange verleden, dat hij achter zich had, was eerder geschikt om zijn positie als zoodanig te verzwakken dan om ze sterker te maken.

En toch zal zeker het bericht van zijn plotseling afsterven in alle beschaafde landen met belangstelling zijn vernomen, toch zal elk deskundige zonder aarzeling toestemmen, dat met hem een man van beteekenis van het werelddooneel verdwenen is, een man van beteekenis vooral op wetenschappelijk gebied.

Want inzonderheid hier is het noodzakelijk den staatsman scherp van den geleerde te onderscheiden. De uitdrukking "liberaal-conservatief", naar we meenen door hem het eerst in zwang gebracht, karakteriseert hem met juistheid in zijn eerste hoedanigheid. Maar

zoodra de weifelende, angstig rondtastende en zoekende staatsman plaats maakt voor den geleerde, wordt alles helder, duidelijk, scherpzinnig en grondig, zoolang althans zijn zonderling systeem van liberaal-conservatisme hem geen parten speelt.

Terwijl dan ook zijn invloed als staatsman betrekkelijk gering was, werd hij op wetenschappelijk gebied een baanbreker en voor-ganger en zeker zal de staatsman Bluntschli lang vergeten zijn, wanneer de geleerde Bluntschli nog voortleeft in de dankbare her-inning van een schare volgelingen.

Johann Caspar Bluntschli werd den 7den Maart 1808 te Zürich geboren. Nadat hij het gymnasium van zijn vaderstad met roem had afgehoopen, werd hij aan de universiteit ingeschreven als student in de godgeleerdheid. Slechts korten tijd legde hij zich op deze wetenschap toe, daar hij hare studie weldra met die van de rechten verwisselde. Dientengevolge ging hij over op het toenmaals bestaande "politische Institut", waar hij onder anderen de colleges volgde van Friedrich Ludwig von Keller, die sedert 1825 aan die instelling verbonden was, als hoogleeraar in het burgerlijk recht.

Opmerkelijk is de overeenkomst in de loopbaan van leer-meester en leerling. Beiden treden in den beginne als voor-vechters van de vrijzinnige beginselen op, om zich vervolgens van hun voormalige staatkundige vrienden af te scheiden en tot de tegenpartij over te gaan. Beiden trekken zich daarna van het staatkundig tooneel terug en verlaten hun vaderland, om een roepstem te volgen naar een Duitsche universiteit en in Duitsch-land een nieuw vaderland te vinden. Beiden bekleeden later een zetel in de kamer van volksvertegenwoordigers — von Keller in Pruisen, Bluntschli in Baden. Hiermede echter houdt de overeenkomst op, want sedert hun vestiging in Duitschland liepen beider wegen steeds verder uiteen. Immers terwijl von Keller tot aan zijn dood toe een steunpilaar bleef van de partij der reactie, keerde Blunt-

schli in de Badensche monarchie tot de vrijzinnige beginselen terug die hij in de Zwitsersche republiek verloochend had.

Van 1827 tot 1829 zette Bluntschli zijn studiën voort aan de hoogeschoolen van Berlijn en Bonn. Aan de eerstgenoemde akademie voelde hij zich inzonderheid aangetrokken tot Friedrich Carl von Savigny en Schleiermacher. Vooral de eerste, die, zooal niet de grondvester dan toch een der corypheeën van de zoogenaamde historische school der rechtsgeleerden was, oefende een grooten invloed uit op de richting zijner studiën, een invloed, die uit nagenoeg al zijn geschriften spreekt en die niet weinig versterkt werd door zijn kennismaking met Barthold Georg Niebuhr, wiens onderwijs hij aan de hoogeschool te Bonn genoot. Ook de colleges van Hasse vonden in Bluntschli een trouw bezoeker.

In 1829 promoveerde de jeugdige rechtsgeleerde te Bonn, met een dissertatie over de "Entwicklung der Erbfolge gegen den letzten Willen", welke verhandeling met goud werd bekroond. Den volgende winter bracht hij te Parijs door en in het voorjaar van 1830 keerde hij in zijn vaderstad terug.

Weldra vestigde hij zich aldaar als privaat-docent aan het politieke Instituut, en hield als zoodanig voorlezingen over het Romeinsche recht. Terstond had hij hier een grooten toeloop en verwierf zich den roem van een grondig geleerde.

Nog slechts korten tijd was hij als privaat-docent werkzaam, toen de loop der gebeurtenissen hem noopte om zich in de staatkundige aangelegenheden van zijn vaderland te mengen en deel te nemen aanden strijd, die een groot deel van ons werelddeel beroerde.

Deed de Juli-revolutie vele tronen in Europa wankelen, niet minder hevig was de schok, dien het zwitsersche staatsgebouw ontving.

In dezen bondstaat hadden de patricische familiën, na het binnenrukken der geallieerden de zetels weder ingenomen, die ze in 1798 zoo noode hadden verlaten. Vertrouwende op den steun der

vorsten keerden zij terug tot de vroegere streng aristocratische regeeringsbeginselen. Op nieuw werd het stelsel van centralisatie van het gezag gehuldigd en met de meest mogelijke consequentie doorgevoerd, een stelsel, dat vooral in een republiek zoo gemakkelijk aanhangers vindt, omdat het aan de afzonderlijke deelen een aantal kleine voordeelen verschafft, waarvoor het algemeen belang maar al te vaak over het hoofd wordt gezien. Aan dat beginsel werd zelfs de handelsvrijheid, die tusschen de verschillende kantons bestond, ten offer gebracht.

En niet alleen werd dat centralisatie-systeem door de kantonten opzichte van de bondsregering in toepassing gebracht, ook binnen de grenzen van elk kanton werd het zoo streng mogelijk volgehouden, wat natuurlijk ten gevolge had, dat de groote steden alle staatkundige rechten aan zich trokken en de plattelandsdistricten uiterst stiefmoederlijk bedeed werden.

Dat deze aristocratische regeeringsbeginselen tal van tegenstanders hadden, spreekt wel van zelve. De kern der vrijzinnige oppositie werd gevormd door een tal van jonge menschen, die aan de duitsche hoogeschoolen hunne opleiding hadden genoten en daar, in de bijeenkomsten der Burschenschaften, met het beginsel van vrijheid en gelijkheid hadden leeren dwepen. Doch de aristocratische partij was te goed aaneen gesloten, zij was vooral door den zedelijken steun van buitenlandsche regeeringen te machtig, dan dat hare tegenstanders het hadden kunnen ondernemen haar met eenige hoop op een goeden uitslag aan te vallen. Vooralsnog stonden zij machteloos tegenover het heerschend regime.

Toch was ook hier brandstof genoeg aanwezig, en er was slechts een vonk noodig, om deze in lichte laaie vlam te zetten. En toen dan ook de Juli-revolutie in Frankrijk de aanhangers der democratische partij in geheel Europa, nieuwe hoop op een betere toekomst deed opvatten, traden ook de zwitsersche democraten op den voorgrond.

De beweging begon in het kanton Aargau. Op den 12den September van het jaar 1830 kwam te Lenzburg een volksvergadering bijeen, waarin besloten werd tot den Grooten Raad te Aarau een verzoekschrift te richten, waarin zou worden aangedrongen op hervorming in het bestuur.

Het duurde niet lang of dat voorbeeld vond navolging. Binnen weinige weken hadden in Thurgau, Zürich, St. Gallen, Schaffhausen, Solothurn, Freiburg en Luzern dergelijke bewegingen plaats.

De toestand was kritiek genoeg, want het ontbrak de aristocratische partij ook niet aan aanhangers. Alle katholieke kantons en de groote meerderheid der geestelijken was op hare hand. In enkele kantons, zooals in Aargau en Bern, werd naar de wapenen gegrepen, in Bazel werd zelfs scherp gevochten. Ten slotte begrepen evenwel de machthebbenden, dat de algemeene aandrang niet te wederstaan was en willigden zij derhalve de gedane wenschen der democraten in.

En deze waren in werkelijkheid niet overdreven, daar ze zich in hoofdzaak bepaalden tot een billijker aandeel van het platteland aan de regeering, de herziening van enkele wetten, het waarborgen van de vrijheid der pers en van het recht van petitie en de openbaarheid der verhandelingen van de lichamen van bestuur.

Het kan ons niet verwonderen, dat de jeugdige rechtsgeleerde, die pas de duitsche hoogeschool had verlaten, de leerling van Savigny, de vereerder van Schleiermacher, in dien vrijheidskamp in de eerste gelederen mede streed. In zijn geschrift "Ueber die Verfassung des Standes Zürich", dat in die dagen van spanning het licht zag, deed hij zich kennen als een vurig voorstander van hervorming van het staatsbestuur, terwijl hij met groote helderheid de gebreken in het licht stelde, die het heerschend regeeringsstelsel aankleefden. In de te Uster gehouden volksvergadering werkte hij dan ook krachtig mede, tot het vast-

stellen en aannemen van de aan den Grooten Raad van Zürich te richten petitie.

Maar wat in hooge mate onze verwondering moet opwekken is, dat hij, bijna terstond nadat het beoogde doel bereikt was, zijn vaandel verliet en tot de tegenpartij overging.

Dat toch de aristocraten, al hadden ze moeten wijken voor den aandrang van het oogenblik, zich niet overwonnen gaven, maar zich integendeel krachtig aangordden tot een nieuwen strijd voor hun verloren voorrechten, lag evenzeer in den aard der zaak als dat van de andere zijde ook de democraten er op bedacht waren het met moeite verkregene te verdedigen. Met dat doel sloten zeven kantons: Bern, Solothurn, St. Gallen, Aargau, Thurgau, Zürich en Luzern een verbond, waarbij ze elkander de volkssouvereiniteit waarborgden. Daarentegen vormden zes aristocratisch gezinde kantons: Basel, Uri, Schweiz, Unterwalden, Wallis en Neufchatel een tegenbond, — den zoogenaamden Sarnerbund — die het streven der democraten tegenwerkte.

Middelerwijl had de Bondsdag een nieuwe staatsregeling voor den Bondstaat ontworpen en aan de afzonderlijke kantons ter aanneming voorgelegd. Dat de kantons, die tot den Sarnerbund waren toegetreden, ongunstig jegens dit ontwerp gestemd waren, laat zich hooren; doch als een donderslag klonk het den democraten in de ooren, dat ook Luzern het ontwerp verworpen had. Dit was het werk der geestelijkheid en van die radicalen, naar wier oordeel het ontwerp niet ver genoeg ging. Beiden hadden, zeker met geheel verschillende bedoelingen, de plattelandsbevolking weten te bewerken.

Nieuwe oneenigheden, waarbij weder naar de wapenen gegrepen werd, waren hiervan het gevolg en thans vinden we Bluntschli steeds aan de zijde der aristocraten, krachtig werkzaam voor een reactie. Reeds uit zijn geschrift "das Volk und der Souverän", dat in 1831 te Zürich het licht zag, bleek ten duidelijkste, dat

zijn denkbeelden, in den loop van dit eene jaar, een algeheele wijziging hadden ondergaan.

Welke beweegredenen dien ommekeer hebben teweeggebracht, is moeielijk te zeggen. Velen meenen, dat zijn overgang tot de aristocratische partij aan gekrenkte eerzucht moet worden toegeschreven, omdat de liberale hervorming hem voor zijn persoon niet die voordeelen zou hebben opgeleverd, die hij daarvan gehoopt en verwacht had. En inderdaad valt het niet tegen te spreken, dat zoowel de groote spoed, waarmede deze bekeering tot stand kwam, als de hartstochtelijkheid, waarmede hij tegen den nieuwen staat van zaken optrad, eenigen grond voor dit vermoeden geven. Doch, zooals we reeds opmerkten, de publieke opinie is zoo licht geneigd in dergelijke omstandigheden een hard oordeel te vellen en vooralsnog zijn de gronden, waarop dat oordeel rust, te zwak, om daarop zulk een hatelijke beschuldiging te bouwen, die ontegenzeggelijk een onuitwischbare smet zou werpen op het karakter van den schranderer geleerde.

Veeleer zijn wij geneigd zijn eerste optreden in Zürich, zijn samengaan met de democratische partij, als een afwijking van zijn beginselen te beschouwen, een afwijking, die verklaard zou kunnen worden uit de invloeden, die op de duitsche hoogeschoolen op hem gewerkt hadden. Zeker is het, dat Bluntschli, zelfs te midden van zijn strijd voor staatkundige vrijheid, steeds aristocratische neigingen had, en steeds omgang hield met vele leden der aristocratische partij, door welk verkeer die neigingen misschien voortdurend versterkt zijn geworden. Daarbij is het zeer wel mogelijk, dat de tooneelen van verwarring en zelfs van bloedstorting, waartoe het streven der democratische partij onwillekeurig aanleiding gaf, hem, den man van het historische staatsrecht, deden terugdeinzen voor eene beweging, waaraan hij mede den eersten stoot gegeven had.

Onder deze omstandigheden strekt het de democratische regee-

ring van Zürich tot eer, dat zij den afvalligen liberaal in 1833 tot buitengewoon en drie jaren later tot gewoon hoogleeraar aan de universiteit benoemde. In deze betrekking wijdde hij zich geheel aan de studie van het duitsche en zwitsersche recht. De resultaten dier studie legde hij neder in zijn "Staats- und Rechtsgeschiede der Staat- und Landschaft Zürich", die in 1838 te Zürich het licht zag. Uit dit werk, waarvan in 1856 een tweede uitgave verscheen, blijkt hoe Bluntschli zich reeds toen met hart en ziel bij de historische school had aangesloten.

In 1837 werd Bluntschli door zijn medeburgers gekozen tot lid van den Grooten Raad van Zürich, waarin hij de leiding op zich nam van de zoogenaamde constitutioneele stadspartij. Deze partij was samengesteld uit reactionnaires, die een vinnigen strijd voerden tegen de liberale regeering.

Twee jaren later gelukte het der partij haar doel te bereiken en het vrijzinnige bestuur van het kussen te verdringen. De aanleiding tot deze omwenteling werd gegeven door de benoeming van David Friedrich Strausz tot hoogleeraar in de dogmatiek en kerkgeschiedenis aan de hoogeschool te Zürich, welke benoeming vooral op aandrang van den toenmaligen burgemeester Hirzel had plaats gehad. Nauwelijks evenwel was ze bekend geworden, of zoowel van de zijde der aristocratische, als van die der roomsch-katholieke partij, ging een kreet van verontwaardiging op en beiden vereenigden zich om het gevaar, dat door deze benoeming, naar hunne overtuiging, den godsdienst bedreigde, af te wenden.

Te vergeefs trachtte de verschrikte regeering den zoo plotseling en zoo hevig opgestoken storm te bezweren, door den pas benoemden hoogleeraar te ontslaan. Dat bewijs van zwakheid versterkte den moed harer tegenstanders. Gebruik makende van een valsch gerucht, volgens 't welk de bondstroepen het kanton zouden zijn binnengerukt, gelukte het den reactionnaires, op den 6den September, een bende oproerige boeren in de stad te bren-

gen. Hierdoor versterkt, eischten zij onstuimig het aftreden van de liberale regeering, welker leden zich dan ook ten slotte genoodzaakt zagen hunne zetels aan hun tegenstanders in te ruimen.

Aan deze gebeurtenissen had ook Bluntschli een belangrijk aandeel genomen en hij was dan ook een der nieuw benoemde regeeringsleden.

Het figuur, dat de nieuwe regeering maakte, was allerdroevigst. Maar al te spoedig bleek het, dat de reactie wel in staat was af te breken, wat haar voorstanders tot stand hadden gebracht, maar waar het er op aankwam op te bouwen, bleef zij in gebreke, al had ze ook een man als Bluntschli in haar midden. Wel was ze werkzaam, doch haar werkzaamheid had een negatieve strekking. Het voornaamste toch, wat zij tot stand bracht, was dat zij het door de vorige regeering zoo uitmuntend goed ingerichte schoolwezen in ultramontaanschen zin hervormde.

Voor Bluntschli zelve moet het wellicht als een geluk beschouwd worden, dat hij met zijn geestverwanten aan de regeering kwam en met hen fiasco maakte. Het kan toch bijna niet anders of dit moet zijn oogen geopend hebben voor de krachteloosheid der reactionnaire partij, zoodra het er op aankomt hare theorieën in toepassing te brengen. Ook is het moeielijk aan te nemen, dat de bovengenoemde hervorming van het onderwijs hem niet tegen de borst stuitte, en dat des te meer, waar hij, door den stroom medegesleept, zich gedwongen zag daartoe zelf de hand te leenen. Dat deze handelingen zijner partijgenooten, die toch eenvoudig getrouw bleven aan hunne beginselen en deze consequent in toepassing brachten, hem mishagden, blijkt hieruit, dat hij zich meer en meer van hen vervreemde en langzamerhand hun vertrouwen verloor.

Dat tijdperk in Bluntschli's leven was in meer dan een opzicht hoogst belangrijk. Thans, nu hij ook zijn reactionnaire vrienden meer en meer den rug toekeerde, had hij gebroken met

beide partijen en het vertrouwen van beide verbeurd. Het is niet meer dan natuurlijk, dat hij, die zich eerst van de democraten had afgewend, om bij de aristocraten zijn heil te zoeken en die zich nu evenmin bij de partij der laatstgenoemden te huis gevoelde, elders zijn ideaal zocht. Zoo verkeerde hij eenigermate in het dilemma van den reiziger, die het vertrouwen op zijn gidsen verloren hebbende en onzeker van den te volgen weg, maar al te zeer geneigd is zich toe te vertrouwen aan den eersten den besten, die zich aanbiedt om hem den rechten weg te wijzen. En helaas, de gids, aan wien hij zich thans overgaf, voerde hem op zijwegen, waarop hij een tijd lang het spoor geheel bijster werd, en van waar het hem niet dan na veel moeite gelukte den rechten weg, dien hij te volgen had, terug te vinden.

Immers het was in deze periode van overgang, in dit tijdperk van tweestrijd, dat de anders zoo schrandere geleerde zich verwarde in de zonderlinge psychologie van Friedrich Rohmer, die in zijn "Lehre von den politischen Parteien", de verschillende staatkundige partijen verklaart uit het verschil in leeftijd tusschen de menschen onderling en alle wijsbegeerte, met uitzondering van de zijne, onzin noemt. Onder den indruk van dit zonderlinge stelsel, gaf Bluntschli zijn "Psychologische Studien über Staat und Kirche" uit, een boek, waarin hij de verschillende staatkundige partijen vergelijkt met de deelen van het menschelijk lichaam en de door deze verrichte functies, en dat door de deskundigen beschouwd wordt als de onbegrijpelijke dwaasheid van een voor het overige zoo schrandere man.

In dezen tijd vallen ook Bluntschli's pogingen om een nieuwe staatkundige partij te vormen. Waar hij zich noch met de beginselen van de democraten, noch met die der aristocraten en clericalen kon vereenigen, wilde hij een middenpartij in het leven roepen, waarvan hij de leider wezen zou. Die pogingen evenwel leden te eenenmale schipbreuk, wat trouwens wel te voorzien was

geweest, daar ze uitgingen van een man, die juist toen alle vrouwen op staatkundig gebied verloren had.

Onbegrijpelijk is het, dat hij zich desnietteenstaande in December 1844 candidaat stelde voor het burgemeestersambt in zijn vaderstad. Ware hij toch, tegen alle verwachting in, eens gekozen geworden, dan zou zijn positie inderdaad allermoeielijkst, zoo niet onmogelijk geweest zijn. Daartoe kwam het evenwel niet, daar hij tegenover zijn radikalen tegenstander de nederlaag leed.

Ontmoedigd en ontstemd, besloot hij thans zich uit het openbare leven of althans uit het staatsbestuur terug te trekken. Hij nam dan ook zijn ontslag als lid der regeering, om zich uitsluitend aan zijn rechtsgeleerde studiën te wijden. Inzonderheid hield hij zich bezig met de samenstelling van een burgerlijk wetboek voor het kanton Zürich, waarvan de redactie aan hem was opgedragen, terwijl omstreeks dien zelfden tijd het eerste gedeelte van zijn "Geschichte des Schweizerischen Bundesrechts" het licht zag, dat in den loop van zes jaren (1846—1852) voltooid werd.¹

Intusschen greep de reactie in Zwitserland steeds verder om zich heen. De ultramontaansche partij in het kanton Luzern had het zoo ver weten te brengen, dat de Jezuïeten terug geroepen waren geworden. Te vergeefs had Bluntschli getracht haar te bewegen op dezen weg niet verder voort te gaan en dit besluit weder in te trekken. Zij was te eenenmale doof voor dergelijke

¹ Wat aangaat zijn ontwerp voor een burgerlijk wetboek, verdienen vooral belangstelling zijn denkbeelden omtrent belastinghervorming, die daarin zijn neergelegd. Daarin erkent Bluntschli het recht van staat en gemeente om als erfgenaam op te treden. Alleen bij kleine vermogens wil hij het erfrecht uitsluitend aan de kinderen toekennen. Maar bij grootere vermogens of bij afwezigheid van kinderen, wil hij een belangrijk deel van elke nalatenschap aan staat of gemeente toegekend zien. Hiermede beoogt hij te beletten, dat de vermogens al te zeer toenemen en wil hij tegelijkertijd vermindering der belastingen voor den productieven burgerstand bereiken.

voorstellingen en handhaafde het eens genomen besluit. Met den dag werd het duidelijker, dat de strijd tusschen de door de Jezuiten beheerschte en de liberale kantons onvermijdelijk was, en werkelijk naderde een ontkenning met rassche schreden.

Reeds in het najaar van 1843 hadden de eerstgenoemde kantons, met Luzern aan het hoofd, den zoogenaamden Sonderbund gesloten en zich tot den oorlog toegerust. Ongetwijfeld was de oprichting van dien bond in strijd met sommige artikelen der bondsacte, meer nog met den geest der zwitsersche confederatie. Zoodra dan ook de inhoud van het gesloten verdrag bekend werd, ontstond in de liberale kantons een algemeene gisting.

Op den 20sten Juli nam de zwitsersche Bondsdag een besluit, waarbij de opheffing van den Sonderbund werd bevolen, terwijl kort daarna een ander decreet volgde, inhoudende de verbanning van de orde der Jezuiten uit het gebied van den bondstaat. Beide besluiten werden evenwel niet dan na een hardnekkigen tegenstand aangenomen.

Men begon met een proclamatie te richten tot de bevolking der roomsch-katholieke kantons, om deze aan te manen zich aan de bovengenoemde besluiten te onderwerpen. Het laat zich denken, dat deze proclamatie even weinig uitwerkte als het zenden van bondscommissarissen. Deze Gordiaansche knoop kon niet ontrafeld, maar moest doorgehakt worden. De wapenen moesten beslissen. Van weerszijden rustte men zich ten krachtigste toe tot den naderenden strijd, en in het najaar van 1847 stonden 200000 man onder de wapenen.

Eene beslissing liet zich niet lang wachten. Nadat de bondstroepen, na een kort gevecht, zich van Freiburg hadden meester gemaakt, wendde zich de hoofdmacht tegen Luzern, het brandpunt van het verzet. Op de grenzen van dit kanton kwam het tot een beslissenden slag. Na een hardnekkigen tegenstand sloegen de troepen van den Sonderbund op de vlucht, Luzern onder-

wierp zich en daarmee was ook de tegenstand der overige kantons gebroken.

Het gevaar, dat van de zijde van het buitenland dreigde, werd gelukkig afgewend. Vorst Metternich zag den loop, dien de zaken in Zwitserland namen, natuurlijk met leede oogen aan, en deed aan de groote mogendheden voorstellen tot interventie. Daar echter Frankrijk alleen gemeenschappelijk met Engeland handelend wilde optreden, maakte Palmerston van de gelegenheid gebruik om zoo lang te dralen, tot er geen Sonderbund meer was en het motief voor een interventie dus van zelve vervallen was. Toch vaardigden Oostenrijk, Frankrijk en Pruisen, op den 22sten Januari 1848, een nota uit, waarin zij de bondsregering aanmaanden de nauwelijks bezette Sonderbundskantons te ontruimen, en geenerlei veranderingen in de bondsacte te maken, dan met toestemming van alle kantons. Zoo stond het te vreezen, dat het werk der staatkundige wedergeboorte van Zwitserland van buiten af verstoord zou worden, toen de Februari-revolutie alle gevaar van die zijde deed verdwijnen.

Men houde ons deze historische uitweiding ten goede. We wilden vooreerst met enkele trekken den afdoop schetsen van den zoo belangwekkenden strijd tusschen vooruitgang en reactie, waaraan ook Bluntschli zulk een levendig aandeel had genomen. Maar bovendien laat het zich alleen uit den loop der staatkundige gebeurtenissen verklaren, dat hij in dezen tijd ernstige pogingen aanwendde, om elders een werkkring te vinden. Het kon niet anders of de bloedige tweedracht, die zijn vaderland verscheurde, moest hem des te meer grieven, daar hij zich zelven onmogelijk kon vrijpleiten van de schuld, dat ook hij er toe had medegewerkt om dien droevigen toestand in het leven te roepen. En de troost dien vurigen partijgangsters, dwepers met het een of ander stelsel overblijft, dat al dat bloed vergoten, al die ellende en jammer geleden wordt voor een heilige zaak, die troost ontbrak den man,

wiens sympathieën meer en meer weifelden tusschen aristocraten en democraten, tusschen de partij van vooruitgang en die van behoud en reactie. Hij had wind gezaaid en oogstte storm!

We noemden de jaren van 1839 tot 1848 een belangrijke periode in Bluntschli's leven; het jaar 1844, toen hij zich uit het openbare leven terugtrok, was bepaald een keerpunt. Van nu af aan toch zien wij hem weder meer en meer terugkeeren tot de vrijzinnige beginselen zijner jeugd.

Vooralsnog echter behoorde hij in naam tot de partij der reactionnaires, al had hij dan ook het vertrouwen van die partij voor een groot deel verloren. Die naam, te zamen met den roep zijner groote geleerdheid, maakte de vervulling van zijn wensch naar een anderen werkkring gemakkelijk. Benoemd tot hoogleeraar aan de universiteit te München, vertrok hij daar heen, nadat hij in een anomiem vlugschrift, getiteld: "Stimme eines Schweizers für und über die Bundesreform", van zijn vaderland afscheid had genomen.

Van dien tijd af ontwikkelde Bluntschli een verbazende werkkraft. Te München gaf hij achtereenvolgens drie voortreffelijke werken in het licht. In 1852 verscheen zijn "Allgemeines Staatsrecht", dat in 1868 een vierde uitgaaf beleefde. In 1853 volgde zijn "Deutsches Privatrecht", dat in 1864 voor de tweede maal herdrukt werd, en tusschen 1854 en 1856 het "Privatrechtl. Gesetzbuch für den Canton Zürich, mit Erläuterungen". Bovendien gaf hij, met Arndts en Pözl, de "Kritische Ueberschau für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft" uit, een tijdschrift aan de rechtswetenschap gewijd.

Terwijl de geleerde zich aldus uitsluitend aan de beoefening der wetenschap overgaf en zich buiten alle openbare aangelegenheden hield, verwijderde hij zich steeds verder van zijn voormalige staatkundige vrienden. Hiertoe werkte ook mede zijn kennismaking met Karl Ludwig Theodor Brater, den voormaligen leider der

liberale partij in de beijersche kamer, die sedert 1851 als ambteloos burger te München leefde. Het duurde niet lang of hij geraakte met hem op een zeer vriendschappelijken voet en gedurende eenigen tijd werkten zij samen aan het "Deutsche Staatswörterbuch", dat kort te voren door Bluntschli op touw was gezet. Door Brater kwam hij ook met andere corypheeën der liberale partij in aanraking en meer en meer sloot hij zich bij hen aan.

Aan waardeering ontbrak hem den geleerde in dezen tijd niet. Behalve andere eerbewijzen, die hem ten deel vielen, genoot hij de onderscheiding, dat de in 1861 te Dresden gehouden juristen-dag hem tot voorzitter benoemde.

In het zelfde jaar volgde hij de roepstem, die uit Baden tot hem kwam, waar hij benoemd werd tot hoogleeraar in de staatswetenschappen aan de hoogeschool te Heidelberg, welk ambt hij tot aan zijn dood bekleedde.

Om twee redenen was een langer verblijf te München voor hem minder aangenaam. De eerste daarvan was de tegenwerking en miskennis, die hij ondervond van het beijersche particularisme, dat zich in die dagen zeer sterk openbaarde tegen alle niet-beijersche vertegenwoordigers op het gebied van wetenschap en kunst. Ofschoon hij dit lot deelde met alle andere vreemdelingen, was voor hem nog een tweede bezwaar aan zijn toenmaligen werkring verbonden. Het was de haat van de ultramontaansche partij tegen den man, die haar eenmaal welkom was geweest om zijn reactionnaire beginselen, al hadden deze toen hij te München het hoogleeraarsambt aanvaardde, reeds een geduchten knak gekregen. Daarom nam hij de hem aangeboden betrekking aan en verliet de beijersche hoofdstad, waar hij dertien jaren van zijn leven aan een onafgebroken wetenschappelijken arbeid had gewijd.

Te Heidelberg trad hij weder meer in het openbare leven op en wel op een oogenblik, dat de staatkundige toestand van Duitschland alles behalve rooskleurig was. Om de beteekenis van

dat optreden goed te begrijpen, is het noodig, dat wij in enkele korte trekken de gebeurtenissen der laatstvoorgaande jaren in het geheugen van den lezer terug roepen.

De oorlog van 1859 had eene verwijdering tusschen de beide groote duitsche mogendheden ten gevolge gehad. Te vergeefs had Oostenrijk, toen de strijd met Frankrijk en Sardinië uitbrak, pogingen aangewend om de medewerking van Pruisen te verkrijgen. Laatstgenoemde mogendheid bepaalde zich tot de verklaring werkzaam te willen zijn tot herstel van den vrede, doch verzette zich tegen het door de midden-duitsche staten gedane voorstel, om een legercorps aan den Boven-Rijn samen te trekken. Toen echter de Oostenrijkers bij Magenta geslagen waren (17 Juni), mobiliseerde Pruisen zes legercorpsen, en drie weken later kwam het nu zelf voor den dag met het voorstel, 't welk het eerst bestreden had. Dientengevolge werd besloten aan den Boven-Rijn een observatie-corps samen te stellen "tot beveiliging van het Rijk" en het opperbevel daarover aan Beijeren op te dragen.

Hiermede meende Pruisen volkomen genoeg gedaan te hebben, en in dit gevoelen werd het door de openbare meening krachtig gesteund. In geheel Noord-Duitschland toch genoot Oostenrijk weinig sympathie en zijn italiaansche staatkunde allerminst. In Zuid-Duitschland was de stemming geheel anders en veel oorlogzuchtiger. Daar werkten de clericale sympathieën samen met de nationale antipathie tegen Frankrijk, om de publieke opinie gunstig voor Oostenrijk te stemmen.

De onverwachte vrede van Villafranca (11 Juli 1859) maakte een einde aan den oorlog, doch niet aan de spanning, die tusschen Oostenrijk en Pruisen was ontstaan. Juist een week voor de vrede tot stand kwam, had laatstgenoemde mogendheid nog een nieuw blijk gegeven van haar weinig vriendschappelijke gezindheid jegens Oostenrijk, door met goed gevolg het door dezen staat gedane voorstel te bestrijden, om het bondscontingent te mobiliseeren.

Terstond na het sluiten van den vrede vaardigde keizer Frans Jozef een manifest uit, waarin hij "de natuurlijke bondgenooten van Oostenrijk" aansprakelijk stelde voor den ongunstigen afloop van den oorlog. Pruisen liet dit manifest niet onbeantwoord en wierp alle schuld van zich af.

Breeder dan ooit te voren was de klove tusschen de beide groote mogendheden, en de poging der kleinere en midden-staten, om een derde groep tusschen die beide in te vormen, strekte slechts om de reeds bestaande verwarring nog aanmerkelijk te doen toenemen.

Een zaak echter kwam door dit alles recht duidelijk aan het licht en wel deze, dat de staatsregeling van den Duitschen bond te eenenmale onvoldoende was. Zoo had dan de voor Oostenrijk zoo ongelukkige Italiaansche oorlog althans dit gunstig gevolg, dat de grove gebreken, waaraan de staatsregeling mank ging meer algemeen werden ingezien, en dat er tevens stappen werden gedaan om tot een meer bevredigenden toestand te komen.

Den 17den Juli 1860 had te Eisenach een bijeenkomst plaats van een aantal afgevaardigden en leden der democratische partij. Het doel dier bijeenkomst was het vaststellen van een nationaal programma op den grondslag van een constitutioneelen Duitschen bondstaat, onder Pruisische leiding. Vier weken later (14 Augustus) werd een tweede vergadering gehouden, met het doel om een samensmelting van alle liberale elementen tot eene groote nationale partij te verkrijgen. De vrucht hiervan was de oprichting van het "National Verein", dat zich op een derde bijeenkomst, welke op den 16den September te Frankfort gehouden werd, definitief constitueerde.

Aanvankelijk werkten deze bemoeiingen niet veel uit. De houding van Pruisen tegenover deze liberale beweging was koel en terughoudend. Daarentegen wendde het pogingen aan om zich met Oostenrijk te verstaan over een hervorming van den Duitschen

bond. Die pogingen evenwel mislukten en Oostenrijk trad in een nauwere verbinding met de midden-staten.

Een derde voorstel ging uit van den saksischen minister Von Beust. In October 1861 stelde deze staatsman voor, dat het bonds-presidium om het half jaar tusschen Pruisen en Oostenrijk zou afwisselen, de bondsdag uit zeven-en-veertig leden zou bestaan, en dat op onregelmatige tijden een vergadering bijeen zou komen van gedelegeerden uit de verschillende duitsche volksvertegenwoordigingen. Toen het Weener kabinet zich ook tegen dit voorstel verklaarde, wat trouwens gemakkelijk te voorzien was geweest, deed de pruisische minister van buitenlandsche zaken, graaf Bernstorff, in een tot de saksische regeering gerichte depêche, het voorstel om den Duitschen bond in een bondstaat te herscheppen. Alleen Baden en Saksen-Weimar betuigden hunne ingenomenheid met dit denkbeeld. De overige midden-duitsche staten en Oostenrijk protesteerden met kracht tegen dit voorstel, dat volgens hunne bewering onvereinigbaar was met het wezen van den Duitschen bond. Hierbij evenwel lieten zij het niet, doch traden met tegen-voorstellen op.

Thans achtte het National Verein het oogenblik gunstig om krachtiger dan tot dusverre op te treden. De hoofden der liberale partij riepen een vergadering bijeen van de leden der duitsche volksvertegenwoordigingen en van den Rijksdag en onder hen, van wie die oproeping uitging, behoorde ook Bluntschli. Die zoogenaamde Abgeordnetentag verklaarde zich sterk tegen de oostenrijksche voorstellen, en wederom was Bluntschli een dergenen, die zich krachtig in dien zin uitlieten.

Door dezen stap sprak hij onverholen zijn overgang nit tot de vrijzinnige partij. De voormalige zwitsersche reactionnair schaarde zich in Deutschland onder het liberale vaandel, dat hij sedert tot aan zijn dood toe onwankelbaar getrouw gebleven is. Waar weldra een andere, niet minder netelige kwestie Deutschland beroerde

en in spanning bracht, daar vinden we hem weder terug als een kloekmoedig strijder voor de zaak van het liberalisme.

Er zou intusschen nog heel wat moeten gebeuren alvorens de kwestie omtrent bondshervorming zou worden opgelost. Geen voorstellen en tegenvoorstellen, geen vergaderingen en bijeenkomsten zouden deze zaak een stap verder brengen. Het zwaard zou in dezen beslissen, en eerst uit de bloedige slagvelden van Bohemen zou de duitsche eenheid verrijzen.

Vooralsnog hadden al die pogingen slechts dit gevolg, dat de spanning tusschen Oostenrijk en Pruisen met den dag toenam. Ja, deze was zoo groot, dat Oostenrijk en de midden-duitsche staten er zelfs niet voor terugdeinsden hun handelsbelangen aan hun afkeer van Pruisen ten offer te brengen, door te weigeren om toe te treden tot het fransch-pruisische handelstractaat, dat den 29sten Maart 1862 was tot stand gekomen.

Te midden van deze inwendige tweespalt kwam de sleeswijk-holsteinsche kwestie op nieuw op het tapijt. De onderdrukking van het duitsche element — inzonderheid in Sleeswijk — had reeds sedert langen tijd verbittering tegen Denemarken opgewekt. Nadat deze staat te vergeefs getracht had de groote mogendheden in de zaak te betrekken en deze als een europeesche aangelegenheid voor te stellen, kwam de Duitsche bond in 1858 met den eisch voor den dag, dat Denemarken de verplichtingen zou nakomen, die het na de duitsche interventie in 1851 op zich genomen had.

Maar de storm, die toen reeds over Denemarken dreigde los te barsten, dreef af. De flauwe houding toch, die door de meerderheid van den duitschen bondsdag aangenomen werd, maakte het voor het kabinet van Kopenhagen mogelijk door allerlei uitvluchten tijd te winnen.

Zoo verliepen er nog weder eenige jaren. Wel scheen het in 1861 een oogenblik alsof de Bond handelend zou optreden, doch

het bleef bij dreigen. Een poging, die in het volgende jaar door Engeland werd gedaan, om in de sleeswijk-holsteinsche kwestie bemiddelend op te treden, mislukte. Zijn voorstellen vonden wel gehoor bij Duitschland, maar werden door Denemarken verworpen.

De houding van laatstgenoemden staat werd intusschen steeds oorlogzuchtiger. De partij der Eider-Denen drong luide aan op algeheele inlijving van het hertogdom Sleeswijk, en in het Lands-thing werd dan ook, op den 20sten Maart 1863, een besluit in dien geest genomen. Tevens zou Holstein geheel en al buiten het staatsverband geraken.

Pruisen en Oostenrijk protesteerden en ook in de hertogdommen openbaarde zich een felle tegenstand. De Duitsche bond eischte, dat men terug zou komen op het genomen besluit. Werd dit ultimatum verworpen, dan zou de Bond zijn toevlucht nemen tot geweld.

Zoo stonden de zaken, toen Frederik VII, op den 15den November 1863 stierf en door Christiaan IX werd opgevolgd, die reeds vijf dagen na zijn troonsbestijging de inlijving van Sleeswijk bij het Deensche rijk proclameerde. Doch terwijl zich in de hertogdommen een taai verzet openbaarde en tal van ambtenaren in Holstein weigerden aan den nieuwen koning den eed van trouw af te leggen, trad ook de erfprins Frederik van Augustenburg met zijn aanspraken voor den dag.

Het ligt niet op onzen weg de geldigheid dier aanspraken, waartegen trouwens slechts weinig in te brengen valt, na te gaan. Zooveel is in elk geval zeker, dat het optreden van dezen pretendent de zaken nog veel ingewikkelder maakte.

Engeland en Rusland verklaarden zich tegen de aanspraken van den Augustenburger, daar beide mogendheden zeer goed inzagen, dat een van Denemarken onafhankelijk Sleeswijk-Holstein noodwendig zijn steunpunt in Duitschland zoeken moest.

In laatstgenoemd rijk daarentegen vond de hertog krachtigen

steun. Saksen, de Thüringsche hertogdommen, Baden en Brunswijk erkenden hem onmiddellijk als Frederik VIII. Ook het National Verein sprak zich te zijnen gunste uit. Maar Oostenrijk en Pruisen, thans plotseling vereenigd, verzetten zich tegen dien aandrang. De richting toch, waarin de volksbeweging, die met den dag in kracht toenam, zich bewoog, kwam volstrekt niet overeen met de bedoelingen dier mogendheden, vooral niet met die van Pruisen. Zij toch waren evenmin geneigd den hertog van Augustenburg op den hertogelijken zetel van Sleeswijk-Holstein te zien, als om de vereeniging dier landen met Denemarken toe te laten. Vreezende, dat de bondsdag voor den algemeenen aandrang der volksmeening mocht bezwijken, zonden zij, om dat te voorkomen, aan de regeeringen der verschillende deutsche staten nage- noeg gelijkkluidende nota's, waarin zij op bijna dreigenden toon eischten, dat men zich bepalen zou tot de reeds vastgestelde bonds- executie. Met slechts één stem meerderheid werd dan ook, op den 7den December 1863, door den bondsdag in dien zin beslist.

Doch al gelukte het ook aan de vereenigde pressie van Pruisen en Oostenrijk deze vergadering over te halen tot concessies aan hun bedoelingen, de stem des volks was hiermede niet tot zwijgen gebracht. Overal vormden zich vereenigingen, om werkzaam te zijn in het belang van Sleeswijk-Holstein en de billijke aanspraken van den hertog van Augustenburg te ondersteunen. Den 21sten December 1863 had te Frankfort een bijeenkomst plaats van leden der verschillende deutsche volksvertegenwoordigingen. Deze vergadering verklaarde zich voor de losmaking der hertogdommen van de deensche monarchie en voor de rechten van hertog Frederik van Augustenburg.

Ook Bluntschli was hier tegenwoordig en werkte krachtig mede aan het tot stand komen dezer besluiten. Thans is hij niet langer de weifelende, zoekende, besluitelooze man op staatkundig gebied, die de eene hand aan de reactionnair en de andere aan

de vrienden der vrijheid reikt, de man, die door de aristocratische partij in Zwitserland gewantrouwd en door de ultramontanen in Heidelberg begeerd wordt. Krachtig en beslist heeft hij zich thans geschaard onder het vaandel der liberale partij, krachtig en beslist treedt hij op voor het goed recht van den zwakkere tegenover den man, volgens wien het in dit vraagstuk geen kwestie van recht maar van macht gold. Toen dan ook de vergadering uit haar midden een commissie benoemde van zes-entertig leden, die als het ware het middelpunt moest vormen, waaromheen zich het liberale Duitschland concentreeren zou, was Bluntschli een der uitverkorenen en hij aarzelde niet zich deze keuze te laten welgevalven.

Onteggenzeggelijk behoorde hiertoe een zekere mate van moed. Immers toen de erfprins van Augustenburg, op den 30sten December te Kiel aan land was gestapt, wekte dit dermate het misnoegen der beide groote duitsche mogendheden op, dat Pruisen er ernstig op bedacht was, op het hier bovengenoemde comité dwangmaatregelen toe te passen.

Intusschen droegen de bemoeiingen der commissie van zes-entertig weinig vrucht Wel is waar werd het voorstel van Pruisen om Sleeswijk voorloopig bezet te houden, door den Bondsdag met 11 tegen 8 stemmen verworpen, doch thans verklaarden de beide groote mogendheden, dat zij, met het oog op het dringende dezer aangelegenheid, de zaken verder zelve in handen zouden nemen en buiten den Bond om behandelen. Te vergeefs protesteerde de meerderheid van den bondsraad tegen deze wederrechtelijke handelwijze.

Het ligt niet op onzen weg den verderen loop van dezen vereringskrijg na te gaan, welks afloop trouwens algemeen bekend is.

De bijeenkomst der duitsche volksvertegenwoordigers had Bluntschli bijgewoond als lid van de eerste kamer van het groothertogdom Baden. Ook daar stond hij steeds in de voorste gelederen der

liberale partij en aan de reorganisatie van dit staatslichaam, welke in 1865, in liberalen zin tot stand kwam, had hij een belangrijk aandeel. En toen het in 1869 aan Bismarck gelukt was een tolverbond met de zuid-duitsche staten tot stand te brengen, werd Bluntschli door het district Bretten-Sinsheim tot lid van het tolparlement verkozen.

Ook het voor Duitschland zoo belangrijke jaar 1866 vond Bluntschli op zijn post. Zijn bemoeiingen met de staatkundige aangelegenheden van het rijk getuigden niet slechts van een warme belangstelling, maar ook van een schrander doorzicht. Dit toch bleek uit de interpellatie tot de regeering op den 14den Mei van dat jaar, waarin hij de grootst mogelijke waarborgen voor de neutraliteit van het groothertogdom Baden verlangde en zich tegen alle krijgstoerustingen verklaarde, die zouden plaats hebben met het doel om een aanvallenden oorlog te beginnen. Daarentegen verklaarde hij zich later sterk ten gunste van een aansluiting bij Noord-Duitschland op den voet, zooals dat door Pruisen was voorgeslagen en verzette hij zich tegen de deelneming aan een Zuid-duitschen bond.

Terwijl Bluntschli zich aldus weder krachtig deed gelden bij de behandeling der openbare aangelegenheden van zijn tweede vaderland, zette hij zijn wetenschappelijken arbeid met onvermoeiden ijver voort. De uitgave van het "Deutsche Staatswörterbuch" ging geregeld voort, tot het in 1870 met de verschijning van het 11de deel voltooid was. Van dit werk, waarvan niet slechts de redactie aan Bluntschli toevertrouwd was, maar dat ook menig stuk van zijn hand bevatte, zag later een verkorte uitgaaf in drie deelen het licht.

De "Geschichte des allgemeinen Staatsrecht und der Politik", die in 1864 te München het licht zag, opende een reeks van wetenschappelijke werken, waarin, volgens het plan van Maximiliaan II van Beieren, achtereenvolgens de geschiedenis van alle wetenschappen behandeld zou worden.

In 1866 verschenen "Altasiatischen Gottes- und Weltideen" en "Das moderne Kriegsrecht". In 1869 gaf hij zijn "Charakter und Geist der politischen Parteien" uit, terwijl hij in 1872 een tweede uitgave bezorgde van zijn werk over "Das moderne Staatsrecht", waarvan de eerste uitgave vier jaren vroeger te Nordlingen verschenen was. Eindelijk volgden nog in 1874 en 1875 "Deutsche Staatslehre für Gebildeten" en "Die Lehre vom modernen Stat."

Nog hebben we te wijzen op een schoone zijde van Bluntschli's werkzaamheid, omdat hierbij vooral het karakter van den grooten geleerde tot zijn recht komt, en er uit blijkt hoezeer ook menschlievende drijfveeren zijn pen bestuurden. Krachtig trad hij op tegen die verschrikkelijkste aller rampen, den oorlog. Het ideaal van een eeuwigen vrede, zooals dit eenmaal door Kant verkondigd was, werd mede door hem op den voorgrond gesteld, en dit denkbeeld gaf ook aanleiding tot de oprichting van het "Institut du droit international", dat de meest vermaarde rechtsgeleerden en publicisten van Europa onder zijn leden telde. Wel was Bluntschli niet de eerste die het denkbeeld opperde om deze vereeniging in het leven te roepen, doch de door hem verkondigde denkbeelden gaven er mede aanleiding toe. Aan de werkzaamheden van het Instituut nam hij steeds een belangrijk aandeel, terwijl het "Handbuch des Kriegsrechts", door dit geleerd genootschap uitgegeven, aanleiding gaf tot den bekenden pennestrijd tusschen Bluntschli en Graaf von Moltke. De krijgsman verheelde namelijk zijn twijfel niet omtrent de uitvoerbaarheid der in dit handboek aangeprezen wetten, welke door den geleerde verdedigd werden, vooral op grond van het feit, dat ook in dit opzicht het rechtsgevoel bij alle beschaafde volken steeds luider begint te spreken.

Moge nu ook de verwezenlijking dier schoone denkbeelden "nog in een verre toekomst liggen, toch is reeds menige stap in

de goede richting gedaan. Om dit te bewijzen hebben we slechts te wijzen op de zegenrijke gevolgen van de conventie van Geneve.

In de vergadering van het Instituut in het vorige jaar te Oxford gehouden, bracht Bluntschli ook advies uit omtrent de kwestie van uitlevering van staatkundige misdadigers. Hij erkende, dat zulk een uitlevering op zich zelve niet te verdedigen viel. Doch wanneer eene staatkundige misdaad den rust van alle beschaafde staten bedreigt, zooals dat met de communistische en nihilistische samenzweringen het geval is, dan moet dit volgens Bluntschli beschouwd worden als een internationale misdaad, en zijn alle volken verplicht elkander wederkeerig behulpzaam te zijn in de vervolging van dergelijke misdadigers.

Het ligt niet in ons bestek om een breedvoerig overzicht van Bluntschli's werken te geven. Zijn arbeid gold zoowel het staats- als het volkenrecht. Met het laatste hield hij zich vooral gedurende zijn latere levensjaren bezig, en vermoedelijk heeft hij inzonderheid hieraan zijn roem bij het groote publiek te danken, en zeker had hij ook op dit gebied groote verdiensten. Zijn denkbeeld om het geheele volkenrecht in den vorm van een codex samen te vatten, een denkbeeld, dat hij aan de Amerikanen ontleende, die reeds vroeger het zelfde hadden gedaan, doch alleen voor het oorlogsrecht, was bij uitstek gelukkig.

Die codeficatie is vervat in "das moderne Volkenrecht", een werk, dat zich door groote degelijkheid kenmerkt. Dit neemt echter niet weg dat het, wat wetenschappelijke waarde aangaat, niet hooger staat dan vele andere geschriften, die over dit onderwerp handelen. Volgens de meening van bevoegde beoordeelaars moet hij dan ook als beoefenaar van het volkenrecht, niet alleen voor ettelijke vreemdelingen onderdoen, maar ook voor sommige Duitschers.

Op het gebied van het staatsrecht daarentegen neemt hij een veel hooger plaats in, en zijn "Lehre vom modernen Staat" be-

hoort zeker tot de belangrijkste verschijningen op dit gebied. Misschien schuilt hierin de grootste belangrijkheid van zijn arbeid, dat hij met Robert von Mohl, en wellicht nog meer afdoende dan deze, de beginselen heeft bestreden en wetenschappelijk vernietigd, waarop de Franschen, sedert het einde der vorige eeuw, hun staatsrecht bouwen. Hij heeft met groote duidelijkheid het innig verband aangetoond, dat tusschen staat en maatschappij bestaat, en naar aanleiding daarvan in het licht gesteld, hoe alleen door zeer nauwkeurige kennis van den maatschappelijken toestand het fundament kan worden gevonden, waarop het staatsrecht rusten moet. Aangezien nu de maatschappelijke toestand bij elk volk verschillend is, zoo volgt daaruit, dat ook elk volk zijn eigen staatsrecht hebben moet.

Deze richting leidde Bluntschli als van zelve tot uitvoerige en zeer degelijke historische nasporingen omtrent den maatschappelijken toestand der verschillende volken. Vooral zijn "Lehre vom modernen Staat" is vol van de resultaten van dit onderzoek, en men staat verbaasd, zoowel over zijn veel omvattende kennis als over den scherpen blik, waarmede hij den maatschappelijken toestand van elk volk omvat.

Zoo werd Bluntschli -- zoo al niet een der grondvesters -- dan toch zeker een der schitterendste vertegenwoordigers van de school van het historische staatsrecht. Vooral door zijn methode van staatsrechtelijk onderzoek heeft Bluntschli's wetenschappelijke arbeid zulk een hooge en blijvende waarde.

Tegenover deze verdiensten staan zeker ook vrij groote gebreken. Streng juridische begrippen moet men bij Bluntschli niet zoeken, want hij is veel meer historicus dan jurist. Ook is hij in zijn beeldspraak en in zijn taal niet altijd even gelukkig.

Toch is er geen twijfel aan of zijn "Lehre vom modernen Staat" en in zekeren zin ook zijn "Geschichte des allgemeinen Staatsrechts und der Politik" -- al wordt dit door bevoegde beoordeelaars

veel minder hoog geschat — zullen een blijvende plaats innemen in de degelijke staatsrechtelijke letterkunde van Duitschland.

Wij hebben een korte schets gegeven van Bluntschli's maatschappelijke en staatkundige loopbaan en een vluchtigen blik geworpen op 's mans verbazingwekkende werkzaamheid. Ons blijft nog over, een enkel woord te wijden aan zijne deelneming in de godsdienstige beweging in zijn tweede vaderland.

Zooals we reeds te kennen gaven, was hij een der stichters van den "Protestanten-Verein". In 1864 richtte hij, met Schenkel, Baumgarten en eenige andere mannen van naam, deze vereeniging op en tot aan zijn dood toe bleef hij er een der meest invloedrijke leden van. Op bijna alle protestantendagen, die geregeld gehouden werden, werd hem den voorzitterszetel aangewezen en in deze functie toonde hij niet alleen een welsprekend redenaar te zijn, die zijn gehoor volkomen wist te beheerschen, maar tevens een voortreffelijk voorzitter, die bij uitnemendheid de gave verstond een groote vergadering te leiden.

Het was in deze betrekking, dat Bluntschli op den protestantendag, die in 1871 te Baden gehouden werd, het denkbeeld opperde om te streven naar de verdrijving der Jezuiten uit Duitschland. Dit is een nieuw bewijs hoe volkomen de geleerde met zijn verleden had gebroken, hoe hij zich met hart en zie bij de liberale partij had aangesloten.

Ook werd Bluntschli in 1867 tot voorzitter der badensche algemeene Synode benoemd en sedert telkens herkozen; ook in het afgelopen jaar vervulde hij weder deze betrekking. De synode werd op den 21sten October 11. door hem gesloten en slechts weinige oogenblikken later eindigde zijn werkzaam leven. Toen hij zich, na afloop der zitting, naar het groothertogelijk slot begaf, om aldaar een audientie bij zijnen vorst te hebben, werd hij op weg daarhenen door een beroerte getroffen en stierf na verloop van slechts eenige minuten.

Dat het Bluntschli niet aan eerbewijzen ontbroken heeft, behoeft nauwelijks gezegd te worden. Meer dan een ridderorde versierde zijn borst, terwijl hem tevens door zijne benoeming tot geheimraad een schitterend blijk van vertrouwen werd gegeven. Nog grooter onderscheiding viel hem ten deel, toen hij op de te Brussel gehouden europeesche conferentie voor het oorlogsrecht als afgevaardigde van het Duitsche Rijk verscheen.

Maar de schitterendste eerzuil heeft hij zich zelve opgericht in de reeks van wetenschappelijke werken, die hij naliet en in de vereering van een schaar van jongeren, die hem met weemoedige dankbaarheid nastaren.

PASTEUR.

LOUIS PASTEUR.

In een zitting van de *Académie des sciences* te Parijs in de laatste helft van het jaar 1857 gaf een der leden verslag van onderzoekingen, over de alkoholische gisting verricht. De geleerde vergadering luisterde ongetwijfeld met belangstelling naar den spreker, daar hij het woord voerde namens Pasteur, die zich als scheikundige reeds een goeden naam had verworven. Of zij echter ten volle de beteekenis bevroedde van de denkbeelden, bij die gelegenheid door Pasteur ontwikkeld, schijnt minstens twijfelachtig, als men uit de *Comptes rendus* van deze en de volgende zittingen de oppositie bespeurt, die zij opwekten. Deze onderzoekingen toch waren de eerste van een lange reeks, die over een belangrijk onderdeel der natuurwetenschap een verrassend licht zou verspreiden.

Ieder onzer kent de gewone gist, de grauwe brokkelige massa, die bakkers en bierbrouwers bij de bereiding van brood en bier gebruiken. Brengt men een korreltje dier stof met een droppel water gemengd onder het mikroskoop, dan blijkt het, dat zij

uit een groote menigte min of meer bolvormige lichaampjes bestaat. Deze bolletjes zijn blaasjes, met een eiwitrijke vloeistof gevuld, waaraan de plantkundigen den naam van cellen gegeven hebben. Onze Leeuwenhoek had ze reeds waargenomen en beschreven. Elk dier en elke plant bestaat uit zulke op verschillende wijze vervormde en tot weefsels verbonden cellen. Een afzonderlijke cel kan een plantje vormen, en dit is bij de gist het geval. Zulk een gistplantje leeft, d. i. het neemt stoffen uit zijn omgeving op, verwerkt die tot deelen van zijn lichaam en scheidt stoffen af, evenals de hoogere, meer samengestelde levende wezens. Evenals de laatsten plant ook de gistcel zich voort. Men ziet op de cel een bolletje verschijnen, dat allengs in grootte toeneemt en zich eindelijk van de moedercel afscheidt, om een zelfstandig leven te leiden. Soms blijft het er steeds mede verbonden.

Wordt een weinig gist in een suikerhoudende vloeistof gebracht, dan wordt de suiker allengs ontleed in koolzuur en alcohol. Het ontwijken van dit gas — hetzelfde, dat zich in spuitwater bevindt — doet het vocht schuimen, dat door den gevormden alcohol een geestrijke drank wordt. Dit verschijnsel draagt den naam van alcoholische gisting. Het meest kenmerkende er van is daarin gelegen, dat een kleine hoeveelheid gist een zeer groote hoeveelheid suiker ontleedt.

De gisting was sedert oude tijden bekend en tal van meeningen aangaande haar aard en wezen waren in den loop der eeuwen uitgesproken, aangevallen en verdedigd. In de eerste helft dezer eeuw hadden enkele onderzoekers verband gezocht tusschen de gisting en de ontwikkeling der gistcellen en de vraag opgeworpen, of de eerste de laatsten of de laatsten de eerste doen ontstaan. Zulke stemmen waren echter tot zwijgen gebracht door het gezag van den beroemden Liebig, die een zeer aannemelijke en sierlijke theorie der gisting ontworpen had. Gisting, zoo leerde hij, ontstaat door den invloed van stoffen van zeer samengestelden bouw,

waartoe in de eerste plaats eiwitachtige lichamen behooren en die fermenten genoemd worden. Deze gaan spoedig tot ontbinding over. De beweging, die zich ten gevolge van dit proces van de kleinste deeltjes — de atomen — dier stoffen meester maakt, plant zich op de suiker over, waardoor deze in alcohol en koolzuur uiteenvalt. Gist bevat eiwit, vandaar haar werking. Bij most wordt geen gist gevoegd. Hij gist door het eiwit, dat de druiven bevatten.

Deze theorie, die inderdaad van het meest kenmerkende der gisting voldoende rekenschap gaf, had een vaste plaats in de wetenschap verkregen. Gisting was een zuiver scheikundig verschijnsel. De denkbeelden, door Pasteur in bovengenoemde zitting bekend gemaakt, waren een openlijk verzet tegen de door Liebig's gezag gesteunde leer.

Pasteur beweerde, dat de alcoholische gisting geen zuiver scheikundig karakter droeg, doch een uiting was van het leven der gistcellen. De laatste voeden zich met suiker, vervormen een deel daarvan tot bestanddeelen van haar lichaam (celstof en vet) en scheiden alcohol en koolzuur als ontledingsproducten van de rest der suiker af. De houding van Pasteur was revolutionair en gewaagd, daar de denkbeelden van Liebig door alle scheikundigen van naam werden gehuldigd. Geen wonder, dat de nieuwe leer niet voetstoots werd aangenomen. Doch Pasteur bleek een geharnast strijder te wezen. Na een langdurigen strijd heeft hij Liebig's theorie op verschillende punten omvergeworpen en uit een deel der wetenschap verbannen. ¹

¹ Er zijn echter gistingsverschijnselen, waarvan men ook thans nog moet aannemen, dat zij zonder bemiddeling van levende lage organismen door scheikundige fermenten tot stand komen. Daaronder behooren de verandering van zetmeel in suiker door diastase en door de ptyaline van het speeksel, de omzetting van eiwit in pepton door de pepsine van het maagsap enz

En Pasteur deed meer dan dit. Hij gaf in den loop der volgende jaren, door talrijke met bewonderenswaardige scherpzinnigheid en volharding uitgedachte en uitgevoerde proeven, aan de nieuwe leer zulk een omvang en beteekenis, dat zij een der belangrijkste nieuwe gezichtspunten werd, die onze eeuw op natuurkundig gebied te aanschouwen gaf. Hij toonde aan, dat de werkzaamheid dier eenvoudig bewerkte wezens allerlei soorten van gisting teweeg brengt, dat zij de oorzaak zijn van het bederf van azijn, bier en wijn, dat zij de zijde-wormen doodden en de ontbinding van lijken mogelijk maken; ja zelfs, dat zij in verband staan met de besmettelijke ziekten, die mensch en dier teisteren. Een man, die zooveel tot stand bracht, mag wel een man van beteekenis heeten. En terecht was de redactie van dit tijdschrift van oordeel, dat zijn beeld niet langer mocht ontbreken in de reeks portretten van groote mannen, die zij verzamelt.

Waar ik op uitnoodiging der redactie een poging ga doen, om het werken en streven van Pasteur voor leeken in de natuurwetenschap in groote trekken te schetsen, kan ik ongetwijfeld op belangstelling rekenen. Ieder, die eenigszins bekend is met den arbeid van den Franschen geleerde, weet echter, dat ik zeer beknopt en onvolledig moet blijven. De beperkte ruimte, die beschikbaar is, en de geringe natuurkundige kennis, die ondersteld mag worden, laten niet toe om Pasteur's talrijke proeven te beschrijven. Alleen de algemeene gang der denkbeelden, enkele hoofdproeven en de verkregen uitkomsten kunnen aangewezen en in het juiste licht gesteld worden. Doch dit is ook voldoende, om Pasteur te leeren kennen en waardeeren.

Louis Pasteur werd den 27sten December van het jaar 1821 te Dôle in het Departement der Jura geboren. Hij ontving zijn eerste opleiding in het *collège communal* van Arbois, een stadje in genoemd departement, waar zijn familie woonde. Daarna ontving hij onderwijs aan het *collège royal* te Besançon.

Aan de jaren op die inrichtingen van onderwijs doorgebracht, dacht Pasteur met dankbaarheid terug. Later, toen hij reeds een beroemd man was, wilde hij gaarne de reis naar zijn vaderstad ondernemen, om als voorzitter der Commissie aan verdienstelijke leerlingen van het *College d'Arbois* de prijzen uit te reiken. Dit geschiedde o. a. den 8sten Augustus 1874. Hij sprak toen de volgende van pieteit getuigende woorden: "Vous me pardonnez, messieurs, d'avoir saisi cette occasion solennelle de rendre publiquement hommage aux professeurs dévoués qui ont honoré cette maison et qui ont fait naître en moi la passion du savoir et l'amour du travail. C'est à eux, c'est à la clairvoyance de leurs conseils, sans cesse fortifiés par la vigilante affection d'un excellent père, que je reporte l'honneur des éloges qui viennent de m'être adressés."

Gedurende de jaren 1843 tot 1846 was Pasteur kweekeling aan de *École normale supérieure*. In 1846 werd hij hulpleeraar aan laatstgenoemde school, terwijl in 1847 de doctorale graad de kroon zette op zijn studiën.

Op het einde van het jaar 1848 werd Pasteur de betrekking van leeraar aan het Lyceum te Dyon opgedragen, en kort daarop werd hij tot hoogleeraar in de scheikunde aan de natuurkundige faculteit te Straatsburg beroepen. Dezen werkkring vervulde hij van 1849 tot 1854. In laatstgenoemd jaar werd hij hoogleeraar in de scheikunde en deken der natuurkundige faculteit te Rijssel. In 1867 keerde hij als hoogleeraar in de scheikunde aan de Sorbonne naar Parijs terug. Het volgende jaar nam hij tevens als directeur het bestuur van het laboratorium voor physiologische scheikunde aan *l'École pratique des Hautes Études* op zich. In dit laboratorium werden de schoone onderzoekingen verricht, die wij in korte trekken zullen schetsen. Daar is Pasteur nog steeds werkzaam.

Met schoone kristallographische onderzoekingen opende Pasteur

zijn wetenschappelijke loopbaan. Onder deze behoort in de eerste plaats de studie der kristalvormen van het wijnsteenzuur en van den invloed, dien zij op den gepolariseerden lichtstraal uitoefenen, genoemd te worden. Zij gaven bekendheid aan den naam van den jeugdigen geleerde en deden groote verwachtingen voor de toekomst opvatten. Met den arbeid, waarvan in bovengenoemde zitting van de *Académie des sciences* de eerste mededeeling gedaan werd, betrad Pasteur echter het veld, waarop hij de meeste laureen zou plukken. Op de grondigste wijze werd het verschijnsel der alcoholische gisting in al zijn deelen proefondervindelijk nagegaan. Niet slechts alcohol en koolzuur, maar ook barnsteenzuur en glycerine wees Pasteur als standvastige producten dier gisting aan. De levensvoorwaarden der gistcellen, de wijze van ontwikkeling en voortplanting werden door tal van proeven nauwkeurig opgespoord, waardoor het proefondervindelijk bewijs werd geleverd, dat de gistcel een bewerktuigd wezen is. In een suikeroplossing, die eenige anorganische zouten bevatte, kon Pasteur gistcellen uitnemend aankweken. Zulk een vloeistof bleek juist de geschiktste middenstof voor hare ontwikkeling te wezen. Toen alzoo beide verschijnselen — de ontleding der suiker en het leven van het gistplantje — elk op zich zelve bestudeerd en in het licht gesteld waren, werd alle aandacht gevestigd op de betrekking, waarin zij tot elkander stonden. Ook thans werd het experiment door den nauwkeurigen en scherpzinnigen natuurkundige niet te vergeefs te hulp geroepen. Hij ontdekte, dat de gist op tweederlei wijze kan leven. In de eerste plaats aan de oppervlakte der vloeistof, waar zij over een ruime hoeveelheid vrije zuurstof kan beschikken. Eén deel der gist ontleedt dan slechts zes tot acht deelen suiker. Zij leeft dan als een gewoon laag bewerktuigd plantje en is geen gistingwekkende stof (ferment). In de tweede plaats kan gist, afgesloten van de zuurstof der lucht, onder de oppervlakte der vloeistof leven. Zij splitst dan tachtig tot honderd deelen suiker

in haar bestanddeelen en verwekt dus een krachtige alkoholische gisting. Door de waarneming dezer merkwaardige verschijnselen was het geheim der gisting ontsluitend. Gist is een plantje, dat groote behoefte heeft aan zuurstof en in staat is deze stof aan de suiker te onttrekken, waarvan zij een bestanddeel uitmaakt. Geschiedt dit, dan wordt de suiker in alcohol en koolzuur ontleed; d. i. dan heeft er gisting plaats. Is de gist met een voldoende hoeveelheid vrije zuurstof in aanraking, dan ontleedt zij slechts zooveel suiker, als zij voor haar voeding behoeft. Van gisting is dan niets te bespeuren.

De proeven van Pasteur, achtereenvolgens in de vergaderingen van de *Académie des sciences* medegedeeld, gaven daar tot belangrijke gedachtenwisseling aanleiding. De uitkomsten waren in hooge mate overtuigend; de verklaring was eenvoudig, ondubbelzinnig en liet geen enkel deel van het verschijnsel buiten rekening. Weldra waren dan ook vele natuurkundigen van den eersten rang voor de nieuwe leer gewonnen. Zelfs de hardnekkigste tegenstanders, waaronder de beroemde scheikundige Berthelot, deden belangrijke concessies. De laatste deed, wat gewoonlijk geschiedt, als een nieuwe waarheid zijn intrede doet in de wetenschap. Hij dacht een onderstelling uit, die het nieuwe — de leer van Pasteur — aan het oude — de theorie van Liebig — verbond. De gistcellen — zoo luidde de bemiddelingshypothese van Berthelot — veranderen niet onmiddellijk de suiker in de gistingsprodukten; zij doen dat door middel van een stof, die zij afscheiden. De laatste is het eigenlijk ferment, dat de splitsing van de suiker tot stand brengt. Er bestaan tal van zoodanige scheikundige fermenten, die geen directe afscheidingsproducten van levende wezens zijn. Zulke stoffen zouden dan ook in de most aanwezig zijn en deze in gisting brengen. Inderdaad was de spontane, van zelf ontstaande gisting van de most een verschijnsel, dat op Pasteur's standpunt noodzakelijk opheldering vereischte. Uw uitspraak: "geen

alkoholische gisting zonder gistcel", zoo lieten de tegenstanders zich hooren, is zeker kernachtig, ondubbelzinnig en daardoor verleidelijk. Als gij echter wilt, dat wij ze in haar waarheid en algemeenheid zullen erkennen, zeg ons dan, van waar de cellen komen, die de most in gisting brengen. Pasteur aarzde niet met zijn antwoord. De kiemen der gistcellen worden in het genoemde geval door de lucht aangevoerd. In het druivensap vinden zij een geschikte middenstof voor haar ontwikkeling. De laatste blijft dan ook niet achterwege en het gisten neemt een aanvang. Hiermede had Pasteur een terrein betreden, waarop een hevige strijd hem wachtte. Uit een geheel andere batterij werd het vuur op hem geopend. Het hoofddoel van den kamp — het opsporen van den samenhang tusschen de gisting en het leven der gist — werd voor eenigen tijd uit het oog verloren. Het gevoelen, dat de lucht de draagster was van de kiemen der gist en dat de most ze van haar ontving, werd als onjuist verworpen. Die kiemen, zoo heette het, ontstaan uit de levenlooze eiwitachtige stoffen van het druivensap. Gelijk in een zoutoplossing onder bepaalde omstandigheden kristallen aanschietsen, de individuen van het onbewerkte rijk, zoo worden ook in vloeistoffen, die suiker, eiwit en soortgelijke stoffen bevatten, door organische kristallisatie cellen, de individuen der levende wereld, geboren. Men noemde dit *generatio spontanea*. Het beroemde woord van Harvey, "*omne vivum ex ovo* (al wat leeft ontstaat uit een ei)" is slechts ten deele waar.

In de eerste rijen der aanvallers, die deze leus in hun vaandel hadden geschreven, streden in Frankrijk Pouchet, directeur van het museum te Rouaan, en de hoogleeraren Joly en Musset te Toulouse. Pasteur maakte front tegenover die bestrijders. Op het gebied der wetenschap met de wapenen der natuurvorschers, proeven en logische gevolgtrekkingen, werd de oorlog gevoerd, die weldra de aandacht der geleerden uit alle landen op zich vestigde. Het

gold hier een vraagstuk, even oud als de natuurwetenschap zelve, dat echter als belangwekkend onderwerp van studie, nooit oud scheen te worden, dat nooit van de agenda van de mannen der wetenschap geschrapt werd. "*Malgré moi l'infini me tourmente*" is het diepzinnige woord door Alfred de Musset met het oog op het voorwerp van den Godsdienst geuit. Zulk een uitspraak zou ook passen tegenover het raadsel van het leven. Eeuwen lang hebben de voortreffelijkste geleerden gepoogd om het leven als een uiting van physische en chemische krachten te begrijpen en den oorsprong er van te verklaren. Ten opzichte van het eerste is men een schrede verder gekomen, doch in betrekking tot het laatste bleek men telkens op een dwaalweg te wezen. En toch werd het onderzoek telkenmale hervat en met vernieuwde belangstelling begroet.

In de Middeleeuwen en het begin van den Nieuwen Tijd, toen de strenge eischen van het experiment, ten deele nog onbekend, niet toegepast werden, maakte men geen bezwaar om het ontstaan van levende wezens uit levenlooze stof aan te nemen. Kikvorschen en alen werden uit het slib der moerassen, maden uit rottend vleesch geboren. In de werken der Alchimisten vindt men tal van recepten, om allerlei dieren voort te brengen, zooals scorpioenen uit afkooksels van kruiden. Zulk een ruwe oplossing van het vraagstuk kon in de kindsheid der natuurwetenschap de geesten bevredigen; zij kon dit niet meer in de 18de eeuw, toen bij het onderzoek der natuur een scherp omschreven methode en vaste beginselen meer en meer gevolgd en als eerste voorwaarden voor het vinden van waarheid beschouwd werden.

Uit proeven van Redi (1668) bleek, dat op vleesch geen maden ontstonden, als men door middel van gaas de vliegen belette er haar eieren op te leggen. Voor mikroskopische diertjes echter, die men toen alle met den naam infusiediertjes bestempelde, bleef men de *generatio spontanea* alleszins waarschijnlijk achten. Dit was zelfs het gevoelen van den grooten Buffon.

Fijnere proeven en waarnemingen met het gewapend oog waren noodzakelijk om het onderzoek op dit gebied voort te zetten. Dit geschiedde in de laatste helft der vorige eeuw (1745) door den engelschen natuurkundige Needham en den italiaanschen abt Spallanzani. Een langdurige strijd werd tusschen deze geleerden over het onderwerp der *generatio spontanea* gevoerd en ook thans bestonden de argumenten uit de uitkomsten van proeven. Spallanzani toonde aan, dat in vloeistoffen, die geschikt waren om lage organismen te voeden en tot ontwikkeling te brengen, deze wezens niet ontstonden, als zij in het vocht eerst door hitte gedood en voldoende voorzorgen genomen waren, om te beletten dat de lucht de kiemen er van aanvoerde. De tegenstanders konden echter, zonder onredelijk te worden, beweren, dat door het langdurig koken de samenstelling der vloeistof en van de lucht, die in Spallanzani's toestellen opgesloten waren, zoodanig werd gewijzigd, dat levende organismen er zich niet meer in konden ontwikkelen. Schwann en Schultze hervatten den strijd in 1837. Zij brachten zuivere lucht in hunne toestellen, die door gloeien of door middel van zwavelzuur van de kiemen van levende wezens bevrijd was. Hunne uitkomsten waren in 't algemeen negatief, hoewel enkele twijfel overlieten. In 1854 werden door Schultze en Schröder op nieuw soortgelijke proeven verricht. Zij konden bij de stoffen, waarmede zij experimenteerden, niet altijd het optreden van verschijnselen beletten, die op de aanwezigheid van lage organismen wezen. Vleesch o. a. dat, niet met water bevochtigd, langdurig verhit en met gezuiverde lucht in aanraking was, zagen zij steeds tot rotting overgaan.

Het groote vraagstuk was dus niettegenstaande al den arbeid, waarop wij slechts met een enkel woord konden wijzen, onopgelost gebleven. Dit was de stand van zaken te dezen opzichte, toen Pouchet en zijn aanhangers in de proeven en uitspraken van Pasteur aanleiding vonden, om de vraag op nieuw aan de

orde te stellen. De verwachting was hoog gespannen, toen een uitnemend scheikundige en mikroskopist als Pasteur zijn krachten op dit gebied wilde beproeven. De talrijke proeven, die in den belangwekkenden wetenschappelijken strijd, die nu volgde, van weerszijden genomen werden, kunnen wij niet in bijzonderheden nagaan; voor een deel waren zij van denzelfden aard als die van Schultze en Schröder en bestond het verschil slechts daarin, dat de vorige proefnemers door Pasteur waren vervangen. Dit was echter voor de betrouwbaarheid der uitkomsten geen punt van ondergeschikt belang. Vochten, ¹ waarmede mikroskopische wezens zich konden voeden, waarin zij zich krachtig ontwikkelen en voortplanten konden, werden in kolven opgesloten, zorgvuldig van levende organismen gezuiverd en van lucht voorzien, die eveneens volkomen van levende kiemen bevrijd was. Het eerste geschiedde in den regel door het koken der vloeistoffen bij een warmtegraad van 100 en meer graden; het tweede door de in de kolven dringende lucht door boomwol, schietkatoen of asbest te filtereren of door gloeiende buizen te laten strijken.

Het onderzoek bleef echter geenszins tot het herhalen van de proeven der voorgangers beperkt. Tal van nieuwe experimenten werden uitgedacht en van weerszijden, niet het minst van de zijde van Pasteur, werd veel vernuft en scherpzinnigheid ten toon gespreid. De uitkomsten waren verschillend, naarmate de proef door Pasteur of door Pouchet en de zijnen genomen werd. De eerste zag in de bewuste vloeistoffen nooit levende mikroskopische organismen verschijnen, als er voldoende voorzorgen genomen waren om de aanwezige kiemen te doodden en het indringen van nieuwe te beletten. Brachten de laatsten daarentegen na aloop

¹ Onder de vloeistoffen, die voor dit doel door Pasteur en zijn tegenstanders aangewend werden, noemen wij: aftreksels van hooi en mout, gistwater, most, melk, urine, water, waarin zich vleesch bevond, enz.

der proef een druppel van het vocht onder het mikroskoop, dan bleek hij steeds te wemelen van lage organische wezens, meestal infusoriën of schimmels. De negatieve uitkomsten van Pasteur hadden groote waarde. Niets is gemakkelijker dan in geschikte vloeistoffen een weelderige ontwikkeling van infusoriën of splitszwammen tot stand te brengen. Men behoeft ze te dien einde slechts korten tijd met de lucht in aanraking te laten. Maar die ontwikkeling te beletten, die vloeistoffen onvruchtbaar te maken, als er overvloed van geschikt voedsel in aanwezig is, dat is uiterst bezwaarlijk. Hierin waren vorige onderzoekers nooit volkomen geslaagd, terwijl het Pasteur nooit mislukte. Daarenboven had Pasteur het volkomen in zijn macht, om de negatieve resultaten in positieve te veranderen, waardoor hun bewijskracht veel grooter werd. Werd de lucht, die de kolven met het uitgekookte vocht binnendrong, door een propje boomwol gefiltreerd, dan bleef de inhoud onvruchtbaar. Als dit propje, dat de luchtkiemen moest bevatten, door een behendigen stoot in de vloeistof gebracht en de hals der kolf onmiddellijk dichtgesmolten was, liet daarbinnen de ontwikkeling van infusoriën of schimmels zich nooit wachten. De gedachte lag voor de hand, dat het verschil in de uitkomsten door Pasteur en zijn tegenstanders verkregen, voor een deel althans daaruit voortvloeide, dat de eerste als proefnemer ver boven de laatsten stond. Pouchet, Musset en Joly waren geen scheikundigen. In het scheikundig laboratorium waren zij vreemdelingen. Men mag evenwel niet aannemen, dat Pouchet en de zijnen altijd onvoldoende voorzorgen namen. Het was nog geenszins uitgemaakt, dat bij een warmtegraad van 100° in een vloeistof alle levende wezens en hunne kiemen gedood werden. Pasteur toonde zelf aan, dat de warmtegraad, waarbij alle leven in vochten uitgebluscht wordt, voor verschillende vloeistoffen niet dezelfde is. ¹

¹ Hij vond, dat de kiemen in azijn bij 50°, in biermout zonder hop bij 90°, en in melk eerst bij 110° werden gedood.

Infusoriën kunnen zich, als hun leven door uitdroging bedreigd wordt, met een hulsel omgeven, dat hun weerstandsvermogen tegen nadeelige invloeden aanmerkelijk verhoogt. Had Pasteur wellicht langer en bij grooter hitte gekookt? Of hadden alle proefnemers de aanwezige kiemen volkomen vernietigd, en waren Pasteur's vloeistoffen slechts onvruchtbaar, omdat zij door de hitte te veel wijziging hadden ondergaan? Was de vergrooiting, waaronder Pasteur zijn mikroskopisch onderzoek verrichtte, voldoende, om alle kiemen en organismen waar te nemen? Er was nog ruimte voor twijfel.

Toon ons de kiemen, waarvan volgens uw beweren de lucht zoo vervuld is, zoo lieten zich de voorstanders der *spontane generatie* hooren. Pasteur bleef niet in gebreke aan dien eisch te voldoen. Hij sloot de nauwe hals eener kolf met een prop schietkatoen, vulde haar met een voor rotting vatbare vloeistof, kookte ze en liet de lucht door het schietkatoen binnentreden. Het laatste werd vervolgens in ether opgelost, waarbij een fijne stof terugbleef. Deze vertoonde onder het mikroskoop korrels en draden, die duidelijk bewerktuigd waren. De tegenstanders herhaalden deze proef met denzelfden uitslag. Volgens hen was de hoeveelheid dier kiemen echter veel te gering om de weelderige vegetatie te verklaren, die op haar rekening gesteld werd. Pasteur zon op nieuwe proeven. Als mijn leer juist is, zoo redeneerde hij, dan moet de lucht niet overal een gelijke hoeveelheid kiemen bevatten. In ruimten, waar de lucht langen tijd in schier volkomen rust is, moeten de kiemen zich allengs op den bodem afzetten.

In de hooge streken des dampkrings moeten er eveneens minder aanwezig zijn. Weder werden kolven met vloeistoffen gevuld, die gemakkelijk in rotting overgingen. Deze werden aan de kook gebracht. Onder het koken smolt Pasteur de kolven dicht. Met de laatsten daalde hij in de kelders van het Parijsche observatorium neder, waar de rust zelden wordt verstoord. Daar vulde hij ze met lucht en smolt ze weder dicht. De vloeibare inhoud

bleef, zelfs na verloop van tijd, volkomen onveranderd; geen levend wezen werd er in geboren. Nu reisde Pasteur met zestig op soortgelijke wijze met gistwater beschikte, luchtledig gekookte en dicht gesmolten ballons naar het Juragebergte. Twintig daarvan werden aan den voet van het gebergte, twintig op een hoogte van 850 meter boven het oppervlak der zee, en de twintig overigen op den Montanvert geopend, die zich 2000 meter boven de zee verheft. Na eenigen tijd bevatten van het eerste twintigtal acht, van het tweede vijf, van het laatste niet meer dan één organisme. Pouchet, Musset en Joly herhaalden deze proeven op den Maledetta in de Pyreneën met geheel andere uitkomsten. Zij zagen in hun ballons weldra levende mikroskopische wezens te voorschijn komen. Pouchet en de zijnen hadden echter fouten begaan, die aan het scherpziend oog van Pasteur niet ontgingen. Zij hadden o. a. slechts met acht ballons geëxperimenteerd. En juist in het groote aantal der laatsten was, zooals Pasteur opmerkte, de bewijskracht der proef gelegen. De strijd, waarvan wij slechts enkele kenmerkende tijdperken konden aanstippen, had intusschen reeds meer dan drie jaren geduurd, zonder dat een der partijen zich overwonnen had verklaard. Tal van buitenlandsche geleerden hadden er aan deelgenomen. De belangstelling kon echter bij al die tegenstrijdige resultaten geen stand blijven houden. Toch was zij nog groot. Toen Joly in den zomer van 1864 in het groote theater van de geneeskundige faculteit te Toulouse een voordracht over de *generatio spontanea* hield, zaten de toehoorders tot op de trappen van het spreekgestoelte. Geen physisch genootschap bij ons te lande, geen natuurkundige academische kring, of er werd herhaaldelijk over *generatio spontanea* gesproken en heftig gedisputeerd.

Pasteur wilde een beslissenden slag slaan. Hij daagde zijn tegenstanders uit, om in zijn tegenwoordigheid zijn proeven te herhalen. Zijn methode moest streng gevolgd worden. Hij zou kritiek uitoefenen. Een commissie uit de *Académie des sciences* zou de

jury van beoordeeling vormen. De Académie benoemde de commissie. Pouchet, Musset en Joly namen de uitdaging aan met de verzekering, dat zij ridderlijk ongelijk zouden erkennen, als de inhoud van één enkele hunner ballons onvruchtbaar bleef. Toen het op handelen aankwam, waren de heeren echter niet te vinden. Eerst vroegen zij uitstel, later wilden zij een ander programma als dat, hetwelk de commissie had vastgesteld en per slot van rekening brachten zij het zoover, dat de wetenschappelijke tweestrijd geen plaats vond. Later werden van weerszijden nog proeven genomen en publiek gemaakt; de belangstelling begon echter allengs te verflauwen. Wederom was een ernstige poging gedaan, om het groote vraagstuk op te lossen, wederom hadden voor- en tegenstanders der *generatio spontanea* zich met elkander gemeten. Was de oplossing nu verkregen? Niemand, die de diepte der zaak peilde, durfde het zonder voorbehoud zeggen. Men wist nog te weinig van den invloed, dien verschillende middenstoffen, warmtegraden en tal van andere omstandigheden op het leven der mikroskopische organismen uitoefenen, om met zekerheid het oogenblik te kunnen bepalen, waarop hun leven voor goed werd uitgebluscht. Te dezen opzichte moest een wissel op de wetenschap der toekomst getrokken worden. Dit mag men echter met goed recht beweren, dat Pasteur het zeer waarschijnlijk gemaakt heeft, dat *onder de omstandigheden, waaronder hij experimenteerde, generatio spontanea* geen plaats vindt. En zulk een vrucht was niet geheel en al onevenredig aan den besteden arbeid. Bij moeilijke vraagstukken is een enkele schrede, in de goede richting gedaan, reeds veel gewonnen. Latere onderzoekers weten thans, dat zij langs een anderen weg *generatio spontanea* moeten trachten tot stand te brengen. De beroemde physioloog en wijsgeer Dubois-Reymond schreef nog onlangs ¹: "In Hrn. Pasteur's Versuchen ist die He-

¹ Deutsche Rundschau, Siebenter Jahrgang, Heft 12. Sept. 1881, S. 355.

terogenie ² wol für lange, wenn nicht für immer, der Panspermie ² unterlegen: wo man glaubte, dasz Leben entstehe, entwickelten sich schon vorhandene Lebenskeime." Het vraagstuk van de *generatio spontanea* is echter volgens Dubois-Reymond niet van dien aard, dat het, met het oog op de grenzen van het menschelijk kenvermogen, als onoplosbaar moet beschouwd worden. Zijn bekend "ignorabimus (wij zullen het nooit weten)," waar het 't wezen van kracht en stof, den oorsprong der beweging en den aard van 't bewustzijn geldt, is hier niet van toepassing. "Die erste Entstehung des Lebens hat an sich mit dem Bewusstsein nichts zu schaffen. Es handelt sich dabei nur um Anordnung von Atomen und Molekeln, um Einleitung gewisser Bewegungen. Folglich ist nicht blos astronomische Kenntniz dessen denkbar, was man Urzeugung nennt, sondern diese Astronomische Kenntniz würde auch in Bezug auf erster Entstehung des Lebens unser Causalitätsbedürfnis ebenso befriedigen wie in Bezug auf die Bewegungen der Himmelskörper."³ Men denke slechts aan de plant om de overtuiging te verkrijgen, dat bewustzijn en leven niet onafscheidelijk samen behoeven te gaan ⁴.

Men vergelijkte de beroemde redevoering van Dubois-Reymond "Ueber die Grenzen des Naturerkenntens. Ein Vortrag etc. gehalten von Emil du Bois-Reymond. 4te vermehrte Ausgabe, 1876.

² De voorstanders der *generatio spontanea* werden heterogenisten (naar *έτερος* ander en *γεννομαι* ontstaan, geboren worden), Pasteur en de zijnen Panspermisten (naar *παν* alles, en *σπέρμα* zaad) genoemd.

³ Deutsche Rundschau t. a. p.

⁴ Later kwam Pasteur zelf nogmaals op de *generatio spontanea* terug. Deze proeven werden in zijn werk over het bier gepubliceerd. Hij liet o. a. bloed en urine uit het dierlijk lichaam onmiddellijk in kolven stroomen en nam de noodige voorzorgen om te beletten, dat er kiemen uit de lucht in konden dringen. Hij kookte de vochten niet, en toen bleef rotting volkomen achterwege. Hiermede was de tegenwerping, die bij al zijn vroegere proeven gemaakt was,

Pasteur heeft ongetwijfeld met belangstelling kennis genomen van alles, wat later op het gebied der *spontane generatie* verlicht werd. Toch is zijn overtuiging niet geschokt. Kort geleden liet hij zich nog aldus uit: "Il est au pouvoir de l'homme de faire disparaître de la surface du globe les maladies parasitaires, si, comme c'est ma conviction, la doctrine de la génération spontanée est une chimère." Hieruit blijkt tevens, dat het groote vraagstuk niet slechts uit een wijsgeerig, maar ook uit een practisch oogpunt groote beteekenis heeft. Wat de toekomst te dezen opzichte ook moge leeren, Pasteur is met eer uit den strijd te voorschijn gekomen. Zijn naam als scherpzinnig en vindingrijk proefnemer, als uitnemend natuurkundige, was voor goed gevestigd.

De strijd tegen de heterogenisten nam Pasteur's geheele werk-

dat de hitte de vloeistof een te groote physische en chemische verandering deed ondergaan, krachteloos geworden.

In 1872 heeft Dr. Charlton Bastian in Engeland op nieuw een lans voor de *generatio spontanea* gebroken. Door een eigenaardige samenstelling der oplossingen trachtte hij het doel te bereiken. Hij experimenteerde o. a. met een aftreksel van rapen, waarbij een stukje kaas gevoegd en dat met potasch geentraliseerd was. Hij verhitte zijn vloeistoffen tien minuten lang op 100°. Hij zag steeds lagere zwammen — bacteriën en vibriënen — in zijn afgrietsels ontstaan. Zijn proeven zijn uitvoerig beschreven in een lijvig werk "The beginnings of Life; being some account of the nature, modes of origine and transformations of lower organisms".

Onze landgenoot, prof. D. Huizinga, heeft die proeven met eenige wijziging herhaald. Hij nam zijn proeven met pepton en rapenaftreksel. Ook zijn resultaten waren steeds positief. Aan kritiek heeft het echter niet ontbroken. Prof. Huizinga bleef echter volhouden, dat hij bacteriën door spontane generatie had voortgebracht. Hij beval voor het telen van bacteriën het volgende samengestelde mengsel aan: water 100, salpeter 0,2, magnesiumsulfaat 0,2, neutraal calciumphosfaat 0,04, glycosse 2, oplosbaar zetmeel 0,2, pepton 0,3, calciumcarbonaat 0,05 deelen. Prof. Huizinga publiceerde zijn uitkomsten in Pflüger's Archiv für Physiologie, VII, 549 en VIII, 180.

kracht niet in beslag. Hij arbeidde onderwijl met volharding voort, om zijn theorie der gisting door nieuwe proeven te versterken en een breederen grondslag te geven. Reeds in 1862 ontving de *Académie des sciences* mededeeling van belangrijke uitkomsten, die een onderzoek naar de zoogenaamde azijngisting hadden opgeleverd. Aan de oppervlakte van alcoholische vloeistoffen, die met de lucht in aanraking zijn, vertoonen zich spoedig fijne rimpelige vliesjes, die azijnmoer genoemd worden. Onderwijl verandert de alcohol allengs in azijnzuur; het bier, de wijn enz. verzuren, zooals het heet. Dit is de *azijngisting*. Deze vliesjes blijken, onder het mikroskoop beschouwd, uit een menigte cellen te bestaan, welke zeer nauw verwant zijn met die, welke wij in het voorafgaande als het ferment der alcoholische gisting hebben leeren kennen. Zij behooren evenals de laatsten tot het geslacht *Mycoderma* van de afdeling der gistzwammen. Pasteur bespeurde, dat de alcohol van geestrijke vochten, waarop deze plantjes gekweekt worden, spoedig in azijnzuur overging of als waterdamp en koolzuur vervluchtigde. Het eerste was het geval, als de *Mycoderma aceti* (azijnmoer), het tweede, als de *Mycoderma vini* (wijnmoer) op de vloeistof vegeteerde. De cellen van eerstgenoemde zwam waren aanmerkelijk kleiner dan die van de laatste. Werden de huidjes onder de vloeistof gedompeld, dan hield deze werking op. Bedenkt men nu, dat azijnzuur onvolledig, koolzuur en waterdamp volledig verbrande alcohol is, dan begrijpt men het merkwaardig verband, dat Pasteur tusschen genoemde verschijnselen aanwees. De *Mycoderma aceti* neemt zuurstof uit de lucht op en brengt ze over op den alcohol, die daardoor tot azijnzuur verbrandt. De *Mycoderma vini* doet hetzelfde, doch in zoo sterke mate, dat waterdamp en koolzuur als verbrandingsprodukten van den alcohol ontwijken. Ook tal van andere stoffen — suiker, organische zuren, eiwit — worden, volgens Pasteur's bevinding, op soortgelijke wijze door deze *Mycoderma's* verbrand, als zij op de oppervlakte woe-

keren. Het zijn voornamelijk deze plantjes, zoo luidde het aan het slot van deze merkwaardige mededeeling, die aan de zuurstof het vermogen geven om tal van stoffen te verbranden.

Het is algemeen bekend, dat melk onder vele omstandigheden zuur wordt. Witte kool weten wij in zuurkool te veranderen. Het zuur, dat in deze beide gevallen gevormd wordt, heet melkzuur. Het proces zelf draagt den naam van *mellezuurgisting*. In een suikeroplossing, met rottende kaas en krijt gemengd, vertoont zich deze gisting weldra in sterke mate, als de warmtegraad niet te laag is. Rumak en Blondeau hadden reeds aangetoond, dat dit proces met de ontwikkeling van talloze lage organismen gepaard gaat. Het zijn weder ronde celletjes, die nog geen tweeduizendste millimeter middellijn hebben, en die dikwijls tot snoeren samenhangen. Veelal zijn zij met eigenaardige staafvormige infusiediertjes gemengd. Pasteur trok ook dit proces binnen den kring zijner onderzoekingen. Hij kwam tot het resultaat, dat genoemde organismen het ferment der melkzuurgisting zijn, die door hunne levenswerkzaamheid te voorschijn wordt geroepen.

Als urine eenigen tijd met de lucht in aanraking is, ontstaat er een witte stof in, die zich als bezinksel op den bodem afzet; onderwijl wordt de ureum — een karakteristieke stof in de urine — in koolzuren ammoniak omgezet. Muller ontdekte in dit bezinksel cellen, die kleiner zijn dan die van de biergist. Het was weder Pasteur, die door proeven aantoonde, dat er tusschen de ontwikkeling van dat plantje en de scheikundige verschijnselen in de *gistende urine* een verband van oorzaak en gevolg bestaat.

Zoo breidde zich allengs de gezichtskring uit. De betrekking tusschen het leven van de gewone gist en de alcoholische gisting, die een op zich zelf staand feit scheen te wezen, werd verheven tot den rang van een bijzondere openbaring eener algemeene natuurwet. En nog ruimer en algemeener beteekenis zou Pasteur aan het verschijnsel geven.

Rotting is een natuurproces, dat zelfs den oppervlakkigsten waarnemer niet ontgaan kan. In bijzondere gevallen geeft het tot het ontstaan van eigenaardige stoffen aanleiding. Steeds is het van ontwikkeling van gassen en ontbinding van samengestelde stoffen vergezeld.

In de vloeistof, waarin de bovengenoemde melkzuurgisting heeft plaats gevonden, ontstaat als tweede phase van het proces een eigenaardige soort van rotting. Het melkzuur gaat dan, onder ontwikkeling van waterstof- en koolzuurgas, in boterzuur over. Men noemt het dan *boterzuurgisting*. Pasteur ontdekte: dat ook deze gisting door een levend organisme — een infusiediertje van de familie *vibrio* — wordt veroorzaakt, waarvan hij vorm en levenswijze met zijn gewone nauwgezetheid bestudeerde. Hij beschreef het als cilindrische aan beide einden afgeronde staafjes, die bij een lengte van twee tot twintig duizendste, een breedte van twee duizendste millimeter hebben. Deze staafjes glijden onder golvende bewegingen rusteloos door de vloeistof her- en derwaarts. Zij voeden zich met rottend eiwit en kunnen vrije zuurstof niet verdragen. De laatste doodt hen zelfs in korten tijd. Eenige andere kalkzouten van organische zuren kunnen eveneens de rottende gisting ondergaan, en steeds nam Pasteur soortgelijke staafvormige infusoriën waar, waardoor het verschijnsel werd ingeleid.

Ten slotte werd ook de gewone rotting onder hetzelfde gezichtspunt gebracht. Vleesch en soortgelijke stoffen, die zoo gemakkelijk in bederf en ontbinding overgaan, werden in vochtigen toestand in kolven sterk verhit, en met zuivere van levenskiemen met zorg bevrijde lucht omgeven. Zij bleven het voorkomen en de eigenschappen van zuivere verse stoffen onveranderd behouden. Nauwelijks liet Pasteur gewone lucht in deze kolven stroomen, of de werking nam een aanvang en weldra was de rotting in vollen gang. Gelijkzeitig werd het vocht door een heerleger infusoriën bevolkt, waarvan de lucht de kiemen had aangevoerd. Eerst

verschijnen midden in de vloeistof kleine ronde, deels in slijm gedoken, zwevende lichaampjes, die de vrije zuurstof snel opnemen. Dit zijn de infusiediertjes, die als *Zoöglia*, *Monas* en *Bacterium tremo* bekend zijn. Zij zijn de wegbereiders voor het infusorium *Vibrio*, voor welks leven de vrije zuurstof gevaarlijk is. De vibrionen, die nu komen, tasten het eiwit in de vloeistof aan en ontleden dit in minder samengestelde stoffen. Onderwijl hebben zich op de oppervlakte der vloeistof schimmels en infusoriën van het geslacht *Bacterium* ontwikkeld, die behoefte aan zuurstof hebben. Zij brengen die zuurstof over op de ontledingsproducten, door de bovengenoemde werkzaamheid der vibrio's gevormd; d. i. zij verbranden deze. Pasteur ziet in de vibrionen de eigenlijke gistingwekkende bewerkte stof, het ferment der rotting. De bacteriën maken de werkzaamheid der vibrionen mogelijk, door de zuurstof te beletten in de vloeistof te dringen en door de ontledingsproducten van het eiwit te verbranden. Op deze wijze blijft de vloeistof een geschikte middenstof voor de vibrionen. Een nauwkeurig mikroskopisch onderzoek van rottende vochten heeft geleerd, dat minstens dertig verschillende soorten van infusiediertjes er in werkzaam zijn. De arbeid is omvangrijk. Samengestelde stoffen moeten in enkelvoudige ontbonden, wat eens in 't levend lichaam werd opgebouwd, moet snel gesloopt en als nieuwe grondstof aan de natuur teruggegeven worden. De maatregelen zijn echter goed genomen. Hoe doelmatig is de arbeid over verschillende individuen verdeeld, die elk een eigenaardig deel der taak hebben te volvoeren. De arbeiders zijn wel verbazend klein, doch hun geringe grootte wordt door 't ontzaglijk aantal meer dan vergoed.

Ieder, die over een mikroskoop beschikken kan, dat een 600 tot 800 malige vergrooting toelaat, verzuime niet een druppel rottend bloed, vleeschaftreksel of iets soortgelijks er onder te beschouwen. Eene ontelbare menigte bacteriën zal hij trillend en golvend met groote snelheid door 't gezichtsveld zien schieten. Zij doen den

leek aan groote scholen vischjes denken, die soms in helder stroomend water zijn waar te nemen. Tusschen de bacteriën zal hij de kurkretkervormige spirillen en vibrionen zien kronkelen. In één woord een wereld vol leven, een rusteloos kronkelen, golven, trillen, wemelen, zal zich aan zijn oog vertoonen. Pasteur zelf is blijkbaar door den aanblik van dien rijkdom van eenvoudige levensvormen en de gedachte aan hunne beteekenisvolle werkzaamheid getroffen. "Les principes immédiats des corps vivants", roept hij uit, "seraient en quelque sorte indestructibles si l'on supprimait des êtres que Dieu a créés les plus petits, les plus inutiles en apparences" ¹. Met welk een logische scherpte heeft Pasteur het begrip gisting thans bepaald! Welk een wijde strekking heeft hij er aan gegeven! Twee groepen van laag bewerktnigde gistingwekkende organismen wijst hij aan. De ééne heeft voor het leven behoefte aan vrije zuurstof en is slechts onder bepaalde omstandigheden ferment. De gewone gist b. v. alleen dan, als zij van de lucht door het vocht is afgesloten. Tot deze groep behooren de gewone biergist, de azijn- en wijnmoer. Voor de organismen der andere groep is vrije zuurstof doodelijk. Zij leven daarom midden in een vocht, dat door andere overeenkomstige wezens zorgvuldig lucht vrij wordt gehouden. Zij zijn steeds gistingwekkend en openbaren hun aanwezigheid in de rotting van de middenstof, die hen bevat. Zo werd een reeks feiten van zeer verschillenden aard door één gedachte beheerscht en tot een goed samengevoegd geheel verbonden. ²

¹ Zulk een uitspraak was te absoluut. Hoppe Seyler o. a. nam verschillende proeven, die de strekking hadden om aan te toonen, dat rotting ook zonder het optreden dier lagere organismen kan plaats vinden. Wij kunnen hier geen nadere bijzonderheden aangaande deze proeven vermelden.

² Latere onderzoekingen van Davaine (Bull. Acad. Méd. (2) t. XI. p. 472) en van Nügeli hebben de plantaardige natuur van die organische fermenten, welke Pasteur om hun eigenaardige bewegingen tot de infusoriën bracht, waarschijnlijk gemaakt en hun den naam van *splijtzwammen* doen

Deze uitkomst was de vrucht van zes jaren van onverpoosden arbeid (1857—1863). In tal van Mémoires waren de bijzonderheden van het onderzoek achtereenvolgens aan de *Académie des sciences* aangeboden, in wetenschappelijke tijdschriften bekend gemaakt, en ten deele uitgegeven in een afzonderlijk werk.¹

Het groote beginsel — de betrekking tusschen gistingverschijnselen en het leven van lagere organismen — is vastgesteld. De werkzaamheid van Pasteur neemt thans een uitsluitend praktische richting. Hij zal nu toonen welk een wijde strekking zijn denkbeelden hebben, hoe groot het voordeel is, dat zij onmiddellijk voor het dagelijksch leven kunnen afwerpen. Hij maakt den wijju tot onderwerp van studie. Deze samengestelde vloeistof is aan velerlei scheikundige veranderingen onderhevig, waardoor haar waarde als drank geheel verloren gaat. Dit hadden de wijnhandelaars tot hun groote schade telkens ondervonden. Men noemde dit de ziekten van den wijn. Velerlei middelen waren aan de hand gedaan om ze te voorkomen, die dikwijls met goed gevolg toegepast waren. Algemeene afdoende geneesmiddelen kende men echter niet, omdat men geen inzicht had in den eigenlijken aard dier ziekten.

Pasteur maakte aan die onzekerheid een einde. Hij toonde aan,

geven. De bacteriën, vibrionen enz. bestaan volgens von Nägeli uit een groot aantal ontzaglijk kleine cellen, die — wellicht tijdelijk — tot staaftjes, spiralen enz. verbonden zijn. Hij verdeelt de lagere zwammen — waartoe alle in het voorafgaande genoemde organismen behooren — in slijtzwammen, gistzwammen en schimmels. Bacteriën, vibrionen, spirillen enz. worden tot de eerste groep, de biergist en de mycoderma's tot de tweede groep gebracht. De gewone, algemeen bekende groene schimmel (*Penicillium glaucum*) is een vertegenwoordiger der laatste groep. De organismen van elk dezer groepen hebben bijzondere levensvoorwaarden.

¹ *Nouvel exemple de fermentations déterminées par les animalcules infusoires pouvant vivre sans oxygène libre. Paris 1863.*

dat laag bewerkte wezens in den zieken wijn woekeren, en dat zij de ziekten te voorschijn roepen. Het meest voorkomende bederf van wijn is *het zuur worden*. Dit geschiedt, als wijn langen tijd over een groot oppervlak met lucht in aanraking is; gelijk o. a. het geval is, als men hem in de vaten oud laat worden. De alcohol van de vloeistof gaat dan, onder opnemng van zuurstof uit de lucht, ten deele in azijnzuur over. Het zijn de kleine cellen van de azijnmoer, die deze omzetting te weeg brengen¹. Een andere ziekte, die zich vooral bij Fransche roode wijnen vertoont, is het zoogenaamde *omslaan van den wijn* (*vin tourné*). Is dit het geval, dan is de vloeistof bruin of blauw van kleur, troebel en flauw van smaak. Koolzuurgas borrelt er uit op, dikwijls in zoo groote hoeveelheid, dat de wijn met kracht uit het spongat der vaten spuit. Met het oog hierop zeggen de Franschen: "le vin a la pousse". Deze verschijnselen vertoonen zich vooral in de warme zomermaanden.

Pasteur onderwierp omgeslagen wijnen aan een nauwkeurig mikroskopisch onderzoek. Hij vestigde vooral zijn aandacht op het geleachtige zwarte bezinksel, dat zich op den bodem van flesschen en vaten afzette. Daarin vond hij tusschen kleurstof en kristallen een menigte meerendeels ongelede, gekronkelde, draadvormige lichaampjes van één duizendste millimeter middellijn. Dit zijn plantjes, die tot de splijtzwammen behooren; zij leven in den wijn en in haar wees Pasteur de bewerksters aan van de scheikundige processen, die als het omslaan van den wijn bekend zijn.

Als wijn *bitter* wordt, zooals het heet, is hij ten eenenmale

¹ Dikwijls vormt zich op de oppervlakte van wijn in de vaten een wit vlies, dat uit cellen bestaat, die grooter zijn dan die van de azijnmoer. Dit is de wijnmoer, die de goede eigenschappen van den wijn niet benaedeelt. Over de werking van de *Mycoderma vini*, zie bladz. 108.

onbruikbaar. Hij is dan lichter van kleur, smaakt bitter en doet het reukorgaan op eigenaardige wijze aan. Op den bodem van de flesch zet zich dan een bezinksel af. Het zijn vooral de fijne wijnen van Bourgogne en van den Côte d'or, die aan deze ziekte lijden. In zulke wijnen vond Pasteur organismen, met de bovengenoemde in vele opzichten overeenkomend. Het zijn weder splijtzwammen, die de gedaante van zwak gelede, vertakte, onregelmatig in elkander gedraaide draden aannemen en zich door deeling voortplanten.

De laatste wijnziekte, waaraan Pasteur zijn aandacht wijdde, was die, welke met den naam van *vet of lang worden* van den wijn wordt aangeduid. Zij komt, waarschijnlijk door het groote gehalte aan looistof, zelden bij roode, doch veelvuldig bij witte wijnen voor. De wijn wordt dan dik en slijmerig; bij het overgieten vloeit hij als olie. In de best gesloten flesschen is hij voor dit bederf niet gevrijwaard. Weder toonde Pasteur aan, dat lage organismen de misdadigers zijn. Ditmaal zijn het kleine kogelvormige celletjes, splijtzwammen, die tot rozenkransvormige snoeren samenhangen.

Het leeren kennen van een ziekte is de eerste stap op den weg om haar te voorkomen of te genezen. Pasteur bleef niet in gebreke om de kroon op zijn werk te zetten door een algemeen middel aan te wijzen, om de genoemde ziekten met goed gevolg te bestrijden. Dit middel was uitermate eenvoudig. Verwarm den wijn op een temperatuur van 50° à 60°. Onder deze omstandigheden zullen in de alcoholische vloeistof alle organismen en hunne kiemen gedood worden. Dit was Pasteur's eenvoudige raadgeving. Men kon haar toepassen op wijnen, die zich nog in de vaten bevonden en op die, welke reeds op de flesschen gebracht waren. Voor gezonden wijn, die nooit vrij is van kiemen, was het noodzakelijk. Zieke wijn kon er nog door gered worden. De toestellen, voor het uitvoeren der bewerking vereischt, waren even eenvoudig als het

proces zelf. Kostbaar waren zij in geen en deele. ¹ Zulk een praktische ontdekking trok de aandacht. Pasteur moest in het openbaar, zoo lieten belanghebbenden zich hooren, de deugdelijkheid van zijn methode door proeven bewijzen. Aan dezen eisch werd voldaan. Pasteur onderwierp eenige vaten rooden en witten wijn aan het verwarmingsproces en liet ze gedurende den geheelen zomer (van April tot December) op een naar het Noorden gekeerd terras staan. Geen enkele dier wijnen vertoonde sporen van ziekte. Tevens werden een-en-twintig verschillende soorten van wijnen op flesschen gebracht. Elke wijnsoort was door twee flesschen vertegenwoordigd. De inhoud van een van elk tweetal was gepasteuriseerd. ²

De flesschen werden in den kelder van de *École normale* bewaard en in November 1865 in tegenwoordigheid van eene commissie, die den wijnhandel in Parijs vertegenwoordigde, ontkurkt. In het rapport, dat de commissie uitbracht, werd erkend, dat door het proces van Pasteur elke ziekelijke verandering van den wijn belet was. De heeren meenden echter, dat het nog moest blijken of de gepasteurizeerde wijn zich op den duur beter hield dan die, waarop de methode niet toegepast was. De *Société centrale*

¹ Op flesschen wordt de wijn voor dat doel volgens Pasteur's voorschrift op de volgende wijze behandeld. De goed gekurkte flesschen worden in een ijzeren mand in een waterbad gebracht, nadat de kurken met ijzerdraad zoodanig bevestigd zijn, dat zij niet geheel uit den hals der flesch kunnen gedreven worden. Een thermometer, in een flesch met water in het bad geplaatst, geeft den warmtegraad aan, dien men tot 60° laat stijgen. Is die temperatuur bereikt, dan neemt men de flesschen uit het water. De kurk is dan half uit den hals gedreven en een kleine hoeveelheid wijn sijpelt tusschen kurk en binnenvlakte van den hals naar buiten. Na afkoeling slaat men de kurk in de luchtledige ruimte, die zich boven in den hals heeft gevormd en het proces is afgelopen; de wijn is aan geen bederf meer onderhevig, omdat de ziektekiemen gedood zijn.

² Het bovengenoemde verwarmingsproces heeft men ter eere van Pasteur Pasteurizeeren genoemd.

d'agriculture de Sologne kende Pasteur haar gouden medaille van verdienste toe en liet hem bij monde van Dumas gelukwenschen met de verkregen uitkomsten. Bezitters van wijnbergen in het zuiden van Frankrijk en in Italië namen de proef met het pasteurizeeren en overal waren de resultaten uitmuntend. En thans, nu wij een vijftiental jaren verder zijn, twijfelt niemand meer aan de deugdelijkheid der methode, die ten volle aan de verwachting beantwoordde en voor goed het burgerrecht in wijnvoortbrengende landen verkregen heeft.

Wijn, zegt wellicht een mijner lezers, is een artikel van weelde. Te bewerken, dat de rijken der aarde goedkooper hun glaasje wijn kunnen drinken, is toch niet zulk een buitengewoon groote verdienste. Dit zou 't ook niet zijn, ware wijn niet tevens een artikel van handel. De liefhebbers van het edele vocht moeten hun genot betalen. Het geld komt in handen van allen, die medegewerkt hebben aan het voortbrengen en verspreiden van den wijn; dit zijn de arbeiders in de wijnbergen, de eigenaars dier gronden, de handelaars in wijnen en zooveel anderen. Voor een land als Frankrijk is de wijnbouw van onberekenbaar groot belang. Men bedenke slechts, dat in 1866 in Frankrijk twee millioen hectaren met druivenstokken beplant waren, dat het toen jaarlijks vijftig millioen hectoliters wijn voortbracht, die een kapitaal van vijf-honderd millioen francs vertegenwoordigden ¹. Zulke schatten in

¹ Tegenwoordig wordt de opbrengst aan wijn in Frankrijk nog op vijftig millioen hectoliters geschat. Oostenrijk-Hongarije, na Frankrijk het land, dat den meesten wijn voortbrengt, levert jaarlijks 20 à 30 millioen hectoliters. De werkelijkheid is echter gedurende de jaren 1879, 1880 en 1881 ver beneden dit cijfer gebleven. De opbrengst bedroeg gedurende laatstgenoemde jaren in Frankrijk respectievelijk bijna zes-en-twintig, bijna dertig en ruim vier-en-dertig millioen hectoliters.

De uitvoer is dan ook in de laatste jaren steeds afgenomen, terwijl de invoer van elders (van Italië en Spanje) toenam. De oorzaak van dit

wijn moeten echter, om voordeelig te gelde gemaakt te kunnen worden, op buitenlandsche markten, vooral van landen, die zelf geen wijn kunnen maken, worden aangeboden. Nu zijn vooral de meeste Fransche wijnen zoozeer aan bovengenoemde ziekten onderhevig, dat zij voor het meerendeel zelfs niet in Engeland in frisschen en gezonden toestand ingevoerd konden worden.

De ontdekking van Pasteur gaf het middel aan de hand om aan de Fransche wijnen het veranderlijk karakter te ontnemen; zij maakte ze tot handelsproducten, die heinde en ver ter markt gebracht konden worden. Het behoeft geen betoog meer, dat de nationale rijkdom van Frankrijk hierdoor niet weinig vermeerderd werd. En dit zou in nog grootere mate het geval geworden zijn, als de verderfelijke *Phylloxera vastatrix* niet in de wijnbergen verschenen ware.

Blijft de wijn na het pasteurizeeren even goed van hoedanigheid? Behoudt hij vooral de geur, het zoogenaamde bouquet? Deze vragen konden niet uitblijven. Moesten zij ontkennend beantwoord worden, dan was de duurzaamheid nog duur betaald. De ervaring heeft echter gelcerd, dat dit gevaar niet bestaat. Gepasteurizeerde wijnen gaan op den duur zelfs in schoonheid van kleur en in geurigheid de andere wijnen overtreffen. In talrijke rapporten van commissies van deskundigen is dit feit geconstateerd. Pasteur is er zelfs in geslaagd, om door verwarming en langzame oxydatie in den tijd van één maand aan wijnen alle eigenschappen te geven, die zij door het liggen in kelders in den loop van jaren verkrijgen en die ons ouden wijn zoo op prijs doen stellen.

Den lezer, die dit onderwerp in bijzonderheden wil bestudeeren, verwijzen wij naar het boek, waarin Pasteur de uitkomsten

verschijnsel is voor een goed deel gelegen in de verwocstingen door de *Phylloxera* in de wijnbergen aangericht. Dit insect vernielde in 1880 zeven en twintig en in 1881 honderd en vier duizend hectaren wijnbouw.

van zijn onderzoek nederlegde. Het is een schoon octavo deel, met gekleurde platen versierd, dat in 1866 het licht zag. ¹

Twee jaren later werd dit werk reeds door een ander gevolgd, waarin op soortgelijke wijze over den azijn werd gehandeld. Een van de belangrijkste hoofdstukken van dit boek is ongetwijfeld dat, waarin een nieuwe methode van azijnbereiding aangegeven werd, die weldra ingang vond in de praktijk. Nauwkeurig werd de belangrijke rol aangewezen, die de azijnmoer bij de azijnvorming vervult (zie blz. 108), Pasteur gaf nu den raad, om azijnmoer te zaaien op de oppervlakte van een vloeistof, die uit met welwater verdunden alchool bestond. De cellen der *Mycoderma aceti* tigen onmiddellijk aan den arbeid, zij verbranden door middel van de zuurstof der lucht den alcohol tot azijnzuur. Is de alcohol omgezet, dan voegt men telkens kleine hoeveelheden, in den vorm van spiritus, bier of wijn, aan de vloeistof toe; en men gaat hiermede voort, totdat de vloeistof azijn van de gewenschte sterkte geworden is.

Het was weder een methode, die Pasteur kenmerkte. Eenvoud en doelmatigheid was er voortreffelijk in vereenigd. ²

Naast den wijnbouw is de teelt der zijdwormen, ter verkrijging der kostbare zijde, een van de belangrijkste takken van nijverheid in Frankrijk, die daar reeds van de dertiende eeuw dagteekent. In den tijd van Lodewijk de veertiende bedroeg de oogst van cocons 100.000 kilogrammen per jaar; in 1788 bereikte zij jaarlijks 6 miljoen in 1853 26 miljoen kilogrammen, die een geldswaarde van 130 miljoen francs vertegenwoordigden. Verbazende

¹ Dit boek draagt tot titel: "Etudes sur le vin, ses maladies, causes, qui le provoquent, procédés nouveaux pour le conserver et pour le vieillir, par M. Pasteur. Paris 1866. De tweede uitgave verscheen in 1873.

² De studiën over den azijn zijn beschreven in het werk: Etudes sur la vinaigre, ses maladies, moyens de les prévenir. Paris 1868.

cijfers, voorzeker! Na het jaar 1853 bracht Frankrijk weldra niet meer dan 4 millioen kilogrammen voort in jaren, waarin de oogst overvloedig mocht heeten. De oorzaak van deze sterke daling in de opbrengst was een besmettelijke ziekte, die de zijde-wormen hevig teisterde. Tegen deze ziekte, die zich steeds uitbreidde en ook elders slachtoffers maakte, scheen men machteloos. De bevolking was ten einde raad. In de Cévennen vooral nam de armoede hand over hand toe. De hellingen der heuvels, waar eertijds een nijvere bevolking den grond bewerkte voor de aanplanting van moerbeieboomen, wier bladeren tot voedsel voor de zijde-wormen moesten strekken, lagen woest en verlaten. Men wendde zich om hulp tot den staat. De senaat ontving in 1865 een petitie, onderteekend door 3000 grondbezitters in zijde voortbrengende departementen, waarin om raad en ondersteuning gesmeekt werd. Wat vermochten echter de senatoren, hoe wijs en veelvermogend ook, waar het staatkundige vraagstukken gold, tegen zulk een ramp. Gelukkig bezat Frankrijk een man, die juist op dit gebied wonderen gedaan had. Aller oogen wendden zich tot hem. Weldra werd een officiële opdracht gedaan en Pasteur nam ze aan. Na vijf jaren van onafgebroken arbeid, die zelfs de gezondheid van den onvermoeiden geleerde aantastte, was de zijdeteelt gered. In een lijvig werk van twee deelen, dat in 1870 het licht zag¹, werd het karakter der ziekte onthuld en werden afdoende middelen aangewezen om haar te bestrijden.

Pasteur onderscheidt vier soorten van ziekten bij de zijde-wormen, die met de namen *grasserie*, *muscardine*, *pébrine* en *flacherie* aangeduid worden. De eerste twee doen weinig na-

¹ Etudes sur la maladie des vers à soie, par M. L. Pasteur, membre de l'Institut. 2 vol. in 8o. Paris 1870. Gauthier-Villars. In 1871 verscheen: Nouvelles études sur les vers à soie, la Pébrine et la Flacherie, terwijl in 1869 reeds "Lettres sur la sériculture" het licht gezien had.

deel, doch de beide laatsten veroorzaken de sterfte, waarvan boven sprake was. Heerscht de pébrine in een kweekkerij, dan zijn eieren, rupsen en vlinders geheel doortrokken met kleine organismen van het geslacht *Psorospermia*, die hunne levenssappen bederven. Deze parasitische wezens planten zich door kiemen voort, die de eieren binnendringen en, steeds in aantal toenemend, van rups op pop en vlinder overgaan.

Pasteur toonde aan, dat het mikroskoop in staat stelt om cocons, die vrij van deze parasieten zijn, van de besmette nauwkeurig te onderscheiden. Hij bewees tevens door proeven, dat uit eerstgenoemde cocons vlinders komen, die volkomen gezond zijn, en dat hetzelfde geldt voor de eieren, die laatstgenoemde leggen. Hiermede was het middel aan de hand gedaan, om de ziekte te voorkomen. Men had slechts te zorgen dat de cocons, die voor de voortplanting bestemd waren, geen der genoemde parasieten of hun kiemen bevatten. Een nauwlettend mikroskopisch onderzoek van een bepaald aantal poppen kan die zekerheid verschaffen.

Ook de tweede verderfelijke ziekte, de *flacherie*, werd door Pasteur met het beste gevolg bestudeerd. Deze werd door organismen veroorzaakt, die zich als rozenkransvormig samenhangende korrels vertoonden. Volgens Pasteur was de verwijderde oorzaak dezer ziekte waarschijnlijk in een soort van gisting gelegen, die de door de rupsen opgegeten moerbeziebladeren ondergingen. Hij raadde aan te zorgen, dat de kweekelingen vroeg groot waren, dat zij geregeld en met frissche bladeren gevoed werden. Verder beval hij ook hier het uitzoeken van poppen, die vrij van kiemen waren, als het beste middel aan, om gezonde vlinders te verkrijgen.

De raad van Pasteur werd niet aanstonds overal opgevolgd. Velen opperden twijfel aan de juistheid der uitkomsten van dit omvangrijk onderzoek. Eenige kweekers gingen naar de gegeven aanwijzing te werk, en verschaften aan Pasteur 100 ons eieren, die volgens zijn methode verkregen waren. Met deze eieren werd

in 1869 een proef in het groot genomen. Zij werden verdeeld onder de kweekers op de kroondomeinen te Villa Vicentina bij Triëst. De uitkomst was schitterend. Uit de eieren kwamen rupsen, die te zamen 3000 kilogram zijde sponnen. Elk ons eieren had dus 30 kilogram zijde opgeleverd; een opbrengst, die anderhalf maal zoo groot was als die der beste jaren. Het hing dus inderdaad nu slechts van de kweekers af, om de zijdeteelt in haar ouden bloei te doen herleven. Weldra werd dan ook in Frankrijk Italië en Oostenrijk in Pasteur's geest gewerkt en steeds met het beste gevolg.

Toen het boek van Pasteur het licht zag, werd aan den volhardenden en scherpzinnigen schrijver door de Oostenrijksche regering terstond een prijs van tienduizend florijnen toegekend. Dit stoffelijke bewijs van erkentelijkheid was Pasteur ongetwijfeld aangenaam. Grooter belooning was echter het bewustzijn een belangrijken tak van nijverheid van een wissen ondergang gered te hebben.

Toen Pasteur aan de opdracht aangaande de zijdewormen op zulk een voortreffelijke wijze voldaan had, vestigde hij zijn aandacht op het bier, de schuimende drank onzer voorouders, die wellicht bestemd is eens de algemeene volksdrank te worden. Het onderzoek naar den wijn en den azijn had dezen kring van onderzoekingen geopend, met het bier zou hij afgesloten worden. Ook hier was het de groote vraag de beste methode op te sporen, om *bière de garde* te bereiden; d. i. duurzaam bier, dat niet terstond verbruikt moest worden en voor uitvoer naar elders geschikt was. De praktijk had reeds ten deele haar weg gevonden door meer en meer bier door zoogenaamde lage gisting voort te brengen. Dit bier is ten onzent onder den naam van Beijersch bier bekend, terwijl dat, hetwelk door hooge gisting ontstaat, bij ons gerstebier heet. Beiden worden uit dezelfde soort van moutaftreksel verkregen, doch de gisting heeft op verschillende wijze plaats. Lage

gisting geschiedt bij een warmtegraad van 6° à 8°; het proces duurt 10 tot 20 dagen en de gist zet zich op den bodem af. De warmte wordt door middel van ijs op zulk een lagen graad gehouden.

Hooge gisting heeft bij een temperatuur van ongeveer 20° plaats; zij loopt in 3 à 4 dagen af; de gist stijgt als schuim naar de oppervlakte. Eerstgenoemde methode geeft een duurzaam bier, wat bij de tweede niet het geval is.

Het duurzame bier komt echter den fabrikant op veel hooger prijs te staan, dan het schuimend gerstebier. Men bedenke slechts, dat het bereiden van een hectoliter duurzaam bier niet minder dan 100 kilogrammen ijs vereischt. De brouwer Dreher te Weenen verbruikt jaarlijks 45 millioen kilogrammen ijs. Toch wordt het hooger bier allengs door het lager bier verdrongen. In Bohemen, om slechts dit ééne land te noemen, is het aantal der brouwerijen, waarin het eerstgenoemde bier bereid wordt, in tien jaren tijds van 280 tot 18 gedaald, terwijl dat van die, waarin het duurzaam bier wordt voortgebracht, in denzelfden tijd van 135 tot 831 steeg. Een handelsproduct, dat bewaard en, als er groote vraag naar is, ter markt gebracht kan worden, moet het winnen van de concurrenten, die deze eigenschappen missen.

Behoudens de eischen, die de smaak der consumenten stellen, komt alles aan op duurzaamheid. De laatste nu werd zeer bedreigd door tal van ziekten, waaraan het veranderlijke bier nog meer dan wijn onderhevig is. Een Engelsche firma verloor door het omslaan van het bier niet minder dan ruim één millioen francs. Pasteur begon met de ziekten van het bier nauwkeurig na te gaan. Hij bevond, dat drie daarvan: *het omslaan*, *het zuur-* en *het lang worden* van het bier, overeenkomen met ziekten van den wijn. Het zoogenaamde *rotten* is bepaaldelijk eigen aan het bier. Pasteur bewees door een reeks eenvoudige proeven, dat bij het bier, evenals bij den wijn, elk dezer ziekten samenvalt met de ontwikkeling van lage organismen, die hij nauwkeurig beschreef. Tevens

beweest hij, dat het bier een onbepaalden tijd onveranderd blijft, als de ziektekiemen door hitte gedood en voldoende maatregelen genomen worden om het indringen van nieuwe kiemen te beletten. Thans was het ook duidelijk, waarom het bier, bij lage temperatuur gegist, de eigenschap der duurzaamheid bezat. De koude belemmerde de ontwikkeling der ziekte-aanbrengende organismen.

Welke weg moet ingeslagen worden, om de ziekte in alle gevallen te voorkomen? Ook in dit opzicht bleek Pasteur de raadsman bij uitnemendheid te zijn. Het pasteurizeeren bleek op het bier minder goed toegepast te kunnen worden. Een ander middel werd aangewezen. De ziektekiemen zijn in de gist aanwezig, en worden door de buitenlucht in het gistende vocht gebracht. Gebruik zuivere gist en weer, zooveel mogelijk, door het sluiten van de vaten de vreemde kiemen uit de mout. Dit was de raad, dien Pasteur den brouwer gaf. Tevens leerde hij hem de gist in zuiveren toestand aan te kweken.

De practici hadden aanvankelijk wel bezwaren, doch zij kregen de gelegenheid, om de juistheid der theorie en de scherpte van Pasteur's blik te leeren kennen. Zoo geeft Pasteur zelf een verhaal van een bezoek, dat hij aan een groote brouwerij te Londen bracht. Hij vroeg aan den eigenaar een proef van de gist, die men gebruikte, om ze te onderzoeken. Aan dit verzoek werd voldaan. Pasteur verklaarde na een kort onderzoek, dat de gist van den porter en pale-ale vol ziektekiemen waren, dat het voorradige bier spoedig van de hand gezet en verbruikt moest worden.

De eigenaar wilde er eerst niet van weten, doch bekende na eenige aarzeling, dat men pogingen had gedaan, om van elders nieuwe gist te krijgen, omdat sedert eenigen tijd de brouwsels niet wilden deugen, en dat veel bier in de tonnen bedorven was. De brouwer kwam tot deze bekentenis, "comprenant sans doute",

zocals Pasteur er bijvoegt, "d'après ce qui venait de se passer, que les confidences, faites à un savant, n'étaient pas toujours sans utilité pratique pour le fabricant." Toen Pasteur acht dagen later weder in de fabriek kwam, had men een mikroskoop aangeschaft. Deze onderzoekingen brachten Pasteur weder op het onderwerp der *generatio spontanea*. Zijn raad aangaande het zuiver houden van de gist had geen waarde, als in mout of bier ziektekiemen door *spontane generatie* ontstaan konden. Zijn werk over het bier bevat dan ook weder tal van proeven over dit onderwerp, die alle de vroegere uitkomsten bevestigden. Vooral hield hij zich bezig met de vraag, die door velen bevestigend beantwoord werd, of de lagere organismen in elkander konden overgaan. Pasteur ontkende dit zeer bepaald. Als hij sporen van bepaalde schimmelsoorten uitzaaide, ontwikkelden zich nooit anders dan de schimmels, waartoe zij behoorden. En dezelfde uitkomsten verkreeg hij met splijtzwammen en gist. Ten slotte vatte hij al de resultaten zijner proeven samen in een gistingstheorie, veel omvangrijker en breeder dan die, welke hij tot nog toe gaf. Onze ruimte laat niet toe hieromtrent in nadere bijzonderheden te treden. Wij moeten ons tot een korte mededeeling der einduitkomst bepalen. Elke gist heeft tweederlei vormen en twee daarbij behoorende wijzen van leven. Zij kan *aërobie- of anaërobie-gist* wezen. Het eerste is zij, als zij, op de oppervlakte der vloeistof zich bevindend, overvloed van zuurstof heeft. Zij leeft dan als een schimmelzwam, zuurstof opnemend en koolzuur uitademend, en ontleedt slechts zooveel suiker, als voor haar voeding vereischt wordt. In den *anaërobie-vorm* leeft de gist afgesloten van de lucht onder de oppervlakte der vloeistof. Zij ontleent dan de zuurstof, die zij noodig heeft aan de suiker, die daarbij op de bekende wijze ontleed wordt. De hoeveelheid der ontlede suiker is dan evenredig aan de hoeveelheid zuurstof, die de gist voor haar leven noodig heeft. Hij drukte dit nog korter uit door de woorden: "Fermenten zijn

organismen met een bijzonder krachtige ademhaling, welke de zuurstof die zij behoeven, aan scheikundige verbindingen kunnen onttrekken. Gisting is leven zonder vrije zuurstof.

Hiermede was de levenswerkzaamheid der eigenlijke gistzwammen en schimmels in een enkele formule uitgesproken.¹ Het boek, waarin Pasteur dit alles uitvoerig uiteenzette, verscheen in 1876.²

De levenswerkzaamheid van gistzwammen en schimmels onder verschillende omstandigheden was thans, vooral met het oog op de scheikundige verandering, die zij de middenstoffen doen ondergaan, door de schoone theorie van Pasteur onder één gezichts-

¹ Het getal der bekende gistzwammen werd door Pasteur aanmerkelijk uitgebreid door de ontdekking van de fermenten, die de gisting van den most teweeg brengen. Het zijn *Sacharomyces pastorianus*, *Sacharomyces ellipsoïdeus* en *Sacharomyces apiculatus*. Zij verschijnen in den herfst op de schillen van de druiven. De eersten zijn waarschijnlijk organen van een hogere plant, de schimmel *Dematium*, die op de bladeren en het doode hout van den wijnstok voorkomt. De mycoderma's — de azijn- en wijnmoer — moet men ook tot de gistzwammen rekenen. Als vliezen op de oppervlakte der vloeistoffen hebben zij den *aërobie*, *schimmel- of luchtvorm*. Zij verbranden dan de stoffen, waarop zij leven (alcohol verbranden zij tot azijnzuur enz.). Ondergedompeld brengen zij in suikerhoudende vloeistoffen een zwakke alcoholische gisting te weeg. Zij hebben dan den *anaërobie-vorm*.

Worden gewone schimmelzwammen ondergedompeld in suikerhoudende vloeistoffen, dan veroorzaken ook zij een zwakke alcoholische gisting. Zij nemen dan den *anaërobie-vorm* aan.

Wij herinneren er aan, dat splijtzwammen — de staafvormige lichaampjes bij de melkzuurgisting, de bacteriën der boterzuurgisting, die van de gewone rotting enz., welke Pasteur infusoriën noemde — onder alle omstandigheden, die hare levensenergie niet te sterk verzwakken, fermenten zijn (zie bladz. 112).

² *Études sur la bière, ses maladies etc. avec une théorie nouvelle de la fermentation*, par M. L. Pasteur, membre de l'Institut, Paris 1876; Gauthiers-Villars.

punt gebracht. In deze tot nu toe zoo geheimzinnige werkplaats der natuur was een licht ontstoken, dat op verrassende wijze eenheid en verband te aanschouwen gaf. Het onderzoek was zoo grondig en afdoende geweest, dat hier voorloopig niets meer te arbeiden viel.

Ook aangaande het leven en de werkzaamheid der splijtzwammen, vooral der bacteriën en vibrionen, was door Pasteur en andere natuurkundigen reeds veel aan het licht gebracht. Op dit gebied moest echter nog veel gedaan worden, vóórdát de bijzondere verschijnselen in algemeene beschouwingen samengevat konden worden. Weldra vond Pasteur aanleiding om in deze richting zijn krachten te beproeven.

Er bestaat een kwaadaardige besmettelijke ziekte, die vooral bij runderen en schapen voorkomt, en onder den naam van "miltvuur" bekend is.

Deze ziekte was reeds door verschillende geleerden bestudeerd, onder welke vooral Branell en Davaine genoemd moeten worden. De eerste had bevonden, dat men bij een gezond dier miltvuur te voorschijn kon roepen, door het in te enten met een druppel bloed van een dier, dat aan de ziekte lijdt. Davaine had zulk bloed mikroskopisch onderzocht en er een groote hoeveelheid staafvormige lichaampjes in aangetroffen. Deze geleken zeer op bacteriën, doch vertoonden geen beweging. Hij noemde ze bacteridiën. Het bleek Davaine, dat één druppel miltvuur-bloed, na met vijftig druppels water verdund te zijn, in de kleinste hoeveelheid in de aderen van een levend konijn gespoten, het dier vergiftigde en aan miltvuur sterven deed. Het bloed van dit gestorven dier was weder in hooge mate giftig. Liet hij het besmette bloed eerst door filtreerpapier loopen, dan verwekte het, door inenting op een ander dier overgebracht, geen ziekte meer. Dit was echter wel het geval, als van de stof, die op het papier achter was gebleven, een weinig in de aderen werd gespoten. Het besluit lag dus voor

de hand, dat de staafvormige lichaampjes (die niet door het papier trokken), de bacteridiën, de bewerkers en overbrengers der ziekte waren. Davaine was er ook in geslaagd om de miltvuurbacteridiën buiten het lichaam met hun giftige eigenschappen in bouillon en urine aan te kweken. Door de onderzoekingen van Koch was het ook bekend geworden, dat deze staafjes onder bepaalde omstandigheden kiemcellen of sporen kunnen voortbrengen, die veel langer levensvatbaar blijven dan de bacteridiën zelve.

Het onderzoek over dit belangrijk onderwerp scheen daarmede afgelopen te zijn. Toch wist Pasteur, die het thans ter hand nam, nog geheel andere uitkomsten te verkrijgen.

Hij begon met de verrichte proeven te herhalen en vond de uitkomsten in allen deele juist. Vervolgens stelde hij zich de voor de praktijk zoo belangrijke vraag: op welke wijze de miltvuurbacteridiën in het bloed der dieren kwamen. Langs proefondervindelijk weg werd het antwoord gezocht. Aan schapen werd gras te eten gegeven, dat sterk met genoemde bacteridiën besmet was. Een deel der schapen werd ziek, een ander en grooter gedeelte bleef gezond. Aan het gras werden stekelige bladen, van distels en soortgelijke gewassen, toegevoegd en de proef herhaald. Thans vertoonden zich de verschijnselen van het miltvuur bij een veel grooter aantal schapen. De stekels verwondden de slijmvliezen van het darmkanaal der schapen. Door die wonden drongen de bacteridiën waarschijnlijk in het bloed. Het scheen derhalve, dat dit bij gezonde slijmvliezen niet het geval was.

Als lid eener commissie, in 1880 door de *Société centrale de Médecine vétérinaire* benoemd, onderzocht Pasteur de aarde boven plaatsen, waar aan miltvuur gestorven vee begraven was. Hij spoot een waterig aftreksel dezer aarde in het bloed van Guineesche biggetjes (zoogenaamde marmotjes). Zij stierven allen aan miltvuur. Dit was zelfs het geval, toen hij aarde nam van een plaats, waar twaalf jaren geleden het laatste aan miltvuur gestorven dier begraven was.

De ziektekiemen behielden dus ongelooflijk lang hunne giftige eigenschappen. Verder toonde Pasteur aan, dat vee, hetwelk op zulke begraafplaatsen weidde, door de ziekte aangetast werd. Hij onderstelde, dat de bacteridiën door de regenwormen naar de oppervlakte werden gebracht. Op grond dezer uitkomsten gaf hij den raad, om het aan de ziekte gestorven vee niet op de weiden te begraven, maar elders op hooge zandgronden, waar weinig regenwormen waren.

Zoo leerde Pasteur de verspreiding van het miltvuur tegen- gaan. Doch hij deed meer. Hij slaagde er in, om een middel te vinden, waardoor het ontstaan der ziekte kon voorkomen worden.

Het is een bekend feit, dat menschen, die van een besmettelijke ziekte hersteld zijn, later in het geheel niet of slechts in geringe mate aan dezelfde ziekte zullen lijden, al verkeeren zij in een aan smetstof rijke omgeving. Wij weten ook, dat in sommige gevallen, b. v. bij pokken, inenting met een bepaalde smetstof dezelfde gevolgen heeft. Het ineuten met koepoksmetstof doet een goedaardige ziekte ontstaan, die vrijwaart tegen de gevaarlijke pokziekte. Wij moeten ons om niet te uitvoerig te worden, onthouden van het mededeelen der verklaring, die men van deze merkwaardige verschijnselen kan geven.

Pasteur kwam op het denkbeeld om een poging te doen, om ook het miltvuur door inenting te bestrijden. Het kwam er slechts op aan de stof te vinden, die voor dit doel in het bloed gebracht moest worden. Pasteur vond deze stof in de miltvuur-bacteridiën zelve, nadat hunne giftigheid op bepaalde wijze verzwakt was. Dit laatste bereikte hij door de bacteridiën aan te kweken in vloeistoffen, waarvan de warmtegraad voortdurend op 16° of lager, of op 42° en hooger gehouden werd, en die steeds met lucht in aanraking waren. Onder deze omstandigheden planten deze organismen zich voort, doch vormen geen kiemcellen of sporen en zijn weldra in een onschadelijke soort van bacteridiën veranderd, die

op het oog echter van hunne giftige soortgenooten niet te onderscheiden zijn. Ent men een dier in met een vloeistof, die laatstgenoemde bacteridiën bevat, dan krijgen zij de miltvuur-koorts, doch geen andere verschijnselen der ziekte; als de bovengenoemde kweeking althans lang genoeg is voortgezet. De ingeënte dieren herstellen spoedig, en zijn nu gevrijwaard tegen het miltvuur. Zij kunnen met geconcentreerde miltvuur-smetstof ingeënt worden, zonder de ziekte te krijgen.

Omgekeerd kon Pasteur de onschadelijke bacteridiën weder in giftige veranderen. De onschadelijkheid is namelijk steeds betrekkelijk, nooit volstrekt. Bij zeer jonge of kleine dieren verwekken zij nog de verschijnselen van miltvuur, als zij dit bij oudere en grootere niet meer doen. Het bloed van eerstgenoemde dieren bevat bacteridiën, die weer sterker giftig zijn. Wordt hiermede een ander klein dier ingeënt, dan verkrijgt men in het bloed daarvan weder bacteridiën, die aan giftigheid gewonnen hebben; en zoo zou men waarschijnlijk voort kunnen gaan, totdat de smetstof weder haar oorspronkelijke kracht verkregen heeft. De door den invloed der warmte bij bovengenoemde kweeking onschadelijk geworden bacteridiën werden ook weder giftig, als zij vervolgens op de gewone wijze gekweekt worden. Ook kiemen, door verzwakte bacteridiën voortgebracht, zijn in hooge mate giftig.

De bacteridiën, die door de beschreven kunstmatige kweeking onschadelijk gemaakt en gehouden worden, sterven echter vrij spoedig, zoodat de bewerking telkens herhaald moet worden, om nieuwe stof voor inenting te verkrijgen. Dat nauwlettende zorg vereischt wordt, om te beletten dat zij weder giftig worden, blijkt uit het boven gezegde.

In geneeskundige kringen ontmoetten de stellingen van Pasteur betreffende den aard en de wijze van bestrijding van het miltvuur een vrij ongemotiveerde tegenspraak. Door schitterende feiten werd echter weldra elken twijfelaar het zwijgen opgelegd. In het jaar

1881 bood de landbouwvereniging te Melun aan Pasteur zestig schapen ter proefneming aan. Pasteur nam het aanbod aan en ontwierp in overleg met het bestuur der vereeniging het volgende programma. Van de zestig schapen zouden er tien worden afgezonderd. Deze zouden ter vergelijking dienen en geen operatie ondergaan. Van de overige vijftig zouden vijf-en-twintig tweemaal ingeënt worden; eerst met zeer verzwakte, daarna met iets sterkere miltvuur-bacteridiën. De laatste vijf-en-twintig dieren zouden allen in hun natuurlijke toestand blijven. Door middel van een gat in het oor zouden de ingeënten gemerkt worden. Ten slotte zouden alle vijftig dieren met giftige miltvuur-bacteridiën aange-stoken worden. Den 5den Mei had de eerste inenting plaats. Elk dier werden vijf droppels bacteridiën-vocht onder de huid gespoten. De inenting met minder verzwakte stof geschiedde den 17den Mei daaropvolgend. Op den 31sten Mei werden alle vijftig schapen en daarenboven nog tien koeien en twee geiten met sterk miltvuurgif geënt. (van de tien koeien hadden er zes vooraf een inspuiting van verzwakte bacteridiën ontvangen). Op den 2den Juni kwam een groot aantal belangstellenden, waaronder leden van de Académie, veeartsen en landbouwers, het opnemen der uitkomsten bijwonen. Deze lieten niets te wenschen over. De een-en-dertig preventief ingeënte dieren waren volkomen normaal en, op het oog, van de tien die terstond afgezonderd waren niet te onderscheiden. Van de niet preventief ingeënte schapen en geiten waren er reeds twee-en-twintig dood, terwijl er twee stervende waren. De niet preventief ingeënte koeien waren geheel met gezwollen bedekt en zwaar ziek.

Pasteur heeft de gestorven schapen laten begraven en zal het volgende jaar aantoonen, dat de plaats, waar dit geschied is, een brandpunt van besmetting is geworden.

Wij zijn hier dus op een veld, waar het onderzoek nog in vol-len gang is. Het volgende jaar zal ons zeker gelegenheid geven,

om onze overtuiging van de waarheid van Pasteur's inzichten te versterken en de groote waarde der ontdekking in haar vollen omgang te begrijpen.

Onderwijl heeft Pasteur, naar de couranten ons berichten, ten gevolge van een opdracht van de Fransche regeering, een nieuw onderzoek begonnen, dat de beruchte gele koorts tot onderwerp heeft. Voor dit doel ondernam hij vóór eenige maanden een reis naar het midden van Frankrijk.

'Zou zijn groote kennis, zijn volharding en scherpzinnigheid ook hier weder tot uitkomsten leiden, zoo schoon en doeltreffend als steeds het geval was, waar hij de hand aan den ploeg sloeg? Zou hij ook bacteridiën van de gele koorts kunnen vinden en een middel weten op te sporen, waardoor aan de gevreesde ziekte het "tot hier toe en niet verder" met goed gevolg kan worden toegeroepen? De uitkomst zal het leeren. Pasteur is aan den arbeid. Dit wettigt groote verwachtingen. Het betreft hier een gebied, waarop in den laatsten tijd aller oogen zijn gevestigd. De besmettelijke ziekten zijn een geesel voor de menschheid. In vroeger tijden moest de mensch zich machteloos aan zijn noodlot onderwerpen. De ontdekking van Jenner was een eerste lichtstraal in den donkeren nacht. Sinds dien tijd heeft het gevoelen meer en meer veld gewonnen, dat alle besmettelijke ziekten door lage organismen veroorzaakt worden, die het bloed binnendringen en in die mate ontleden, dat het leven wordt bedreigd. Is dit in zijn algemeenheid waar, dan wordt de strijd tegen besmettelijke ziekten een strijd tegen die wezens, en dan heeft Pasteur ons door zijn studiën over het miltvuur geleerd, wat de mensch vermag. Pasteur zelf is vol verwachting. Hij ziet het morgenrood reeds aan de kim verrijzen. Wij hoorden reeds zijn uitroep: "Il est au pouvoir de l'homme de faire disparaître de la surface du globe les maladies parasitaires, si, comme c'est ma conviction, la doctrine de la génération spontanée est une chimère."

Pasteur heeft reeds ten volle aanspraak op onze dankbaarheid voor het vele, wat hij deed. Slaagt hij ook met de gele koorts, dan zal zijn naam naast dien van Jenner onder de weldoeners der menschheid genoemd worden.

Aan talrijke bewijzen van hoogachting en waardeering heeft het Pasteur niet ontbroken. In 1862 werd hij lid van het *Institut de France*. Tal van buitenlandsche geleerde genootschappen wedijverden om de eer een man als Pasteur onder hunne leden te tellen. De *Royal Society* te Londen, de *Academie van Wetenschappen* van Stockholm, van Hongarije, van België, de *Académie de Médecine* te Parijs, de *Société Centrale d'Agriculture de France*, het *Koninklijk geneeskundig Genootschap* van Edinburg, de *Koninklijke Academie* van Dublin, de *Deensche Koninklijke Academie van Wetenschappen*, het *Lombardisch-Venetaansch Instituut*, de *Maatschappij van landbouw* van Hongarije, van Goritz, en zooveel andere vereenigingen en genootschappen benoemden hem tot hun buitenlandsch lid. Herhaalde malen werd hij door de *Académie des sciences* bekroond. Hij ontving de prix Jecker en die voor proefondervindelijke physiologie. Hem werd de prijs toegekend, die voor den besten arbeid over de *generatio spontanea* was vastgesteld en tevens de groote prijs van de *Société d'Encouragement*. De *Royal Society* te Londen vereerde Pasteur met de groote medailles van Copley en Rumford, en ook de *Société de Pharmacie* te Parijs bekroonde hem. De groote prijs van de wereldtentoonstelling van 1867 viel aan Pasteur ten deel.

Een besluit, door Napoleon den derden geteekend, bracht hem den 27sten Juli 1870 de benoeming tot senator van het keizerrijk. Dit besluit kwam echter door den val van den keizer, die weldra volgde, niet tot uitvoering. Ook ridderkruizen sieren Pasteur's borst. Hij is Grootkruis van het Legioen van Eer, Commandeur van de Kroon van Italië en van de Orde van de Roos van Brazilië.

Zooveel eerbewijzen zouden in staat zijn het eergevoel van een mensch door oververzadiging voor goed te bederven, en allen lof smakeloos te maken. Toch was er nog een eer voor hem weggelegd, waarvoor hij de volle gevoeligheid behouden had. Op voorstel van de Fransche regeering kende de Kamer van Afgevaardigden Pasteur in 1874 een nationale belooning toe, omdat hij zich verdienstelijk gemaakt had jegens het vaderland. Reeds in 1871 had een van de grootste Engelsche geleerden, in een redevoering over "den invloed van de wetenschap op den nationalen rijkdom", in de *Royal Society* gehouden, de merkwaardige woorden gesproken: "de ontdekkingen van Pasteur alleen zouden voldoende zijn, om de oorlogsschatting van vijf milliarden te betalen, die Frankrijk in 1870 aan Duitschland moest uitkeeren." Men zou Franschman moeten zijn, om ten volle de streelende zelfvoldoening te begrijpen, die zulk een woord bij Pasteur moest opwekken, toen Frankrijk nog diep gebukt ging onder den zwaren slag, toen de puinhoopen der vaderlandsche steden nog rookten en de wonden nog open waren, door den verschrikkelijken oorlog geslagen.

In de laatste maand van het afgelopen jaar werd aan Pasteur nog een hulde gebracht, die hem als Fransch geleerde bijzonder aangenaam moet geweest zijn. Pasteur werd tot lid van de *Académie des sciences* gekozen.

In den kring der onsterfelijken opgenomen te worden, behoort tot de vurigste wenschen van ieder Franschman, die op het gebied van kunst of wetenschap zich eenigen naam heeft verworven.

De wijze, waarop Pasteur werd nitverkoren, maakte de eer dubbel groot. Het is bekend hoeveel pogingen zelfs de uitnemendste kandidaten voor de *Académie* moeten in het werk stellen, om kans van slagen te hebben. De overwinning wordt zelden zonder veel strijd verkregen. In December 1880 waren door den dood van

Duvergier de Hauvanne, Littré en Favre drie zetels vacant. Voor den eersten zetel, dien Prudhomme ten deel viel, moest drie-, voor den derden, dien Cherbuliez verwierf, niet minder dan zesmaal gestemd worden, voordat de genoemde heeren de vereischte meerderheid op zich vereenigd hadden. Bij den tweeden zetel was alles bij de eerste stemming beslist. Pasteur behoorde onder de candidaten. Zulk een man wilden de leden onmiddellijk als collega de hand reiken.

Wat Pasteur als wetenschappelijk man is, welken rang hij onder de natuurvorschers inneemt, is uit de voorafgaande schets van zijn arbeid duidelijk gebleken.

Pasteur is in zijn denken de type van een Franschman. De voorliefde voor het eenvoudige en logische bij het onderzoek, de behoefte om de bijzondere uitkomsten samen te vatten in een sierlijk afgerond systeem, de glasheldere, keurige uiteenzetting en de geleidelijke ontwikkeling der gedachten, als het publiek deelgenoot der ontdekkingen gemaakt wordt, de geestdrift, waarmede een groote conceptie wordt geopenbaard, dit alles is kenmerkend voor de nationaliteit. Ook de schaduwzijden dier aantrekkelijke eigenschappen mist men bij Pasteur niet. Hij generaliseert dikwijls te snel. Als hij de beteekenis in het licht heeft gesteld, die de uitkomsten van zijn onderzoek over het miltvuur voor de besmettelijke ziekten in het algemeen kunnen hebben, roept hij uit: "Il est au pouvoir de l'homme de faire disparaître de la surface du globe les maladies parasitaires, si etc," en elders: "toute la médecine est là." Zijn resultaten giet hij steeds in den vorm van scherpe tegenstellingen: "Dès aujourd'hui, on peut affirmer que l'on rencontre deux genres de vie parmi les êtres inférieures, l'un qui exige la présence du gaz oxygène libre, l'autre qui s'effectue en dehors du contact de ce gaz etc." Lemaire heeft proeven gedaan, waardoor het waarschijnlijk werd, dat zelfs de vibrionen in rottende vloeistoffen behoefte hebben aan een weinig

lucht. ¹ "Ce sont eux (mycoderma's, schimmels etc.), principalement, qui donnent à l'oxygène ses propriétés comburantes. Sans eux, la vie deviendrait impossible, parce que l'oeuvre de la mort serait incomplète." De uitspraak is weder te volstrekt. Hoppe Seyler heeft aangetoond dat, bij afwezigheid van lagere organismen, rotting door zuiver scheikundige krachten kan tot stand komen; en elk scheikundige heeft de overtuiging, dat zuurstof ook alleen door zijn scheikundige verwantschap organische stoffen kan oxydeeren.

Zulke scherpe tegenstellingen passen in de wereld van het denken, doch niet in die der werkelijkheid. In de natuur zijn de contrasten overal door zachte overgangen verbonden; alle uitersten vloeien ineen: daar is continuïteit. Elke natuurwet, door het denken geformuleerd, is een benadering.

Het voorafgaande geeft Pasteur als denker en experimentator, dus geenszins den geheelen mensch. Welke meeningen en gevoelens is hij toegedaan op het gebied van godsdienst en wijsbegeerte; m. a. w. welke is zijn wereldbeschouwing?

Laat Pasteur zelf het ons mededeelen. Na zijn afkeer te kennen te hebben gegeven voor de partij, die zich in Frankrijk libre-penseurs noemt, zegt hij:

"La libre pensée dans le sens cartésien, la liberté dans l'effort, la liberté dans la recherche, le droit de conclure sur le vrai accessible à l'évidence et d'y conformer sa conduite, oh! ayons un culte pour cette liberté-là; c'est elle, qui a fait la société moderne dans ce qu'elle a de plus élevé et de plus fécond; mais la libre pensée, qui reclame le droit de conclure sur ce qui échappe à une connaissance précise, la liberté; qui signifie matérialisme ou athéisme, celle-là répudions-la avec énergie."²

¹ Comptes rend. LVII p. 958 en LIX p. 696.

² Distribution des prix du Collège d'Arbois, le 8 Août 1874, présidé par M. L. Pasteur, Membre de l'Institut, pag. 6.

Duidelijk en ondubbelzinnig licht hij die woorden nog aldus toe: "Croyez-moi, en face de ces grands problèmes, éternels sujets des méditations solitaires des hommes, il n'y a que deux états pour l'esprit: celui qui crée la foi, la croyance à une solution qu'une révélation divine aurait donnée, et celui du tourment de l'âme à la poursuite de solutions impossibles, exprimant ce tourment par un silence absolu, ou, ce qui revient au même, par l'aveu de l'impuissance à rien comprendre et à rien connaître de ces mystères. Prétendre introduire la religion dans la science est d'un esprit faux. Plus faux encore est l'esprit de celui, qui prétend introduire la science dans la religion, parce qu'il est tenu à un plus grand respect de la méthode scientifique. L'homme de foi ne sait pas et ne veut rien savoir. Il croit à une parole surnaturelle. C'est incompatible avec la raison humaine, disez vous; je suis de votre avis, mais il est plus incompatible encore avec la raison humaine de croire à la puissance de la raison sur les problèmes de l'origine et de la fin des choses. Et puis la raison n'est partout: il y a le sentiment; et ce qui fera éternellement la force des convictions de l'homme de foi, c'est que les enseignements de la croyance sont en harmonie avec les élans du coeur, tandis que la croyance du matérialiste impose à la nature humaine des répugnances invincibles. Est ce que le bon sens, le sens intime de chacun ne proclame par la responsabilité individuelle? La matérialisme, au contraire, la repousse. Est-ce qu'au chevet de l'être aimé, que la mort vient de frapper, vous ne sentez pas au dedans de vous quelque chose qui vous crie que l'âme est immortelle? C'est insulter au coeur de l'homme que de dire avec le matérialiste: "La mort, c'est le néant!" " ¹

Het karakter van Pasteur kan in bijzonderheden slechts ge-

¹ T. a. p. pag. 7 en 8.

schetst worden door de vrienden die dagelijks met hem omgaan. Enkele hoofdlijnen vallen ieder in het oog. Een ijzeren wilskracht doet hem met ongeloofelijke volharding vasthouden aan de voornemens, die hij heeft opgevat. Arbeid is voor hem een levensbehoefte. Wat schoon en goed is, trekt hem aan met onwederstaanbare kracht. De woorden: "Sursum corda! Toujours plus haut la pensée, toujours plus haut les aspirations", die hij anderen toeroept, zijn hem uit het hart gegrepen.

PROF. C. J. MULDER

G. J. MULDER.

Λαμπάδια ἔχοντες διαδιδῶμεν ἀλλήλοις.

Wat de lezers van dit tijdschrift hierbij ontvangen is in de eerste plaats een portret van den man, wiens naam dit opstel draagt. Het is het beste, naar ik meen, dat van hem bestaat en overtreft in elk geval verre dat, hetwelk in "Eigen Haard" is gegeven en de beeltenis, die de uitgevers van Mulder's "Levensschets" voor het tweede deel daarvan hebben geplaatst. Als men den indruk van het hiernevens geplaatste verbindt met de beschouwing van een groot schilderstuk, aanwezig ten Stadhuijze te Utrecht, waar Mulder's hooge gestalte gezien wordt, terwijl hij, omringd door een schare van aanzienlijke mannen, den Koning van Nederland een adres van hulde aanbiedt, dan heeft men eene niet onjuiste voorstelling van het uiterlijk van dezen merkwaardigen en veelbesproken man.

Maar bij dit portret wordt ook een bijschrift gegeven, dat naar de volgende aanleiding werd samengesteld. In den Utrechtschen Studenten-Almanak van 1881 had ik eenige regelen aan de nagedachte-

nis van mijn onvergetelijken leermeester gewijd. Het was een eenvoudig woord, alleen bestemd om te herinneren hoe Mulder als leeraar werkte, geen poging om hem te beschrijven. Dit, meende ik, moest uitgesteld blijven tot dat Mulder zijn laatste woord onder ons gesproken had, bestaande in de toen aangekondigde en in den loop van 1881 verschenen "Levensschets, door hem zelve geschreven." In dit boek, bepaaldelijk in het eerste deel, heeft Mulder zich willen doen kennen gelijk hij was. Het bevat, naar zijn eigen woorden, "de wijze waarop hij geworden is wat hij was, zijne *genesis*, zijne natuurlijke historie, *natuurlijke*, dat is ware." — Desniettenstaande heeft het niet gestrekt om eenheid te brengen in het oordeel over zijn schrijver. Terwijl de een er het tafereel in ziet van een harmonisch bestaan, de vrucht eener methodische ontwikkeling van natuurlijke gaven, oordeelt een ander het eene van ijdelheid en tegenstrijdigheden niet vrij te pleiten zelfbeschouwing. Zij die zich op zoo uiteenloopende wijzen over dit boek hebben uitgelaten, behooren echter, voor zoover bekend is, niet tot hen die in de gelegenheid waren, Mulder gedurende zijn leven meer van nabij gade te slaan. Het mocht dus wellicht niet overmoedig heeten wanneer iemand, die verscheidene jaren met hem op vertrouwelijken voet heeft omgegaan, eene poging waagde om, met inachtneming der bijzondere eischen die hem daardoor zijn opgelegd, een woord tot opheldering en verzoening te spreken. En toen de redactie dezer bladen mij met aandrang verzocht, iets over Mulder in haar kolommen te geven, begreep ik dat een bijschrift bij het portret daaraan dienstbaar kon worden gemaakt. Natuurlijk ontvangt de lezer slechts wat ik heb: mijne gedachten, mijn antwoord op vernomen of onderstelde vragen. Maar ik heb den moed om dit aan te bieden. De jaren die ik bij en met Mulder heb doorgebracht, behooren tot de vruchtbaarste mijns levens en ik zie er altijd met dankbaarheid op terug. Daarom vertrouw ik hem geen onrecht te zullen aandoen. Voor het overige

vervul ik slechts een plicht; maar zoo daardoor iets mocht worden bijgedragen om de ledige plaats die Mulder in ons midden heeft gelaten, te doen vervullen — niet met een stom beeld of een vraagteeken — maar met eene figuur die wat goeds te zeggen heeft tot ons en tot het nageslacht, dan zou mij dit eene heerlijke belooning wezen.

Gerardus Johannes Mulder, in het dagelijksch leven Gerard, maar ook wel Gerrit genoemd, werd op den 27sten December 1802 te Utrecht geboren en overleed te Bennekom op den 18den April 1880. Zijne ouders behoorden tot den gegoeden burgerstand, wat Mulder als een voorrecht erkent. Dien stand, "waarin tusschen de uitersten van armoede en van weelde het nijvere, bedrijvige, maar ook het dankbare leven, het nuttige, het heilrijke voor anderen ligt", noemt hij den gelukkigste. Dáár is het volk, daar leven de beste krachten, daar schuwt men de luiheid, daar moet men werken voor zijn brood."

Aan zijne moeder die hij tot zijn 24ste jaar mocht bezitten, was Mulder met een bijna afgodische vereering gehecht. Zij wordt ook door de andere leden der familie genoemd een innig brave en vrome vrouw, vol liefde en zachtheid; door haar werden de eerste kiemen van deugd en godsvrucht in hem geplant en zij heeft niet opgehouden tot haar einde, hem te wijzen op al wat waar en rein is.

Dat zijne vereering voor die voortreffelijke moeder inderdaad eene afgodische mocht worden genoemd, blijkt o. a. uit zijne klacht dat dit voorrecht, aan de eene zijde onschatbaar, aan de andere zijde een bron van ongeluk voor hem is geweest. Zij is gedurende zijn gansche leven voor hem gebleven het ideaal eener vrouw wier wedergade hij te vergeefs zocht, "zoodat er een ledig in zijn hart overbleef, als in dat van een verliefde, die het voorwerp zijner innige vereering heeft verloren en ronddoelt en zoekt

en toetst en vergelijkt, maar zich altoos hoort toeroopen: neen, zij is het niet."

Deze trek teekent op meer dan ééne wijze. Mulder heeft altoos aan de menschen die hem nabij stonden een idealen maatstaf aangelegd. In hooge mate gevoelig en snel alles opvattend wat hem een openbaring van voortreffelijke hoedanigheden toescheen, schonk hij gemakkelijk zijn hart en zijne vriendschap. Moeder en vader konden hem niet tegenvallen, maar anderen wel, en dan was er maar al te licht aanleiding voor eene snelle verandering: of afsnijding, kort en afdoend; of snelle en krachtige reactie. Het eerste meer op rijper leeftijd, in de jeugd meest het laatste. Want ook deze trek kenmerkt Mulder sedert zijne vroegste jaren: eene buitengewone levendigheid van indrukken en eene daaraan geëvenredigde kracht van uiting. Reeds zeer vroeg, zoo meldt eene vertrouwbare getuige zijner jeugd, bleek dat hij drifstig van aard was en in hooge mate opvliegend, als hij meende dat hem eenig onrecht werd aangedaan, en hij gaf dan den tegenstand niet op *voor wien of voor wat ter wereld ook*.

Omtrent zijne schoolopvoeding — het bezoeken eener gewone lees-, schrijf- en rekenschool en daarna van een zogenaamde fransche school naar den trant dier dagen — constateert Mulder dat zij weinig vruchten heeft gedragen. Aan hem zelven lag dit niet. Immers van elders weten wij, dat zijne leermeesters met hem dweepten om zijn ijver en zijn bevattelijkheid en de gáve die hij had, om, wanneer hij eens iets gehoord had, dat altijd met juistheid weder te geven. Maar voor een kind als hij, dat reeds in zijne prilste jeugd al spelende in het kleine rusteloos naar de oorzaken der dingen zocht, tot hij meende het gevonden te hebben, kon een onderwijs dat slechts eenige technische vaardigheid aanbracht en zich tot het uitwendige der dingen bepaalde, weinig bevredigends schenken. Zijn rusteloze geest zocht immer bezigheid door het stellen van vragen en het zoeken van antwoor-

den daarop, en bedeesde uit zichzelf de dingen die hij ontmoette met een karakter, eene beteekenis, eene geschiedenis, opdat hij, als 't ware, er mede spreken kon. Zoo ontstond in den geest van dezen knaap eene innerlijke wereld vol denkbeelden, wier bearbeiding voedsel gaf aan zijne zucht tot werkzaamheid en aan zijn phantasie, maar tevens zijne prikkelbaarheid en de heftigheid zijner gewaarwordingen verhoogde. Evenwel, in deze eigen geschapen wereld openbaart zich een edele zin en verheffing boven het alledaagsche. De schoolplak — dien hij juist daarom in later jaren nog hoogelijk als opvoedingsmiddel roemde — leerde hem het onderscheid gevoelen tusschen schande en pijn, en in zijn kleinen kring duldde hij geene andere heerschappij, dan die van waarheid en recht. Dat recht en die waarheid waren wel is waar van eigen maaksel, maar de zorg en de liefde der godsdienstige moeder wisten daarin het overwicht te verzekeren aan de edeler drijfveeren en het onreine te onderdrukken. Het is zonder twijfel onder den invloed dier diepe en vriendelijke natuur, in verband met een allengs bij den opwassenden knaap ontstaanden onvrede met haar dogmatische voorstellingen, dat hij een sterke neiging tot de theologie in zich voelde ontwaken. Dáár, in die studiën moest, naar zijne meening, de oplossing te vinden zijn van de raadselen die zich over de hoogste dingen aan zijn geest opdeden; dán zou *hij zelf* weten “wat er wel, wat er niet van aan was”. Die behoefte zal nog wel versterkt zijn op de catechisatiën van Ds. Beverloo Brouwer, die hem op nog zeer jeugdigen leeftijd, met het getuigenis dat hij nooit een weetgieriger leerling had gehad, tot lid der Hervormde Kerk aannam. Later, nadat hij onder den invloed van Schröder zijne wereldbeschouwing tot vastheid gebracht had en “aan niemand meer behoefte te vragen wat hij doen of laten moest”, wordt van die neiging tot theologie bij Mulder geen spoor meer aangetroffen. Eer het tegendeel.

Mulder's vader was een zeer werkzaam man, van een helder

verstand en een practischen aanleg, streng maar rechtvaardig. Hij was chirurgijn en oefende die kunst met groote voorliefde uit. Trouwens zij was reeds eenige geslachten erfelijk in de familie en, daar ook de wijze van doen in die dagen het medebracht, werden niet alleen onze Gerard, maar ook zijne drie andere broeders (waarvan een op jeugdigen leeftijd is gestorven) voor dat vak bestemd. De opleiding daartoe was destijds eene zuiver praktische en had geen anderen wetenschappelijken grondslag dan eenige kennis der anatomie. Wij vinden dan ook Mulder reeds vroeg verdiept in anatomische lectuur en oefening, terwijl hij tevens zooveel mogelijk zijn vader moest vergezellen op diens bezoeken en allengs deelneemt aan de werkzaamheden, zoodat hij reeds op achtjarigen leeftijd zelf een lating verrichtte en een boek over anatomie kon opzeggen, tot groote vreugde van zijn vader en van een kunstgenoot-vriend. Zijn vader was echter in alle opzichten tegenover hem veeleischend en droeg hem steeds meer en veelsoortiger bemoeiingen op. Hij werd daarbij ongetwijfeld door een dieper inzicht geleid en begreep dat de immer werkzame geest van den jongen op zoo vele mogelijk en bij voorkeur op praktische zaken moest worden gericht. Hoe goed gezind ook, de man vergat, dat een rijkelijke toevoer van voedsel een geest als dien zijns zoons, wiens expansief vermogen onbeperkt was, slechts tot verruiming in de breedte leidt, niet tot bevrediging, die slechts door indringen in de diepte wordt verkregen. Met de nieuwe voorwerpen kwamen nieuwe werelden van vragen. De zalven en de pleisters in de medicijnkast van vader, de "helsche steen" en het "sterkwater" in de apotheek, het schoensmeer en de inkt die hij maken moest; wat waren zij? Wat beduidden die namen die toch iets moesten uitdrukken, maar niet pasten op het uitwendige? Vitriool-olie brandt, goed — dat kan men voelen; maar waar is dat vermogen, wanneer het met zwartsel en suiker en water op het leder is gesmeerd en dat glimmend heeft gemaakt? "Bijtend kwik" en "subli-

maat", "zoet kwik" en "calomel" en dan nog eens "levend kwik" in den barometer, en "dood kwik" in de kwikzalf; vier soorten van kwik? Vragen, zoeken, zelf beproeven, maar geen antwoord, geen licht krijgen, wat een marteling! Daarbij het wansmakelijke der chirurgische diensten die hij moest vervullen. Waarlijk, men begrijpt den jeugdigen Gerard als hij klaagt: "mij te plaatsen onder het naaste bedrijf der chirurgie! God weet wat ik er onder geleden heb, hoe duizendmaal ik mij dood heb gewenscht. Ik verteerde inwendig en leerde niet meer. Ach! ware ik niet geboren, was mijne weeklacht."

Intusschen ligt in deze periode gedeeltelijk de kiem van Mulder's toekomstige overtuiging omtrent onderwijszaken. Met deze levenservaring achter zich kon hij zich omtrent de bedoeling en het belang van het onderwijs, over den zegen dien het verspreiden kan en over de rampen die een verkeerde richting na zich sleept, geene andere denkbeelden maken dan die hij later met zooveel kracht heeft verdedigd. En welk is het hoofddenkbeeld, waarvan wij hier den oorsprong meenen te vinden? Dit: dat het primum movens bij het onderwijs uitsluitend is de weetgierigheid — zeg: nieuwsgierigheid gelijk zij is in hare eerste openbaring — van den leerling. Die zucht behoort tot den aanleg van den mensch. Maar evenzoo behooren daartoe de middelen om er aan te voldoen, want de mensch kan, wel beschouwd, alleen zichzelf wezenlijk leeren. Hij kan anderen wel nadoen en van hen zekere vaardigheden overnemen; maar dat is niet het eigenlijke doel van het onderwijs. De taak van den leeraar is, datgene wat in den aanleg ligt tot ontwikkeling te brengen en den knaap in het gebruik zijner vermogens zóó te leiden, dat de weetgierigheid, terwijl zij steeds voldaan wordt, telkens weder nieuw voedsel ontvangt. Met de uitbreiding en geoefendheid der vermogens gaat dan hand in hand de vermeerdering van het door eigen arbeid en inspanning verworven kapitaal der kennis. Want dit is het wezenlijk-

ste: alleen eigen verworven kennis wordt eigendom van den geest, gaat er in over, wordt er bestaandeel van; zij alleen kan heilzaam zijn.

Niet al te lang zou de duisternis duren die het levenspad van den jeugdigen Mulder benevelde. Reeds had zijn vader den bijzonderen leerlust van zijn zoon beloofd door hem latijn te laten leeren — wat toen voor chirurgijns onnoodig werd geacht — en ook vergunning voor hem verworven om de anatomische lessen van den hoogleeraar Heyligers bij te wonen. Deze had den leergierigen knaap spoedig onderscheiden, hij gaf hem bijzondere gelegenheid tot oefening en vertrouwde hem weldra het maken van anatomische praeparaten toe, zoodat onze Mulder zich inderdaad op 13 $\frac{1}{2}$ jaargen leeftijd den titel van prosector mocht toesigenen. Maar daarbij liet Heyligers het niet; hij drong er bij de ouders ernstig op aan dat zij den jeugdigen Gerard zouden laten studeeren. Hiértegen waren echter bezwaren die verdienen genoemd te worden. Het huisgezin bestond uit zeven kinderen en, mocht het zich al in eene voor den burgerstand voldoende welvaart verheugen, de financiële krachten waren niet van dien aard, dat zij eene opvoeding voor hoogere betrekkingen toelieten. En daar de ouders oordeelden dat al de kinderen gelijke rechten hadden, weigerden zij beslist voor één eene uitzondering te maken. Deze beslissing, hoe eerbiedwaardig ook, bleek echter op den duur niet bestand tegen den toenemenden aandrang van Heyligers, die daarbij krachtig ondersteund werd door Prof. B. F. Suerman, gevoegd bij den altijd sterker sprekenden leerlust van den jongeling. Het gevolg van een en ander was, dat de jeugdige Mulder in Sept. 1819 dus op den leeftijd van nog geen 17 jaar als student aan de Utrechtsche Hoogeschool werd ingeschreven.

Hoe hij dat voorrecht waardeerde, leze men liefst in zijne eigene woorden op bldz. 76 en 77 der "Levensschets". Hij was met

vreugde vervuld nu hem, die snakte naar diepere kennis, de hoogste school, de toegang tot de hoogste wetenschappen was ontsloten. Maar tegelijk — en dit moge niet worden voorbij gezien! — doet hij blijken, dat het hem niet te doen is enkel om die weetgierigheid te bevredigen; reeds nu gevoelt hij, het weten niet om het weten zelf lief te hebben. Immers “*alleen om een man te worden*”, trekt het studentenleven hem aan. Groot van zich zelve denkt hij niet. Hij noemt zich den onnoozelen student, die het spot geacht zou hebben, indien men hem, den 17jarige, toen had gezegd welke hooge en begeerlijke dingen hem eens zouden te beurt vallen, of liever, hem door de goedheid der menschen toegeworpen zouden worden. Maar die onnoozelheid bestond slechts tegenover de hem onbekende toekomst en betrof niet wat hij van zich zelve dacht. Hij wist dat er “een man” in hem stak en dat hij die man moest worden. “Eene hoogere stem,” zegt hij, “voor mij zelve toen nog een raadsel, riep in mijn binnenste: voorwaarts moet gij!” en die stemmen “opwaarts! opwaarts!” weerklonken gedurende de zes jaren van zijn akademieleven uit al wat hem van zijne leermeesters en van zijne vrienden toekwam.

Wat Mulder hier als in één adem van zich zelve zegt, het besef van eigenwaarde en kracht — en daarnevens een gevoel van overgave, wat het uitwendig bepalende in zijn leven betreft, kenmerken zijn gansche leven. Daar nu het eene licht den schijn aanneemt van eigenwaan en ijdelheid, het andere dien van overmatige nederigheid en zelfverkleining, zoo is het begrijpelijk dat sommigen in zijn “Levensschets” onbehaaglijke tegenstrijdigheden opmerken, die allicht tot een voorbarig oordeel verleiden en het oog doen sluiten voor eene mogelijke éénheid. Zoo met iemand, dan moeten wij ten aanzien van Mulder voorzichtig zijn en niet dan na nauwkeurige analyse onze indrukken vaststellen. Zijn boek geeft zelf maar al te licht aanleiding om dit uit het oog te verliezen,

daar het eene zoo bonte mengeling van gevoelens en uitspraken bevat, dat het inderdaad niet zoo gemakkelijk is overal eene zelfde persoonlijkheid te erkennen. Maar ziehier wat wij in het oog moeten houden: van zijne prille jeugd af openbaart Mulder een groot vermogen om weerstand te bieden; hij had zijne eigene opvattingen, die bij conflicten onwankelbaar bleken en een wil die elken tegenstand trotseerde. Maar de werking van dat vermogen beperkte zich tot zijn eigen innerlijk leven en trad niet spontaan naar buiten. Hij wil en zal een man worden, hij zal *zich zelf* zijn, maar als hem maar de middelen daartoe geboden worden, denkt hij er niet aan, den vorm waarin hij in het leven optreden zal, zelf te bepalen. Hierin laat hij zich zonder veel bedenken en zelfwerkzaamheid door anderen leiden. Het was zijn vader die hem voor de chirurgie bestemde en hem later latijn liet leeren en student worden zonder dat hij er om vroeg; toen waren het wederom Heyligers en Suerman die bepaalden dat hij geneeskundige zou worden. Later zijn het vrienden die hem als practicus naar Amsterdam doen gaan en weder vrienden die hem de hoofdstad doen verruilen voor Rotterdam. Evenzoo zijn het uitwendige omstandigheden, meer dan besliste keuze, die hem in de chemie doen optreden enz. en in overeenstemming daarmede is zijn herhaalde klacht, dat hij zich zijn leven lang veel te licht door aandrang van buiten of door toevalligheden liet brengen in toestanden en tot bemoeiingen waarvan vele hem later teleurstelling brachten. Als wij die gedachtenlijn voortzetten, komt het ons verklaarbaar voor, dat Mulder in zijne "Levensschets" zoozeer op den voorgrond stelt datgene, *waardoor* hij geworden is tot hetgeen hij was. "Wel is waar," zoo drukt hij zich uit, "de mensch is een persoon, en tot zijne historie behoort dus ook wat hij *gedaan* heeft. Maar zijne geschiedenis mag dezen naam niet dragen, zoo zijne handelingen niet worden afgeleid uit hetgeen hij *was*, en wat hij was, was *gewrocht* — althans voor een zeer groot deel — van zijne geboorte,

zijne opvoeding, van hetgeen om hem heeft bestaan; voor een ander deel van de vermogens, die hij van God heeft gekregen. "Voor glorie is dus" — zoo gaat hij voort — "al zeer weinig plaats!" En daar alles hem ten slotte, naar eigen schatting, *goed* geworden is, ook alle onheil zich ten leste tot heil heeft gekeerd, zoodat hij zich op zijnen ouden dag als volkomen gelukkig en tevreden voorstelt, zoo is de stemming waarin hij alles beschrijft, die van innige dankbaarheid. Hierin ligt ook de verklaring van dien idyllischen, soms tot het aandoenlijke stijgenden toon, die zijne autobiografie op verscheidene plaatsen kenmerkt. Het gaat niet aan, dit alles, gelijk sommigen geneigd schijnen te doen, voor opsiering en overdrijving te verklaren, alleen omdat men het niet zoodadelijk rijmen kan met het sterke zelfgevoel, dat zich van der jeugd af in hem openbaarde en in zijn later leven niet zelden tot eene afstootende en omverwerpende kracht is geworden. Doch wij zullen wel doen, wanneer wij uit de omstandigheid dat wij geene eenheid zien, niet dadelijk afeiden dat zij niet bestaat; en wij zullen voorzichtig handelen, wanneer wij een buitengewoon man ontmoeten, hem niet in alle dingen den maatstaf van het gewone aan te leggen. Hoe hoog Mulder ook de leiding aanschrijft, die het om hem bestaande hem gaf, de indrukken die hij er van ondervond waren *zijne eigene*, kwamen in zijne van der jeugd af tot eene *eigene* gestempelde natuur terecht en ontvingen eerst daar hun beteekenis. De buitenwereld mocht hij tot zich laten spreken, maar hij was de verstaander. Hij nam niets van haar op dan hetgeen in zijne persoonlijkheid paste en stootte af, wat daarin geen plaats kon vinden. Zijn innerlijk leven was bepaald van zijne vroegste jeugd af: wat daarin nog zwerends en droomerigs was zou tot ontwikkeling en vaste vormen komen, maar de lijnen voor den inhoud waren er: de maatstaf waarmede hij de dingen die de buitenwereld hem stond te brengen zou meten was er, maar hij wist hem nog niet te hanteeren. Mulder had gezegd dat hij "man" moest worden. Dit ontbrekende

te erlangen, was het wat Mulder onder het "ik moet man worden" verstond. Juister zou hij zich aldus hebben uitgedrukt: "de man moet in mij openbaar worden ook tegenover de hoogste sferen des wetens en des denkens, en dat zal het hooger onderwijs mij aanbrengen." Want in elke periode des levens was hij man, ook in zijne jeugd, tegenover dat gedeelte van het om hem bestaande, dat in zijne persoonlijke wereld kon ingrijpen. Waren nu die indrukken zijner jeugd enkel goede? altijd zoodanig dat zij strekten om het kwade, dat hij in zijn natuurlijken aanleg medebracht, te onderdrukken of ten goede te leiden? Wie is er die dit zou durven verzekeren? Mulder's hoofdstreven bij het schrijven zijner levensschets was: "zoo veel mogelijk de menschen te noemen en te roemen, die mij geleid en geholpen hebben en de omstandigheden te beschrijven die mij heilzaam zijn geweest." Van waar verkeerde leiding en ongunstige indrukken konden komen, zullen zijne lezers dus niet vernemen. Hier moeten wij derhalve, willen wij billijk zijn, zelve zoo veel mogelijk aanvullen. Letten wij dan vooral op de overschatting aan welke hij in zijn akademietijd blootstond. Zijne ouders waren, wij hebben het gezien, brave en verstandige lieden, die hun beginsel van rechtvaardigheid eenigermate geweld hadden aangedaan, toen zij hun Gerard lieten studeeren. Zij werden daartoe gedreven door de erkenning zijner buitengewone gaven en leerlust. Al zijne leermeesters toch getuigden van hem, dat hun nooit een discipel was voorgekomen als deze, "uitmuntende in vatbaarheid voor alles wat hem werd voorgelegd en in vastheid en getrouwheid van geheugen." Deze getuigenissen zijn tot ons gekomen van eene zijde, die tevens het volgende vermeldt dat daarop volkomen past. Na het materiële en moreele offer dat hem door zijne naastbestaanden was gebracht, werd de jeugdige Mulder "in het ouderlijk huis, waar bovendien al de broeders en zusters, op één na, jonger waren dan hij, door deze beschouwd als iemand die boven hen allen stond. Zijne ouders, hoe

verstandig ook overigens, dweepten met hem en het kan niet anders of het moet den onervaren student moeite hebben gekost onder die huiselijke vereering nederig te blijven." Maar hij, wien die overschatting trof, was dezelfde jongeling, die van zijne prille jeugd af "driftig, prikkelbaar en opvliegend, zich onbuigzaam had betoond in hetgeen hij voor goed en recht had verklaard", en die "den eenmaal geboden tegenstand voor niets of niemand opgaf." Het was die jongeling die eene inwendige stem had vernomen, hem toeroepende: "een man moet gij worden, opwaarts, opwaarts!"; die zich wel onnoozel gevoelde tegenover de oneindigheid der ontwikkeling die hij voor zich zag, maar straks, bij het onderwijs van Schröder, in dat oneindige de ladders zou zien opslaan langs welke hij zeker en veilig derwaarts kon opklimmen; de jongeling in wiens woordenboek van het eerste oogenblik dat hij denken kon, achter het woord "bezwaren" had gestaan: "dingen die men te boven komt"; die vurig verlangde, de in hem woelende kracht aan moeilijkheden te meten; de jongeling ook, die bij elk dieper gaand gesprek, dank zij het liefelijke beeld zijner moeder, wel de bliken moest geven dat hij enkel door hogere beginselen en de edeler vormen van eerzucht gedreven werd en daarom bij niemand anders dan aanmoediging en bewondering inoogsten kon. Laat ons billijk zijn, lezer! Deze jonge man was groot van geest en had aanleg om een groote ziel te worden; er stak een Napoleon I in, er kon een Alexander de Groote, misschien een Washington van worden¹. Zullen wij den eersten steen op hem werpen, omdat dit niet zóó is verwezenlijkt als wij wachten? Billijker jegens hem en nuttiger voor ons zelve is het, op te merken hoe het hem in zijne jeugd aan eene omgeving heeft ontbroken, die menschenkennis en moed genoeg had, om onder al die uiterlijke teekenen eener voortreffelijke gezondheid, de kiem

¹ Herinneringen uit Beets' "Groote mannen en ware grootheid."

eener gevaarlijke krankheid te diagnosticeeren, die der *zelfgenoegzaamheid*. Laat ons dankbaar zijn voor het goede dat hij ons heeft gegeven, waartoe ook dit behoort, dat hij ons in zijne eigene geschiedenis toont wat, van binnen en van buiten, groote geesten verhinderen kan, zich tot groote karakters te ontwikkelen. Voor hetgeen hem ontbroken heeft zijn wij niet aansprakelijk, wel voor hetgeen wij hem onthouden.

Mulder was bestemd voor de geneeskundige studiën. In de oogen van zijn vader waren deze echter slechts het voorportaal voor de chirurgische kunst, welke hij nog altijd vurig begeerde door zijn zoon tot levensdoel gekozen te zien. Mulder daarentegen gevoelde zich het meest aangetrokken door de natuurkundige wetenschappen, wat echter voor een deel zijn grond had in de persoonlijkheid zijner hoogleeraren. De scheikunde boezemde hem de minste belangstelling in 'en kostte hem ook verreweg de meeste moeite. De hoogleeraren die hem het meest boeiden waren Moll, die natuurkunde en J. F. L. Schröder die wiskunde nevens logica, metaphysica en moraal doceerde. Beider lessen volgde hij, niet zoo lang als noodig was, maar gedurende zijn ganschen akademietijd. Moll was hem de "prettige, de geniale, de gulle docent, altijd overvloeiende van een eigenaardig vernuft". Hij leerde zijnen discipelen de physica om zoo te zeggen al spelend en betoonde hun — vooral aan Mulder en enkele van diens tijdgenooten — eene bijzondere vriendschap. Maar in hoogerem zin was Schröder voor hem de leermeester en vriend. "Dezen uitnemenden man", zegt Mulder, "den vader der academische jeugd, heb ik zes jaren lang dagelijks niet alleen *gehoord* maar *aangestaard*. Zonder Schröder ware ik geen mensch geworden en, ontbreekt mij veel, des te onedeler van mij, daar Schröder in elke richting een vriend en vader voor mij is geweest. Geen mensch op aarde, na mijne moeder, is zoozeer in mijn hart blijven voortleven". Twintig jaren later

(1845), bij den dood van Schröder, hield Mulder eene toespraak tot zijne leerlingen die dit getuigenis bezegelde.

En om zijn invloed op Mulder en om de eigenaardigheid van dien invloed loont het de moeite een oogenblik bij dit onderwijs stil te staan. Uit dictaten en excerpten van hem zelven op de colleges van Schröder over moraal is mij bijzonder duidelijk geworden dat Mulder zijne algemeen wetenschappelijke denkbeelden zoowel als zijne wereldbeschouwing aan Schröder te danken heeft. Schröder heeft Mulder van de hem passende wapenrusting voorzien en 'them van de intellectuele zijde mogelijk gemaakt, zoo te zijn als hij is geweest. Dit wordt volkomen duidelijk wanneer men de denk- en handelwijze van den schrijver der "Levensschets" vergelijkt met hetgeen de jeugdige student aan zijne zuster dicteerde ¹ om ook haar deelgenoot te maken van al het voortreffelijke wat hij van Schröder genoot.

Schröder had in de theologie gestudeerd, maar zich later op de wis- en natuurkunde toegelegd. Zoodanige overgang had toen niet, gelijk gewoonlijk thans, de beteekenis eener verandering van richting. De vereeniging van vakken die Schröder aan de Utrechtsche hoogeschool doceerde, gelijk ook de verwante namen met welke nog de faculteiten der wijsbegeerte en die der natuurwetenschappen (philos. theor. en philos. natur.) worden onderscheiden, wijzen genoegzaam aan dat de bedoelde vakken geacht werden naar eene zelfde methode bestudeerd en onderwezen te moeten worden. De moraal werd dan ook als eene empirische wetenschap in dien zin opgevat, dat de zelfkennis als haar grondslag en haar bron werd beschouwd en de waarneming van den aanleg en de vermogens des menschen voldoende geacht werd om hem te leeren niet slechts wat hij is, maar ook wat hij zijn moet. Voegt men daarbij de rationalistische opvatting van die dagen,

¹ Bedoelde excerpten zijn nl. door eene zuster van Mulder geschreven.

dat de mensch zijne plichten des te zekerder vervult, naarmate hij ze beter kent, of m. a. w. dat het *weten* het *doen* bepaalt, dan heeft men zoowel den hoofdtrek van Schröder's moraal, als ook den sleutel tot hetgeen Mulder in woord en daad was en leerde.

Het volgende is hier en daar uit het dictaat genomen.

“Onze plichten leeren wij door zelfbeschouwing kennen. Dit kennen is; onder algemeene begrippen en in regels brengen. Zonder deze begrippen gevormd te hebben is het niet mogelijk naar plicht te handelen. Alles wat onze zelfkennis belemmert moet worden vermeden of bestreden. Kennis der natuur en in het algemeen alle kennis neemt vooroordeelen weg en verhindert dat gewrochten der verbeeldingskracht onze zelfkennis vervalschen. Onwetendheid is de bron van zedeloosheid, verstandelijke ontwikkeling voorwaarde van zedelijkheid. De moraal zelve is niet anders dan het richten van den wil op hetgeen door het verstand als zedelijk is erkend. Dit geschiedt door aanhoudende betrachtting van die begrippen. Stel ze daarom steeds voor u en doe het weten van het goede in goed handelen overgaan naar geschreven staat Josua I. vs. 8. ¹

“Godsdienst is eene voorwaarde voor de zedelijkheid, mits onderworpen aan hare eischen.”

En ziehier de reflex van deze wetenschappelijke stellingen in Mulder als hij, twintig jaar later, over zijn geliefden leermeester tot zijne eigene leerlingen spreekt.

“Zuivere waarneming van inwendige en uitwendige dingen, zie daar naar Schröder's leer de grondslag van al ons kennen; tot helder en klaar bewustzijn brengen van hetgeen waar en goed is, zie daar naar Schröder's leer de ware wijsbegeerte; handelen naar

¹ Dat het boek dezer wet niet wijke van uwen mond, maar overleg het dag en nacht, opdat gij waarneemt te doen naar alles wat daarin geschreven staat. Want alsdan zult gij uwe wegen voorspoedig maken en alsdan zult gij verstandelijk handelen.

zulke kennis en zulke wijsbegeerte, ziedaar naar Schröder's leer en leven het doel van onze bewegingen hier beneden".

Die eenheid van "weten" en "doen" acht hij, Mulder, in Schröder zoo ver mogelijk verwezenlijkt.

"Want" zegt hij "men zou moeite hebben om *weten* en *doen* bij hem met eene al is het ook maar flauwe lijn te onderscheiden. Zijne positieve wetenschap was op waarneming gegrond; hij verstond het wat *waar nemen* zoowel als wat *wetenschap* beteekent. Maar was het dan ook *waar genomen* en in het *weten* overgegaan, dan behoorde het tot den mensch. — Er is een groot verschil tusschen iets te erkennen en iets te willen; bij Schröder was dit tot één geworden en het getuigt van zijn zielenadel, dat dit verschil aan zijne ziel eigenlijk vreemd was. Acht uw plicht hooger dan uw leven! Deze eisch, dien Schröder zijnen leerlingen gedurig voorhield, bevat in zich en stelt tot zijne vervulling de voorwaarde: dat *weten* en *doen* bij u één zijn".

En wat de verhouding betreft, die wij tegenover anderen hebben in te nemen, hoort wat Mulder daaromtrent van Schröder heeft geleerd: "ik weet wel, het is velen niet aangenaam indien gij tegenover hen staat, dat gij dan niet handelt zoo als zij handelen; dat gij *uw weten* niet daar laat en niet beleefdelyk *vraagt*, hoe gij handelen moet. Maar ik weet ook dat Schröder u heeft voorgehouden: "Acht uw plicht hooger dan uw leven!" Ik heb door het opvolgen van deze les van den brave menige harde ontdekking in mijn leven opgezameld, maar al had ik niets anders van hem ontvangen dan die les, ik zou hem alleen daarom een dankbaar hart toedragen."

De consequentien van Schröder's stelling, dat het zedelyk handelen van het weten afhankelijk is of, wat op hetzelfde neerkomt, dat kennis een zedelyk karakter heeft, worden dan ook door Mulder, zonder er de zoowel voor de wetenschap als voor de ethische

belangen noodlottige strekking in 't minst van te vermoeden, met volkomen kalmte aanvaard: "alleen zulke kennis worde verzameld, quae ad humanitatem pertinet, die tot de hoogere beschaving behoort, alle andere is nutteloos. Het kennen moet leiden tot ontwikkeling en wat daartoe niet leiden kan, behoort tot een lagere orde, niet tot het doel des levens."

Zoo wist Mulder dus met ontwijfelbare zekerheid, dat kennis, kennis alleen en welke kennis, den mensch zijner hooge bestemminge gemoet voert. Wie den omvangrijken en diepen zin daarvan verstaat, dien wordt Mulder's voorliefde duidelijk voor het "useful knowledge" der Engelschen, voor populaire wetenschap, voor vermeerdering van kennis bij vrouwen, die begrijpt ook zijn omvattend plan, met Gevers van Endegeest en anderen opgezet, om eene maatschappij te stichten onder den overmoedigen titel *Volksgeluk door wetenschap*. Maar tevens gevoelt hij, slechts eerbied te kunnen hebben voor de kolossale conceptie, voor de edele strekking dier pogingen in Mulder zelven. Hoe zeer steken daarbij af de platte aanbevelingen om kennis te verspreiden, opdat de menschen er in het dagelijksche leven nut van mogen trekken, alias: om ze ijdel en egoïst te maken! Bij Mulder geldt het de bevordering van eene zedelijke idee, opdat de menschen beter en daardoor gelukkiger mogen worden; eene idee, niet de uiting van opwinding of overspanning, maar gegrond op eene, naar Mulder's innige overtuiging, volkomen zekere en gezonde kennis van 's menschen geestelijk bestaan. Wie begrijpt niet, hoeveel kracht deze overtuiging aan Mulder bijzette! En daar hij welsprekend was, eene welsprekendheid bezat, die al den gloed en de schittering had van het pectus quod disertum facit, en ondersteund werd door de groote voordeelen zijner uiterlijke persoonlijkheid; daar voorts zijne talenten hem toelieten en zijne warme belangstelling hem dreef, om in elken kring waar hij toevallig of opzettelijk verscheen, als voorganger op te treden, zoo beseft men welken beheerschenden

invloed Mulder kon uitoefenen, en gevoelt tevens dat zij die zich door hem lieten leiden en hem aanhingen, zich deswegen voor hun geweten niet behoefden te schamen.

Nog in eene andere richting heeft Schröder's beginsel nadeelig op Mulder gewerkt. Als het weten de grondslag der zedelijkheid is, dan hebben onkunde of gebrekkig weten, dan hebben ook dwalingen of vermeende dwalingen eene zedelijke beteekenis. Zoo was het inderdaad bij Mulder, en maar al te dikwijks liet hij, bij verschil van gevoelen, zijn verhouding tot anderen daardoor bepalen. Niemand verwondert zich dat bij eene zoo prikkelbare en driftige natuur het kleinste verschil van inzicht met anderen zeer gemakkelijk en onverwacht tot de grootste proportiën kon aangroeien en dan onfeilbaar eene zedelijke beteekenis kreeg. Dan placht Mulder te zeggen — het is een van zijne meest karakteristieke uitdrukkingen — bemerkte te hebben dat een zoodanige “niet meer met hem in elke richting het goede wilde.” Hoe fijn van vorm de uitdrukking ook was, er lag een beginsel van scheiding, van afsnijding in uitgesproken, en dat kon hij dan bij wijlen ook onder harde, zeer harde vormen in het leven doen treden, wanneer het verschil van gevoelen groote belangen betrof of zich bij dezulken openbaarde, van wie hij hooge gedachten had gekoesterd. Hij, over wien het anathema was uitgesproken kon, dat spreekt van zelf, geen bondgenoot meer zijn, maar niet alleen dit; die in één opzicht het vertrouwen van Mulder verloren had, kon hij hem geen goed meer doen. En zoo drukte dan de last der veroordeeling niet enkel op zijn onvolkomen zedelijk bestaan, maar ook op zijn weten, zijn kennis, zijn pogen in elke richting. Kon eene op die wijze gestoorde verhouding wel ooit weder worden hersteld? Immers neen. En toch — met dat al — is er geen overmaat van scherpzinnigheid toe noodig, om in te zien dat de aldus afgesnedene, naarmate hij Mulder meer begreep, des te minder geneigd moest worden bevonden om hem te ver-

oordeelen, ja zelfs, bij volkomen begrip, hem met liefde kon blijven aanhangen.

Zij die zoodanige karakters niet hebben waargenomen, zullen zonder twijfel met verwondering vragen: maar stelde Mulder zich zelve dan buiten de mogelijkheid van dwaling? Het antwoord moet zijn een volmondig: ja, zoolang en telkens als hij door reactie gedreven werd de lijn der door hem beleden beginselen dóór te trekken. Wie, als Mulder, oordeelt dat de zedelijkheid bestaat in eene klare aanschouwing van het ware, het schoone en goede, en met oprechtheid zeggen kan naar die aanschouwing te hebben gestreefd met al de vermogens, die God hem heeft geschonken en met al de hulpmiddelen, die wijze mannen hem hebben overgegeven, die kan, wanneer hij met bewustzijn daar naar handelt, in eigen oog niet dwalen. Want dwalen is, volgens hem, juist de absentie van een dier momenten.

Ziehier nog een andere weg om tot eene voorstelling van Mulder's bestaanswijze te komen. In zijne jeugd had hij gezien, dat de Israëlieten de wet in een kokertje aan de deur hunner woningen vasthechten. Door nadenken was hij er op gekomen dat dit geschiedde opdat men de wet; door haar telkens alzoo voor zich gesteld te zien en haar geboden gedurig uit te spreken, in zich zou opnemen, er zich mede vereenzelvigen en alzoo van een hoorder een dader der wet zou worden. Later vond hij dit in Schröder's onderwijs bevestigd. Immers spoorde deze zijne discipelen aan tot het vervullen van het voorschrift in Jos. I: 8. in dezen vorm: "korte spreuken, puntige gezegden van groote mannen, de wijsheid van velen in het vernuftige woord van een enkele samenvattend", te verzamelen en op dezelfde wijze aan te wenden om in volmaking toe te nemen." Voortreffelijk is die raad, wanneer men doet als Franklin, die dagelijks zich zelve aan hun inhoud toetste om te weten, hoe ver hij nog van de vervulling verwijderd was. Hij echter die, in plaats van die spreuken

steeds *boven zich* en zich *zelve daar beneden* te stellen, ze omlaag trekt om ze in zich op te nemen en het *weten* met het *doen* vereenzelvigt, voor dien wordt bijna zeker de *imperativus* tot *indicativus*, het "wees getrouw" tot: "ik ben getrouw."

Zoo was het met Mulder naar den aanleg van zijnen geest en naar het onderwijs van zijn geliefden Schröder.

De uitvoerigheid waarmede Mulder's geestelijke verhouding tot Schröder is geschetst, vinde hare verontschuldiging in de overtuiging van den schrijver dezes, dat daar de geheele Mulder te vinden is. Twee groote, diepliggende en elk voor zich veel omvattende trekken teekenen Mulder: de duurzame richting van zijn geest op het hoogste en zuiverste zedelijk ideaal — en eene ongewone graad van zelfgenoegzaamheid. Beide waren in zijn aanleg gegrond en dankten hun verdere ontwikkeling, de eene aan zijne moeder, de andere aan Schröder. Onder Schröder bleef hij in wezen dezelfde knaap die aan den schoot der moeder zijne ziel opende voor alles wat edel, verheven en rein is, en tevens in den omgang met anderen niet de geringste beperking zijner opvattingen dulde. Maar die knaap heeft door Schröder de wetten van zijn eigen wezen leeren verstaan. Voortaan drijven Mulder geen onbestemde neigingen en denkbeelden; hij *weet* — en weet voor zich zelve te *wettigen* — wat hij moet. Daarom zal hij er ook, zoo noodig, de teederste banden aan opofferen. Immers waartoe dienen deze, kon hij zeggen, dan om andere, hoogere banden te versterken?

Met het akademieleven sluit Mulder zijne jeugd; evenwel, gelijk hij zelf opmerkt, alleen op het papier. Op 70jarigen leeftijd schreef hij, dat zijne jeugd nog niet gesloten was en dat hij haar nooit hoopte te sluiten.

Werpen wij thans een blik op Mulder's leven in de maatschappij.

Kort na zijne promotie in de geneeskunde en in de pharmacie trad hij als practisch medicus te Amsterdam op (Juli 1825). Behalve de verpleging van zieken en veel omgang met vakgenooten en familiën, hielden hem daar lezingen in Felix Meritis en onderzoeking en over de "wateren en de lucht van Amsterdam" bezig. Van deze onderzoeking en van cement-analysen reeds te Utrecht door hem verricht, spreekt hij zelf met weinig ingenomenheid en evenzoo keurt hij zijne medewerking aan den "Recensent der Recensenten" af: "t was eene methode van vreemden aard", zeide hij, "dat jonge onervaren menschen oordeelen over het werk van anderen en dat uit de hoogte doen. Maar dat was toen zoo en is nog niet anders."

Op raad van anderen ging hij zeven maanden later naar Rotterdam, insgelijks als geneesheer. Over die plaatsverandering heeft hij later zeer ernstig berouw gevoeld.

Persoonlijk schijnt hij aangetrokken te zijn door het lectoraat aan het Bataafsch genootschap, dat hem werd toegezegd en dat hij dan ook verkreeg. Spoedig daarop kwamen botanische lessen voor apothekersleerlingen. Daarop volgde in 1827 de stichting der Geneeskundige school, aan welke Mulder tot lector in de Botanïe werd benoemd, waarbij weldra het lectoraat in de chemie werd gevoegd.

Daar kwam dus Mulder in de richting die zijn leven voortaan zou behouden, die van onderwijs en studie, maar hij liet de geneeskundige praktijk geenszins varen. Op dit gebied gaf hij zich zelfs buitengewone inspanning, deels uit liefde voor de kunst, deels uit hulpvaardigheid. Bij het bericht dat (in den herfst van 1826) de bekende heerschende koorts Hoorn in buitengewone mate teisterde en haar bevolking van geneeskundige hulp verstoken was, snelde hij met een vakgenoot daarheen en was er eene maand werkzaam. In 183' bestudeerde hij de cholera te Scheveningen. Doch eene afmattende praktijk, onderwijs en studie, bij een prikkelbaar ge-

stel en weinig nachtrust, benamen hem allengs zijns krachten en dreigden zijne gezondheid te sloopen. In 1835 liet hij daarom het grootste gedeelte der practijk varen en wijdde zich voortaan meer onverdeeld aan onderwijs en onderzoek, bepaaldelijk in practische chemie. Zijne uitgegeven onderzoekingen vestigden weldra de aandacht op hem, vooral buitenslands, en met de ondersteuning van Berzelius, Faraday en Liebig gelukte het zijnen vrienden, hem in 1840 tot hoogleeraar te Utrecht te doen beroepen. Hier begon nu eerst recht zijn arbeid als onderwijzer en als scheikundige, eerst in een bekrompen, ongeschikt lokaal, maar later in een opzettelijk daarvoor ingericht laboratorium, dat toen het eenige goede in Nederland was en met de besten buitenslands kon wedijveren. Tal van onderzoekingen en uitgaven volgden elkander op, zijne lessen werden druk bezocht, de academische jeugd dweepte met hem en hij was haar ten goede door onophoudelijke aansporing tot ijver en werkzaamheid; niet alleen in den dagelijkschen omgang, maar ook, telkens wanneer hij er aanleiding toe vond, in toespraken, die meerendeels gedrukt zijn en alle monumenten zijn van opgewekten zin en zeggingskracht. Niet zelden werd de universiteit om zijnentwille ook door buitenlanders bezocht, die zich onder hem in chemie kwamen oefenen. Ook de academische autoriteiten stelden hem op hoogen prijs en schonken hem een nagenoeg onbeperkt vertrouwen, zoodat hij, althans in de natuurkundige en daarmede verwante geneeskundige faculteit een voornamelijk drijfveer van het academische leven was. Maar ook buiten dien kring maakte hij zich gunstig bekend; hij hield populaire voorlezingen over chemie voor jongeren en voor ouderen en verhandelingen in geleerde genootschappen, stichtte met eenige vrienden de Technische school, de Vereeniging tot bevordering van nuttige kennis, was de ziel van onderscheidene gezelschappen, zoowel van wetenschappelijken als van gezelligen aard; kortom hij was jaren lang in Utrecht een der meest populaire mannen.

Nagenoeg ongestoord duurde deze periode van werkzaamheid tot 1851. Wel had 1848 hem niet koud gelaten, maar de invloed daarvan sprak aanvankelijk niet naar buiten. In de koninklijke Akademie van wetenschappen, in de commissie voor de herziening der geneeskundige staatsregeling en in die voor de samenstelling der Pharmacopoea; als regent der Koningsschool te Apeldoorn; door de opleiding van Pharmaceuten voor Neerlandsch-Indië; door werkzaamheden op technisch-chemisch gebied ten behoeve van het Departement van koloniën en de Nederlandsche Handelsmaatschappij; door andere in verband met de accijnswetgeving op suiker en op zout, waren inmiddels Mulder's aanrakingspunten met het staatswezen en de politiek vermeerderd. En meer of minder in verband daarmee openbaarde zich allengs bij hem eene verslapping van opgewektheid voor de chemie, die, gevoegd bij een minder gunstigen gezondheidstoestand, hem in 1854 zijn professoraat deed nederleggen. Daarvan kwam hij echter op aandrang van alle zijden, van den Koning af tot de studenten toe, in zoover terug, dat hij zich in zijn onderwijs door assistenten liet vervangen en een tijd lang rust nam. Intusschen hadden de sedert 1848 tot hoerschappij gekomen staatkundige beginselen en de daarmee gepaard gaande wijzigingen in maatschappelijke en onderwijstoestanden in Mulder een telkens meer beslist tegenstander gevonden, en toen de organisatie der katholieke kerk hier te lande aanleiding gaf dat vele protestanten zich in hun vaderlandsch gevoel gekwetst achtten, trad hij aan het hoofd eener politieke vereeniging "Vaderland en Koning" genaamd, op als een warrn voorstander der Aprilbeweging van 1853 en van de daarop gevolgde orde van zaken. Het was toen, in het najaar van 1853, tijdens Mulder Rector magnificus der Hoogeschool was, dat de plechtige hulde aan den Koning plaats had, waarop in den aanvang dezes werd gewezen.

In 1856 werd in Mulder opnieuw de lust wakker om aan onder-

wijs en onderzoek deel te nemen, en in 1857 begon weder een reeks van uitgaven, teekenen van eene vernieuwde krachtige werkzaamheid, die zich nu bijna uitsluitend bepaalde tot de wetenschap zelve. Op maatschappelijk gebied bewoog hij zich weinig meer; alleen werd hij nog voor een korten tijd lid van den gemeenteraad te Utrecht en riep daar in het leven eene stedelijke commissie ter bevordering van de openbare hygiënische belangen, de eerste der zoogenaamde Gezondheids-commissien in ons land. Zijne laatste studiën waren vooral aan landbouwchemie gewijd, waaruit hij aanleiding nam den Koning te bewegen tot het doen houden van landbouwvoorlezingen in onderscheidene deelen des lands. Zijne Majesteit heeft daartoe voor eigen rekening het initiatief genomen, en de instelling zelve duurt in gewijzigden vorm nog voort.

In 1867 nam Mulder definitief zijn ontslag als hoogleeraar, schoon hij zich nog eenige jaren lang met sommige der hier bovengenoemde onderwerpen ook practisch bezighield. Hij leefde een jaar te Apeldoorn; daarna op een klein buiten, Voshol, bij Bennekom. Zijne gezondheid nam af, zijn gezichtsvermogen ontviel hem gedeeltelijk, straks geheel. Toch bleef hij nog aan de landsaangelegenheden die het onderwijs betroffen, deelnemen en gaf daarover nog eenige werken uit, die van onverzwakte helderheid van geest getuigen. Op Zondag den 18den April 1880 overleed hij en werd den 22sten April aan de Bildt begraven. Hij rust te midden van vele zijner Utrechtsche vrienden die hem reeds in het graf waren voorgegaan.

Ziedaar de voornaamste door Mulder zelve vermelde feiten van zijn maatschappelijk leven in een kort en opzettelijk dor gehouden relaas opgesomd. Want men moet niet beproeven hier meer of iets anders te willen leveren dan hij zelf ons gegeven heeft. Men houre liefst hem zelve de aanrakingspunten vertellen, die hij heeft

gehad met een groot aantal der aanzienlijkste en meest bekende mannen van dat tijdvak op het gebied van onderwijs en in het politieke en sociale leven. Hij schetst zijne verhouding tot hen en tot de gebeurtenissen met enkele levendige trekken, die zijnen tijdgenooten alles wat zij er van ondervonden hebben, weder levendig voor den geest kunnen brengen. Het kan niet verwonderen dat allen die hij vermeldt, hem stof geven tot lof en dank. Immers hij heeft zoo duidelijk mogelijk uitgedrukt, dat hij geene andere dan goede indrukken wilde vermelden. Maar opmerking verdient het zeker, dat onder die aanleidingen tot lof en dank niet genoemd worden de onderscheidingen, hem in den vorm van binnen- en buitenlandsche ridderorden, benoemingen tot lidmaatschap van allerlei geleerde genootschappen, eerbewijzingen op sociaal en akademisch gebied door hem genoten; en evenmin mag onopgemerkt blijven, dat hij tegenover al degenen die hij noemt, zich zelve in de schaduw stelt. Van zelfverheffing hier geen spoor. Mulder erkent zich zelve als de ontvangende, zijne vrienden als de gevende partij. Nergens is sprake van zijn invloed of van het gewicht dat men aan zijne inzichten en aan zijn raad hechtte, hoe wel het bekend is dat die groot waren. Dat dit hem zelve niet verborgen bleef, spreekt wel van zelf. Maar hij noemt dit, wanneer hij van zoo iets melding maakt, met den bescheiden naam van "voorspoed". Voorspoed in het onderwijs, voorspoed in zijne verhouding tot anderen, voorspoed in velerlei richting waren zijn deel geweest. Slechts waar die voorspoed hem niet als 't ware toegevloeid, maar door strijd verworven was, waar hij aan personen of richtingen tegenstand had moeten bieden, daar, maar ook daar alleen, is Mulder's toon vaak niet van ijdelheid en eigenwaan vrij te pleiten, ja daalt soms tot het banale en kleingeestige af. Dan was zijn ideaal te groot voor hem en viel hij er van af. Maar zij die op deze bijzonderheden voornamelijk gewicht leggen en daarin alleen Mulder willen zien, zijn, geloof ik, zeer onbillijk. Ook omdat gelet moet

worden op Mulder's verhaaltrant. Zijn vorm is niet altijd die van een met een ernstig doel geschreven autobiografie, maar dikwijls die van een gezelligen vriendenkout onder een glas wijn en geurige sigaar, waarbij men wel eens wat opsnijden mag. Mulder was vroolijk en geestig, hield van paradoxen en schroomde volstrekt niet om zijne verhalen met overdrijvingen te kruiden en eigen gevoelens en ervaringen met de sterkste kleuren te schilderen. En zoo, gelijk hij ze gaf in den vertrouwelijken kring, zoo zijn vele dier verhalen op het papier gekomen. Kennelijk heeft hij er zich niet om bekommerd, er vermoedelijk niet eens aan gedacht, welken indruk hij daarmee op zijne lezers zoude maken. Evenmin heeft hij willen voorkomen, dat men uit zijn stilzwijgen nadeelige gevolgtrekkingen zou maken omtrent personen die hij niet noemt. Doch dit was ook in een zekeren zin niet noodig. Niemand kan eenigen tijd met Mulder in aanraking zijn geweest zonder te begrijpen dat hij geen geschiedschrijver is, en dat men uit zijn boek geen andere personen kan leeren kennen dan hem zelve. Hij was, niet om eenig onedel motief, maar krachtens zijne wijze van denken, meestal eenzijdig en daardoor soms zeer onbillijk in de beoordeeling van personen, inzonderheid van hen die hem nabij stonden. Trouwens elk zijner vrienden was daarvan zoozeer overtuigd, dat niemand hunner ooit Mulder's ongunstig oordeel over een persoon definitief als het zijne heeft aanvaard of een ander kwaad toebedacht, omdat Mulder met hem gebroken had. Dat nam hij dan ook volstrekt niet euvel op, want in waarheid: vervolgzucht en haat — anders dan bij oogenblikken — heeft Mulder niet gekend. Het was hem niet te doen om anderer vernedering of nadeel, al zijn die ook dikwijls het gevolg zijner handelingen geweest. Maar dan was dit buiten hem. Hij bedoelde slechts handhaving zijner persoonlijkheid, en de behoefte daaraan mag wel de oorzaak zijn geweest dat hij nooit conflicten vermeed; maar hij zocht ze niet op. "Aaugevallen te worden is levensvoedsel voor

den man;" "ik heb mij altijd geruster gevoeld bij blaam dan bij lof" zijn uitdrukkingen die hem in dit opzicht kenmerken. Maar dat die hooghartigheid volstrekt niet altijd gedragen werd door het geloof aan eigen feilloosheid, is menigmaal gebleken. Aan het einde van zijn leven kon hij dan ook schrijven: "Zoover ik weet, heb ik nooit iemand willen kwetsen of vijandschap jegens hem willen plegen". En wanneer hij dan daarbij de bekentenis voegt: "met alle menschen heb ik gedwaald" — laat elk door hem verongelijkte dan dat woord als tot zich zelve gericht aanmerken, en zich daarbij voorstellen, welk eene wereld van smartelijke herinneringen Mulder misschien door de ziel zijn gegaan toen hij het nederschreef.

Mulder's werkzaamheid op wetenschappelijk gebied kan natuurlijk hier niet in bijzonderheden worden besproken. De koninklijke Akademie van wetenschappen zal zonder twijfel niet verzuimen, hem, die zoovele jaren in haar midden de voorname woordvoerder op scheikundig gebied was, als zoodanig naar verdienste te doen waardeeren; te meer daar hij zich ook krachtig verdediger heeft betoond van een algemeen wetenschappelijk representatief en consultatief lichaam in Nederland, toen eene regeering, tuk op bezuiniging, dit trachtte af te schaffen. Wij kunnen dus hier volstaan met enkele opmerkingen van meer algemeenen aard.

Gelijk wij reeds vroeger hebben opgemerkt, Mulder had zich gedurende zijne academische studiën niet bijzonder aan chemie laten gelegen liggen. Het onderwijs in dat vak had toen ook aan de Utrechtsche hoogeschool niets aantrekkelijks, wel dat van Moll in de Physica. Had deze gewild, hij had gewis Mulder tot zijn bizonderen discipel kunnen maken. Dit gebeurde niet, maar daarentegen zien wij Mulder op de volgende, hem op nieuw kenmerkende wijs, aan chemie komen. Hij schreef een antwoord op eene dierkundige prijsvraag, maar werd niet bekroond; iets later

op eene chemische en daarin slaagde hij. De zoölogische medaille was hem ontgaan omdat hij de vraag niet goed had opgevat, de chemische kreeg hij ofschoon het onderzoek volstrekt geen model was, ook niet voor dien tijd. Maar het betrof practische chemie en daaraan werd toen bijna niets gedaan; er was een laboratorium, maar het werd niet gebruikt; van leiding, van hulpmiddelen was derhalve geen of nauwelijks sprake. Dat vooral schijnt onzen Mulder te hebben aangetrokken. Het was een weg met moeilijkheden bezet en die lokten hem uit. Het behaalde succes was aanleiding dat zijn leermeester zijne hulp vroeg bij onderzoekingen die hij te doen had, en het een en het ander had hem zooveel smaak gegeven in de analytische chemie, dat hij dadelijk in Amsterdam weder een onderzoek begon, dat als de vroegere meer uitmuntte door de moeite die er aan besteed was, dan door wetenschappelijk gehalte. In Rotterdam werd hij aangezocht les te geven in botanie. Hij nam dat voorstel aan, zonder van het vak de noodige kennis te hebben, maar juist als aanleiding om het zelf te leeren, en daarmede kwam de chemie weder geheel op den achtergrond; zoo zelfs dat er bij de vestiging der chemische school geen sprake van was Mulder voor een ander vak dan voor botanie te benoemen, terwijl een ander voor chemie werd aangesteld. Dezen viel echter weldra de taak te zwaar en Mulder nam toen ook dit vak over. Van dien tijd af — gelijk wij al weder kunnen opmerken, voornamelijk door de omstandigheden geleid en zich zelve slechts in zooverre bepalende als hij steeds den weg koos die de meeste moeilijkheden aanbod — bleef hij in chemie.

Het aantal verhandelingen en boeken, dat hij in dat vak heeft uitgegeven, is zeer groot. Men kan ze onderscheiden in speciaal-chemische en meer algemeen-wetenschappelijke stukken, de laatste meest in den vorm van voordrachten in geleerde genootschappen, en toespraken bij voorkomende gelegenheden. Bij den geest dezer laatste categorie van schriften zal straks opzettelijk worden

stil gestaan. — De zuiver chemische werken loopen over allerlei onderwerpen. De uitgebreidste en vruchtbaarste dezer onderzoekingen, welke tevens meer algemeen bekend geworden zijn, betreffen de zoogenaamde eiwitstoffen. Hieronder verstaat men zekere algemeen in het planten- en dierenrijk verspreide bestanddeelen, die onder de meest verschillende vormen voorkomen, maar altijd tot de gewichtigste behooren voor het physische leven; zoodat het ontstaan en het vergaan dier stoffen in planten en dieren een hoofdpunt van onderzoek is bij de studie der organische wereld. Het gewone eiwit, de kaas en de substantie van vleesch en bloed mogen hier als meer bekende voorbeelden dezer stoffen genoemd worden. Welnu — Mulder heeft aangetoond dat deze bestanddeelen niet door de dieren, maar door de planten worden gevormd; zij ontstaan alzoo uit het niet tot de organische wereld behorende voedsel, dat deze laatste uit hare omgeving, uit lucht en bodem, opnemen; de planten reiken in het voedsel dat de dieren nuttigen, aan deze ook die eiwitstoffen over. In beide rijken der natuur worden zij verbruikt, maar in slechts een daarvan voortgebracht. “Het vleesch is in het brood aanwezig en de kaas in het gras”, zoo drukt Mulder zelf in zijne “Levenschets” dit resultaat uit. Voorts heeft hij getracht, die eiwitstoffen uit het zuiver scheikundige standpunt tot een zelfden grondslag te herleiden, zoodat zij allen als eenvoudige afgeleiden van dien grondslag konden worden beschouwd, waardoor dan de overeenkomst en het verband, die in dit opzicht tusschen dieren- en plantenrijk bestaan, eene eenvoudige en duidelijke wetenschappelijke formuleering verkrijgen. Die grondslag noemde hij proteïne en daarnaar de eiwitstoffen zelve proteïnestoffen, namen die zelfs in het dagelijksche leven hun weg hebben gevonden. Eenigermate heeft daartoe ook bijgedragen de befaamde strijd, dien Mulder over de eigenlijke samenstelling dier proteïne met den toenmaals ook zeer algemeen bekenden Duitschen scheikundige Liebig heeft gevoerd, een strijd die om de heftig-

heid waarmede hij gevoerd is, ook buiten de chemische kringen de aandacht van het wetenschappelijk publiek heeft bezig gehouden. Bovendien zijn Mulder's studien over de eiwitstoffen de aanleiding geweest tot het grootste wetenschappelijke werk dat hij heeft uitgegeven, nl. de "Proeve eener physiologische Scheikunde."

Onder de overige chemische onderzoekingen, die Mulder heeft in het licht gegeven en die tot een aanzienlijk getal klimmen, zijn er geene die een grooter wetenschappelijke beteekenis hebben dan de zoeven genoemde; wel nog onderscheidene die, omdat zij betrekking hebben op zaken van het dagelijksch leven of op kunsten en handwerken, als zout, zuiker, wijn, bier, de verf- en schilderkunst en vooral ook op den landbouw, tot eene meer algemeene bekendheid zijn gekomen.

Mulder heeft echter zijn naam in de scheikundige wereld minder te danken aan het wetenschappelijk gehalte zijner onderzoekingen, dan aan de krachtige wijze, waarop hij deze wetenschap, en vooral hare praktische richting, in het hooger onderwijs en in de publieke opinie heeft doen gelden. In dezen zin mag hij waarlijk de grondlegger van het scheikundig onderwijs in ons vaderland worden genoemd. De eerste leermeesters en leerinrichtingen bij het middelbaar onderwijs in dit vak zijn door Mulder of onder zijn invloed gevormd of georganiseerd. Toch moet men zich niet verwonderen dat zijn naam in de scheikunde reeds nu op den achtergrond geraakt. Voor een deel ligt dit aan het minder ingrijpende van de meeste onderzoekingen door Mulder verricht, voor een ander deel echter ook daaraan, dat de richting waarin zich de scheikunde voortbeweegt, sedert Mulder's bloeitijd aanmerkelijk is gewijzigd, zoodat hetgeen toen den toon gaf alreeds in veel opzichten is verouderd.

Maar van veel hooger en duurzamer beteekenis is hetgeen Mulder gedacht en geschreven heeft over onderwijs in het algemeen.

Het is nu ruim veertig jaar geleden dat hij als hoogleeraar optrad, en in dat tijdvak valt de nieuwste organisatie van de verschillende takken van onderwijs bij ons te lande. Over hetgeen door onderwijs kan en moet bereikt worden en over de daarmede samenhangende eischen der organisatie had hij klare en bepaalde voorstellingen, welke echter niet strookten met hetgeen dienaangaande in onze tegenwoordige wetgeving is nedergelegd. Sedert het jaar 1848 werd Mulder zich van die incongruentie zijner denkbeelden met degene die toen van lieverlede de overhand kregen, steeds duidelijker bewust en telkens als hij er over handelde, werd dit verschil dan ook sterker door hem geaccentueerd en breeder uitgemeten. Trouwens de aard der zaak brengt mede, dat het verschil van inzicht in onderwijszaken niet daartoe beperkt blijft, maar ook op elk aanverwant terrein zijn invloed doet gevoelen. En wat is in het politieke en sociale leven niet aan het onderwijs verwant? Is er iets dat de verschillende geestesrichtingen meer kenmerkt dan de wijze waarop zij het opkomend geslacht willen voorbereiden voor de taak die het wacht?

Aan Mulder's denkbeelden over onderwijs ligt overigens een beginsel ten grondslag, dat ten allen tijde en in alle kringen instemming en lof heeft gevonden. Het is dit, dat onderwijs niet enkel ten doel hebben mag de vermeerdering van kennis, maar ook, ja voornamelijk streven moet naar beschaving en karaktervorming. De groote verwarring, de oneenigheid en de twijfel, die onzen tijd op dit gebied kenmerken, komen — wel beschouwd — niet zoozeer daaruit voort dat deze fundamenteele waarheid niet door allen zouden worden gevoeld. Neen, zij vinden haren diepsten oorsprong in de onzekerheid, bij zeer velen, omtrent de vraag, waarop beschaving en karaktervorming in den grond toch eigenlijk moeten berusten. Strikt genomen bestaat hierover slechts tusschen hen overeenstemming, die over den oorsprong, den aanleg en de bestemming der menschen gelijk denken. En over deze vragen heerscht

thans bij zeer velen de grootste onzekerheid. *Hinc illae lacrymae!* De onvastheid en het gemis aan overtuiging, die daaruit voortvloeien, zijn oorzaak dat men die hoogere functie van het onderwijs, volgens welke zij eene *breedere opvoeding* is, niet meer zóó erkennen en bevorderen *kan* als vroeger. Van die onmacht zijn velen die er aan lijden, zich ongetwijfeld niet helder bewust en deze verwerpen dan ook dat bredere doel der school volstrekt niet, nemen het vaak zelfs nog krachtig in bescherming. Toch worden ook zij er toe gedreven, om de kracht der vroeger tot dat doel gebruikelijke middelen meer en meer in den nevel der onzekerheid te plaatsen, en het gevolg daarvan is, dat zij grijpen naar het éénige wat hun in de schoolopvoeding dan nog iets reëls en bereikbaar toeschijnt, namelijk de vermeerdering van kennis. Dáárom hoort men tegenwoordig zoo velen op hooger of lager toon de verzekering uitspreken, dat vermeerdering van kennis en zij alleen het middel is om het gewenschte doel te bereiken.

In de dagen van Schröder en van Heusde (Brieven over het Hooger Onderwijs 1829) en in Mulder's jeugd was het anders. Toen bestond er nog eene zoo algemeen verspreide gemeenschappelijke overtuiging aangaande 's menschen bestemming en de voorwaarden voor zijn geluk, dat daarin een grondslag voor publieke instellingen, ook van onderwijs, te vinden was. Deze overtuiging was geworteld in het christendom, gelijk duidelijk spreekt uit Mulder's eigen woorden, die zich daarover herhaaldelijk en op de meest ondubbelzinnige wijze uitlaat, en evenzeer blijkt uit zijne aansluiting, op politiek gebied, aan de partij die ook de geloovige protestanten omvatte. De geloofsovertuiging van Mulder en zijne leermeesters was echter eene sterk rationalistisch gekleurde, en op paedagogisch gebied van de specifiek christelijke dáárin principiëel onderscheiden, dat zij de optimistische beschouwing huldigt, die in den mensch geen ander kwaad erkent, dan 't geen door leiding en onderwijs kan weggenomen worden. Doch de naturalis-

tische bijl lag toen reeds aan den wortel ook van dat geloof, en in Mulder's bloeitijd waren reeds, naar veler meening, onherstelbare slagen aan elke minder of meer positief christelijk gekleurde overtuiging toegebracht. Op Mulder echter hadden die slagen geen vat hoegenaamd. Wij hebben gezien, hoe zelfbeschouwing hem tot eene onwrikbare vastheid had gebracht; voor zich zelven kon hij nooit in twijfel verkeereren omtrent de grondslagen waarop in den mensch de hoogere opvoeding moet rusten. Wel voelde hij den invloed van dat ontwrichten en verzwakken dier grondslagen bij anderen, niet als een die er zich meer of minder bewust door aat medeslepen, maar om er tegen te reageeren. Hoogst belangwekkend is het daarom, dezen laatste uit de eertijds zoo breede rij dier welovertuigenden, tevens den vurigste, den meest consequente, den krachtigste, den daarenboven als natuur- en geneeskundige met nog bijzondere wapenen en ondervinding toegeruste, te zien kampen tegen hetgeen hij in het onderwijs verderfelijk achtte. En een schoon tafereel is het tevens, daar hetgeen hij voor de jeugd verlangt, de edelste en verhevenste strekking heeft.

Indien Mulder's nagedachtenis op dit gebied der vergetelheid ter prooi mocht vallen, het zal alleen kunnen zijn als gevolg der onhoudbaarheid zijner psychologie, maar voorwaar niet omdat hij de hoogere eischen van het onderwijs niet levendig en niet overtuigend genoeg zou hebben geschilderd. Onvergankelijk schoon en leerrijk zijn inderdaad b. v. de eerste 160 bladzijden van zijn "Getuigenis in zake Hooger Onderwijs", ruim drie jaar voor zijn dood geschreven. Ontdaan van hetgeen de aanleiding tot het schrijven medebracht (de aanneming der wet op het Hooger onderwijs), onthullen zij in eenvoudigen en doorgaans onberispelijken vorm eene reeks van waarheden, die elken ernstig gezinde moeten treffen en daarom ook hier nogmaals ter herhaalde lezing mogen worden aanbevolen.

Om Mulder's denkbeelden te verstaan, moet men beginnen met zich los te maken van de tegenwoordig op het gebied van het onder-

wijs bestaande tegenstelling van "algemeen" of "openbaar" en "bizar" onderwijs. Hij gaat niet uit van de onderscheiding tusschen hen die het onderwijs geven of het bekostigen, maar van de behoeften van den mensch. Elkeen moet in de maatschappij eene plaats vervullen waar hij zijn brood vindt en nuttig is voor anderen en voor het geheel. Om aan die eischen te kunnen voldoen heeft hij eene opleiding tot een bedrijf, tot eene bepaalde roeping, hetzij hoog of laag. Alle daartoe strekkend onderwijs, om het even of het aan inrichtingen of op andere wijze wordt gegeven, onverschillig of het strekt tot inleiding in ambachten of bedrijven dan wel in de voornaamste bedieningen, noemt Mulder *bizar* onderwijs, als strekkend tot een *bizar* doel. Het kan daarom ook "vakonderwijs" worden genoemd. Het algemeene onderwijs echter is datgene wat *ieder* mensch *als mensch* behoeft, ook om met vrucht in een bedrijf te kunnen optreden. Het algemeene onderwijs is het beschavende, datgene waardoor de geest voorzien wordt met aanschouwingen en begrippen die hem hooger op, zijner bestemming te gemoet voeren en waardoor de vermogens om die tot nut van zich zelve en van anderen aan te wenden, worden uitgebreid en versterkt.

Men gevoelt dat dit algemeene onderwijs is opleiding, opvoeding, maar in ruimeren zin dan de opvoeding in het huisgezin. De opvoedende kracht waarover het huisgezin beschikt, is noodzakelijk beperkt en subjectief, en hoezeer het eigenaardige cachet dat daaruit en uit de meer spontane werking van het familieleven voortvloeit en waarmede allerlei zeer wezenlijke verschillen in maatschappelijk en godsdienstig opzicht samenhangen, zorgvuldig moet worden bewaard en gekweekt, zou de opvoeding onvolkomen en de vooruitgang van het menschedom niet gewaarborgd zijn, wanneer er niet ware eene instelling, in welke de jeugd door de voortreffelijksten van ons geslacht tot een hooger trap van geestelijke ontwikkeling werd gebracht. Deze instelling is de

school, die dus eene door haar doel bepaalde eenheid is, en zich splitst in lagere, middelbare en hooge school, niet als onderdeelen die verschillende doeleinden beoogen, maar die, bij gelijkheid van strekking, onderscheiden zijn door den leeftijd en de maatschappelijke bestemming der kweekelingen en het daaruit voortvloeiende verschil in hulpmiddelen en in de wijze van ze aan te wenden.

Lagere, middelbare en hogere scholen zijn dus opvoedende scholen; de eerste voor allen, de tweede voor de meer beschaafden, de laatste voor hen die tot de hoogste bedieningen in de maatschappij geroepen zullen worden. Van Heusde drukte dit verschil aldus uit: de lagere school strekt om mensch, de middelbare om beschaafd mensch, de hooge school om zelfstandig mensch te worden.

In nadere onderscheidingen, in de ontwikkeling van gevolgtrekkingen kunnen en mogen wij hier niet treden. Daartoe moeten wij naar de bronnen zelve verwijzen. Het was ons te doen om de hoofdgedachte — en de uitingen dier gedachte in een man als Mulder te doen begrijpen.

Laat ons daartoe nog een enkele van die openbaringen hooren, die tot elks gemoed en verstand spreken en een ieder doen wenschen dat de school werkelijk mocht zijn zooals zij hier geschilderd wordt.

Het is een van de schoonste verschijnselen in de menschenwereld, dat de eene mensch waakt en zorgt voor den ander, zonder dat deze den zegen bevroedt, die hem alzoo ten beste wordt gegeven.

Tot die zorgen, tot dat waken behoort in de eerste plaats al wat ouders goed doen voor hun kroost, dat van dat alles niets kent, niets weet, er zelfs niet aan denkt.

Maar in de maatschappij der menschen vindt gij buiten het gezin soortgelijke treffende dingen. Het kind dat ter schole gaat weet van die school dat zij dáár is, dat de meester zóó heet en dergelijke uitwendige dingen. En onderwijl, als het goed is, waakt en zorgt daar een helder hoofd en een liefderijk hart voor de onnoozele wichten; als het goed is, vader en

moeder vervangende, zooveel mogelijk; ja zelfs, met ervaring en beleid toegerust, die wichten die daar komen in onkunde, verder brengende op ten weg van het kennen en het kunnen dan de ouderlijke zorg het veelal doen kan.

Wat is er schooner in de menschenwereld dan scholen? wat is er beter? wat is er zegenrijker?

Scholen! Mijn hart was er altijd voor geopend!

En naast dien liefelijken toon — maar in volkomen harmonie daarmede, wat de grondgedachte aangaat — de forsche greep, eene wereld van politieke wrevel verradend: "Scholen zijn mij beter dan Staten-Generaal!"

Voorts deze andere zinsnede, die ons herinnert dat het niet enkel de wetenschap als zoodanig is, van welke de beschaving te wachten is, ook niet bij het hoogste onderwijs:

Hetgeen (nevens het speciale vak-onderwijs) in Hooger Onderwijs het eigenlijk Hoogere uitmaakt, ligt voor een deel buiten de oefening van het kenvermogen en van het oordeel en dus buiten de eigenlijke studie. Waarlijk dat Hoogere is niet aan toga of baret verbonden. Zie den man van ervaring, sla dengene gade, die veel ongeluk gehad heeft of met veel tegenspoed heeft moeten worstelen, en die daarvan een goed gebruik heeft gemaakt. Sla hem van nabij gade, die groote reizen gemaakt heeft, ook den bekwamen zeeman die zijne krachten in den strijd met de stormen heeft gemeten; den veldheer, die den dood vele malen onder de oogen heeft gezien. Het eigenlijk hoogere wordt alleen door het leven, alleen door ervaring verkregen. — Maar dat leven en die ervaring kunt gij niet koopen en aan de jeugd ten geschenke geven. Ook zij verkrijgt het eerst door te leven en te ondervinden. — Wat gij dus aan de jeugd geeft onder den naam van dat Hoogste, is iets dat gij bereiken kunt en aan haar kunt mededeelen, het kan geenszins dat leven en die ervaring zelve vervangen. Maar gij hebt niets beters en niets anders; en daar het in waarheid een afdruksel heeten mag van hetgeen leven en ervaring verwekken, zoo geeft gij dat afdruksel. Wordt het echter gegeven in den trant van leeren; vat gij het op als eenige onderwijsvakken te meer; laat het dan veilig na, want dan verstaat gij het niet. Neen, slechts *menschēn* die geleefd hebben en ervaring bezitten, kunnen hierin

heilzaam voor de jeugd optreden; mannen die het *multa* zelve hebben verwerkt en er voor zich een kostelijk *multum* uit hebben opgebouwd, zij alleen zijn in staat, de jeugd die beschaafd is, te verheffen tot een standpunt, waaruit zij de wetenschappen kan verstaan, zoodat zij voor haar en voor de Maatschappij gelijkelijk tot heil kunnen verstrekken.

Verwondert nog iemand zich, dezen man over de plichten en de voorrechten van den onderwijzer, over zijn eigene verhouding tot zijne discipels, over den "voorspoed" dien hij in zijn onderwijs genoot, in de warmste taal te hooren spreken? En kon het anders of deze man, zelf zoo werkzaam en onvermoeid, steeds door zijne eigene gedachten opwaarts gedreven en in hetgeen hem daarin belemmerde slechts opwekking tot grooter krachtsinspanning vindend; de man, dien het bovendien nooit aan gevatheid aan gedachten en aan welsprekendheid ontbrak om van elke ontmoeting, van elke toevallige aanleiding partij te trekken; kon het anders of deze man moest zijne leerlingen boeien, bezielen, ja dikwerf geheel beheerschen? Wat is natuurlijker dan dat hij alles wat een anderen geest ademde en in de sfeer zijner werkzaamheid doordrong, met zijn krachtig woord, dat in zijn geheele uiterlijk de machtigste ondersteuning vond, te lijf ging en onder mokerslagen van ernst of spot trachtte neder te vellen? Daartoe vond hij overvloedige aanleiding: de opvolgende onderwijswetten van 1857, 1863 en 1876, de geneeskundige wetgeving van 1865 en onderscheidene algemeene maatregelen van inwendig bestuur erkenden en eerden in steeds mindere mate dat Hoogere, waarin hij vooral de beteekenis van het onderwijs zocht, en brachten steeds meer het aanleeren van kennis in den zin van vak-onderwijs op den voorgrond. Als natuurlijk gevolg daarvan deed zich de behoefte aan organisatie en reglementeering — "aan *wettenmaking*, dat *perpetuum mobile!*" — gevoelen, kwamen staatsexamen-commissiën en staatsexamens — tegen welke hij "zijn leven lang een regelmatigen veldslag leverde" — met al den aankleef van dien aan het woord; kortom Mulder vond in onderwijszaken

stof genoeg om zijn geest bot te vieren en deed dat tot in zijne laatste oogenblikken. Moge hij vaak door drift en partijdigheid in den vorm hebben gefaald en zijn eigen rechtmatigen invloed hebben verspeeld, in het fond der zaak is hij zich steeds gelijk gebleven, en van zijn leven kan men zeggen dat het eene regelmatige en consequente ontwikkeling zijner hoofdgedachte over onderwijszaken is geweest.

Ik acht mij gelukkig den hier volgenden brief te mogen inlasschen, waarschijnlijk wel Mulder's *novissima verba*, immers geschreven (d. i. gedicteerd wegens zijne blindheid en ziekte, maar nog eigenhandig onderteevend) op Donderdag den 15den April 1880, alzoo twee etmalen ongeveer voor het sterven aanving, dat des Zondags den 18den vroeg in den dood eindigde. Behalve dat dit schrijven eene niet algemeen bekende bijzonderheid uit Mulder's leven aan den dag brengt, getuigt het van de opgeruimtheid, de helderheid en de sterkte van geest, van de zeggingskracht en de belangstelling in onderwijs, die hem tot zijne laatste oogenblikken kenmerkten, en niet minder van de kenrigheid in den vorm, die hem ten dienste stond. Deze brief werd geschreven, het is nauwelijks noodig dit op te merken, aan een hooggeplaatsten geestverwant, oud-Minister, die een belangrijk aandeel heeft gehad in de nederlandsche wetgeving op het onderwijs, maar van wien Mulder onderstelde dat hij daarbij te veel had toegegeven aan drang van buiten.

Bennekom 15 April 1880.

Hooggeachte heer!

Het is thans in de twaalfde week dat ik mijn bed niet kan verlaten door eene ongesteldheid der ingewanden en opvolgende verzwakking, zoodat ik alsnog geen uitzigt heb ooit weder tot mijn stoel te zullen terugkeeren. Ziedaar de reden waardoor ik belet werd, U mijn besten dank te betuigen voor Uw welwillend schrijven. Onder al degenen die in de

latere jaren de hand aan het roer van onzen staat hebben geslagen acht ik niemand zoo hoog om Uw karakter, Uwe talenten en Uwe kennis; aan niemand is ook het ondankbare volk meer dank verschuldigd dan aan U. Gij hebt den stroom der Gothen en Wandalen niet slechts met kracht tegengestaan, maar ook tegengehouden en zelfs teruggedrongen. Aan U is het land bovendien tal van uitstekende maatregelen verschuldigd, tot stand gebracht onder velerlei bezwaar en bij een onedelen tegenstand. Ik behoor onder degenen die onophoudelijk in stilte voor U gestreden hebben en die het diep betreuren dat fortuinzoekers U eindelijk hebben weten te verdringen.

Gij merkt eenig verschil op tusschen U en mij; vergun mij den volgenden vorm te kiezen om het voornaamste punt van verschil te doen spreken op eene wijze die niet zondigt tegen Uwe hooge stelling en mijne nederige.

In 1856 werd aan Simons en mij opgedragen het ministerie van binnenlandsche zaken samen te deelen; ik zou het onderwijs bekomen. Ik antwoordde dat een magistraatspersoon regtskennis moet bezitten, dat ik die miste, dat ik geene de minste ambitie voor iets anders had dan tijd en gelegenheid om de natuur te bestudeeren, en dat mij daartoe eene beste gelegenheid gegeven was, dat ik voor staatkundige betrekkingen ten eenenmale ongeschikt was. Ik bedankte dus zonder mij ééne seconde te bedenken; Simons dacht er anders over en nam de geheele taak op zich.

Toen hij nu weldra op jammerlijke wijze viel had ik wel leed de zaak niet aanvaard te hebben, al ware het ook slechts om *een enkel* discours in de Tweede Kamer te houden. Ik zou dan van de eerste gelegenheid hebben gebruik gemaakt om mijn gansche hart uit te storten, vóór nog iemand één kwaad woord tot mij had kunnen rigten. De hoofdzaak zou hierop nedergekomen zijn: dat Nederland in volle partijchap verkeert, dat dit eene overweldigende bron van verderf is. Ik zou geweest hebben op tal van feiten uit onze geschiedenis van vroeger en later en zou onder meer geweest hebben naar de plek voor het gebouw der Tweede Kamer, waar eenmaal het bloed rookte van een grijsaard die aan het Vaderland de grootste diensten bewezen had. Ik zou verklaard hebben dat ik met geen ander doel was opgetreden dan om geluk aan het land te bezorgen; dat ik alzoo meende verplicht te zijn vóór alle dingen partijgeest te moeten bestrijden en alles te moeten vermijden wat partijchap slechts eeniger-

mate zou kunnen bevorderen. Dat van mij alzo geene wet of iets anders zou uitgaan, waardoor het gekijf dat het land verpest, zou kunnen worden vergroot. Dat ik daartoe breng alle zaken van opvoeding en onderwijs, zaken die het volk thans zeer verdeeld houden. Dat wetten op lager, middelbaar en hooger onderwijs niet mogen ter sprake komen in een tijd waarin het volk ook godsdienstig op onwaardige wijze onderling verdeeld is en dat daartoe tijden van eendragt moeten worden afgewacht. Dat ik bereid zal zijn in de bestaande verordeningen zulke verbeteringen voor te dragen die noodig zijn en buiten den partijstrijd staan en dat alzo het onderwijs in materiële dingen, strekkende om den volksvoorspoed te vergrooten, door mij bijzonder zal worden behartigd.

Ik zou ten slotte gezegd hebben: begrijpt gij dat het geëerbiedigd Hoofd van den Staat in mij niet een goeden raadsman heeft, wilt U dan nog heden verklaren, dan ben ik morgen weder bij mijne kolven en retorten te Utrecht, die ik met weemoed verliet.

In Uwen heuschen brief komt voor, dat mijne blindheid mij pijnlijk moet zijn, maar dat het mij nog pijnlijker moet wezen de dingen op te vatten zoo als ik doe.

Ik heb nog geen oogenblik verlangd, weder te kunnen zien; ik verklaar het U plechtig, dat ik volmaakt berust in Gods bestuur en dat ik dankbaar ben, zoovele jaren beste oogen gehad te hebben.

En wat die andere pijn aangaat, ik gevoel droefenis diep maar vreugde nog dieper, zoo dat ik het voorregt heb om niet slechts tot de opgeruimde maar zelfs tot de vrolijke menschen te behooren; bezwaren zijn voor mij dingen om ze te boven te komen. Wil dus niet meenen, dat ik niet dankbaar en tevreden zou leven.

Ik hoop hartelijk dat het U en die U dierbaar zijn moge welgaan en wensch U Gods besten zegen, terwijl ik mij met hoogachting noem

Uwen U toegenegen

G. J. MULDER.

Wij zien Mulder in 1856, uit vrees dat het Hoogere in het onderwijs bij den partijstrijd niet tot zijn recht zou komen, uitsstel van organisatie verlangen. Er was een tijd aanstaande, dat hij nog veel verder zou gaan. De partijstrijd doofde, volgens hem, ten slotte zelfs den zin en de liefde voor dat "Hoogere" in de

Regeeringkringen ten eenemale uit, en tot het volk zelf moest men terugkeeren om er waardeering voor te vinden. Daarom behoorde er naar gestreefd te worden om de dierbare en gewichtige zaak van het onderwijs aan dien invloed te onttrekken, en wel door haar tot eene zaak *van het volk* te maken. "Ik heb", zoo schrijft hij in 1874 in een mij insgelijks ten gebruike afgestanen brief aan een zijner beste vrienden, "ik heb meer en meer leeren inzien dat *alle* onderwijs aan de regeeringen moet onttrokken worden en *van het volk* moet uitgaan. Regeeringen hebben niets lief en onderwijs is eene zaak van het hart, van het hoogste tot het laagste. Daarom moet *de stad Amsterdam* eene breede Hoogeschool opzetten als *overgang tot uit het volk* en moet de Regeering des lands met hare Universiteiten uit den weg schuiven en dan later *de stad Amsterdam* weder plaats doen maken voor *het volk*. Bijdragen van gegoeden uit het land en daarvan voeden *éene* Hoogeschool te Amsterdam, ziedaar het ideaal, dat ik reeds sedert tien jaar koester."

Het is bekend dat Mulder later, toen de wet aan Amsterdam vergunde zijn Athenaeum tot Universiteit in te richten met gelijke rechten als de Rijksinstellingen, tegen die gelijkstelling zijne stem krachtig heeft verheven. Die oppositie vond haren grond echter alleen in de wijze waarop deze zaak was tot stand gekomen, met loven en bieden, gelijk Mulder meende, en met het initiatief van de zijde der Tweede Kamer, die hij onvatbaar achtte hetzelfde te bedoelen als hij. Dat Mulder bij zijn beginsel is gebleven ten aanzien van de voorkeur aan Amsterdam te geven als plaats voor Hooger onderwijs, staat nog in zijne allerlaatste uitgaven te lezen.

Eens had Koningin Sophia aan Mulder gevraagd, welk systeem van filosofie het zijne was? Het antwoord, op vroolijken toon gegeven, luidde: "een systeem houd ik er niet op na, al mijn wijs-

begeerte kan ik wel op een receptpapiertje schrijven." Dat hij hierin niet overdreef, kan men veilig op zijn woord gelooven. Maar hoe weinig speculatief filosoof Mulder geweest moge zijn, weinigen hebben als hij de eischen vervuld, die van de zijde der praktijk aan de wijsbegeerte kunnen gesteld worden. Hij heeft niet gewacht tot dat eene breede studie en rijpe ervaring hem in staat zouden stellen om eene wereldbeschouwing op te bouwen, die harmonie kon maken tusschen het gegevene en zijn denken. De vragen: "wat ben ik, wat moet ik zijn en hoe moet ik het worden?" waren reeds in zijne jeugd voor hem opgelost. Het antwoord daarop had hij uit zijn eigen geest geput, de buitenwereld had er hem niet aan geholpen. Haar heeft hij nooit onderzocht, *evenmin om te weten hoe hij er carrière in maken kon*, als om te vernemen wat zij hem omtrent haar zelve mocht kunnen leeren. Hij behandelde haar als weleer Aristoteles de natuurvoorwerpen; *zijne* gewaarwordingen waren de eenige bron van kennis, en de beschrijving van die indrukken was de beschrijving van het buiten hem bestaande. Immers *waarnemen is waarheid nemen*, en den toetssteen dier waarheid had Schröder hem in zich zelve leeren erkennen. Die waarheid was niet in strijd met datgeen waarop zijne aangebedene moeder hem als het hoogste had gewezen, derhalve was zij hem de maatstaf, de eenige en uitsluitende, en liet hij slechts in zijne levenssfeer toe, wat daaraan voldeed. Het natuurlijk gevolg daarvan was dat hij met alles wat in die sfeer trad, aanstonds klaar was. Raadselen of duisternis bestonden dáár voor hem niet; de bekommernissen eener zoekende ziel waren hem vreemd. Zijne wijsbegeerte had niet alleen op alle vragen een antwoord, maar ook het merkwaardige vermogen om al de vragen op zij te stellen, die zij mogelijk niet zou kunnen beantwoorden.

Zoo was dus deze persoonlijkheid aan alle zijden bepaald, op alles voorbereid. In zijne ziel kon niets doordringen dan met zijne vergunning. Hij schiftte zelf zijne gewaarwordingen en bepaalde

welke tot het verwekken van een blijvenden indruk mochten worden toegelaten, welke niet. Gene werden gekoesterd, deze uitgeworpen. Eene zoo prikkelbare natuur als de zijne moest vreugde en smart diep gevoelen, maar van beide nam hij slechts datgene op, wat zijne persoonlijkheid kon versterken. Smart die hem niet paste, overwon hij — door haar de deur te wijzen. De worsteling daartoe vereischt, was zijn troost; meer dan dat — was hem nieuwe verheffing zijner vermogens, nieuwe vermeerdering zijner kracht. En zoo kon dan deze man getuigen dat alles, ook alle onheil, hem tot heil was geworden en verklaren, in het isolement waarin hij aan het einde zijns levens naar eigen wil overbleef, volkomen gelukkig en dankbaar te zijn.

Merkwaardig bestaan inderdaad! Wij hebben het vroeger als “zelfgenoegzaamheid” en “hooghartigheid” bestempeld, doch ons betoog zou zeker zijn doel gemist hebben, indien de lezer niet reeds lang had gevoeld, dat deze woorden in hunne meest gangbare beteekenis hier niet volkomen van toepassing zijn. “Zich zelven genoeg” en “hoog van hart” te zijn wordt, wanneer het binnen zekere grenzen beperkt blijft, door den eenen mensch den anderen niet tot oneere gerekend en zelfs een onmisbaar kenmerk van zelfstandigheid geoordeeld. Doch wanneer het daar buiten treedt achten men het allicht een ongunstigen trek. Natuurlijk, omdat de zelfgenoegzamen en hooghartigen afstooten en kwetsen. Wij menschen hebben nu eenmaal de gewoonte om ongunstige indrukken, die anderen ons geven, aan kwalitatief daarmede overeenkomstige oorzaken toe te schrijven, en daarom — niet op grond van objectieve kennis — denken wij bij openbaringen van zelfgenoegzaamheid en hooghartigheid die ons hinderlijk zijn, aan eene grootere of kleinere mate van willekeur, luim, zelfzucht, hoogmoed of boosaardigheid, in elk geval aan eenigen kwaden wil, en wij houden voor zeker dat die personen, bij een zekeren graad van inspanning, ons die min aangename indrukken zeer wel hadden kunnen besparen.

Men oordeelt echter licht onrechtvaardig door altijd den indruk van iemands woorden en daden tot maatstaf te nemen voor zijne motieven. Mulder was zonder twijfel verre boven de gewone maat zelfgenoegzaam en hooghartig, maar bij dat kwantitatief meerdere, dat hem in vergelijking van de meesten onzer kenmerkte, te blijven staan, alleen omdat er ook naar evenredigheid meer leed voor anderen uit is voortgekomen, strijdt met de billijkheid. Aan hare eischen voldoen wij slechts door het kwalitatief bepalende in Mulder op den voorgrond te doen treden en in des te helderder licht te plaatsen, naarmate het ons meer sympathetisch treft. Zoo handelt reeds instinctmatig de kritikus, wanneer hij niet enkel rechten maar ook verklaren wil; hoeveel te meer zij die, naar Paulus' woord, gaarne "het kwade door het goede verdrongen willen zien". Vertegenwoordigen wij ons dan hoe hoog Mulder stond boven de alledaagsche motieven, die de meesten onzer aan den arbeid brengen en houden; bedenken wij, dat hij, tegen den tijdgeest in, de waarde van het leven niet zocht in utiliteit, maar in het onwrikbaar en duurzaam gericht zijn op het hoogste zedelijk ideaal, en letten wij op den weg, dien hij heeft bewandeld om dit in zich zelve te verwezenlijken, op den innerlijken, waarachtigen ernst en de kracht die hij daarin plaatste.

Immers worden inderdaad in Mulder's leven geene motieven gevonden, die onbestaanbaar zijn met zijne levens- en wereldbeschouwing. Het is een schoone roem dien men hem mag toekennen, dat niemand in zijn openbare leven eene daad kan aanwijzen, wier drijfveer in eenigen lageren vorm van eigenbelang gelegen was; dat hij nooit zijne kracht heeft gewijd aan eenige zaak, dan wanneer hij vast overtuigd was daardoor te kunnen medewerken om — zooals hij het gaarne uitdrukte — "de som van het schoone, ware en goede te vergrooten"; en dat wat hij deed en verkondigde altijd gekenmerkt was door zuiverheid van bedoeling, door liefde voor het vaderland en zijne

historie, en door afkeer van alle laagheid, geveinsdheid en oneerlijkheid.

Dan moge men ook al het gewicht gevoelen van de opmerking, dat Mulder's zelfgenoegzaamheid en hooghartigheid geen aggressief karakter droegen, maar zich beperkten tot zijn persoonlijk innerlijk leven en slechts tegenover stoornissen daarvan in harde vormen tot uiting kwamen. In overeenstemming daarmede zien wij hem in des te aantrekkelijker gestalte, naarmate datgene wat hem tot tegenstand prikkelt, uit zijn oog en uit zijne herinnering wijkt. Wie met deze onderscheidingsgave zijne laatste werken leest, zal zich op treffende wijze daarvan kunnen overtuigen. De schoonste bladzijden zijn die welke hij schreef op zijn eenzame villa, geen andere betrekkingen meer met de wereld onderhoudend dan door spaarzame briefwisseling, de hulp zijner dienstbode en een enkel bezoek uit zijne omgeving; als hij in contemplatie verzonken, den dood afwacht als een bode die hem oproept tot de hoogere orde van dingen, waar hij de hier bereikte ontwikkeling zal voortzetten. — En hoe beminnelijk deze man zijn kon, wanneer sympathie met anderen, vooral in dagen van smart, bij hem zelven elk ander gevoel op den achtergrond drong, daarvan weten nog velen te verhalen, die brieven van hem, in treffende omstandigheden geschreven, als een kostbaren schat bewaren. Een niet minder schoon getuigenis daarvan werd mij door een vriend gebracht van een eenvoudigen inwoner uit de plaats van Mulder's laatste woning: "indien de een of ander na zeventig of tachtig jaar op Bennekom aan de oudsten die dan nog zullen leven, vraagt naar den ouden heer Mulder van Voshol, dan zullen zij met opgetogenheid van hem spreken. Hij was daar zeer mild en weldadig en had voor ieder een goed woord."

In het voorgaande hebben wij alles nedergelegd wat onzerzijds kon worden bijgebracht om den indruk dien Mulder op zijne tijd-

genooten heeft gemaakt, naar billijkheid te helpen vaststellen. Daartoe behoorde niet o. i. eene speciale aanwijzing van Mulder's richting op godsdienstig gebied. De erkenning en waardeering daarvan kon thans, meenden wij, wel aan ieders persoonlijk oordeel worden overgelaten.

Toch zien wij — ten besluite — ons geroept, daarover nog een enkel woord in het midden te brengen. Sterk sprekende persoonlijkheden zijn natuurlijk buitengewoon nuttig om de geestesrichtingen die zij vertegenwoordigen, in haar strekking te doen kennen. Nu schijnt het mij toe, dat dit nut van Mulder's leven eenigszins in de waagschaal wordt gesteld door het oordeel dat in dit opzicht door sommigen over hem is uitgesproken.

Onder degenen namelijk die begeerig uitzien naar hetgeen genoemd wordt "de verzoening van geloof en wetenschap", zijn er die Mulder als hun held beschouwen: hem, de erkende autoriteit op natuurkundig gebied en — desniettegenstaande — een geloovige, ja een die zijn levenskracht en levenslust kennelijk alleen aan het geloof ontleende; en — wat vooral belangrijk is — niet een die er tweemaal wereldbeschouwing op nahield, beurtelings te gebruiken naar gelang hij verkeerde in de sfeer van het stoffelijke of in die van het geestelijke; integendeel een man uit één stuk, in doen en denken éénheid en consequentie openbarend; een man dien men ook niet met den smaad van dogmatische bekrompenheid en traditiezucht, allermint met de beschuldiging van veinzerij kon wegzenden; een man dus in wien de gewenschte verzoening tot stand gekomen schijnt en op wien men als een voorbeeld en opgericht teeken wijzen mag.

Hetgeen in die beschouwing van Mulder's beginselen mij toeschijnt eene dwaling te zijn, kan op de volgende wijze ter tafel gebracht en getoetst worden. De mogelijkheid der verzoening tusschen wetenschap en geloof wordt gegrond op de thesis dat de resultaten van het empirisch onderzoek noch zelve noch door de con-

sequentien waartoe zij feitelijk velen leiden, in wezenlijke en duurzame tegenspraak kunnen zijn met hetgeen door het geloof in eene bovenzinnelijke wereld schijnt te worden gepostuleerd. M. a. w. zóódanige verzoening wordt gezocht, die aan beide partijen alle rechten toekent en verzekert, op welke elke van haar naar haar aard beweert aanspraak te kunnen maken.

Dit laatste deed Mulder echter niet. Zijne beschouwing van kennis en wetenschap was zoodanig, dat zij noodwendig aan de rechten dezer partij te kort doet. Immers, hoe anders zou het moeten worden opgevat, dat Mulder wetenschap slechts achtte in zoo verre zij den mensch zedelijk kon verheffen, dus niet om haar zelve? Aan de wetenschap een ethisch vormend karakter toe kennen, is haar onvrij maken, door dienstbaarheid van haar te verlangen aan doeleinden, die, hoe verheven en eerbiedwekkend ook, haar als zoodanig vreemd zijn. Van Mulder is het woord: slechts die kennis is den mensch waardig, *quae ad humanitatem pertinet*, alle andere is van eene lagere orde. En dit was niet een gelegenheidswoord, maar uitdrukking zijner diepste overtuiging. Aan de scheikunde had hij zich gewijd, meer ten gevolge van uitwendige omstandigheden dan uit zelfstandige keuze, maar de resultaten waartoe de natuurwetenschap in zijn leeftijd kwam, benamen hem in toenemende mate de achting voor haar. Reeds vroeg in zijn leven vinden wij de betuiging, dat hij in andere wetenschappen, bepaaldelijk in psychologische taalstudie, gelukkiger had kunnen zijn; zijne dissertatie had hij willen schrijven over het verband tusschen lichaam en ziel; chemie doceerde hij omdat zij noodig is en hij er voor aangesteld was, maar door chemie kon hij zijne studenten niet opvoeden; later in zijn leven beklagt hij zich, zooveel tijd aan haar te hebben gegeven en verklaart ten slotte dat de natuurwetenschap geene beschaving aanbrengt.

Men versta mij wel. Mulder verachtte de wetenschap niet, verre van daar. Maar voor hem gold alleen als wetenschap wat paste

in de zedelijke wereldorde die voor hem het hoogste en het oorspronkelijke was en wat haar kon versterken en uitbreiden. De evolutie-hypothese, die uitgaat van het tegenovergestelde, en als de eenige bron van het bestaande de stof en de haar toegekende wetten van beweging aanneemt, kon hem derhalve niet anders dan een gruwel zijn. Ook zien wij in zijne beschouwingen over het Darwinisme duidelijk de erkenning van de ook door hem volstrekt niet geloochende eenheid der organische scheppingsvormen worstelen met de behoefte om de zedelijke wereldorde te handhaven tegen elke naturalistische analyse, die haar zou vernietigen.

Zelfstandigheid der wetenschap in den modernen zin van het woord kent Mulder dus niet. Maar nu zou het zeer voorbarig zijn daaruit af te leiden, dat zijn geloof zich ook van den modernen grondslag verwijdert. Het valt integendeel niet moeilijk, in Mulder's geloof een deïsme te erkennen, dat in aard en strekking volstrekt niet verschilt van de rationalistische denkwijze, aan welke het naturalisme onzer dagen zijn geboorte dankt. Ook bij Mulder is God wel de Heilige, de Almachtige, de Vader der schepping, maar het gemeenschapsmiddel met Hem bestaat enkel in de wetten en begrippen der zedelijke en natuurlijke wereldorde. Als God's openbaringen erkent Mulder "geene andere dan die welke voor den vrijen mensch, met gezonde zinnen begaafd, de kracht hebben van evidentie." De onmiddellijke en de middellijke klaarlijkheden der rede zijn, volgens hem, de eenige hulpmiddelen tot opbouwning niet alleen van het verstandelijk, maar ook van het gemoedsleven.

Komt zoodanige beschouwingwijze — gelijk zoo licht geschiedt — onder den invloed van den natuurlijke hoogmoed, dan gaat allengs de cultus van den persoonlijken God over indien van Zijne wetten en werkingen, en dan is de voet gezet op den weg om Hem niet alleen uit de wereld der zintuigen te bannen, maar

ook Hem te verjagen uit de diepste schuilhoeken des gemoeds, totdat Hij nergens meer zichtbaar is en zelfs niet meer als hypothese behoeft te worden gesteld.

Mulder heeft echter *die* lijn niet doorgetrokken, al liep zijne denkrichting met haar volkomen parallel. Waarom niet? Omdat de behoefte om "zich als gewrocht te beschouwen van hetgeen om hem had bestaan" hem voor dien hoogmoed had bewaard; voorts omdat tot zijne ziel alleen *die* klaarblijkelijkheden, wetten en begrippen eene verstaanbare taal spraken, die op de hoogste zedelijke aspiratiën betrekking hebben. Andere kende hij niet of wilde hij niet kennen. Die gevoelens nu waren te levendig en te diep om bij hem te kunnen buiten het geloof aan een persoonlijken God. Eindelijk, of liever om alles in één woord te zeggen: omdat *summi summorum* zijne Moeder toch nog sterker bleek dan Schröder.

Buitengewone man! hoe vaak hebt gij ons, die u alzoo hebben gekend, verkwikt en bezield, telkens als gij ons een blik in die diepten uwer gedachten liet slaan! hoezeer hebt gij door de beproevingen, ons aangedaan, aan onze zelfstandigheid gearbeid! hoezeer hebt gij in eigen voorbeeld en soms met weemoedig zelfverwilt, ons getoond dat de hoogste persoonlijke aspiratiën ter heiligmaking onvoldoende zijn, en ons daardoor gewezen op nog geheel andere wegen dan de uwe!

Wij hopen, dat niemand het ten slotte vreemd zal vinden, wanneer wij een krans der eere en der dankbaarheid op Mulder's graf nederleggen.

AMSTERDAM,
in de Kerstvacantie van 1881.

J. W. GUNNING.

A. P. STANLEY.

DEAN STANLEY.

“Klein en tener van gestalte, met een zeer weinig beteekend, zeer weinig schoon gelaat, blauwe grijze oogen, kort stopelig grijs haar, had deze niets aan zich dat, bij den eersten opslag, of den geleerde, of den kerkelijken, of den buitengewonen, of den welgeboren, of zelfs den Engelschman verried.” Zoo beschrijft Nicolaas Beets den Deken van Westminster, dien hij in Augustus 1871 op het eeuwfeest van Walter Scott te Edinburg ontmoette. ¹

Arthur Penrhyn Stanley, de tweede zoon van Edward Stanley en Catherine Leycester, werd den 13den December 1815 te Alderley geboren. Gedurende 32 jaar was zijn vader Rector aldaar, terwijl hij de laatste 12 jaar zijns levens aan het hoofd van het bisdom te Norwich stond. Hij was een liberaal man zoowel op staatkundig als op kerkelijk gebied. Hij sloot zich het liefst bij die Vereenigingen aan, waarin alle Christenen, tot welke partij zij ook behoorden, konden samenwerken. Meer dan de kerk ging

¹ *Sparsa*, 1882, p. 403.

hem het practisch Christendom ter harte. Dissenters en allen, die om hun vrijzinnige gevoelens door de groote menigte veroordeeld werden, konden op zijn sympathie rekenen. In het "House of Lords" pleitte hij voor een mildere toepassing der onderteeکنingsformule voor de leeraars der engelsche kerk, waaraan volgens hem niemand getrouw kon zijn. De milde, katholieke geest, waarin de bisschop werkzaam was, werd later ook het kenmerk van den zoon.

Maar op de ontwikkeling van den jeugdigen Arthur oefende vooral zijn moeder grooten invloed uit. Uit haar opstellen over allerlei onderwerpen, uit haar brieven aan betrekkingen en vrienden leeren wij haar kennen als een verstandige, ontwikkelde en liefhebbende vrouw. Zij deelde de vrijzinnige gevoelens van haar echtgenoot. Al nam zij kennis van de theologische strijdvrage, die toen aan de orde waren, haar godsdienst was daarboven verheven. Op haar graf plaatsten haar kinderen het volgende opschrift: "Door haar vast geloof, haar rustige wijsheid, haar teedere sympathie, omdat zij de waarheid in liefde sprak, bemoedigde en verkwikte zij allen, die haar kenden." Hun opvoeding ging haar bijzonder ter harte. Al hun lessen werden met haar besproken. Vooral wist zij hen liefde voor geschiedenis in te boezemen. Onder haar lievelingsschrijvers nam Walter Scott de voornaamste plaats in. Niemand kon volgens haar, Shakespeare alleen uitgezonderd, met hem vergeleken worden. Niemand schonk aan de wereld zoveel uren van onschuldig en bekoorlijk genot als hij. Vooral de kleine Arthur veroorzaakte haar veel zorgen. Reeds vroeg was hij de dichter der kleine familie en altijd bezig met lezen. Maar hij was stil, bedeesd en niet gaarne in gezelschap met jongens van zijn leeftijd. In een brief geeft zij op de volgende wijze aan haar bekommernissen over den knaap lucht: "O, het is zoo moeielijk om te weten, hoe wij met Arthur moeten omgaan. Omdat ik hem gymnastiek en dansen laat leeren, denkt hij dat ik hem liever niet met lezen bezig zie. Nu leest hij steelsgewijze en legt zijn

boek neder, als hij menschen hoort aankomen, terwijl hij eigenlijk alleen van lezen houdt. Ik ben zeker, dat hij zich zeer dikwijls ongelukkig gevoelt, maar vertrouw dat dit zijn slechtste tijd is en dat hij als man gelukkiger zal zijn dan als jongen." ¹ Niet slechts voor den knaap, ook voor den jongeling en den man was zij "het orakel, dat nimmer faalde, het heldere gelaat, dat nooit den moed verloor, de verwante ziel, die mijn gedachte kende voordat ik haar had uitgesproken."

Van 1829—1834 bezocht Stanley de school van den Rector te Rugby, Dr. Thomas Arnold, den uitnemenden paedagoog, die om zijn kettersche gevoelens door velen gevreesd en gehaat werd. Hij was de hervormer der engelsche scholen, wier toestand in zijn tijd treurig was. Hij zelf was de ziel der school. Zooveel mogelijk moest volgens hem *door*, niet *voor* ieder van de leerlingen gedaan worden. Voor niets vreesde hij zoozeer als onder hen den baas te spelen, vooral bij het onderwijs in den godsdienst. Hij toonde hun zijn vertrouwen en zocht hen eerbied voor zich zelve in te boezemen. Het werd door de leerlingen voor een schande gehouden, om Arnold voor te liegen. Ongelooflijk was zijn werkkraft. Hij was een vruchtbaar schrijver. Zijn geschiedenis van Rome in drie deelen, zijn uitgave van Thucydides, zijn beschouwingen over kerk en staat, verschillende bundels preeken, door hem te Rugby voor zijn leerlingen gehouden, maakten grooten opgang. Een jaar vóór zijn dood (12 Juni 1842) werd hij tot professor in de nieuwe geschiedenis te Oxford benoemd. ²

¹ Wij hebben deze bijzonderheden ontleend aan het aantrekkelijk boekje: *Memoirs of Edward and Catharine Stanley*, edited by their son A. P. Stanley.

² Bunsen, een zijner intiemste vrienden, wijdde aan zijn nagedachtenis de volgende regelen:

Verstumt ist nun am Grabe des Zorns und Hasses Wuth,
Ein Leachtthurm ragst du strahlend aus nächt'ger Sturmesluth,

Stanley beschouwde Arnold als het model van een leermeester, aan wien hij innig gehecht was. Zijn eerste, volgens velen zijn beste werk, was het leven van Arnold met 300 brieven aan vrienden en oud-leerlingen. ¹ In de Voorrede geeft hij rekenschap van de wijze, waarop hij zijn taak opvatte. "De eenige vraag, die ik mij gesteld heb, was niet of ik een daad of meening goed- of afkeurde, maar of zij kenmerkend voor hem waren. Moest ik ook als rechter optreden, dan zou mijn verantwoordelijkheid, die toch reeds groot genoeg is, nog veel zwaarder geweest zijn, terwijl het gewicht der hier behandelde vragen, de bijna kinderlijke betrekking, waarin ik tot hem stond, dit volstrekt onmogelijk zouden maken. Om dezelfde redenen heb ik ook geen rekenschap gegeven van zijn karakter. Hij behoorde tot die soort van menschen, wier karakter uit hun eigen gronden en daden veel duidelijker dan uit de beschrijving van anderen blijkt. Sommigen zullen pijn-

Es sprosset heil'ger Samen in mancher junger Brust,
Ein Volk voll edlen Stolzes blickt auf zu dir mit Lust.

Du selbst bist weggerückt aus der Verwirrung Noth,
Das schwerste Seelenleiden hat dir erspart der Tod:
Es liegt vor dir enthüllet das Räthsel dieser Welt,
Schaust nun, was du geglaubest, von Gottes Licht erhellt.

Wir aber wollen kämpfen, wie du es vorgethan,
In Hoffnung und in Liebe, mit Glauben angethan,
Die Ewigkeit vor Augen, Wahrhaftigkeit im Sinn,
Und geben für die Wahrheit das Leben willig hin.

(Vgl. *Ohr. Carl. Josias von Bunsen, geschildert von seiner Wittwe.* II, p. 223)

¹ *The Life and Correspondence of Thomas Arnold*, 1844. Reeds een 10de editie is van dit werk verschenen. Macaulay getuigt er van: "Het bezit de eigenaardige bekoorlijkheid, welke het verhaal van den discipel, dien Jezus lief had, kenmerkt."

lijk worden aangedaan door het contrast tusschen het beeld van zijn inwendig leven, gelijk het voor den geest stond van hen, die hem het naast en het dierbaarst waren, en het beeld eener biographie, die zelden iets meer kan zijn dan een zwakke schaduw van wat in de herinnering bewaard bleef. Maar de onware of onvolmaakte indruk van zijn gedachten en gevoelens, dien zij of andere lezers uit mijn levensbericht zouden kunnen ontvangen, zal door zijn eigen brieven worden weggenomen."

Een deel van den geest van den geliefden leermeester was op den leerling overgegaan. Ieder, die met beider opvatting van de geschiedenis, van de beteekenis van het Christendom, van de verhouding tusschen kerk en staat bekend is, zal dit toestemmen en Stanley zelf komt er rond vooruit, gelijk o. a. uit de volgende woorden blijkt: "Wordt hier niet zoo dikwijls als men zou kunnen verwachten de naam genoemd van iemand, aan wien dit werk en andere, die ik wellicht zal uitgeven, hun oorsprong verschuldigd zijn, voor de leerlingen van Arnold handhaaf ik het voorrecht, om zijn woorden te gebruiken en zijn gedachten over te nemen, al wordt niet telkens de bron aangewezen, waaraan zij hun oorsprong te danken hebben."

Toen Stanley zijn examen deed voor "Balliot College" te Oxford, viel hem de eerste studiebeurs ten deel. Verrukt over den uitslag, schreef hij aan zijn moeder: "de eer van Rugby is gered!" Ook Arnold was niet minder verblijd, gelijk uit de volgende woorden blijkt. "Ik wensch u hartelijk geluk" — zoo schreef hij aan Mevrouw Stanley — "en dank Arthur voor de weldaad, door hem aan ons bewezen. Men meende, dat wij met Etòn of de andere groote scholen niet konden wedijveren. Door het succes, dat Arthur behaalde, zijn andere leerlingen te Rugby aangemoedigd om hard

² Voorrede van zijn *Sermons and Essays on the Apostolical Age*, waarvan de eerste uitgave in 1846 verscheen.

te werken, in de hoop zijn voetstappen te zullen drukken. Ben ik met Gods hulp nuttig geweest voor uw zoon, hij heeft de eer, die hem ten deel viel, vooral te danken aan zijn uitnemend talent om opstellen te maken.”

Aan het eind van zijn academische studiën te Oxford (1834—1838), waar toen juist Newmann zijn betooverenden invloed op een groot deel der studenten uitoefende, zou Stanley tot geestelijke der engelsche kerk gewijd worden. Maar hij had bezwaren tegen de onderteekeningformule en vroeg aan Arnold om licht. Had deze vroeger die bezwaren alles behalve licht geteld, thans was hij tot andere inzichten gekomen. De kerk kon volgens hem geen letterlijke instemming met menschelijke formules bedoeld hebben, daar zij dan haar poorten alleen voor dragen van geest zou openstellen.

Gedurende 12 jaar bleef Stanley als leeraar aan “University College” en “Select Preacher of the University” te Oxford werkzaam en maakte grooten opgang.

In 1851 werd hij benoemd tot kanunnik der Cathedraal te Canterbury en bracht daar zeven gelukkige jaren door. Met zijn familie bezocht hij Italië en passeerde den winter van 1852 en het volgende voorjaar in gezelschap van drie zijner vrienden in Egypte, Arabië en Syrië.

In 1858 vertrok hij weder naar zijn geliefd Oxford, waar hij tot professor in de kerkhistorie benoemd was. Ongelooflijk was de opgang, dien hij hier maakte. In 1862¹ bezocht hij voor de tweede maal het Oosten, op verzoek van de koninklijke familie, in gezelschap van den prins van Wales. Om het hoog gezelschap, waarin hij zich bevond, werd het hem vergund, de moskee van Hebron, die anders gesloten blijft, binnen te treden.

In 1863 trouwde hij met Augusta Bruce, dochter van den

¹ Kort na zijn vertrek, den 5den Maart 1862, was zijn moeder overleden.

hertog van Elgin. In datzelfde jaar was hij tot deken van Westminster benoemd, "het koninklijke en nationale heiligdom van Engeland." Door zijn huwelijk kwam hij dikwijls met de koninklijke familie in aanraking en werd kapelaan van Victoria en haar oudsten zoon.

Op den 1sten Maart 1876 stierf zijn vrouw, "de zonneshijn van zijn hart, de roem van zijn huis, de liefde, die elken plicht licht maakte".¹

In 1878 bezocht hij nog Amerika, waar hij met groot enthousiasme werd ontvangen. Den 21sten September hield hij te Boston zijn eerste preek in de nieuwe wereld, die hij met een zegen begroette: "de oude wereld zegent de nieuwe, Engeland zegent Amerika."²

Langzamerhand begon de Dekan oud te worden.³ Na den dood

¹ Zijn moeder en zijn echtgenoot waren beiden op een Aschwoensdag gestorven. Zijn gedicht na den dood der laatste vangt met de volgende regels aan:

O Day of Ashes, — twice for me
Thy mournful title hast thou earned,
For twice my life of life by thee
Has been to dust and ashes turned.
No need, dark day, that thou shouldst borrow
The trappings of a formal sorrow;
In thee are cherishd fresh and deep
Long memories that cannot sleep.

² Verg. Phillips Brooks, in *Atlantic Monthly*, Oct. 1881.

³ In 1879 stierf ook zijn zuster Mary. Zij was in 1856 tot de kerk van Rome overgegaan. Te Norwich en te Londen wijdde zij zich vooral aan philanthropischen arbeid. Met Florence Nightingale stond zij aan het hoofd van hospitalen voor de gewonden in den Krim-oorlog. Om haar milden geest en haar zorg voor armen en wednwen werd zij "de barmhartige Samaritaan" genoemd.

zijner geliefde echtgenoot voelde hij, wiens pad van der jeugd af door zonneshijn beschenen was, zich eenzaam en verlaten. In zijn laatste toespraak in Westminster sprak hij over de vijfde der zaligsprekingen. Op Maandag 18 Juli van het vorige jaar ontsliep hij even vóór middernacht, na een ziekte van acht dagen. Een zijner laatste woorden luidde: "Te midden van veel tekortkomingen heb ik Westminster trachten te maken tot het middelpunt van godsdienstig en nationaal leven in een werkelijk vrijzinnigen geest."

Den volgenden Zondag werd de lijkrede in de abdij van Westminster op verzoek van Stanley zelf door zijn zwager, Dr. Vaughan, gehouden, omdat deze hem het langst gekend had. De tekst was: "Zalig zijn de reinen van hart, want zij zullen God zien." Die woorden, meende de spreker, kwamen in de laatste dagen zeker velen voor den geest, als zij aan den overledene dachten. "Tot het laatst toe was zijn oog onbeneveld en zijn natuurlijke kracht onverminderd. Nog veel was er in hem van het oude vuur, meer dan ooit van de oude schoonheid. Waar onrechtvaardigheid vermoed werd, was zijn oordeel niet altijd onpartijdig; maar waar hebben wij zulk een moed, zulk een onverschrokkenheid, zulk een innige, altijd ware vriendschap ontmoet? Wij zijn allen door zijn dood armer geworden. Stanley's kenmerkende eigenschappen: zijn natuurlijkheid, eenvoudigheid, belangeloosheid, oprechtheid kwamen alle voort uit die reinheid van hart, waarvan in de zesde zaligspreking gesproken wordt. Ik, die gedurende een halve eeuw zijn makker, zijn vertrouwde, zijn vriend en eindelijk zijn broeder ben geweest, heb hem nooit anders dan als een reine van hart gekend." ¹

Bij de begrafenis was een aanzienlijke menigte tegenwoordig, waaronder drie koninklijke prinszen, de Lord Kanselier, de eerste Minister, leden van het Parlement, leeraars van de staatskerk

¹ Vlg. *The Illustrated London News*, 30 Juli 1881.

niet alleen, maar van verschillende genootschappen. In "Henry VII's Chapel" rust het lijk van den Deken naast dat zijner echtgenoot.

Stanley was in de eerste plaats historicus. Hij was een meester in het schilderen van historische tooneelen en personen, en werd in dit opzicht met Macaulay vergeleken. De geschiedenis wekte bovenal zijn belangstelling op, omdat hij daaruit menschen kon leeren kennen. En hij wist ze te teekenen alsof hij zelf met hen had omgegaan, zoodat de lezer of hoorder levende personen voor zich zag. Reeds in de school van zijn geliefden leermeester had hij die voorliefde voor de geschiedenis en zijn eigenaardige opvatting van de taak van den historicus opgedaan. Volgens Arnold — zoo verhaalt de leerling — was de geschiedenis niet slechts een schets, maar een schilderij. Haar taak was onvoltooid, zoolang zij ons niet leert, wat de menschen gedacht, gehaat en bemind hebben. De beelden van het verleden stonden steeds voor zijn geest. Het was of hij bij den moord van Caesar, bij het beleg van Jeruzalem in het leger van Titus tegenwoordig was geweest, of met Alcibiades om de muren van Syracuse gewandeld had. Toen hij zijn editie van Thucydides in het licht had gegeven, betreurde hij het diep, dat hij niet in staat was geweest, om de nieuwere geschiedenis van Griekenland's en Rome's beschaving naar waarde te schilderen. Wie zijn onderwijs bijwoonden, herinneren zich nog

¹ Ernest Fontanès schreef aan het slot van een artikel over Stanley: "S'il fallait choisir une épitaphe qui put être gravée sur la tombe du Dean pour rappeler sa physionomie douce et pensive et pour caractériser son oeuvre théologique, je proposerais cette parole du célèbre non-conformiste, le pieux Baxter: "J'aimerais mieux être martyr pour la charité que pour tout autre article du Credo.'" (*La Renaissance*, 19 Août 1881).

het enthousiasme, waarmede hij de eeuw van Pericles beschreef; de ontroering, met welke hij, als een ooggetuige, de mislukking der expeditie naar Syracuse afwachtte, zijn sympathie voor de groote crisis der grieksche maatschappij, toen Socrates, de getrouwe dienaar van waarheid en deugd, als het slachtoffer viel van den haat der democratische en aristocratische partijen. In het derde deel zijner geschiedenis van Rome heeft hij het eerst een welgelijkend beeld gegeven van het bewonderenswaardig genie en het edel karakter van Hannibal.¹

Stanley bezat een uitnemend dramatisch talent. De figuren, die hij de revue liet passeeren, leefden voor zijn lezers en hoorders. Wij kunnen slechts enkele proeven geven. Aan de studenten van Oxford geeft hij het volgende portret van Arius: "Hij is zestig jaar oud, zeer lang en smal; hij heeft een vreemde manier om zich te draaien en te wenden, wat zijn vijanden aan de bewegingen van een slang herinnert. Zijn gelaat is mager en dooddelijk bleek; hij is bijziende en loopt daarom altijd met neergeslagen oogen — anders zou hij een mooi man geweest zijn. Soms zwellen zijn aderen en beven zijn leden, alsof hij aan een hevige inwendige ziekte leed, die plotseling een eind aan zijn leven zou maken. Zijn kleeding en houding zijn die van een strengen asceet. Hij draagt een lang kleed met korte mouwen; zijn haren hangen verward over zijn hoofd. Hij is buitengewoon stil, maar kan soms hevig uitvaren, zoodat hij den indruk maakt van een waanzinnige. Toch weet hij door zijn aangename stem, door zijn innemende, ernstige manieren zijn omgeving te betooveren. Deze vreemde, boeiende figuur is de ketter Arius of, gelijk zijn tegenstanders hem noemden, de krankzinnige van Mars."

Aan zijn beschrijving van het Concilie van Constantinopel ont-

¹ *The Life and Correspondence of Th. Arnold*, I, p. 167 verv.

leenen wij de volgende regels: "Keizer Theodosius deelt aan Gregorius van Nazianze zijn uitdrukkelijken wil mede: "Constantinopel roept u en God heeft mij tot zijn werktuig gekozen, om u deze kerk te geven." In naam was de keuze van den bisschop nog altijd in handen van het volk, maar het bevel van den keizer was machtiger dan eenig *congé d'élire*. Het was op den 26sten November — een van die akelige dagen, wanneer de winden van de Zwarte zee de groote stad Constantinopel met donkere wolken overdeken, welke Gregorius' vijanden als een ongunstig voorteeken van zijn verheffing beschouwden. De keizer reed in staatsie naar de kerk, waar de plechtigheid zou plaats hebben. Een groote menigte Arianen, die op het punt waren hun bisschop te verliezen en misschien zelve met hun vrouwen en kinderen verbannen te worden, wierpen zich te vergeefs voor zijn paard neder. De spaansche soldaat trok onbeweeglijk voorwaarts, alsof hij naar een slagveld ging. Aan de zijde des keizers ging de bleeke, gebogen, bevende candidaat voor den bisschoppelijken zetel, die ternauwernood wist, waar hij was, totdat hij in de kerk naast den keizer plaats had genomen, die in zijn keizerlijk purper den hoogsten zetel bekleedde. Het was "de kerk der apostelen", dit oudste mausoleum van christelijke vorsten, de eerste kiem van St. Denys, het Escuriaal en Westminster Abbey, waar Constantyn en zijn opvolgers begraven liggen en waar later nog een prachtiger gebouw zou verrijzen, de moskee, die Mohammed II voor zich en zijn dynastie oprichtte. Plotseling, door een van die overgangen, die in oostersche luchtstreken niet vreemd zijn, breekt een zonnestraal door de donkere wolken, verlicht de rijke kleederen van priesters en hovelingen en hult het kale hoofd van Gregorius in een schitterenden glans. Aanstonds wordt het voorteeken begrepen. Als een donderslag rijst een kreet uit de groote vergadering op: "Lang leve onze bisschop Gregorius!" Na enkele zwakke bedenkingen bestijgt Gre-

gorius den bisschoppelijken zetel en eindigt de langdurige twist." ¹

In Stanley's "Historical Monuments" van Canterbury en Westminster wisten, gelijk men het uitdrukte, de steenen de geschiedenis van het verleden te verhalen. ² Wanneer de bezoekers der oude abdij door den Deken werden rondgeleid, dan schenen de dooden uit hun graf op te staan. Was er een geleerde, een kunstenaar, een staatkundige of een ander groot man in Westminster begraven, dan werd den volgenden Zondag zijn beeld geschetst. ³

Bij zijn toespraken op den kansel plaatste hij volgens bevoegde beoordeelaars de gebeurtenissen van den dag in het licht der wereldgeschiedenis. Ook hier kwam zijn historische verbeelding hem te hulp en maakte hij gaarne van illustraties of anecdoten gebruik. Zoo leidde hij een preek, die hij te Edinburg over het elfde gebod hield, met het volgende verhaal in: "Op een Zaterdagavond ontving de beroemde prediker Samuel Rutherford bezoek van een vreemdeling, die hem om logies vroeg. Deze werd verzocht plaats te nemen onder de huisgenooten, die juist met de huiselijke godsdienstoefening bezig waren. Aan den onbekende werd de vraag gedaan: hoevele geboden zijn er? waarop hij ten antwoord gaf: elf. Niemand begreep hem en de predikant berispte hem over zijn onkunde, maar stond verbaasd, toen hij de nadere verklaring vernam. Het elfde gebod luidt: "een nieuw gebod geef ik u, dat

¹ *Christian Institutions*, p. 303 verv.

² Waarom wenschte hij aan den frauschen prins een rustplaats te geven in de abdij van Westminster? Niet om diens grootheid, ook niet omdat hij zulk een voorliefde had voor de Bonapartes, maar "omdat de dood van den laatste der Bonapartes zulk een schilderachtige gebeurtenis is, waardig beschreven te worden op de steenen tafelen der geschiedenis."

³ Fontanès (t. a. p.) getuigt van deze portretten: "Si l'on détachait de leur cadre religieux ces esquisses faites d'un pinceau léger et plein de couleurs, on aurait une galerie très variée de portraits vivants et que n'aurait pas désavoués le crayon plus savant peut-être, mais moins vif de Sainte Beuve."

gij elkander liefhebt, gelijk ik u heb liefgehad." Den volgenden morgen bleek de onbekende de beroemde aartsbisschop Usher te zijn. Hij trad voor Rutherford's gemeente op en behandelde dezen tekst."

Maar wie waren de personen in de geschiedenis, die Stanley het meest aantrokken? De verlichten, de vrijzinnigen, de gematigden, de *concilianten*, in één woord: des Dekens eigen geestverwanten. Niemand zal hem dit euvel duiden. Maar wel is hem terecht verweten, dat hij hun tegenstanders, de strenge dogmatici, de mannen met een vaste, onwankelbare overtuiging, waarvoor zij alles, zelfs hun leven, prijsgaven, niet begreep en niet wist te waardeeren. Daartoe ontbrak het hem aan diepte, aan wijsgeerigen zin, getuigen o. a. zijn lezingen over de geschiedenis der kerk van Schotland. ¹ Met ingenomenheid wordt gewezen op de mannen der "Moderation", die verheven waren boven dogmatisme en onzalige partijtwesten. Elke eeuw mag zich op zulke mannen beroemen en onze tijd vooral, die trotsch is op een Thomas Chalmers, een John Duncan, een Edward Irving, een Thomas Erskine en een Walter Scott. Niet geheel ten onrechte merkte des dekens bestrijder, Dr. Rainy, van zijn orthodox standpunt op: "Dr. Stanley's geest keert zich altijd tot datgene, wat het absolute van eenige verzekering opheft, de beperking en het recht van het tegenovergestelde, waardoor het scherpe der bepaling weggenomen en het vertrouwen, waarmede men haar voordraagt, verzwakt wordt. Laat men niet vergeten, dat de geschiedenis der kerk grootendeels door mannen van een vaste overtuiging gemaakt is. Zonder eigen ervaring van een vaste overtuiging zal men haar moeielijk verstaan of verklaren." En verder: "De deken

¹ *Lectures on the history of the church of Scotland*, delivered in Edinburg in 1872. Vgl. een beoordeeling daarvan door Dr. Rauwenhoff in *Theol. Tijdschr.* 1872, p. 577 verv.

heeft het zeker zoo niet bedoeld, maar het publiek kon, evenals ik, wel eens den indruk gekregen hebben, dat het was, alsof daar een beleefd gentleman stond, die sprak: Ik ben ook een "Moderate"; waarom zoudt gij tegen de "Moderates" eenige bedenking hebben?"

Stanley heeft verschillende theologische werken geschreven, o. a. lezingen over de geschiedenis der joodsche en der oostersche kerk, een commentaar op de brieven aan de Corinthiërs, Essays over kerkelijke onderwerpen enz. Maar een theoloog was hij niet, ook niet, wanneer hij zich op zijn eigen terrein, het historisch gedeelte der theologie, bewoog. Als hij de bladen van het oudste Christendom of de geschiedenis der christelijke kerk opsloeg, dan was bij hem de eerste vraag, wat stichtelijk is, wat zijn godsdienstig gemoed weldadig aandeed. Geheel ten onrechte is beweerd, dat hij altijd de historische methode volgde. ¹ Het komt ons veeleer voor, dat hij, hoewel onbewust, nog een aanhanger was der oude rationalistische methode. Hij vindt zijn eigen meeningen terug in de woorden van anderen, die geheel iets anders bedoelden. Hij verdedigt het recht van oude instellingen of leerstellingen, nadat hij daarvan een verklaring heeft gegeven, die van de oorspronkelijke bedoeling geheel afwijkt. Ik geef slechts enkele bewijzen uit vele voorbeelden, die mij ten dienste staan.

Niemand zal ontkennen, dat *Sinai and Palestine*, waarvan de 20ste editie verschenen is, een werk is, rijk aan schoone beschrijvingen en belangrijke mededeelingen. Het doel, dat de deken bij de uitgave van zijn jaarnaal beoogde, was vooral dit: hij wenschte aan te wijzen, wat de bijbel er bij wint, wanneer men

¹ O. a. door de *Edinb. Review* (Oct. 1881) in een beoordeeling van zijn *Chr. Institutions*.

hem door het oog van het land of het land, wanneer men dat door het oog van den bijbel beziet. Volgens hem bevestigt de aanschouwing der plaatsen, waarvan de bijbel spreekt, de geloofwaardigheid der bijbelsche verhalen. Wanneer wij overeenstemming opmerken tusschen de tooneelen der bergen van den Sinai en de verhalen van Israël's reis door de woestijn, dan wordt daardoor althans eenigermate de historische waarschijnlijkheid van het geheele bericht bevestigd. Treffen wij in de evangeliën toespelingen aan op plaatsen in Palestina, dan volgt daaruit haar vroegtijdige oorsprong, in een tijd toen de gebeurtenissen nog frisch voor den geest der schrijvers stonden. De overeenstemming in bijzonderheden tusschen het leven van Jozua en de plaatsen, waar zijn gevechten geleverd werden, is een duidelijke aanwijzing, dat wij hier met menschen van vleesch en bloed te doen hebben. Zulk een harmonie vindt men gewoonlijk niet in fabels, allermint in fabels van oosterschen oorsprong. Het voortdurend bestaan van Damascus en Sidon, de bouwvallen van Ascalon, Petra en Tyrus, waaruit blijkt dat deze steden eeuwen lang de heerschappijen overleefd hebben, waarvan zij eens de vertegenwoordigers waren, zijn de levende gedenkteeken van deze allerbelangrijkste waarheid, dat de waarschuwingen der profeten geen betrekking hadden op steenen, maar op levende zielen, hetzij van enkele menschen, hetzij van geheele volken. De drie eerste evangeliën kozen Galilea, het vierde Judea als het gezichtspunt, waaruit zij het overige gedeelte van Palestina beschouwden. Vandaar, dat bij de eersten Galilea, bij den laatste Judea het tooneel wordt van Jezus' werkzaamheid. Zoo laten zich althans eenigermate het verschil en de weglatingen in die tweederlei verhalen verklaren. De door den duivel bezetenen, die tot in de derde eeuw voornamelijk rondom het meer van Galilea gevonden werden, konden natuurlijk in het vierde evangelie geen plaats vinden. De opwekking van Lazarus in Judea moest in de vroegere evangeliën on-

vermeld blijven. ¹ Hoe men over deze opmerkingen ook moge oordeelen, uit een wetenschappelijk oogpunt hebben zij zeker geen de minste waarde.

Van de bekende doopformule wordt door Stanley de volgende verklaring gegeven: met den naam des Vaders wordt in den bijbel de *natuurlijke*, met den naam des Zoons de *historische*, met den naam des Heiligen Geestes de *geestelijke* godsdienst bedoeld. De eerste naam stelt ons God voor in de natuur, de tweede God in de geschiedenis, de derde God in ons eigen hart en geweten. Deze drie namen hooren bij elkander; hierin stemmen de bijbelsche en scholastieke voorstellingen van de leer der Drieëenheid overeen. Wie den Vader van het heelal vergeet, wordt bekrompen en onverdraagzaam. Wie den stichter van het Christendom vergeet, verliest zijn steun op de groote historische gebeurtenissen, welke de hoop en de liefde der menschen hebben geleid. Wie den heiligen geest vergeet, begrijpt de beteekenis van het gebed, van de kerk, van den bijbel, van het menschelijk karakter, van den levenden godsdienst niet. De schrijver herinnert aan de schilderijen in de oude kerken op den berg Athos, waarop de leer der Triniteit is afgebeeld. Staat de toeschouwer aan de eene zijde, dan ziet hij slechts den Verlosser aan het kruis; aan de andere zijde aanschouwt hij alleen de hemelsche duif; aan de voorzijde bemerkt hij slechts den Oude van dagen, den eeuwigen Vader. Hetzelfde verschijnsel merken wij volgens hem in de voorstellingen van den bijbel en ook in de ervaringen van het godsdienstig leven op. ²

En wat zullen wij zeggen van de volgende bespiegelingen over het Avondmaal? "Jesus stelde deze heilige plechtigheid in, om ons te toonen dat zijn godsdienst van ons gewone leven niet gescheiden, maar een deel daarvan moet uitmaken, dat de men-

¹ Vgl. *Preface* p. XIX, XX, XVIII en p. 414 verv.

² Vgl. *Chr. Institutions*, p. 268 verv.

schelijke aandoeningen van vriendschap, van droefheid over scheiding, van vreugde over hereeniging de menschen nader tot elkander brengen. Juist de naam: *Avondmaal* herinnert ons, dat het heiligste van al onze godsdienstige voorschriften zijn oorsprong heeft in een feestmaal en bewijst, dat onder de middelen tot christelijke stichting een voorname plaats inneemt de gastvrijheid, die aan deze gasten de gelegenheid schenkt, om vrij met elkander te spreken. Hoe wijs is die raadgeving van een groot humorist uit onze dagen, dat bisschoppen de geschillen hunner geestelijken niet door kastijdingen, maar door een gemeenschappelijken maaltijd moeten bijleggen! Hoeveel verbittering, hoeveel verwijdering zou door het Avondmaal kunnen worden opgeheven, dat het model en het ideaal van alle maaltijden is! . . . Dat zulk een voorschrift zooveel schokken, bijgeloovigheden en eeuwen overleefd heeft, is wel een bewijs van de buitengewone levenskracht van het Christendom en van den profetischen blik van zijn stichter." ¹

Het standpunt, door Stanley op theologisch gebied ingenomen, is door velen in Engeland als onrechtzinnig veroordeeld. Sommigen noemen hem zelfs een radicaal! Hier te lande zou men hem een plaats geven onder de zeer gematigde liberalen. Hij was uiterst schroomvallig in zijn kritiek op den Bijbel. Hij verdedigt de wonderen niet en heeft ze allerminst noodig, om daarop zijn godsdienstig geloof te bouwen, maar zwijgt er liefst van of verklaart ze op natuurlijke wijze. Zoo heet het o. a. van de hemelvaart van Elia: in dit niet te ontwarren weefsel is het voldoende op te merken, hoe gepast op zulk een leven zulk een dood volgde. Door een plotseling opkomenden storm, door paarden en vurige wagens scheiden de dienstknechten Gods van de aarde." En wat zullen wij zeggen van de volgende verklaring van Jona's verblijf in den walvisch: "Hooger en hooger verheft zich de zee tegen hem, ge-

¹ T a. p., p. 35, 66.

lijk een levend schepsel, dat naar zijn prooi grijpt. Eindelijk wordt het slachtoffer uitgeworpen en de wind komt tot bedaren.”?

Wij slaan een zijner laatste opstellen op, dat twee dagen na zijn dood verscheen. ¹ Met ingenomenheid wordt de nieuwe engelsche vertaling van het N. T. begroet, die de oude van het jaar 1611 moet vervangen. De beoordeeling getuigt van het gematigd standpunt, dat Stanley tot het laatst van zijn leven bleef innemen. In de nieuwe vertaling komt de bekende ontmoeting van Jezus met de overspelige vrouw (Joh. 8 : 1—11) wel in den tekst voor, maar met de opmerking, dat het verhaal in de oudste handschriften en vertalingen ontbreekt. De bestraffing der onverdraagzame leerlingen (Luk. 9 : 55^b) is geschrapt. Aan den rand is aangeteekend, dat de bede aan het kruis (Luk 23 : 34) in sommige oude handschriften niet voorkomt. Naar aanleiding hiervan merkt de Deken op: “Zulke wijzigingen doen ons pijnlijk aan. Maar wij kunnen ons hiermede troosten, dat de twijfelachtige uitdrukkingen in deze drie plaatsen zoo geheel in den geest van het evangelie zijn en zoozeer in strijd met den geest der vierde eeuw, dat wij gerust kunnen aannemen, dat zij tot de eerste overlevring van den apostolischen tijd behooren.” Aan het slot wordt de verwachting uitgesproken, dat zij, die niet tot de engelsche kerk behooren, waarschijnlijk zonder veel strijd de oude vertaling door de nieuwe zullen vervangen. De leden der staatskerk zullen naast de oude vertaling de nieuwe gebruiken, evenals zij zich thans reeds van twee overzettingen der Psalmen bedienen. “Moge deze vertaling,” zoo eindigt de schrijver, “velen brengen tot meerdere waardeering van dit boek, dat boven alle andere, zelfs boven de heilige schriften van Israël, terecht Gods woord is genoemd!”

Stanley was een man met een milden, catholieken, verdraag-

¹ In “The Times” van 20 Juli.

zamen geest, gelijk door al zijn vrienden en ook door vele zijner tegenstanders erkend is. Hij had een gloeienden afkeer van alle onverdraagzaamheid en was alleen onverdraagzaam tegenover de onverdraagzamen. Als hij in zijn lezingen over de joodsche kerk het beeld van den ouden Samuel schetst, — of het met de werkelijkheid in overeenstemming is of niet, doet hier niets ter zake, — dan denken wij onwillekeurig aan den Deken van Westminster. “Als middelaar op te treden tusschen het oude en het nieuwe; te onderscheiden tusschen het tijdelijke en het eeuwige — dit beschouwde Samuel, evenals de school, waarvan hij de stichter is, als zijn roeping. In alle eeuwen staan zij, die de moeilijke taak van een Samuel op zich namen, aan misverstand bloot. Van twee kanten worden zij aangevallen: men beschouwt ze als dezulken, die niet ver genoeg of al te ver gaan. Maar waar zij ook optreden, hoe zij ook miskend of aangevallen worden, gelijk hun groote voorganger onder Israël, zijn zij de leeraars, die de wonden van hun tijd verbinden; de goede geneesmeesters, die de verspreide beenderen bijeenbrengen; zij brengen de harten der kinderen tot de vaders en die der vaders tot de kinderen terug en treden als predikers der verzoening op. Van de partijgangers hebben zij weinig lof en belooning te wachten. Maar, gelijk Samuel, wachten een hooger loon in de glorie van een nieuwen tijd, die na hun dood vreedzaam en gelukkig zal worden aangekondigd ¹.”

Zoo iemand, dan bezat Stanley de gave der waardeering. ²

¹ Vgl. *The Inquirer* van 23 Juli 1881.

² Met ingenomenheid verhaalt hij een gesprek tusschen Frederick Robertsou, den beroemden prediker in de engelsche kerk te Brighton en den dissenter Crabbe Robinson. Volgens den eerste was er geen orthodox leerstuk, hoe waar ook, dat in zijn nitwendigen vorm niet een verfoeilijke leugen bevatte. Het antwoord van den dissenter luidde: “Er is geen orthodox leerstuk, hoe vals ook, waarin niet een kern van kostbare

Was het altijd zijn streven, om punten van overeenstemming tusschen de verschillende partijen op te merken, hij vond die dan ook, waar de meesten daarvan niets hadden bespeurd. Zoo prijst hij de vrijzinnigheid der kerk van Rome in haar strijd tegen de Utraquisten in Boheme. Al bepleitten deze in hun eisch, om bij het Avondmaal den kelk aan de leeken toe te reiken, het recht van den leek tegenover de geestelijkheid, Rome heeft volgens hem zijn vrijzinnige opvatting van de Sacramenten getoond door geen gehoor te geven aan den eisch, om aan een oud gebruik getrouw te blijven. ¹.

Werd iemand, van welke richting ook, vriend of tegenstander, om zijn overtuigingen vervolgd, dan aarzelde Stanley nooit, om als zijn pleitbezorger op te treden. Hoezeer hij op populariteit gesteld was, al wist hij dat hij daardoor veler gunst zou verbeuren, dit belette hem niet, partij te kiezen voor hen, wier vrijheid men aan banden wilde leggen.

Ik mag niet vooronderstellen, dat alle lezers zich den strijd herinneren, vóór twintig jaar in Engeland gevoerd tegen de "Essays and Reviews." ² Zij zijn in vrijzinnigen geest geschreven. Een der schrijvers eischt de opheffing der Onderteekingsformule, waarbij de leeraars der engelsche kerk hun instemming beloven o. a. met de 39 Artikelen, die in 1562 zijn vastgesteld. Waarom — vraagt hij — moet juist de geestelijke en niet de leek daartoe verplicht worden? Is het waarschijnlijk, dat iemands overtuiging altijd dezelfde

waarheid ligt opgesloten." Het geheim van de voortreffelijkheid van Frederick Robertson's prediking bestond volgens Stanley hierin, dat hij de verschillende zijden der waarheid wist te waardeeren. (Vgl. zijn Essay over Fr. W. Robertson, na zijn dood verschenen in *The Century*, Febr. 1882.)

¹ *Ohr. Institutions*, p. 95.

² Vgl. daarover Dr. Kuenen in *De kerkelijke beweging in Engeland*, Gids, 1865, p. 1 verv.

blijft? Worden niet vele jonge menschen door zulk een band teruggehouden, om in die kerk als leeraars op te treden? Twee schrijvers der *Reviews* werden om hun ketterijen aangeklaagd en door de kerkelijke rechtbank (de Court of Arches) veroordeeld, maar door den Bijzonderen Raad der koningin (den Privy Council) vrijgesproken, niet omdat de leden aan die ketterijen het zegel hunner goedkeuring hechtten, maar omdat genoemde Artikelen niet duidelijk genoeg spreken, om haar predikers te kunnen veroordeelen.

Ruim twee jaar later kwamen de "Essays and Reviews" op de Synode van Canterbury (The House of Convocation) weder ter sprake. Door de leden van het hoogerhuis werd het voorstel met een groote meerderheid aangenomen, om dit kettersche geschrift op den *Index* te plaatsen. In het lagerhuis traden verschillende stemmen tegen het vonnis op, waaronder vooral die van Stanley, al kon hij aan de meeningen der Essayisten niet volkomen zijn instemming geven.

Maar bovenal in het proces tegen Colenso heeft hij zich mannelijk gedragen. Ieder kent den waardigen bisschop van Natal, die het N. T. in de Zulu-taal vertolkte en met zooveel ijver onder de Kaffers gearbeid heeft. Zijn werk over den Pentateuch veroorzaakte in Engeland groote opschudding. De mozaïsche oorsprong en de historische geloofwaardigheid van vele verhalen werden ontkend. Het boek getuigde in veler oog van gebrek aan eerbied voor Jezus, daar hem door den schrijver de kennis omtrent het ontstaan van den Pentateuch ontzegd was. Door den metropolitaan van de Kaapstad werd Colenso in December 1863 als bisschop van Natal afgezet, tenzij hij zijn dwalingen herriep. Maar deze erkende de rechtsbevoegdheid van den Metropolitaan niet, en beriep zich op den Privy Council der koningin, die in Maart 1865 het vonnis voor nietig verklaarde.

¹ Vgl. Kuenen, t. a. p. p. 185 verv.

Hoewel Stanley zich alles behalve met de resultaten van den geleerden bisschop van Natal kon vereenigen, trad hij in de Synode als zijn verdediger op. "De bisschop van Natal" — zoo sprak hij ongeveer — "heeft ons door de getuigenis, die hij voor de gansche wereld heeft afgelegd, dat de macht der vrije gedachte en van het vrije woord, zelfs in de hoogste rangen onzer hiërarchie, ons niet ontnomen is, meer geschonken dan hij ons ooit ontnemen kan. Dit is meer waard dan honderd vergissingen, die hij ontrent den schrijver van den Pentateuch mag begaan hebben. Verdient Colenso veroordeeld te worden, dan ook honderden met hem. Past hetzelfde vonnis op mij toe; oordeelt rechtvaardig, vonnist ook zijn vrienden en zijn tegenstanders, hetzij hier tegenwoordig of afwezig."

Nog verdient hier vermelding de welsprekende en moedige taal, door Stanley gevoerd voor de "Society for the propagation of the Gospel", die Colenso naar Natal gezonden had. "Zulk een bode van het evangelie zal lang in herinnering blijven, nadat gij allen reeds gestorven en begraven zijt. Van hem zal men blijven spreken als van dien bisschop in Zuid-Afrika, die de Schrift vertaalde in de taal dier stammen, tot wie hij gezonden was; die door zijn langdurig onderzoek, hoeveel gij daarin ook moogt afkeuren, een werk van blijvende waarde heeft achtergelaten; die — gij moogt er misschien om lachen — de eenige bisschop was, welke zijn studien te midden van allerlei aanvallen voortzette, zonder ooit een hard woord tegen zijn tegenstanders te spreken; die door de inboorlingen, welke zich onder zijn bescherming plaatsten, geëerd werd. Er was één bisschop, die zijn belangen voor die van anderen opofferde en met een mannelijke edelmoedigheid, waarvoor deze maatschappij geen enkel woord van sympathie uitte, naar Engeland overkwam, om de zaak der arme wilden te bepleiten en daarna onmiddellijk naar zijn diocese terug te keeren. Vergeet niet, dat dit buiten deze muren in de groote wereld,

waarin de naam van Natal genoemd wordt, bewondering opwekt en dat de nakomelingschap zal getuigen: onder de verkondigers van het evangelie in de 19de eeuw komt aan den bisschop van Natal een voorname plaats toe.”

Wij wijzen op de houding, door Stanley aangenomen tegenover de beweging, die in 1833 van Oxford uitging. Al was zij oorspronkelijk een politieke reactie tegenover den invloed der liberalen, die bij de aanneming der Reform-Bill in het vorige jaar de overwinning behaald hadden, spoedig vertoonde zij haar eigenaardig kerkelijk karakter. Aan haar hoofd stonden de welsprekende Newmann, Pusey en later Wilberforce, bisschop van Oxford. Newmann's leuze was: of de kerk of niets. Hij erkende, dat Hume's betoog tegen de wonderen *logisch* krachtig was. Maar de Christen had volgens hem niet met de rede, maar met het geloof te doen. ¹ Tot de kenmerkende leerstukken, waaruit haar sympathie voor Rome bleek, behoorden: de onafgebroken opeenvolging der bisschoppen als dragers van de zuivere overlevering, het prieteljk karakter der geesteljkheid, de buiten-gewone waarde der sacramenten. Met gloeienden haat waren de Tractariërs — zoo werden zij genoemd naar de “Tracts for the Times”, waarin zij hun beginselen blootlegden, — tegen de dissenters en vooral tegen de liberalen in de engelsche kerk vervuld, die het vrije onderzoek van den bijbel predikten, dat tot niets anders dan tot ongeloof kon leiden; tegen het Erastianisme, volgens hetwelk de kerk afhankelijk was van den staat, terwijl de kerk, als de bruid van Christus, nimmer een verbond kan sluiten met den staat, zonder de beschuldiging van overspel op zich te laden. Van lieverlede bleek hun voorliefde voor den ritus der

¹ Gelijk bekend is, ging Newmann in 1845, ten gevolge van de stichting van een bisdom te Jeruzalem en onder den invloed van Kardinaal Wiseman, tot de kerk van Rome over.

roomsche kerk — vandaar de naam Ritualisten — en voor de kleederen door haar priesters gedragen.

Niemand vervulde deze beweging met grooter antipathie dan Stanley. Toch trad hij voor haar voorstanders op, toen men hun het zwijgen opleggen of uit de kerk van Engeland bannen wilde. Reeds als jong man duidde hij het den aartsbisschop van Canterbury euvel, dat deze zijn instemming betuigd had met het protest tegen het XC^{ste} der *Tracts*, waarin de poorten der engelsche kerk voor de leerstellingen van Rome werden opengesteld.¹ Ook later predikte hij verdraagzaamheid tegen de dwaasheden der Ritualisten. "Laat ons vast overtuigd zijn, dat de dwaling het best door de waarheid uitgeroeid wordt en de duisternis voor het licht zal wijken. Is er in de kerk een gezonde atmosfeer, dan zal het eeuwige, het redelijke en het verhevene de overwinning behalen."²

Tot ergernis van velen traden meermalen in Westminster Abbey predikers der schotsche kerk en engelsche dissenters op. Maar groot was vooral de verontwaardiging, toen de Deken aan een leek, Max Müller, den kansel afstond, om daar op den avond van den 3den December 1873 zijn rede te houden over de zending. In een artikel in de "Times" bedreigde een rechtsgeleerde den oxfordschen hoogleeraar met gevangenisstraf. Stanley verdedigde zijn handelwijs op de volgende gronden: "Wij hebben in den

¹ Vgl. *Some hints for a life of Dean Stanley* by the Archbishop of Canterbury, in *Good words*, Jan. 1882.

² *Chr. Institutions*, p. 175. "De strijd over het ceremonieel heeft reeds te lang de aandacht van het publiek beziggehouden. Laat de Ritualisten naar hun welgevallen de pauwenveeren of scharlaken schoenen van den Paus gebruiken, die hij van de koningen van Perzië en van de romeinsche keizers overnam. Laat hen in hun eigen gebouwen vrij in het gebruik van kleuren en plechtigheden, als zij hun dwaasheden maar niet aan onwillige hoorders of toeschouwers opleggen." (t. a. p. p. 174).

laatsten tijd dikwijls hulp van leeken ontvangen. Zij kunnen een nieuw licht op onderwerpen doen vallen, waarover men ons, geestelijken, misschien liever niet wil hooren. Reeds hebben zij hun stem in sommige nederige dorpskerken laten hooren en over de zending het woord gevoerd. Ook in groote abdijen en kathedralen hebben zij over christelijke kunst en geschiedenis gesproken. Zoo zullen wij dezen avond het voorrecht hebben een geleerde te hooren, die in de gansche wereld bekend is, wiens kennis van oudere en nieuwere heidensche godsdiensten in hun betrekking tot de christelijke zending waarschijnlijk die van elken Europeaan overtreft." ¹

Ieder kent de drie partijen in de engelsche kerk: de hoogkerkelijke (High Church party), de laagkerkelijke (Low Church party), en de breedkerkelijke (Broad Church party). De eerste stelt de zaligheid van een mensch afhankelijk van de gemeenschap met de apostolische kerk en de deelneming aan haar sacramenten, terwijl de tweede bovenal op de noodzakelijkheid der bekeering uit den heiligen geest aandringt. Van de laatste partij, waartoe alle vrijzinnigen behooren, werd Stanley als de groote leidsman beschouwd. ² Zij onderscheiden zich door groote verdraagzaamheid tegenover andersdenkenden, hechten weinig waarde aan leerstellingen, die in hun oog altijd gebrekkig zijn en leggen den nadruk op het zedelijk element in den godsdienst. Zij houden zich liefst zoo weinig mogelijk met theologie bezig. Van onbevooroor-

¹ Vgl. M. Müller in *Chips from a german Workshop*, IV p. 251 verv.

² Volgens den aartsbisschop van Canterbury ten onrechte, en wel om Stanley's gebrek aan sympathie voor bepaalde leerstellingen, die ook de Broad Churchman huldigt. Vgl. *Good Words*, t. a. p.

deelde zijde is onlangs de volgende karakteristiek van hen gegeven: "Groot is de invloed der breedkerkelijke richting. Partijbelangen moeten voor het gemeenschappelijk doel van alle liberale theologen wijken: de verzoening van geloof en wetenschap. Maar het is de vraag of een niet-theologische houding duurzame resultaten kan opleveren. De theologie der Broad Church party is tegenwoordig zuiver negatief. Zij heeft met de orthodoxie gebroken, maar bezit zelve geen bepaalde overtuigingen over kritiek, over de beteekenis van de paulinische opvatting van het christelijk geloof, over de opstanding, de wonderen, over vergelijkende godsdienstgeschiedenis, inspiratie, het gezag der kerk. Haar aanhangers spreken liefst niet over moeilijke onderwerpen. Hun werk, gelijk de Deken van Westminster het kort heeft uitgedrukt, bestaat hierin, dat zij iets goeds doen voor hun gemeentenaren."¹

Ongelooflijk groot was Stanley's liefde voor de kerk van Engeland. Haar nationaal karakter moest bewaard blijven; haar poorten wilde hij voor allen openstellen, die de wet van Christus erkennen en vervullen, onverschillig tot welke partij zij behooren. Zelfs de Ritualisten met al hun roomsche sympathieën mochten niet buitengesloten worden. "Wie haar dient en daardoor haar levenskracht verhoogt, kan daarvoor veel verdragen, wat anders onverdraaglijk zou zijn." De Deken keurde de afscheiding van de engelsche kerk hoogelijk af en kon de gewetensbezwaren niet waardeeren van hen, die zich bij de dissenters voegden. "Zoolang Westminster Abbey staat, staat ook de kerk van Engeland. Zoolang haar steenen nog niet aan den eersten den besten koper verkocht zijn; zoolang zij het heiligdom blijft, niet van eenige secte, maar van het engelsche volk; zoolang de groote Raad van het volk, die bij haar eerste wijding tegenwoordig was,

¹ *Modern Review*, 1881, p. 848.

nog haar godsdienstig doel erkent, zal er geen scheiding ontstaan tusschen den engelschen staat en de engelsche kerk."

De leer der afhankelijkheid van de kerk van den staat, zoo welsprekend door zijn leermeester verdedigd, was ook die van Stanley. Hij noemde zich "an Erastian of the Erastians." ¹ Om deze theorie van de suprematie van den staat over de kerk, die door alle leden der breedkerkelijke partij gehuldigd wordt, te kunnen waardeeren, moet men met de engelsche toestanden bekend zijn. Voor de liberalen zou in de kerk van Engeland geen plaats zijn, wanneer alleen kerkelijke rechtbanken te beslissen hadden over de ketterijen, waarvan zij beschuldigd worden. Uit de processen tegen de Essayisten en tegen Colenso herinneren wij ons, hoe deze alleen aan de beslissing van den Privy Council hun vrijspraak te danken hadden.

Niet alleen voor zijn tegenstanders, maar ook voor velen onder zijn vrienden was het een raadsel, hoe Stanley zijn positie in de kerk van Engeland kon blijven handhaven. Naar hun oordeel en onzes inziens volkomen te recht, hoorde hij daar niet thuis. Van de geestelijken in die kerk wordt instemming gevraagd met de 39 Artikelen en met het Book of Common Prayer. Zij belijden hun geloof aan de leer der Vereenigde kerk van Engeland en Ierland, in die boeken vervat, als in overeenstemming met Gods woord. Zij beloven bij het gebed in de kerk en bij de bediening der sacramenten zich te zullen bedienen van de woorden, in het Book of Common Prayer gebruikt. Zoo luidt de ietwat gewijzigde verklaring, bij een besluit van het Parlement van 28 Juni 1865 ingevoerd. Stanley wees er op, dat hier niet van *leerstellingen*, maar van de leer in 't algemeen sprake was, dat dus niet lan-

¹ In zijn *Essays on Questions of Church and State* is deze leer het krachtigst verdedigd. Maar het werk is uitverkocht en het is mij niet gelukt daarvan kennis te nemen.

ger instemming gevraagd werd met de bijzondere meeningen, in de formulieren der kerk verkondigd. Hij begreep niet, dat voor velen dit groote verschil verborgen bleef; dat naar hun oordeel iemand, die de leer der kerk van Engeland verklaart te gelooven, ook met de verschillende leerstellingen zijn instemming be-
tuigt.

Wij slaan het laatste werk van Stanley op. Wij vernemen, dat de kinderdoop een erkenning is van het goede, dat in elke mensche-
lijke ziel woont. Zij is een blijvend getuigenis voor de waarheid, de waarde, de eeuwige beteekenis van den zoogenoemden natuur-
lijken godsdienst. Door den doop worden de kinderen verheerlijkt en wordt hun de plaats aangewezen, die zij in de christelijke kerk innemen. De doop herinnert ons, hoeveel wij van kinderen kunnen leeren en genieten. Hij is het antwoord op die kinder-
poëzie, welke in onze dagen vooral door Wordsworth en Keble een gewijde beteekenis heeft gekregen.

Aan het slot zijner onderzoekingen over het Avondmaal erkent de schrijver de mogelijkheid, dat het materialisme der kerkelijken, de hand reikende aan het materialisme der wijsgeerige school, het geestelijk element der Avondmaalsinstelling zal ondermijnen. Dan zou in den naam van den godsdienst een verandering in de uitwendige vormen van het sacrament moeten geëischt worden. Van hen, die geen behoefte meer meenen te hebben aan het Avond-
maal, wordt gezegd, dat hun meening "misschien te stout" is.¹

¹ *Christ. Institutions* p. 24 verv., p. 128 verv. Dit werk werd vooral met het doel geschreven, om de leden der High Church Party te bewijzen, dat hun theorieën over de Sacramenten, de bisschoppen enz. in de oudste christelijke kerk onbekend waren. Op deze twee stellingen wordt de nadruk gelegd: wat in de eerste eenwen der kerk bestond, kan niet onvreemdigbaar worden geacht met haar wezen in later tijd; hetgeen in den oudsten tijd niet bestond, kan nooit als een onmisbaar element van de kerk beschouwd worden, hetzij in vroeger hetzij in later tijd.

Hoe men over deze opvattingen moge oordeelen, te ontkennen valt het niet, dat zij volkomen in strijd zijn met de formulieren der kerk, waarin Stanley zich zoo goed op zijn plaats gevoelde. Daarin wordt geleerd, dat de kinderen van nature kinderen des toorns zijn en eerst door den doop kinderen der genade worden, en zij laten geen plaats voor een wijziging in de vormen, waaronder het Avondmaal bediend wordt. Wij kunnen het begrijpen, dat naar het oordeel van velen zijner tegenstanders des Dekens positie in de kerk van Engeland onhoudbaar was. "Zijn theorie over de kerk," — wij nemen deze woorden van een zijner vrienden over — "voor hem zelven misschien onschadelijk, zou tot verdediging van onoprechtheid kunnen dienen en zeker niemand tot een held, een martelaar, of een hervormer maken. Wel zou zij een Ignatius Loyola, maar geen Maarten Luther kunnen vormen. Gelukkig was zijn kerkelijke theorie slechts een klein deel van hem." ¹

"Decanus Westminsterianus sum; nihil Westminsteriani a me alienum puto." ² Stanley was de ziel der abdij, die voor hem een der middelpunten van het geestelijk leven van Engeland was. Het was hem een genot, om daar menschen van allerlei rang en stand rond te leiden en hen te verhalen van de groote dooden, die daar hun laatste rustplaats gevonden hadden. Een teedere liefde als die van den Jood voor zijn heiligen tempel bezield hem voor Westminster's abdij, die hij tot "een nationaal heiligdom, een pantheon voor alle groote mannen van Engeland, een schuilplaats voor het gebed, voor de verheffing der ziel, een vereenigingsplaats voor alle werken der liefde" wilde maken. ³

¹ *The Inquirer* van 20 Aug. 1881.

² "Ik ben Deken van Westminster; wat tot Westminster in betrekking staat, gaat mij ter harte."

³ Tot Stanley's opvolger is benoemd Rev. George Granville Bradley, evenals hij, een leerling van Dr. Arnold. Sinds 1870 was hij Master of the University College te Oxford.

Onder de "mannen van beteekenis" in Engeland werd aan den Deken van Westminster een voorname plaats toegekend. Men beschouwde zijn dood als een *nationaal* verlies. Bij zijn begrafenis waren nagenoeg alle rangen en standen, alle staatkundige en kerkelijke partijen vertegenwoordigd. "Het hof en het volk, de kerk en de wereld, liberalen en conservatieven, ultramontanen en vrijdenkers, geleerden en piëtisten stonden naast elkander. Behoudende, vrijzinnige en radicale staatslieden, Catholieken en Anglicanen, Methodisten en Unitariërs, Dissenters en Kwakers, Presbyterianen en vrijdenkers vereenigden zich, om hem hun hulde te brengen." ¹ Uit naam van eenige Protestanten in Frankrijk was een krans gezonden met het schrift: "Au vaillant apôtre de l'unité de l'esprit par le lien de la paix." In tal van dagbladen en tijdschriften werd zijn dood een onherstelbaar verlies voor Engeland genoemd. ²

¹ *The Inquirer* van 30 Juli 1881.

² Slechts een enkel ritualistisch blad "The Church Times" liet een wanklank hooren.

Zeer juist werd hij door *Punch* (23 Juli) in de volgende regels gteekend:

With clear, calm eye he fronted Faith, and she,
 Despite the clamorous crowd,
 Smiled, knowing her soul-loyal votary
 At no slave's altar bowed.
 With former glance beyond polemic scope
 He scanned the sweep of Time,
 And everywhere changed looks with blue-eyed Hope
 Victress o'er doubt and crime.
 But inward turning, he of gentle heart,
 And spirit mild as free,
 Most gladly welcomed, as life's better part,
 The rule of charity.

Waardoor heeft Stanley zooveler sympathie verworven? Zijn theorieën over kerk en staat waren voor velen een steen des aanstoots. In het oog van sommigen was hij veel te radicaal, in dat van anderen een behoudsman. Het was niet in de eerste plaats de geleerde, niet de onvermoeide schrijver, wiens talrijke werken bij duizendtallen verkocht werden, niet de welsprekende prediker, maar 't was bovenal de mensch, dien zij liefhadden. Geen enkel onbevooroordeelde twijfelde aan zijn waarheidsliefde, aan zijn oprechtheid en eerlijkheid. Zijn verdraagzaamheid, zijn hart, waarin plaats was voor veel liefde, trok zelfs tegenstanders aan. Omdat zijn leven aan den dienst van anderen was gewijd, kon men hem kleine gebreken gemakkelijk vergeven.

De Joden in Engeland noemden Stanley, die altijd was opgetreden voor hen, wanneer zij onder den last van vooroordeel of onverdraagzaamheid gebogen gingen, hun vriend.

Een treffende hulde werd hem gebracht door Père Hyacinthe, waaraan wij enkele regels ontleenen. ¹ "Ik ontmoette hem voor het eerst in mijn kloostercel. Toen ik in het jaar van het Vaticaansche Concilie met vele mijner vrienden gebroken had, vond ik steun in de warme vriendschap van den Deken van Westminster, soms zelfs een schuilplaats in zijn hart. Bij mijn huwelijk in 1872, drie jaar nadat ik het klooster had vaarwelgezegd, stonden Stanley en zijn vrouw, Lady Augusta, de vriendin van koningin Victoria, ons ter zijde. Eenige maanden later, toen ik te Genève tegen het radicalisme van sommige liberale catholieken en het fanatisme der Ultramontanen te strijden had, schreef hij mij: "Niets verhindert ons aan te nemen, dat de geest van Erasmus, Fleury of Richard Simon, ja zelfs van Pascal, Bossuet en Fénelon in de catholieke kerk zal triomfeeren over het ultramontanisme van onzen tijd. De kracht der Oud-Catholieken bestaat hierin,

¹ In *Le Temps*, 26 Juli 1881.

dat zij den godsdienst van verlichte mannen openlijk belijden." Zulke blijken van achting en sympathie hebben een nauwe vriendschap tusschen den Deken van Westminster en mij doen ontstaan. Ik voelde mij aangetrokken door zulk een rein, edelmoedig, christelijk hart. In April bezocht hij voor het laatst mijn huis en mijn kerk. Ik dacht niet, dat ik voor de laatste maal zijn hand zou drukken. Hij heeft altijd de waarheid belangeloos liefgehad met wantrouwen in zichzelf, maar met een heilige hartstocht voor de waarheid. Vond hij haar niet altijd, hij heeft haar althans ijverig en getrouw gezocht. Zegt dat niet veel van iemand, die nog aan deze zijde van het graf is? Eens hoop ik met de woorden van den psalmdichter in het hart: "Wie zal den berg des Heeren beklimmen?" het graf te bezoeken, dat nog zoo kort geleden gesloten werd boven haar, die hij tot het middelpunt van al zijn aardse liefde gemaakt had en gister geopend werd, om hem te ontvangen. Hun asch zal rusten in de oude en stille abdij en hun geest opklimmen tot een helderder en zekerder openbaring van dien Zoon des menschen, dien zij op aarde hebben liefgehad en gediend, maar wiens kennis hier altijd ten deele blijft."

De bekende Matthew Arnold, de zoon van hem, aan wiens nagedachtenis Stanley het schoonste zijner werken wijdde, bracht den meest geliefden leerling zijns vaders een treffende hulde in zijn gedicht: *Westminster Abbey: July 25, 1881.*¹ Laat ons met een paar completeen, daaraan ontleend, deze schets mogen besluiten:

Wee mij, doof zijn die ooren,
 Die zich verheugden mijne stem te hooren.
 Toch roep ik u niet uit de rust, die 't graf
 In vriendelijke schaduw van uw abdij u gaf,
 Nu al de baren rusten van uw levenszee.

¹ *The Ninet. Century*, Jan. 1882.

Ik wilde uw lot niet keeren, noch uw
Vree verstoren. Als mijn vader, hebt ook gij —
Ja, als die welbeminde en nooit vergeten vrind —
Ook gij uw last volbracht. Zoo laat dan vrij
De gist haar werk doen, tot ze 't kwaad verwint.

En gij, eerwaarde abdijs, gij grijs gesticht,
Verkozen om in 't reine licht
Te stralen, dat dit dier gemoed
Op uwen omtrek dalen doet,
Vrees niet, als scheen uw licht nu nimmermeer;
Eens keert uw eeuwenoude luister weer.
Al moest dat zonnig hoofd in 't graf verdwijnen,
Laat maar het licht verschijnen
En uw verheerlijkte en gewijde muur
Eens worden aangeraakt met heilig vuur,
Onze Arthur zal herleven in dien stond,
Zijn naam van nieuws af gaan van mond tot mond.

VOORNAAMSTE WERKEN VAN DEAN STANLEY:

- Life and Correspondence of Dr. Arnold*, 1844. (10de ed.)
Stories and Essays on the Apostolic Age, 1846.
Memoir of Bishop Stanley, 1850.
St. Paul's Epistles to the Corinthians, 1854. (4de ed.)
Historical Memorials of Canterbury, 1854. (6de ed.)
Sinai and Palestine in connection with their history, 1855.
(20ste ed.)
Sermons on the unity of evangelical and apostolical teaching, 1859.
Sermons on various subjects preached before the university of Oxford,
1860—1863.
Lectures on the history of the Eastern Church, 1861. (5de ed.)
Sermons preached in the East, 1862.
Lectures on the history of the Jewish Church, 1863—1865.
Historical Memorials of Westminster Abbey, 1867. (4de ed.)
The Three Irish churches, 1869 (2de ed.)
Essays on church and state, 1870.
Lectures on the history of the church of Scotland, 1872. (2de ed.)
Sermons and essays on the apostolical age, 1874.
Memoirs of Edward and Catherine Stanley, 1879 (3de ed.)
Christian Institutions, 1880. (2de ed.)
Artikelen in verschillende tijdschriften, vooral in de *Edinburgh* en
de *Quarterly Review*.
-

VICTOR V. SCHEFFEL

JOSEPH VIKTOR VON SCHEFFEL.

De woorden, waarmee onlangs dr. Rogge zijn levensschets van George Ebers begon, zou ook ik aan het hoofd van dit opstel kunnen plaatsen. Over het geheel valt het niet moeilijk een parallel tusschen Ebers en Scheffel te trekken. Beiden zonen van het zelfde land, zijn ook eenes geestes kinderen. Beiden vertegenwoordigen dezelfde richting op romantisch gebied. Beiden zijn wetenschappelijke mannen, beiden trachten hun wetenschap te populariseeren. De Egyptoloog ontsluit ons de geheimen van het land der pharao's, de kenner der middeleeuwen leidt ons in een door zijn geschiedenis merkwaardig deel van Duitschland rond. De eerste. . . Doch andere punten van overeenkomst moet ik met stilzwijgen voorbijgaan. Scheffel, hoewel geen landsman van ons, is evenmin als Ebers in ons land een onbekende. Van zijn voornaamste werken, "Ekkehard," "der Trompeter von Säckingen", "Juniperus", zagen, reeds eenige jaren geleden, nederlandsche vertalingen het licht. Zij zijn door het beschaafd publiek ten onzent met hooge ingenomenheid ontvangen, en met niet minder hoogen lof als kunstwerken van meer dan gewone schoonheid en oorspronkelijkheid begroet.

In zijn eigen land is Scheffel de lieveling van duizenden, en wordt hij beschouwd als een der beste vertegenwoordigers van de nieuwe historisch-romantische school, als één, die en de rechten der geschiedenis eerbiedigt, en aan de eischen der dichterlijke verbeelding voldoet. Met zijn "Gaudeamus" dweept de studeerende jongelingschap, die zich aan den humor des dichters laaft en voor wie hij bij feestgelagen een welkome gast is, die de harten vroolijk weet te stemmen en den dorstigen kelen te zingen geeft. Zijn "Trinklied" zijn dan ook van de beste soort. Maar zijn grootste aantrekkingskracht, — inzonderheid voor minder dorstige zielen dan die van studenten, — schuilt m. i. in zijn historisch-romantische verhalen, meesterstukken zoowel naar inhoud als vorm, en bovenal in het onmiskenaar talent, waarmee hij ons op de vleugelen der verbeelding weet rond te voeren in een aan de meesten onbekend verleden.

Toegerust met een eerbiedwaardige dosis historische kennis, uit oude perkamenten en oorkonden opgediept, weet Scheffel het verledene tot de kinderen van dezen tijd te doen spreken, wat meer is, hun er belang voor in te boezemen. Zijn levendige fantasie, gepaard aan een open oog voor natuurschoon, aan een hart voor al wat menschelijk is: voor menschelijke aandoeningen, hartstochten, neigingen, behoeften, sleept mede en geeft nieuw leven aan wat gestorven, ja zelfs diep begraven is onder het stof en puin der eeuwen, en doet het, als opgewekt, onder ons rondwandelen. Wat hij ons doet kennen zijn "geen ijdele fantasiebeelden, evenmin uitgedroogde mummies onder glazen stolpen, maar levende wezens uit den ouden tijd", wat ervaren geschiedvorschers bij het lezen al zeer spoedig bemerken. En hij doet het in een vorm, die den echten kunstenaar verraadt.

De schrijfstift wordt niet zelden in zijne vingers tot penseel, de dichter is meestal schilder tevens. Zijn werken behooren tot de weinige, welke men telkens met vernieuwd genot ter hand neemt,

waarin men, bij herhaalde lezing, voortdurend nieuwe schoonheden ontdekt, en waarbij men steeds denkt aan "gouden appelen op zilveren schalen". De gemaaktheid en sentimentaliteit der oude romantische school zijn hem vreemd, en terwijl we gewoon zijn in de zoogenoemde historische romans of verhalen (den goeden niet te na gesproken) een minimum geschiedenis te krijgen, en niet zelden dat kleine deel nog op allerlei wijze verhaspeld en verknoeid, *ontvangen wij van hem welgestaafde*, aan de bronnen ontleende historie, neen! niet in den drogen vorm der geleerden of der handboeken, maar in een romantisch kleed, en op poëtische wijze beschreven.

Gij ziet voor uwe oogen wat hij u wil laten zien. Hij leide u de kloosters binnen van het Alemansche land, die van St. Gallen of van Reichenau; hij voere u op de toppen van den Hohentwiel en van den Hohenkrähen, van den Säntis of van den Eben-Alp; hij bezoeke met u de kluzen der kluzenaars, de woningen der armen, de burchten der edelen; hij doe u deelnemen aan de feesten der landlieden of schetse het idyllische leven der herders, — altoos is wat hij teekent vol frischheid en kleur.

Hij weet u door zijn liederen te verplaatsen in de dagen der minnezangers, en doet u luisteren naar het "tiriliren der fahrenden Schüler", of lezen zoowel in het gemoed van den Regensburger bisschop, die zijn herdersstaf met een knods, zijn paleis met een wildernis verruilt, als in dat van den monnik, die op den Eben-Alp in het Woudkerkje zijn "Waltarilied" dicht en al dichtend zijn smart overwint. Een rilling vaart door onze leden, als hij ons brengt bij de woeste bergstroomen van het "Schwarzwald" en in de diepe, sombere ravijnen, waarmede daar de bergen doorsneden zijn.

Zijn geschriften voeren ons voor het meerendeel slechts in een enkel oord van Deutschland rond: in het Alemansche land, d. i. de streek aan deze en gene zijde van den Rijn, die zich van het Schwarz-

wald tot de Appenzelsche bergen uitstrekt. Maar het is een door de natuur rijk bedeelde en door haar geschiedenis merkwaardige streek, niet ten onrechte "de kroon van Zwaben" en "het paradijs der reizigers" genoemd. De heerlijke Bodensee doet er haar blauwe golven stroomen, omringd van reusachtige berggevaarten, waarvan schier ieder zijn eigenaardige historie heeft.

Van het volk, dat in de tiende eeuw dit stuk deutschen grond bewoonde, ontwerpt ons de "Ekkehard" een beeld. In een ander, veel helderder en beter licht, dan waarin het ons gewoonlijk geschetst wordt, stelt Scheffel het voor onze oogen. Land en lieden vertoonen zich, zooals ze werkelijk zijn geweest. Ze worden gemaakt met een kleurengloed, dien een schilder den dichter zou benijden, zóó plastisch, dat er weinig werken zijn in gelijke mate als dit boek tot illustratie geschikt. Realistisch, in den goeden zin van het woord, is de teekening, en van een "Memphis in Leipzig" is hier geen sprake. Maar wel blijkt uit dit verhaal, dat de zoogenoemde duistere Middeleeuwen niet zoo duister zijn geweest, als vroegere, en nog levende, geschiedschrijvers het deden of doen voorkomen.

"Het was toen een aantrekkelijke, bekoorlijke tijd in Zuidwestelijk Duitschland, wat ieder zal toegeven, die de voorkeur geeft aan een onvolkomen, maar toch ijverige en gezonde krachtsinspanning boven een kleingeestige overvolmaaktheid. Wij letten, als we dit zeggen, op den aanvang van kerk en staat midden onder een groote, maar aan gemoedsleven rijke, ruwheid in de burgerlijke maatschappij. De geest van het leenstelsel, die vijand van alle ontwikkeling in later tijd, was toen nog onschuldig, ja ternauwernood ontkiemd. De ridderschap, toen nog niet opgeblazen, niet overmoedig noch arm aan zedelijk leven. De geestelijkheid, nog niet in wellust en domheid verzonken, bestond uit eerlijke, ruwe gezellen, wier gemeenschappelijk verkeer zich wel is waar dikwijls in een uitgezochte verzameling van beledigingen

in woord en daad lucht gaf, maar die in het ruwe omhulsel een deugdzaam, voor al wat edel is ontvankelijk gemoed omdroegen. Geleerden, die 's morgens Aristoteles vertaalden, gingen 's avonds tot uitspanning op de wolfsjacht, voorname vrouwen legden zich op de studie der klassieken toe. We ontmoeten boeren in wier herinnering het Heidendom hunner voorvaders te gelijk met het nieuwe geloof voortleefde. — In één woord, 't waren ongekunstelde, krachtige tijden, waaraan men, zonder rationalistischen toorn te voelen opkomen, zelfs het geloof aan duivelen en demonen vergeven kan. Politieke verdeeldheid en onverschilligheid tegenover het rijk, welks zwaartepunt naar Saksen verlegd was, was er meer dan genoeg, maar ook mannenmoed in het ongeluk, die zelfs de monniken in de kloostercel staalde, om het psalmboek met het zwaard te verruilen en op de Hongaarsche woestelingen los te gaan — en trots de beste gelegenheid, welke er was om te verwilderen, bloeide er een wetenschap, die zich met geestdrift toelegde op de studie der ouden, in de talrijk bezochte kloosterscholen jongeren vond en in haar humanistisch streven aan de beste dagen der zestiende eeuw denken doet. De beeldende kunst begon te ontkiemen, hier en daar traden beteekenisvolle geesten op, terwijl de zin voor poëzie, nog niet door dorre geleerdheid verstikt, zich uitte in een opgewekte behandeling van nationale onderwerpen, zij het dan ook meestal in een vreemde taal."

Die tijd trok Scheffel aan. De "Monumenta Germaniae" van Pertz leverden hem de stof. Onder de schatten, hierin verborgen "glinsteren, aan een parelsnoer gelijk, de kloostergeschiedenissen van St. Gallen, waarmede de monnik Ratpert een begin heeft gemaakt en die door Ekkehard, den jongere (of ter onderscheiding van drie gelijknamige leden des kloosters, den vierde geheeten) tot op het eind der tiende eeuw zijn voortgezet." Allezende ziet hij voor zich het klooster, de eerwaarde gestalten der monniken, de in den tuin spelende scholieren, hoort hij de lofiede-

ren der broeders, en het geroep van den wachter op den toren. Maar de "monumenta" doen niet alles. Een nauwkeurige studie van het Alemansche land doet er het hare bij, de wandelstaf wordt ter hand genomen, en de oogen gaan allerwege te gast. De plaats, waar eens Hadwig leefde, wordt bezocht, de Hohentwiel beklommen. Het meer van Zwaben ziet den dichter dobberen op zijn golven, de luchtige Alpentoppen voelen den druk van zijn voet, het klooster St. Gallen telt hem onder zijn gasten. — De "Ekkehard" ontstaat.

Al is "Ekkehard", wat den tijd betreft, niet de eerste in de rij van Scheffel's geschriften, niemand zal ontkennen, dat het tot nog toe zijn meesterwerk is, een werk, waarin hij, zoo duidelijk als kan, zijn opvatting van de verhouding tusschen historie en poëzie heeft doen kennen. Want een bepaald doel heeft hij met de uitgave beoogd, welk doel hij ons in de voorrede van zijn verhaal nauwkeurig omschrijft. Hij wil een stuk geschiedenis geven, maar door de zon der poëzie beschenen, overtuigd als hij is, "dat de historiographie zonder schade voor zich zelf, een vriendschapsverbond met de poëzie sluiten kan en mag". Wars van alle klein-kramerij en muggezifterij op het gebied der historie, wil hij het verleden in het geheugen zijner tijdgenooten terugroepen, maar zóó, "dat de rechten eener scheppende fantasie niet worden verkracht, zóó, dat aan de oude opgegraven beenderen de adem des levens hergeven wordt". Ziedaar volgens hem het doel van den historischen roman, "die in onze dagen moet zijn wat de epische poëzie weleer was in de jeugd der volkeren: een stuk volks-geschiedenis, bewerkt door de hand eens kunstenaars, die in de hem afgebakende ruimte een zeker aantal figuren, scherp geteekend, en in haar ware gedaante en kleur aan het oog doet voorbijgaan, zóó, dat in het leven, het lijden, het strijden van ieder in 't bijzonder tevens de gansche tijd wordt gekarakteriseerd. Om te doen zien, dat dit doel niet tot de vrome wenschen behoort,

dient "zijn verhaal uit de tiende eeuw". En dat doel is bereikt. We ontvingen een epos in proza, een stuk van Zwabens geschiedenis, maar met eens dichters hand gemaald. In een romantisch kleed welgestaafde, aan de bronnen ontleende historie. "Culturgeschiede" in de ware beteekenis van het woord.

Alles in het verhaal is gegroepeerd om twee personen, die de hoofdrol er in spelen: om de hertogin van Zwaben en den portier van St. Gallen. Hoogst eenvoudig is de intrige. Een simpele liefdesgeschiedenis, en wel ééne, die ongelukkig afloopt. Maar het beloop er van wordt geschetst met een bewonderenswaardige waarachtigheid en innigheid. In allen gevalle is het belangrijk genoeg dat beloop te volgen, te meer daar ik meen, dat de verschillende episodén er uit het best in staat zijn te bevestigen wat ik zoo even van Scheffel's talent heb gezegd. 't Is daarom, dat ik op een en ander tafreel de aandacht ga vestigen.

Hadwig, de hertogin van Zwaben, de weduwe van hertog Burchard, en beschermvrouw van het klooster St. Gallen, vat bij een bezoek aan die stichting het plan op latijn te leeren en kiest den jeugdigen, door lichaamsschoonheid uitmuntenden portier Ekkehard tot leermeester uit. Reeds bij het eerste gezicht van zijn innemende persoonlijkheid vat ze genegenheid voor hem op en verneemt met welgevallen dat hij het is, die haar over den drempel des kloosters, welken geen vrouwenvoet mocht betreden, zal binnen dragen. Haar genegenheid stijgt met de hulde, welke de jonge portier haar niet onthoudt, en verandert in liefde, als Ekkehard, op den Hohentwiel gekomen, met haar het burchtslot bewoont, en 's avonds Virgilius leest. Dikwijls genoeg gunt ze den monnik een blik in haar hart, en komt hem met haar liefde te gemoet. Maar ach! hij begrijpt de trotsche vrouw niet, of wil haar niet begrijpen; hij is onbeholpen, onhandig, verlegen, en onderdrukt uit plichtsbef zijn eigen gevoel — zóó lang, tot de genegenheid en liefde zijner beschermster verdwijnen en in haat

en onverschilligheid verkeeren. Dan wisselen de rollen. Want dan eerst bespeurt de monnik wat hij verworpen heeft, en leert hij de waarde kennen van den schat, hem aangeboden, doch door hem niet aanvaard. Maar dan is het te laat. Wat verloren is komt niet terug. En de dagen zijns lijdens breken aan. Zij eindigen met zijn val, als hij, door zijn hartstocht meegesleept, zich aan de vorstin vergrijpt en aan heiligschennis schuldig maakt.

Onverdeeld wil de hertogin den monnik bezitten reeds van den eersten dag af, dat hij op den Hohentwiel is. Een wolkje ver-
toont zich op haar gelaat, als Ekkehard zijn wensch uitspreekt, op het afgelegen torenkamertje te wonen, om zoo in de eenzaamheid vrij te kunnen denken en werken. Een jaloersche bui overvalt haar, als zij haar kamenier Praxedis met den monnik hoort schertsen. Doch het wolkje en de bui drijven weldra voorbij. Bij de lezing van Virgilius heeft Ekkehard het niet zelden zwaar te verantwoorden, zoo dikwijls de hertogin hem met haar vragen bestormt, of met haar plagerijen vervolgt. De eerste botsing heeft plaats op den Hohendrähen, als hij "de oude uit het bosch", de heidin verdreven heeft, de eiken op de hoogte, waaronder de Hegauers 's nachts hun heidensche drinkgelagen vieren, laat omverhounwen, en zijn plan heeft uitgesproken de kluis der oude tot een kapel der heilige Hadwig te wijden. Met zichtbaar welgeval-
len heeft de hertogin die hulde vernomen. Dan klimt zij met Ekkehard naar omhoog. Een oogenblik later staan ze zwiggend naast elkaar op den kalen, eenzamen bergtop. Een prachtig ver-
gezicht ontrolt zich voor hun oog:

"Schitterend doemde de Untersee met het eiland Reichenau op, en zachtkens, als waren ze er door ademtochtjes gezet, teekenden zich de ver verwijderde, reusachtige berggevaarten tegen de fijne wolkjes af, en werden al duidelijker zichtbaar; een lichte gloed omzoomde hun toppen, de zon neigde ten ondergang... Langzaam verdwijnend en in een liefelijk

waas gehuld lag daar het landschap . . . Hadwig was geroerd. De trotsche, nitgestrekte natuur maakte indruk op haar verheven hart. 't Was of een zacht koeltje zich met haar gedachten vermengde; haar blikken wendden zich van de met sneeuw bedekte Alpen af en werden op Ekkehard gevestigd. Hij wil voor de heilige Hadwig een kapel bouwen, sprak herhaaldelijk een stem in haar binnenste.

Ze deed een stap achterwaarts, als werd ze bang voor de duizelingwekkende hoogte, legde den rechterarm op zijn schouder en hield zich aan hem vast. Door den korten afstand spiegelde zich haar oog in het zijne. "Waarom denkt mijn vriend?" vroeg ze op lieven toon.

Ekkehard stond in gedachten. Hij schrikte op.

"Nog nimmer bevond ik mij op zulk een hoogte," sprak hij, "maar bij dit gezicht komen mij onwillekeurig de woorden der Schrift te binnen: "“Toen voerde hem de verzoeker op een zeer hoogen berg, toonde hem alle rijken der aarde en hunne pracht, en sprak tot hem: Dit alles zal ik u geven, als gij nedervalt en mij aanbidt. Hij echter antwoordde: Gij zult den Heer uwen God aanbidden en Hem alleen dienen.”" Stokstijf deed de hertogin een stap terug. De gloed harer oogen veranderde, 't was als had ze den monnik wel naar omlaag willen stooten in de diepte.

"Ekkehard," riep ze uit, "gij zijt een kind — of een dwaas."

Zij keerde zich om en klom haastig den berg af, — haar gang verried wrevel — en ze reed alleen naar het slot terug in een onstuimigen galop, zoodat haar dienaar haar ternauwernood kon volgen."

Deze storm zou niet zoo spoedig worden bezworen. Een tijdlang werd de lezing van Virgilius gestaakt. De hertogin was stil en teruggetrokken, maar niet van haar liefde genezen. En wederom kwam na den storm zonneshijn. Het kerstfeest bracht alles weer in orde. De hulde door Ekkehard op dien dag aan zijn vorstin gebracht, het gedicht, 't welk hij haar vereerde, beide waren haar welkom geweest, en hadden haar aangenaam gestemd. De tijd en de drukte, welke de inval der Hunnen in het rijk ook op den Hohentwiel in het leven riep, de ijver door den monnik bij deze aangelegenheid ten toon gespreid, hadden zelfs meerdere toenadering doen ontstaan. Meer dan ooit was Hadwig met haar

leermeester ingenomen; zelfs duldde ze niet, dat haar kamenier Praxedis zich over zijn onhandigheid en bedeesdheid vroolijk maakte. Doch 't mocht niet lang duren. Eerlang zou een doodelijke slag aan haar liefde worden toegebracht. Die slag viel den morgen van den dag, waarop het gevecht met de vreemde indringers geleverd werd. Ekkehard was op zijn kamer, en bereidde zich voor tot het werk, dat hem op dien dag, den goeden Vrijdag, wachtte. Hij zou de preek houden voor het krijgsvolk, en tot dapperheid en vertrouwen, tot boete en geloof wilde hij opwekken. Hij is alleen en geheel van het gewicht zijner taak vervuld. Plotseling gaat de deur open en staat de hertogin voor hem. Zij vraagt hem of hij ook meê ten strijde zal trekken en krijgt een bevestigend antwoord. Dan geeft ze hem het kostbare zwaard van hertog Burchard, en hangt hem een reliquie, waarin een splinter van het heilig kruis is verborgen, om den hals, terwijl haar oog vriendelijk neerziet op den aan haar voeten geknielden monnik, die, diep bewogen, de geschenken zijner vorstin aanvaardt en hare liefde waardeert. Ekkehard blijft een poosje geknield voor haar liggen. Een storm steekt op in zijn binnenste. Schier vergeet hij zijn kloostergelofte. Hij is op het punt zich in de armen der vorstin te werpen. Een blik uit Hadwig's oogen schijnt hem aan te moedigen. Stond niet een: Laat uw vrees varen, den dapperen behoort de wereld! er duidelijk in te lezen?

“Hij stond op, sterk, groot, vrij — zoo had ze hem nog nooit gezien... Maar 't duurde slechts één seconde. Nog was geen woord, dat den storm zijns harten verried, aan zijn mond ontsnapt, toen plotseling zijn oog viel op het zwarte kruis van ebbenhout, eens door Vincentius aan den wand opgehangen: “het is de dag des Heeren en heden moet gij spreken tot het volk!” De gedachte aan zijn plicht wierp alles in duigen....

Bloê als altijd greep hij Hadwig's hand. Hoe zal ik der vorstin mijn dank bewijzen? sprak hij stamelend.

Scherp keek ze hem aan. De vriendelijke trek was van haar gelaat verdwenen, de voormalige strengheid zetelde weer op het voorhoofd, als

wilde ze antwoorden: Zoo gij zelf het niet weet, kan ik het u niet zeggen. Maar ze zweeg. Nog hield Ekkehard haar rechterhand in de zijne. Zij trok haar hand terug.

Wees moedig en dapper! zei ze, en verliet het torenkamertje. Haar woord klonk hem als spot in de ooren...

Niet langer dan er noodig is om het Onze Vader te bidden, had de hertogin bij Ekkehard vertoefd. Maar er was meer geschied dan hij kon gissen."

Het is met Hadwig's liefde voor Ekkehard gedaan. Als de krijgers ten strijde trekken werpt Hadwig hem geen afscheidsgroet toe en verwaardigt hem zelfs niet met een blik. Na den slag drijft ze haar spel met hem, beleedigt hem door haar lichtzinnigheid of kwetst hem in zijn ernst. Maar nu ontwaakt de hartstocht in den monnik en neemt steeds grooter afmetingen aan. De onverschilligheid der hertogin voedt dien hartstocht. Droefgeestig loopt Ekkehard rond. Telkens zoekt hij de eenzaamheid om er te mijmeren. Zijn hart is tot stervens toe krank. Zijn leed wordt hem te zwaar om te dragen. Al droomend brengt hij zijn dagen door. In het Hooglied van Salomo zoekt hij zijn troost. 't Is alles te vergeefs! De Sulamitische werpt olie in het vuur. Dan zal de studie van Virgilius op nieuw beginnen. Maar de oude vertrouwelijkheid is verdwenen. Ten overvloede wordt hem het leven een ware marteling, zoo dikwijls hij getuige moet zijn van het lichtzinnig spel, dat de hertogin met zijn neef Burchard, den scholier van het klooster, die de vacantie bij zijn oom op het slot doorbrengt, gaat spelen. Eindelijk kan hij niet meer, en.... Virgilius wordt ter zijde gelegd. Ter ontspanning zullen de oude duitse heldensagen in het geheugen worden teruggeroepen. Ieder op zijn beurt zal een geschiedenis vertellen. Alles wordt in gereedheid gebracht en des avonds vereenigt men zich op de daartoe bestemde, en opzettelijk tot dit doel ingerichte plaats. Het lot beslist wie het eerst aan de beurt is. Ridder Spazzo begint, Praxedis vervolgt,

en Ekkehard hoort aan, droefgeestig en onrustig gestemd. Als de eersten gesindigd hebben, is het wel reeds tamelijk laat geworden maar. . . . :

“Hadwig had nog geen zin om op te breken. Zij plukte een takje van den ahornboom, brak het in twee ongelijke stukken en wendde zich tot Ekkehard. Geheel in verwarring stond deze op.

Kom, zei de hertogin, trek! Gij of ik.

Gij of ik, was het sombere antwoord. Hij trok het kortste. Hij liet het uit de hand vallen, ging weer op zijn stoel zitten en zweeg.

Ekkehard! sprak de hertogin scherp.

Hij keek op.

Gij moet vertellen.

Ik moet vertellen! prevelde hij en streek met de rechterhand over het voorhoofd. Zijn hoofd gloeide: het stormde daarbinnen. Ja wel - - vertellen! Wie speelt er voor mij op de luit?

Hij stond op en keek in den door de maan verlichten nacht. Verwonderd zagen de anderen naar zijn vreemde gebaren. Dan begon hij met klanklooze stem:

't Is maar een kort verhaal. Er was eens een licht, dat scheen helder boven op een berg en wierp zijn schijnsel naar beneden, het scheen in de kleuren van den regenboog en droeg een roos tusschen den haarband.

Een roos tusschen den haarband? mompelde Spazzo en schudde het hoofd.

. . . . En er was eens een donkere nachtvliinder, vervolgde Ekkehard op denzelfden toon, die vloog den berg op en vloog om het licht en wist dat hij verbranden zou, als hij er in vloog, en toch vloog hij er in en het licht verbrandde den vliinder; toen werd hij tot asch en kon niet verder vliegen! Amen.

Hadwig stond geraakt op.

Is dat alles? vroeg ze.

Alles, antwoordde hij met onveranderde stem.

't Is tijd om naar boven te gaan, zei Hadwig op trotschen toon. De nachtlucht maakt koortsig.

Met een verachtelijken blik ging ze Ekkehard voorbij. Burchard droeg haar sleep. Ekkehard bleef staan zonder zich te verroeren. De kamerheer Spazzo klopte hem op den schouder. De uil was een stommerik, heer ka-

pelaan! zei hij medelijdend. Een windvlaag kwam en blies de lichten uit.
"Was een monnik, sprak Ekkehard onverschillig. Slaap wel!"

Op den somberen avond volgt een sombere dag, die een droevige ontkenning met zich brengt. Ekkehard heeft gezocht naar rust, maar geen rust gevonden. Hij heeft omgedwaald buiten en daarna zijn torenkamertje opgezocht. Met water uit den Jordaan heeft hij zijn oogen besproeid, het water heeft zijn genezende kracht verloren. Hij gaat naar beneden, naar de slotkapel . . . om er te bidden. Zijn gebed is een wanhoopskreet. Ook Hadwig bezoekt de slotkapel, en vindt er den monnik, maar niet den Ekkehard van voorheen. Neen! den man zooals zij hem, haars ondanks, gemaakt heeft, den man, die zijn hartstocht niet meer meester is. Gaarne had ze zich schuil gehouden, doch dat ging niet. Hij komt op haar toe. Beiden zwijgen. Maar op dat zwijgen volgt een hartverscheurend tafreel. Het gevoel van den monnik krijgt de overhand, hij kan zich niet langer bedwingen. De storm breekt los. Zijn taal klinkt als van een waanzinnige. Ten laatste, als hij niet meer kan spreken, werpt hij zich neer aan de voeten van Hadwig, die, geroerd door zulk een uiting van nameloos zielewee, medelijdend den blik op hem vestigt:

"Sta op, sprak ze, en denk aan iets anders. Gij zijt ons nog een vertelling schuldig. Beheersch u!

Toen lachte Ekkehard midden onder zijn tranen.

Een geschiedenis! riep hij uit — o ja, een geschiedenis! Maar niet vertellen . . . Och! laat ze voor ons werkelijkheid zijn, die geschiedenis! Boven op de tinnen des torens kan men zoover over het land zien en zoo diep naar beneden, zoo zoet en zoo diep en zoo bekoorlijk, wat hebben we langer op het hertogelijk slot te vertoeven! Wie beneden wil zijn, kan binnen drie tellen . . . en we zweven en we vallen in de armen des doods, dan ben ik geen monnik meer en mag mijn arm om u heen slaan. Hij sloeg met de hand op Burchards graf. — En die daaronder slaapt zal mij niet in den weg staan! Mocht hij komen, de oude, ik sta u niet af, en dan zweven we weer omhoog naar den toren en lezen Virgilius uit, en

dan moet gij de roos tusschen den haarband dragen, alsof er niets gebeurd ware!....

Den hertog smijten 'wij de deur voor den neus dicht, over alle booze tongen maken wij ons vroolijk, en dan zeggen de menschen, als ze 's winters bij den haard zitten: wat een mooi verhaal is dat verhaal van den trouwen Ekkehard, die keizer Ermaurich heeft verslagen, toen hij de Harlungen ophing, daarna menig honderd jaar met zijn witten staf voor den Venusberg heeft gezeten, en van plan was tot aan den jongsten dag de menschen te waarschuwen, die naar den berg ter bedevaart wilden opgaan. Maar later is hem dat werk gaan vervelen, is hij weggelopen, monnik geworden in St. Gallen en doodgevalen. Thans zit hij bij een bleeke vrouw en leest Virgilius, en in 't middernachtelijk uur hoort men in Hegau: "Naamlooze smart, o vorstin, gebiedt me uw verlangst te herdenken!" En ze moet hem kussen, of ze wil of niet — de dood brengt wat het leven niet geeft.

Hij sprak en zag onrustig rond. Toen barstte hij uit in zacht geweene. Hadwig stond onbeweeglijk voor hem. 't Was, als verlichtte een straal van medelijden haar koud oog, zij boog zich tot hem.

Ekkehard! zei ze, gij moet niet van den dood spreken, dat is waanzinnig, wij leven, gij en ik....

Hij bewoog zich niet. Zij legde haar hand zachtjes op het door koorts verhitte hoofd. Het kookte en bruiste in zijn hersenen. Hij sprong overeind.

Gij hebt gelijk, riep hij uit, wij leven. Gij en ik! Duizelingwekkende duisternis omhulde zijn oog; hij deed een stap voorwaarts, sloeg zijn arm om de fiere gestalte der vrouw, drukte haar stijf aan het hart, en een gloeiende kus brandde op haar-lippen, een kus, waarvan de echo ongemerkt wegstierf.

Hij hief haar op tegenover het altaar, als ware ze een kerstgeschenk, dat hij wilde offeren. Waarom houdt gij den van goud glinsterenden vinger zoo onbeweeglijk, en zegent ons niet? riep hij tot het hoogst ernstig mozaiekbeeld boven zich....

De hertogin was van schrik ineengekrompen als een gewonde ree.... een oogenblik slechts en zij kookte van gekrenkten trots, stiet den razenden man met krachtige hand tegen het voorhoofd en rukte zich los uit zijn armen.

Nog altijd hield hij haar heupen omvat, toen eensklaps de poort der

kerk werd geopend en een verblindende lichtstraal tot in de duisternis doordrong. — Ze waren niet meer alleen.

Rudimann, de bottelier van Reichenau, overschreed den drempel.....

De hertogin was bleek van schaamte en toorn, een vlecht van haar donker hoofdhaar was losgegaan en golfde over haar hals.

Verschoon mij, sprak de monnik met grijzenden en toch hoffelijken lach, mijn oogen hebben niets gezien.

Toen scheurde Hadwig zich van Ekkehard los. Ja, ja, en nog eens ja! — gij hebt een waanzinnige gezien, die zich zelf en God vergeten heeft.... Het zou mij spijten voor uw oogen, want ik zou ze moeten laten uitsteken, als ze niets hadden gezien.....

Zij spreidde een onbeschrijflijk kouden hoogmoed ten toon, toen ze deze woorden tot den verslagene sprak.

De kerk werd met menschen gevuld.

Sacrilégium! riep hun Rudimann toe, hij heeft voor het altaar de overspelige hand naar zijn vorstin uitgestrekt!

Bij dit woord vloog Ekkehard driftig op. Het heiligste geheim des harten door gemeene ruwheid ontwaard, een parel voor de zwijuen geworpen... hij trok de eeuwige lamp naar omlaag en zwaaide de koperen lantaarn als een slinger, zoo dat het licht er in uitdoofde, — een doffe kreet klonk door het gewelf, de bottelier lag met een bloedend hoofd op de steenen, de lamp viel kletterend naast hem neer..... Gevecht, gesleep, woeste verarring..... het was met Ekkehard gedaan.

Men had hem overmand, men trok hem den gordel zijner pij af en bond hem. Daar stond hij, de schoone gestalte in den eersten bloei der jeugd, thans een beeld des jammers, gelijk aan den adelaar, wiens vleugelen geknot zijn. Een enkelen, doffen, treurigen, vragenden blik wierp hij nog op de hertogin... Zij keerde zich om.

Doe wat uw ambt u voorschrijft, sprak ze tot den abt en ging door de menigte heen."

Ik zou gaarne meer afschrijven. Doch de ruimte mij toegestaan verbiedt het. 't Was mij dan ook alleen te doen om enkele proeven van Scheffel's talent te geven. En met de meegedeelde kan ik voorloopig volstaan. Alleen het slot van de geschiedenis wil

ik mijn lezers niet onthouden. Ekkehard wordt gevangen genomen, en zooals het meestal gaat, in zijn ongeluk door de meesten verlaten. Er is maar één, die medelijden met hem heeft: Praxedis, de kamenier. Zij wil hem redden en weet hem de gelegenheid tot vluchten te verschaffen. Zijn vlucht doet hem aan de straf, door zijn rechters hem toegedacht, ontkomen. De hoogten gaat hij op, en het woudkerkje wordt zijn woning. Daar strijdt hij zijn strijd. Zijn jonkheid overwint de smart. De frissche lucht, de omgang met de herders op den Eben-Alp, het verblijf op de hoogte, de natuur om hem heen, zij schenken hem zijn veerkracht terug. Een verhaal is hij der hertogin nog schuldig. Het lijden maakt hem tot dichter. Hij dicht het Waltari-lied. En de geschiedenis, die hij weleer, in de dagen zijner smart niet kon verhalen, bereikt later den Hohentwiel. Het handschrift van wat hij op den Eben-Alp schreef bindt hij aan een pijl. En die pijl doet hij Hadwig toekomen. Op zekeren avond valt ze voor haar voeten neer. "Afscheidsgroet aan de hertogin van Zwaben", staat met lichtroode letters op het titelblad van zijn werk te lezen, en onder die woorden de spreuk van Jacobus: "Welgelukzalig is de man, die de verzoeking weerstaat."

Zoo eindigt dit verhaal uit de tiende eeuw met een herleving, de tragedie op den Hohentwiel met een blijendend slot. Uit de aangehaalde tooneelen blijken genoegzaam en de macht, die de schrijver over de taal oefent, en de takt, dien hij bezit om karakters te teekenen. En nog liet ik slechts de hoofdpersonen optreden, en werd alleen de hoofdintrige ontwikkeld. Maar in dezen roman heeft ook het bijwerk waarde. Met de geschiedenis van Hadwig en Ekkehard zijn nl. allerlei min of meer verheven tafereeltjes, vroolijke, maar ook ernstige tooneelen verbonden. Ge kunt als gast op het slot de genoegens van het kerstfeest deelen en de op kerstavond uitgerekte geschenken bewonderen, of wel de lezing van Virgilius bijwonen en getuige zijn van de

schermutselingen en spiegelgevechten tusschen leerling en leeraar over de waarde van dien dichter, over zijn goden- en menschenkennis gevoerd. Mochten deze laatste u soms minder aangenaam stemmen, dan kunt ge een bezoek brengen aan de kloosterschool, waar de scholieren Aristoteles vertalen, of aan den kloostertuin, waar een kleine menagerie is aangelegd. De kloosterlingen in hun eigenaardigheden, in hun onderlinge verhouding tot elkander, in hun zeden en gewoonten, worden ons geteekend, zoodat we de licht- en schaduwzijde van het monnikenleven leeren kennen. Maar ook de kluisenaressen op den Irenheuvel blijven ons geen onbekende personen. We zien het heidensch bijgeloof met het christelijk geloof zijn strijd, een moeilijken strijd, strijden. Onze belangstelling wordt gewekt in den slag met de Hunnen, in welken kamp de geestelijke broeders geen lijdelijke toeschouwers blijken te zijn. Op het huwelijksfeest van den Hun Cappan mogen we ongenooide gasten zijn, we nemen er niettemin aan deel, en bij de doopplechtigheid van dien heiden en zijn afzwering van het heidensch bijgeloof zijn we tegenwoordig. De streken der monniken, om zich in het bezit te stellen van wereldlijk goed, blijven ons geenszins verborgen, evenmin als de gastvrijheid der herders op den Eben-Alp. Maar meer dan naar iets anders luisteren wij naar de idylle van den herdersknaap Audifax en de ganzenhoedster Hadumoth, van die twee natuurkinderen, om wier naief geloof wij wellicht glimlachend de schouders ophalen, maar wier naieve liefde voor elkander onze harten weldadig aandoet en aan onze oogen een traan van medelijden ontlokt.

Ekkehard en Hadwig zijn de hoofdpersonen in het verhaal. Maar om hen heen staat een schare van anderen, die niet minder merkwaardig zijn dan zij. Naast de trotsche hertogin van Zwaben de vriendelijke, dienstvaardige, zachtmoedige kamenier Praxedis. Tegenover den ernstigen, gemoedelijken, geleerden portier van St. Gallen de zinnelijke, schijnheilige, haatdragende bottelier van Reichenau,

en de opgeblazen Gunzo, met zijn "philippica" tegen Ekkehard wordt meêgedeeld. De heilige Wiborad met haar aanvechtingen steekt ongunstig af bij den ruwen, maar goêhartigen torenwachter Romeias met zijn liefde voor Praxedis. Cralo de abt, en Burchard de scholier van het klooster zijn typen even goed als Moëngal, die de kloosterlucht te benauwd vindt en liever de wijde wereld ingaat, waar hij aan zijn lust tot jagen en visschen den vrijen teugel kan vieren, zonder door de kloosterregelen belemmerd te worden in zijn mensche-lijke liefhebberijen. Met den kamerheer Spazzo maken we kennis en met den idioot Heribald, die de Hunnen op zijne wijze ontvangt. Erica, de heidebloem, Cappan, de door Spazzo gevangen barbaar, en Friderun, de lange dienstmaagd op Hohentwiel, zijn beelden der toenmalige samenleving. De mystieke en mysterieuse figuur van den oude in de "Heidenhöhle", de vertegenwoordiger van een tot het verleden behoorend politiek standpunt, is, wel gezien, de tegenhanger van de oude uit het bosch, de vertegenwoordig-ster van het voorvaderlijk geloof der Germanen, wier roerenden klaagzang wij vernemen, als zij, met den banvloek der kerk beladen, van huis en hof verjaagd en gedoemd wordt de wijde wereld in te gaan met haat in het hart jegens haar ver-volgers.

Een en ander is wel in staat ons een beeld te geven van de tiende eeuw onzer christelijke jaartelling, waarom het Scheffel te doen was, in staat ook om onze wetenschap te vermeerderen en tegelijk onze fantasie te bevredigen!

Ook het laatste tiental jaren der twaalfde eeuw gaf aan Schef-fel de stof tot een romantisch verhaal. 't Is andermaal een merk-waardige tijd, waarin hij ons rondvoert. De te Mainz gevierde Pinksterdag van het jaar 1184, een lentefeest van duitsche volks-kracht en echt duitschen geest, had door zijn grooten luister de in de sage verheerlijkte hofdagen van koning Artur in de schaduw gesteld, en zich een Europeeschen naam verworven.

Ook heerschte een vroolijk ridderleven in hof- en rijksteden”.

Frederik Barbarossa was keizer van Duitschland. Eensklaps weerklinkt de mare van de herovering van Jeruzalem door Saladdin (1187), en velen maken zich ten kruistocht op. “Hoe zag het er toen wel uit in de Alemansche landen, hoe leefden er de ridders op hun burechten, de kloosterlingen in hun kloosters, de leenmannen op hunne goederen?”

Op deze vragen tracht “Juniperus, de geschiedenis van een kruisvaarder,” het antwoord te geven. En wie het boek leest kan met dat antwoord tevreden zijn, althans, zoo het hem minder te doen is om jaren en namen, dan wel om het gelaat van den tijd en van de personen uit dien tijd te leeren kennen. Ook in dit verhaal is de intrige, hoewel een weinig meer fantastisch dan in de “Ekkehard”, hoogst eenvoudig en zeer geleidelijk in haar ontwikkeling.

Een zonderling man heeft den kruistocht naar het oosten meegemaakt. Gedurende den ganschen tocht is geen woord aan zijn lippen ontvloed, behalve wellicht wat 's nachts in den droom, buiten zijn weten, “aan de omheining zijner tanden” ontsnapte. Bij de bestorming van Acco verbreekt hij met een: “Dat thans St. George en het graf des Verlossers Neuenhewen en zijn ster helpen!” zijn langdurig stilzwijgen. Die man is Godfried van Neuenhewen, om zijn liefde voor de jeneverstruik bijgenaamd “Juniperus”. Aanvankelijk een ijverig kloosterscholier, die zich met de borst op het latijn toelegt en voor zijn leermeester handschriften afschrijft, krijgt hij meer en meer afkeer van het kloosterleven en volgt ten slotte het voorbeeld van zijn vriend Diethelm van Blumenegg, die op zekeren nacht het klooster ontvlucht was en al zwemmend door den Rijn zijn vrijheid herwonnen had. Bij beiden is liefde de drijfveer tot dien stouten stap, helaas! juist de liefde voor hetzelfde meisje, voor dezelfde letter, voor de letter R. Rothraut, de jongste dochter van den markgraaf van Almishofen, de schoone,

maar hardvochtige Rothraut, is de aangebedene. En van haar wil geen van beiden afzien. Die liefde! wat heeft ze een strijd ge-
baard! Een strijd met brandstichting en vernieling, met moord en
doodslag in zijn gevolg. Als het eindelijk tot een treffen komt tusschen
de kampioenen zelf, worden beiden, hoewel niet doodelijk, gewond.
Genezen, blijven ze aan de letter *R* getrouw, en wil de een
niet voor den ander wijken. Toch één moet ruimte maken. Maar
hoe? De Rijn zal beslissen, en als scheidsrechter optreden. En
een stroomordaal heeft plaats in den Rijnval, waarbij Diethelm
omkomt en Godfried gered wordt. Tot straf voor dit verzoeken
van God moet de laatste naar het heilige land trekken en mag
gedurende twee jaar niet spreken. Bij het bestormen van Acco's
toren is zijn straftijd verstreken.

De dorre schets, door mij hier gegeven, krijgt eerst leven door de
personen, die er mede in geschetst worden: door tante Petriſſa
met haar wijsgeerige beschouwingen; door Tannastus, den kloos-
terleeraar; door broeder Berchthold den kluizenaar, die ten kruis-
tocht opwekt... door... ja door allen, wier namen er in worden
genoemd. Maar niet minder door de aardige tooneeltjes, welke er
tusschengeschoven moeten worden en waarin de geboorte en het
huiselijk leven op het leengoed, de opvoeding in het klooster, de
spelen in den Almishoofſchen boomgaard, de vlucht uit het kloos-
ter, de ontvangst der scholieren door Rothraut, de vastenavonds-
pret en het feest bij de Almishoofſche bron, de prediking van
den broeder uit Gnadenthal, de nachtelijke tocht langs den Gaucha,
het gevecht op de brug, de tweekamp tusschen Diethelm en God-
fried, en — "last not least" — het stroomordaal in den Rijn
beschreven worden. Op dit laatste wil ik dan ook, ter nadere ken-
schetsing van het geheel, de aandacht mijner lezers vestigen. Het
is een waardige proeve van Scheffel's onmiskenbaar talent in het
schetsen van woeste natuurtafereelen.

"Reeds sleepten de golven de booten sneller voort. Gelijk het lot het had aangewezen, stuurde Diethelm naar de linkerzijde van den stroom, tusschen het slot te Laufen en de donkere rots, die, in het midden der rivier schuins zich verheffend, den waterval in twee helften verdeelt. Hij had zijn roeispaan neergelegd en stond recht overeind in de vooruitschietende boot; in zijn rechterhand fladderde het vaantje met Blumenegg's roode balken en blauwe wolken op het zilveren veld.

Ik roeide naar den rechterkant. In de openstaande smederij aan den oever sloegen de smidsknechten een gloeiend ijzer plat, zoodat de vonken door de donkere smidse vlogen.

Nog een laatsten blik wierp ik naar het balkon... Och, of mijn oogen blind geworden en mijn hart gebroken ware voor immer!... Op dit oogenblik toch nam Rottraut haar roode glasscherf uit den zak, opdat de stroom en wat op hem voorbijdreef in woester kleurenpracht zich mochten voordoen aan haar oog... en keek er onbewegelijk door heen.

Toen legde ook ik mijn roeispaan neer, sloeg de armen kruiselings over de borst en gaf mij aan de genade van de rivier over.

Op dit oogenblik stampte en danste het eerst Diethelms boot en schoot als een pijl uit den boog in den snelvlietenden stroom; voortgesleurd door de golven werd de knaap onder water gedompeld; nog eens werd hij met kracht omhoog geheven; nog eens zwaaide hij met zijn vaantje. Daarna verdwenen, met schuim overdekt en door den woedenden golfslag overweldigd, man en schip in de diepte.

Mijn boot stiet, en schudde van den schok. In den maalstroom slingerde ze, als een boschoukene, heen en weer; roeispaan en vaandel beide vlogen in de golven... ik voelde, dat het water van den berg naar omlaag viel, ... met schuim overdekt sloeg ik nog eens den blik naar omhoog, maar zag niets dan het in damp opsplattend water, waarin de kleurenpracht van den regenboog zich afspiegelde, en hoog boven mij Gods blauwen hemel... Als wilde hij getuige zijn van het vermetele waagstuk, stond hoog in de lucht juist een wouw onbeweegelijk er boven en dreef met uitgespreide, kromme vleugels rustig en kalm boven de branding. Toen deed een tweede schok de boot kraken en schudden... tegen een verborgen rotsblok geslingerd sprong ze uiteen... boogsgewijze er uitgeworpen; vloog ik in den melkwitten, sterk schuimenden stortvloed... Hoorbaar klopte mijn hart, als ware het op het punt van te sterven en

toch reeds gestorven; om mijn ooren loeide een storm, alsof duizend smids-hamers met één zwaren slag op ijzeren aanbeelden neervielen, en duizend blaasbalgen sissend in den gloed van smeltend ijzer bliezen, terwijl kletterende waterstroomen op het gloeiende ijzer neerstortten, in damp opstegen, sisten, doch niet in staat waren om den vuurgloed te dooven.... Zoo, terwijl mijn arm hoofd van al het leven bonsde,.... hemel, aarde, water, vuur, donder Gods en hellepijn, alles, alles met de snelheid des bliksems om mij heen draaide, om mij, die op het punt was te zinken.... zoo vloog ik door de schrikwekkende golven van den Rijn, en dreef met het hoofd nu eens onder dan weer boven naar het dal, waar op een door de golven begroeide kalkrots een planken visschershut vreedzaam haar dak omhoog steekt boven den bruisenden maalstroom.

....Hoe ik verder mij al zwemmend door den stroom heb heengewor-steld, weet ik zelf niet meer. Langzamerhand tot bewustzijn gekomen, vond ik mij weer te Rheinau, het vaderland der oude kloosterschool. Vis-schers van Nohl hadden mij onder het drijven opgevischt.

De monniken hadden mij in het voorportaal der boetelingen neerge-legd.... het klooster zelf en het schip waren voor den zondaar ge-sloten."

We nemen hiermede afscheid van "Juniperus", en van het ver-haal "zijner liefde, zijner schuld, en zijns berouws". Maar terwijl we het doen, onderschrijven wij het oordeel van Scheffel's land-genoot:

"Wie den tijd, waarin het verhaal speelt, wil leeren kennen, wie belang stelt in het krachtige geslacht, dat, door de Zwaabsche keizers ten strijde gevoerd, over Italië geheerscht, en den Sara-cenen in het Oosten de scherpte van het duitsche zwaard heeft doen gevoelen, hij leze in "Juniperus" van een leven in liefde en haat, in scherts en ernst gesleten. En hij zal kennis krijgen zoowel van de toenmalige opvoeding in de kloosters, als van het wapenbedrijf der ridderschap, van bloedige veeten en van vroolijke vastenavondspret, van den strijd tusschen fransche "courtoisie" en gezonde duitsche min, kortom van het leven en streven dier dagen. Hij zal zich een juiste voorstelling kunnen vormen van Bar-

barossa's eeuw en met een hartelijken handdruk scheiden van den dichter, die lang vervlogen tijden weet te schilderen als zijn ze tegenwoordig, en aan voorbijgegane geslachten en vroeger levende personen gestalte te geven, als wandelen ze nog midden onder ons."

Gaven Scheffel's historische studiën van de tiende en twaalfde eeuw hem de zooveen besproken dichterlijke verhalen in de pen, aan diezelfde studie danken wij de novelle "Hugideo", welke ons in het tijdvak van de heerschappij der Romeinen over de germaansche volksstammen verplaatst en den beschavingstoestand van die dagen schildert, doch die wij, als van minder beteekenis en geringer waarde, niet verder wenschen te bespreken. Wel echter moet ik op een ander monument, door Scheffel voor het verleden opgericht, de aandacht vestigen. Op den bundel liederen namelijk, dien hij, onder den titel "Frau Aventure" heeft saamgelezen en ons aanbiedt. Aan een uitnoodiging van Karel Alexander, groothertog van Saksen, tot den dichter gericht, om evenals den Hohentwiel ook den Wartburg door een dichterlijk verhaal te vereeuwigen, is hij zijn ontstaan verschuldigd. Een ijverige en nauwgezette studie van den tijd en de werken der minnezangers ligt er aan ten grondslag.

't Was in de maand September van het jaar 1857, toen de standbeelden van Schiller en Goethe te Weimar onthuld werden, dat ook Moritz von Schwind zijn muurschilderingen op den Wartburg voltooid had. En bij Scheffel, geïnspireerd door het tafereel van den "Zangersstrijd", kwam de wensch op, zijn landgenooten met het denken, leven, voelen en dichten dezer middeleeuwsche zangers even vertrouwd te maken als met het tijdvak van de helden der duitsche poëzie. Dat hem dit gelukt is, bewijzen zijn liederen uit "Heinrich von Ofterdingen's Zeit", die, naar ik meen, wel in staat zijn ons een denkbeeld van de duitsche en fransche poëzie der 12de en 13de eeuw te verschaffen. Met de oogen van een Wolfram von Eschenbach, Reinmarus den

oude, Berlt den jonge, Biterolf, en tutti quanti, ook met die der "Fahrenden Leute" wordt hier de wereld en de natuur bekeken, en het waargenomene in een voor ons verstaanbaren en wel te genieten, met onzen smaak en onze wijze van denken overeenkomenden vorm gegoten. Want we hebben hier niet te doen met vertalingen slechts. Geenszins! De gedichten, die we ontvangen, — de vertaalde zijn weinig in aantal — staan eensdeels op naam van de groote middeleeuwsche zangers, wier geest ze ademen, en worden anderdeels vastgeknoopt aan de eene of andere spreuk, die om zoo te zeggen de tekst is, welke in het lied wordt uitgewerkt. Deutschland wordt er in bedacht, maar ook Frankrijk, omdat de duitsehe zangers den invloed van een Crestien de Troies niet zijn ontgaan. Zwabenland wordt natuurlijk niet vergeten, maar Thüringen en andere streken van Germanje zien er hun zangers even goed in vertegenwoordigd. Ernstige, zoowel als luimige wijzen worden ons in dit boekje voorgespeeld; drink-, dans-, minneliederer wisselen er in af met vrome natuurbeschouwingen; de "carmina burana" der bij de geestelijkheid niet zeer geachte "reizende zangers" staan er in goede harmonie met de classieke "Wartburglieder". De monnik van Banth zingt zijn "Waldpsalm" en een man uit Zwaben heft zijn "Laetitia silvestris" aan. Biterolf gedenkt den dapperen vorst van Thüringen, het verblijf voor Akko, en den terugkeer der kruisvaarders. Wolfram von Eschenbach, de meester onder de zangers, wordt geteekend, als hij uittrekt ten tournoi, of den landgraaf Hermann zijn "Parcival" aanbiedt. In "König Richard von Engeland" leeren wij de macht van den "chanson" kennen in een tijd, die nog geen gedrukte kamerverslagen en per telegraaf verspreide diplomatische dépêches kende, terwijl Heinrich von Ofterdingen zijn "Danklied" voor een ontvangen winterkleed, en zijn "Rügelied" tegen Wolfram von Eschenbach en de al te ijverige naäpers der fransche poëzie doet hooren. Reinmarus de oude schrijft tegen H. von Ofter-

dingen en "Der vogt von Tenneberg, den Minne nie umfangen", wordt als model-vader van een zevental ten voorbeeld gesteld aan alle vaders van een talrijk kroost, in het aantrekkelijke en zoetvloeiende :

"Das war der Vogt von Tenneberg,
 Den Minne nie umfangen,
 Mit Weib und Kind selbsie bent kommt
 Vergnügt er jetzt gegangen.
 Das jüngste spielt ihm auf dem Arm
 Mit Bart und Harnischkette,
 Er schafft ihm Brei und hält es warm
 Und legt es auch zu Bette:
 Wigen, wagen, gugen, gagen,
 Ach mir tagen sanfte Plagen
 Schreier, Schreier, kleiner Schreier, schweig',
 ich will ja gern Dich wagen!

Das war der Vogt von Tenneberg,
 Den Minne nie umfangen,
 Im Lindengrün zum Trocknen jetzt
 Gewaschne Windeln hangen.
 Und stille ward es, mäuslein still
 Im Wipfel und am Stamme,
 Er singt nur, wenn der Dienst es will
 Als Ablösung der Amme:
 Wigen, wagen, gugen, gagen,
 Ach mir tagen sanfte Plagen,
 Schreier, Schreier, kleiner Schreier, schweig',
 ich will ja gern Dich wagen!"

Ziedaar een enkele proeve uit het geheel, dat verzameld is "door een belezen man, die lang genoeg de vertrouwde vriend is geweest van ridderlijke zangers en zangersknappen, van monniken, vedelaars, en reizende scholieren", om zelf in hun geest te kunnen dichten en met dien geest ook anderen bekend te maken, die, mocht soms het gedicht niet terstond verstaanbaar

zijn, aan onze onkunde te hulp komt door middel van de hoogst belangrijke aantekeningen, zoovele ophelderingen tevens, welke men niet zonder schade ongelezen laat, maar die tevens ons het bewijs leveren, dat we ons bij onze wandeling door de gaarde der middeleeuwsche poëzie aan de hand van een alleszins bevoegden leidsman hebben toevertrouwd.

Onwillekeurig heb ik, door de aandacht op "Frau Aventure" te vestigen, den voet gezet op het terrein van Scheffel's dichterlijke werkzaamheid in engeren zin. In engeren zin. Ik zou ook kunnen zeggen: in gebonden stijl. Zoowel op lyrisch als op episch gebied heeft hij zich bewogen. Maar zijn lyriek en epiek zijn van een bijzonderen aard. De eerste wandelt niet op stelten, en verliest zich evenmin in abstracties. Ze houdt zich bezig met de werkelijkheid, die ze op hare, d. i. op hoogst plastische wijze, bezingt, terwijl ze zich aansluit bij die richting in de poëzie, welke in het volkslied haar vertegenwoordigster vindt. De andere beweegt zich niet in deftige homerische hexameters, maar spoedt zich voort in lichte, viervoetige trochaeën. Aan wie wil laat Scheffel de vlucht in hooger sferen, hij blijft op de aarde. Zelf heeft hij zijn standpunt gekarakteriseerd, en hiermede in 't algemeen zijn verhouding tot de poëzie blootgelegd in eenige voor de beoordeeling van zijn werk afdoende regelen:

"Die Welt von heut ist dienstbar falschen Götzen,
Die Wahrheit schweigt, die Schönheit seufzt und klagt,
Nur Unnatur und Lüge schafft Ergötzen,
Gott ist vergessen, Mammons Standbild ragt!
Wer da noch singt, der sollte, den Propheten
Nacheifernd, zürnen — strafen — trauern — beten!

*Mein Amt ist 's nicht. Posaunenfeierklänge
Erheischen andern Mund und andres Spiel,
Und bei des Ernstes mehr als nöth'ger Menge
Bleibt auch dem heitern Tand noch Raum und Ziel."*

Wat hem ontbreekt weet hij: "tragisch hoher Stelzgang, der Tendenz Verpfefferung, der amaranth'ne Weihrauchduft der frommen Seele, und die anspruchsvolle Blässe." Hij is er niet minder om. Natuur en waarheid winnen er bij. En dat is geen kleinigheid. Met onnatuur en opgeschroefdheid zijn we volstrekt niet gediend. En waar een enkele maal de eenvoud, welke het kenmerk der waarheid is, hem in den steek laat, daar blijft hij beneden zich zelf. Ik meen nl. dat dit het geval is in zijn "Bergpsalmen", die het meest in den geest van de "Lieder aus H. von Ofterdingens Zeit" geschreven zijn, doch, naar mijn bescheiden meening, in waarde bij deze verre achterstaan. "Vrome natuurbeschouwingen van een naar de eenzaamheid geweken en kluienaar geworden bisschop" zouden wij ze kunnen noemen. Zij worden namelijk in den mond gelegd aan een Regensburger prelaat uit de tiende eeuw, die staf en tiara ter zij legt, het gewoel der wereld ontvlieft en in de eenzaamheid der Alpen aan stille overdenkingen zich wijdt.

In de onherbergzame, woeste streek aan de Abersee worden we door den dichter gevoerd, die ons in de eerste plaats beschrijft, hoe de weleer machtige en met tijdelijke goederen rijk gezegende bisschop er zijn kluis bouwt, er zijn met goud versierden myter, zijn kromstaf en munster vergeet, en zich "schwingt met befreierter Seele Macht In die Gottespracht, die menschengeläxmlos entgegen ihm lacht." De natuur, de trotsche, doet hem als een anderen David zijn liederen ontboezemen; de storm, de nevel, de zonneschijn, de wereld van ijs en sneeuw, maken indruk op zijn gemoed, dat zich in psalmen lucht geeft.

"Sturm kam geschoben
Nächtig mit Toben,
Mit sausendem Brans, mit Blasen und Rasen;
Aufstöhnte der Wald
In des Bergföhns Gewalt."

En de stormwind, die alles ter neer werpt, is openbaring van de majesteit en de kracht desgenen, die spreekt: "Ik ben de Heer!" De nevelen komen, zij pakken zich saam, al dichter en dichter. In allerlei grillige en bedriegelijke gestalten trekken zij voorbij. Den kluzenaar, vol vreeze en beving, voeren ze terug naar het verleden; ze doen hem de knieën buigen en leggen hem een: "Leid ons niet in verzoeking!" op de lippen. Maar die nevelen wijken voor het zonlicht, het heldere, dat den juichtoon doet rijzen: "O, Heer, gij verlaat uwe vrienden niet, Gij helpt hen te land en te water!" Eindelijk ontsluit ook de wereld van sneeuw en ijs hem haar poorten. Indrukwekkend, dat is ze, maar koud. Haar ontbreekt wat de menschenwereld bezit, de adem des levens, de adem van God, die is leven en liefde! "Heimkehr" is het opschrift boven den laatsten zang. En terecht, want, als de winter komt en de sneeuwstorm begint te blazen, biedt de kluis geen bescherming meer, en moet worden verlaten. Dan wordt haar een "vaarwel" en een "tot weerziens!" tevens toegeroepen, haar, die is geweest wat ze kon zijn en moest zijn: woonhuis en godshuis te gader.

't Kost natuurlijk geen de minste moeite om in deze "necrolyrische" ontboezemingen schoonheden aan te wijzen van den eersten rang, uitnemend geschilderde natuurtafereelen. Behoeft het verder nog gezegd, dat de vorm weinig te wenschen overlaat en in overeenstemming is met den inhoud? Alsof dit van Scheffel anders te verwachten ware! Aan de best geslaagde partijen uit ten Kate's "Schepping" doen de "Bergpsalmen" op menige plaats denken. En toch, en niettegenstaande dit alles, is de indruk, dien het geheel maakt, weinig bevredigend. Licht het aan het onderwerp? Ik geloof het niet. Aan de inkleeding dan? Misschien. Het geheel is mij te gekunsteld, te gemaakt, niet natuurlijk genoeg, te nieuwerwetsch om voor ouderwetsch en middeleeuwsch te kunnen doorgaan. Die Regensburger bisschop heeft een voor zijn tijd al bijzonder ver-

lichte natuur- en wereldbeschouwing gehad. Eindelijk missen we ook de eenheid, welke voor een kunstwerk noodzakelijk is. Kort en goed: ware Scheffels naam als dichter niet reeds lang voor de uitgave der "Bergpsalmen" gevestigd, ik geloof niet, dat hij door die psalmen een van Duitschlands meest gevierde zangers zou geworden zijn.

Met anderen verkwik ik mij althans liever aan den ongekunstelden toon en den naieven, onschuldigen, gezonden en prettigen humor van zijn "Gaudemus". En ik acht allen gelukkig, bij wie de liederen, daarin vervat, nog een gullen lach kunnen te voorschijn roepen, omdat die allen dan toonen zich nog niet verkocht te hebben aan de soort van deftigheid, welke de Génestet zoo gaarne zag opgehangen en bengelen aan een witten das, toonen een vroolijke scherts te midden van den ernst des levens niet te beschouwen als zonde, toonen ook hun natuur op geenerlei wijze te willen verkrachten. Welnu! zij kunnen bij Scheffel terecht.

Met studentenliederen hebben we hier te doen, door een student voor studenten geschreven, met liederen, waarvoor oude brompotten of zwartgallige pessimisten onmogelijk hart kunnen hebben. Dit hebben we bij de beoordeeling er van wel in het oog te houden. Scheffel zelf geeft ze voor niets anders uit dan voor zangen der jeugd, en dus:

„Wer Spasz versteht, wird manchmal kräftigst lachen
Und Wen manch Lied schier allzudürstig dünkt,
Der tröste sich: 's war anders nicht zu machen,
Der Genius Loci Heidelbergs ist feucht!"

"Gaudemus" bevat twee afdelingen: "Lieder aus dem Engeren" en "Lieder aus dem Weiteren". De eerste werden gedicht voor een kring van vrienden, die elken woensdagavond samenkwamen, en niet zelden "befissen waren den Mittwoch in den Donnerstag zu längern". De andere zijn uit den vreemde diēn zelfden kring toegezongen en toegezonden.

De eerste verplaatsen ons in Heidelberg. Wat zullen het prettige avonden zijn geweest, die woensdagavonden, waarop studenten van verschillende faculteiten zich tot gezellig samenzijn vereenigden en aanhoorden wat "des Ortes Genius" had geopenbaard aan hem, die zeker wel de ziel van het gezelschap mocht heeten. Dan, als de beker lustig rondging, dan viel het niet moeielijk zelf opgewekt te zijn en anderen tot zingen te stemmen. Alles werkte meê om de algemeene vroolijkheid gaande te maken, zoowel het lied, dat werd aangeheven, als het orkest, dat ter begeleiding moest dienen.

"Zwei Kesselpauken dienten als Orchester
 Und eines Ofenschirms gewaltes Blech,
 Das dröhnte oft zum Rundgesange fester
 Denn Meeressturm und wilden Heers Gezech."

Alle deftigheid werd terzij gezet. "Selbst würdige Pfarrherrn wurden singend laut". En wie zou zijn deftigheid ook hebben kunnen bewaren, als de "Lieder vom Rodenstein" met hun aardige, opgewonden refreinen, of de geestige parodiën, waartoe als om strijd de natuurwetenschap, de "Culturgeschichte" of de stad Heidelberg de stof leenden, door de met tabaksdamp gevulde ruimte weerklonken. Een Heraclitus zelfs zou een glimlach noode hebben bedwongen bij den klaagzang, door den ichthyosaurus over de zedelijke verdorvenheid zijner eeuw aangeheven; bij het hooren van den raad aan de studeerende jongelingschap gegeven, om toch vooral niet aan den antidiluviaanschen vraat en luiaard, het megatherium, gelijk te worden; bij het ontvouwen van de wijsgeerige grondstelling der vogels, die jaar uit jaar in aan de verre guanokusten trouw en naar behooren hun werk verrichten.

De zwartgalligste pessimist kan moeelijk in zijn zwartkijkerij volharder, als hij den tocht van Hildebrand en Hadubrand naar de zeestad Venetie met zijn komischen afloop leest; of het droevig lot van den nietsbezittenden gast "im schwarzen Wallfisch zu

Askalon" verneemt; of het verheven besluit en de groote daad van Pumpus von Perugia, den dapperen vorst der Etruskers, die zijn laatsten duit in de herberg te Chimära verzwendeld heeft, hoort vereeuwigen.

"Die Welt war damals harmlos noch. Man kannte nicht
Des bürgerlichen Rechtes vielverschlungnen Pfad,
Und selbst der Greis im Silberbart, er wuszte nicht
Die Antwort auf die Frage, was een Darleh'n sei,
Doch jenes Tages ward im Wald bei Suessulae
Zum erstenmal, seit das die Welt geschaffen stand,
Ein Held von einem andern Helden — *angepumpt!*
Das ist der Sang vom Pumpus von Perugia."

Doch men moet deze en dergelijke parodiën — "Hesiod, der Pfahman, die Maulbronner Fuge, der Enderle von Ketsch" zijn zeker wel mee de best geslaagde — in haar geheel lezen, om ze op de juiste waarde te kunnen schatten. Men moet iets van Heidelberg gezien hebben, om liederen als "het groote vat" en "Perkèo" te genieten, en geen vreemdeling zijn in de studentenwereld, om "die letzte Hose" te begrijpen, of in den "Sechs und Sechziger" behagen te vinden. Maar dan ook, als men niet geheel een vreemdeling in deze is, dan kan men het gejuich zich voorstellen, 't welk het slotcouplet van dit laatste in een vergadering van jonge muzenzonen, wien zelf zeker dikwijls de vaderlijke zorg der stadsregeering voor de nachtrust der gemeentenaren verdroot, in het leven riep:

"Derweilen ging draus auf dem Damme
Spiesztragend ein Vierter vorbei,
Der bliesz eine wundersame
Gewaltige Melodei:
Ihr Herrn, und lasset euch sagen,
Die Stadtgemeinde braucht Schlaf,
Die Glocke hat eilf Uhr geschlagen,
Wer jetzt nicht zu Bett geht, zahlt Straf."

Van ongeëvenaarde schoonheid zijn voorts verscheidene van de "Lieder aus dem Weiteren". Zij hebben met die "aus dem Engeren" dit gemeen, dat zij tot den zelfden kring van vrienden gericht zijn. Ook verloochenen zij hun maker niet. Toch is er bij groote overeenkomst tusschen de laatste en de eerste, even groot verschil te bespeuren. De humor ontbreekt niet, maar ze is minder parodistisch, meer kalm en bezadigd, in sommige opzichten ook fijner. Over 't algemeen zijn de "Lieder aus dem W." van meer ernstigen aard, al ontbreekt sommigen geenszins de gulle lach der vroolijkheid. Reisindrukken, persoonlijke ervaringen, zeden en gewoonten der volken, historische herinneringen, gaven ze in de pen. Vandaar die bonte verscheidenheid, en de onmogelijkheid om, door één gedicht aan te halen, alle te karakteriseeren. Onder de meest aantrekkelijke, — is het misschien, omdat hier het gemoed van den dichter zich uitspreekt? — mogen zeker wel het reislied, waarmede dit tweede deel van "Gaudeamus" geopend wordt, "dem Tode nah", "Abschied von Olevano", "Graziella", "die Hut im Meer", worden genoemd. Lieder als: "Aggstein", "Trifels", e. a. mogen we de voorloopers heeten van de richting, waarin Scheffel zich later in "Frau Aventure" bewogen heeft. Het geheel wordt besloten — en hier spreekt het Zwaabsche hart des poëten — met een in dialect geschreven feestzang ter eere van den honderdsten geboortedag van den Alemanschen dichter Hebel, Scheffel's landgenoot, 10 Mei 1860.

Voor we van Scheffel's lyrische werkzaamheid afscheid nemen, heb ik, behalve op het innig en gevoelvol gedicht "Waldeinsamkeit", waarvan onlangs de tweede druk is verschenen, en dat tot bijschrift dient aan twaalf "landschaftlichen Stimmungsbilder" van Julius Marak, opmerkzaam te maken op de liederen, welke in "der Trompeter von Säckingen" zijn opgenomen en daar aan "Jung Werner", den kater Hiddigeigei, den Stillen man en Margaretha, personen, welke wij zoo aanstonds nader zullen leeren kennen, in den mond wor-

den gelegd. Die van Werner en Margaretha, de eerste, vierde en vijfde afdeeling, danken hun ontstaan aan de liefde, welke de trompetter voor 's vrijheeren dochter heeft opgevat, en de laatste beantwoordt. De tweede afdeeling, waarin de kater aan het adres der menschenwereld de noodige hatelijkheden en persiffages richt, vindt haar aanvulling in de ernstige levensbeschouwing, waarvan de stille man als vertegenwoordiger optreedt. De kater gispt de gebreken der menschelijke samenleving onmeedoogend, de stille man geeft aan zijn ernstige overpeinzingen over wat in de wereld geschiedt klanken. Met een spotlach ziet de eerste, met een peinzend gelaat en gerimpeld voorhoofd de laatste ons aan. De kater spreekt en hekelt het nuchter proza, 't welk onze tijd verheerlijkt; en waarschuwt:

“Rettet euch, unsel'ge Thoren
Vor der Nüchternheit Umgarnung!”

En de stem van den man uit de “Erdmännlein-Höhle”, die reding mogelijk acht, de ernstige uit de diepte, weerklinkt en geeft den raad:

Andern lasz den Staub der Strasze,
Deinen Geist halt' frisch und blank,
Spiegel sey er, wie die Meerfluth,
Drein die Sonne niedersank.

Einsam wandle deine Bahnen,
Stilles Herz, und unverzagt!
Viel erkennen, Vieles ahnen
Wirst du, was dir Keiner sagt.”

Roerend en diep gevoeld is de klaagzang, die “jung Werner” doet hooren voor zijn scheiding van de geliefde, tot wie ten laatste het “vaarwel” moest gesproken; rein maagdelijk de vrees, die Margaretha's hart vervult, als ze denkt aan de strikken die in

Italië den jongeling van den kant der schoone maar valsche vrouwen zullen worden gespannen. Mannelijk en standvastig blijkt de trouw van den minnaar, die de verleiding weerstaat en in den valstrik niet loopt:

“O Römerin, was schauest du
Zu mir mit sengenden Blicken?
Dein Aug' ist schön, doch nimmer wird's
Den fremden Mann berücken.

Jenseits der Alpen steht ein Grab,
Gegraben am grünen Rheine
Drei wilde Rosen blühen drauf,
Seine Liebe liegt dareine.”

Met het vermelden van deze liederen staan we midden in het door Scheffel gedichte epos: “Der Trompeter von Säckingen, ein Sang vom Oberrhein”. Om ze wel te begrijpen dienen wij dezen zang niet maar oppervlakkig, neen! ook in bijzonderheden te kennen, moeten wij de plaats weten welke de kater en de stille man daar innemen, op de hoogte zijn van de verhouding, waarin Werner tot Margaretha gestaan heeft, en van wat tot hun scheiding aanleiding gaf. We hebben hier een episch verhaal. “Manch Gebrechen tragt es,” lezen we in de eerste opdracht, en in die voor de tweede uitgaaf: “Ich weisz es wohl, du bist nicht zart gerathen, und dein Trochäenbau steht oftmals schief.” Meer gebreken in den vorm zou men kunnen aanwijzen en heeft men dan ook werkelijk aangewezen. Het verstoren van den epischen gang door een lyrisch intermezzo, het telkens sprekend invoeren van onbezielde, ja zelfs doode natuurproducten, als: van de dennen, den stormwind, den Rijn, den Tiber, van allerlei dieren, ja, zelfs van den obelisk te Rome. De zeer ongemotiveerde verschijning van den “stillen Mann in der Erdmännlein-Höhle”; de haastige ontknooping, en wat dies meer zij. Ze kunnen niet worden geloochend. En toch heeft Scheffel's gedicht, niettegenstaande deze gebreken, een opgang ge-

maakt, als aan weinige gedichten ten deel valt. Aan de geschiedenis, die het verhaalt, kan het zijn succès niet wel danken; want die is zeer alledaagsch, en biedt weinig pikants. Maar de wijze, waarop die geschiedenis verhaald wordt, de geleidelijke ontwikkeling er van, de teekening der karakters, de hoogstverkwikkelijke figuren, die ten tooneele worden gevoerd, de aanschouwelijke voorstelling van het geheel, de uitstekende plaatsbeschrijvingen, zij oefenen haar eigenaardige bekoring vooral op hen; wier smaak door de sensatieromans van onze dagen nog niet bedorven, en wier verbeelding door de zoogenoemde pikante literatuur van onzen tijd nog niet is van de wijs gebracht. Met menschen maken we hier kennis, zooals wij ze dagelijks op onzen levensweg kunnen ontmoeten, met naieve toestanden en even naieve vooroordeelen. Men heeft beweerd, dat we in dit epos ten-deele Scheffel's levensgeschiedenis bezitten. Ik wil het gaarne gelooven. Maar ook toen ik dit niet wist, heb ik dien zang van den Boven-Rijn met evenveel genoegen gelezen en herlezen, als sinds mij deze wetenschap geworden is. De ridderlijke vrijheer met zijn "bonhommie" in het drinken en het verhalen; de vriendelijke Margaretha, met haar zorg voor den ouden vader en haar liefde voor Werner; de trompetter zelf met zijn jeugdigen overmoed en dichterlijken zin; de opgeblazen kladschilder Fludibrus, die schildert en zoowel de turksche trom als den triangel bespeelt; de dorpsgeestelijke, de type van een allengskens meer uitstervend geslacht; de wijsgeerige kater Hiddigeigei met zijn fijne ironische opmerkingen en beschouwingen; de stille man met zijn hoogerstige bespiegelingen; Perkéo met zijn bierhuis-wijsheid — zij allen hebben, met wie er meer mogen worden genoemd, een aantrekkelijke bekoorlijkheid. Hoe kunstig zijn hier sage en mythe met geschiedenis en werkelijkheid dooreengevlochten! Wat een fijne, gezonde, frissche humor, die nimmer in platheid of lafheid ontaardt, treffen wij aan! Welk een licht valt er op de tooneelen, die ons worden

voor oogen gevoerd! Op "jung Werners" tocht door het Schwarzwald, op zijn verblijf in de pastorie, op zijn nachtelijke vaart over den Rijn, op zijn omgang met den vrijheer en diens dochter. Welk een licht op de feestviering ter eere van den H. Fridolijn, op het gevecht met de Hauensteiner boeren, op de ontmoeting te Rome, waarheen Margaretha ter beevaart is opgegaan! Welk een licht op de vischvangst aan de Bergzee, op het concert in het paviljoen, en op de les die Margaretha in het trompetteren ontvangt! En dit alles verbonden tot één geheel, waarin niets kan worden gemist. Zelfs de nevenpersonen en de bijzaken boezemen belangstelling in, ook dan, als ze slechts met een enkele pennestreek zijn geteekend. Wie een voorbeeld wil, leze de beschrijving van de mannen, die in het orkest van den vrijheer hun kunst laten hooren. We zien hen voor ons, geheel zooals ze zijn, in al hun eigenaardigheden: den jongen burgemeester, zuchtend onder de zwaarte van zijn contrabas, den dikken kapelaan, die schrille tonen aan zijn viool ontlokt, den klerk van het ambt, den mageren ondermeester, een echten minimumlijder, die gewoon is in plaats van met wijn en vleesch, zich met fluitspel te verzadigen, de.... doch wie telt hen, de mannen, die allen door hun spel het feest trachten op te luisteren! Ze doen allen hun best en oogsten zoowel den dank van den vrijheer als de hooge goedkeuring van den prelaat van St. Blasien.

Doch ik zou haast vergeten op den inhoud van het gedicht de aandacht te vestigen. Werner is de held van het epos, Werner Kirchhof, wiens lijk met dat zijner geliefde Margaretha aan den Rijn ligt begraven. Het stuk speelt eenigen tijd na den dertigjarigen oorlog, voor het grootste deel op het vrijheerlijk slot bij Säckingen, en voor het laatste deel te Rome, waar Innocentius XI destijds de pauselijke waardigheid bekleedde.

Werner, aanvankelijk student in de rechten te Heidelberg, waar hij, "ein kecker Bursch", niet altijd in zeer uitgelezen gezels-

schap zijne dagen gesleten heeft, krijgt om een liefdesverklaring, eens in een dolle bui der keurvorstin Leonore, die met haar edel-dames op het balkon stond, toegezongen, het "consilium abeundi.":

"Habt ob unbefugtem Blasen
 Und noch unbefugterm Singsang
 In der Burg geweihtem Frieden
 Stadt und Hochschul' in drei Tagen
 Zu verlassen; weit're Strafe
 Ist Euch auf besond're Fürsprach'
 Der Frau Fürstin nachgesehn."

Zoo luidde het vonnis. En Werner gaat de wijde wereld in, alleen met zijn trompet, die hij meesterlijk weet te blazen, en die, eerst de oorzaak van zijn verbanning, later de oorzaak van zijn geluk zal worden. Zij toch verschaft hem den toegang tot het vrijheerlijk slot. Na zijn verblijf bij den dorpspastoor heeft hij bij het feest ter eere van den H. Fridolijn de dochter van den vrijheer gezien, wier schoonheid terstond indruk maakte op zijn hart, en ter wier eere hij bij zijn nachtelijke vaart op den Rijn zijn lied heeft geblazen. De vrijheer, ingenomen met wat hij uit de verte vernam, en zelf liefhebber van muziek, stelt hem tot zijn secretaris en tevens tot orkestdirecteur aan. Weldra weet hij de achting en genegenheid van zijn beschermheer, en de liefde van Margaretha te winnen. De wonde, in den krijg tegen de Hauensteiner boeren ontvangen, verschaft hem de verpleging der jonkvrouw, die, na zijn genezing, van haar liefde geen geheim meer maakt, en ook hem een bekentenis van trouw ontlokt. Maar de oude heer wil er niets van weten, zijn trots verzet zich tegen een verbintenis zijner dochter met een burgerknaap. En hoe hoog hij Werner nu ook schat, hoe veel leed hem een weigering doet, hij mag niet anders dan zijn dochter aan een man uit haar stand geven. Werner's aanzoek wordt afgewezen:

"Finster schauend sprach der Freiherr:
 Drängt's Euch denn, von mir zu hören,
 Was Ihr selbst Euch sagen solltet?
 Ungern nur begegn' ich Euch mit
 Rauhem Ernst, ich hab' die Wunde,
 Die Euch, kaum vernarbt, die Stirn ziert
 Nicht vergessen, und ich weisz, in
 Wessen Dienst Ihr sie geholt.
 Doch nach meinem Kinde soll nur
 Der die Augen heben, dem ein
 Adlig Blut dazu ein Recht gibt.
 Die Natur hat feste Linien
 Weislich um uns All' gezogen,
 Jedem ist der Kreis gewiesen
 Drin gedeihlich er mag walten.
 Seit das heil'ge römische Reich steht,
 Steht in ihm der Stände Ordnung,
 Adel, Bürgersmann und Bauer,
 In sich selber abgeschlossen,
 Aus sich selber sich erneuend,
 Bleiben sie gesund und kräftig.
 Jeder ist alsdann ein Pfeiler,
 Der das Ganze stützt, doch nimmer
 Frommt ein Darcheinanderschütteln.
 Wiszt Ihr was daraus hervorsprieszt?
 Enkel, die von Allem Etwas
 Haben und im Ganzen Nichts sind;
 Flaches, inhaltloses Mischvolk,
 Schwankend, losgerissen von der
 Ueberlieferung festem Boden!
 Ganz, scharfkantig musz der Mensch sein,
 Seine Lebensrichtung musz ihm
 Schon im Blute liegen, als ein
 Erbtheil früherer Geschlechter.
 Drum verlanget für die Heirath
 Standesgleichheit uns're Sitte,

Und die Sitte ist Gesetz mir,
 Ueber seine feste Mauer
 Soll kein fremder Mann mir klettern,
 Item, drum soll kein Trompeter
 Um ein Edelfräulein frei'n!"

Dan verlaat Werner het kasteel, vast besloten nooit, of als "ein ebenbürt'ger Freier" terug te keeren. Eenige jaren verloopen. Werner is kapelmeester geworden aan het pauselijk hof. Maar hij heeft Margaretha niet vergeten. Geen andere liefde is zijn hart binnengedrongen. Margaretha vergat ook hem niet. Zij kwijnt, ze is niet meer die van voorheen. Tot een bedevaart naar Rome in gezelschap van de oude abdis wordt besloten. Daar, in de Pieterskerk, bij gelegenheid van een feest, daar ziet Margaretha haar geliefde terug. Zij herkent hem aan het litteeken, in het gevecht met de boeren ontvangen, als hij aan het hoofd der zangers haar voorbijtrekt, en valt dan in onmacht ter aarde. Innocentius XI had het gezien. Een onderzoek wordt ingesteld, en de toedracht der zaak komt aan het licht. De heilige vader trekt zich de zaak der geliefden aan. Werner wordt in den adelstand verheven en ontvangt den pauselijken zegen. Nu is het bezwaar van den vrijheer opgeheven. Het einde is een huwelijk, dat gesloten wordt na den terugkeer uit Rome en waarbij de trouwe Anton een gedicht zal vervaardigen, waarvan het slot moet luiden:

"Liebe und Trompetenblasen
 Nützen zu viel guten Dingen,
 Liebe und Trompetenblasen,
 Selbst ein adlig Weib erringen;
 Liebe und Trompetenblasen,
 Mög'es Jedem so gelingen
 Wie dem Herrn Trompeter Weruer
 An dem Rheine zu Säckingen!"

En moge het menig dichter gelukken ons een zang te bieden

als Scheffel's "Sang vom Oberrhein." Hoe het den dichter gelukt is zijn arbeid voor het publiek smakelijk te maken, die eenvoudige geschiedenis te illustreeren, haar geest en leven in te blazen, kan slechts hij vatten, die haar geheel heeft gelezen. En tot die lezing moge het weinige, dat ik er van mededeelde, velen ook in ons vaderland, die er nog geen kennis van namen, opwekken. Dan is ook mijn wensch vervuld, het doel van mijn opstel bereikt, en zal menigeen zich eenige genotvolle uren bereid zien.

Met enkele bijzonderheden uit het leven van onzen dichter wil ik deze schets besluiten. Dat hij een veelbewogen leven heeft geleid, kunnen wij niet zeggen. Gelijk in dat van ieder hebben ook in het zijne vreugd en smart elkander afgewisseld. Op een vroolijke jeugd volgde een meer ernstige rijper leeftijd, waarin droeve ervaringen de zijne geweest zijn. Daarvan getuigen zijn zangen. In wiens dienst hij zijn leven besteedde, is geen raadsel voor ieder die zijn werken kent. Immers in den dienst der wetenschap en der poëzie. En waarlijk, hij is geen onnutte dienstknecht geweest. Wat we van hem bezitten spreekt er van. Of we nog meer zullen krijgen? We moeten het afwachten. Voorloopig zijn we dankbaar voor wat we ontvingen!

Scheffel werd in 1826 te Karlsruhe geboren, waar zijn vader majoor en "Oberbaurath" was. Hij ontving zijn opvoeding op het Lyceum zijner vaderstad en studeerde later gedurende de jaren 1843—1847 in de rechten aan de universiteiten te Heidelberg, München en Berlijn. Na gepromoveerd te zijn werd hij, doch slechts voor één jaar, secretaris van den rijkscommissaris Karl Theodor Welcker, dien hij op zijn reis naar Zweden vergezelde, en werd toen aangesteld bij de rechtbank te Säckingen, welke plaats in 1852 met eene te Bruchsal verwisseld werd. Doch de rechtspraktijk kon hem weinig bekoren, de litteratuur trok hem meer aan. Weldra zegde hij de eerste vaarwel, ondernam een reis

naar Italië, en keerde van daar voor eenigen tijd naar Heidelberg terug. In Italië ontstond zijn "Trompeter"; een jaar later verscheen "Ekkehard". Na de voltooiing van het laatste bezocht hij andermaal Italië, leefde vervolgens te München, waar hij veel met dichters van naam: Geibel e. a. omging; dan te Donaueschingen, als bibliothecaris van den vorst van Fürstenberg, vervolgens te Weimar en Eisenach; en is eindelijk naar zijn geliefd Zwaben teruggekeerd. Sedert woont hij bij afwisseling op zijn villa te Radolfszelle, in de gemeente alzoo van den ouden Moëngal, of te Carlsruhe. Aan vorstelijke eerbewijzen heeft het hem in zijn leven niet ontbroken. De groothertog van Saksen-Weimar benoemde hem tot "Hofrath", en de groothertog van Baden verhief hem op zijn vijftigsten verjaardag, die te Carlsruhe plechtig gevierd werd, in den erfelijken adelstand. Sedert is Scheffel von Scheffel geworden.

"Wen die Kunst geadelt, dem ist
Solcher Schmuck unnützes Beiwerk."

En het adels-diploma in de wereld der kunstenaars heeft hij reeds lang, ik mag wel zeggen, reeds van zijn eerste optreden af. Of ook dit erfelijk zal blijven in zijn familie, is een vraag, die ik niet kan beantwoorden. Maar dat hij en zijn werk zullen blijven leven onder zijn volk, en ook daarbuiten, daaraan twijfel ik niet. De ware dichter sterft niet, omdat de zin voor poëzie niet sterft. En waar de laatste mocht kwijnen, weet de eerste hem te wekken. Van den dichter toch geldt met recht:

"Noch reicht sein Blick, das Eulenpack
Und die Fledermäus zu verjagen,
Noch reicht sein alter Eselskinback'
Den Philisterschwarm zu erschlagen!"

ZAANDAM, 17 September 1881.

SCHEFFEL'S WERKEN.

GAUDEAMUS	1852.	thans	36ste	Aufgabe.
DER TROMPETER VON SACKINGEN.	1854.	„	90	„
EKKEHARD.	1855.	„	54	„
FRAU AVENTIURE	1863.	„	11	„
JUNIPERUS	1868.	„	3	„
BERGPSALMEN	1870.	„	3	„
WALDEINSAMKEIT	1875.	„	2	„

Niet afzonderlijk verschenen:

HUGIDEO. DAS RÖCKERT-WEIBCHEN.

AUERBACH.

BERTHOLD AUERBACH.

“Op zekeren nacht,” — met dit fantastische en romantische visioen, dat overigens niet geheel in overeenstemming is met den klassieken toon die over het geheele kunstwerk ligt, eindigt Berthold Auerbach zijn “Spinoza, ein Denkerleben”, waarmee hij vóór ’t eerst in ruimer kring en ook in ons vaderland de aandacht trok — “op zekeren nacht had Spinoza eene merkwaardige verschijning: een man met een zonderling uiterlijk zag hij tot zich komen. Zijn hoofd was met een breedgeranden hoed bedekt, en zijne haren waren wit en vielen hem tot op de schouders neder. Op zijn voorhoofd zag men eene bloedvlek; zijne oogen lagen diep in hunne kassen, door ruige wenkbrauwen overschaduwde; twee diepe rimpels liepen van hier in zijne mondhoecken uit; vroeger bevatten zij een tranenvloed, doch nu waren ze ledig, daar hun bron verdroogd was. Zijne bleeke lippen waren door haren omgeven, die hem tot aan den gordel reikten; een kemelsharen hemd fladderde om zijn uitgeteerd lichaam en zijne voeten waren bloot en gekwetst.

“En de man boog zich over hem, kuste hem en zeide: “Kent

ge mij wel, mijn zoon, in wien ik een welbehagen heb? Reeds meer dan zestienhonderd jaar zag ik de zon haar loop volbrengen, sedert dien dag, toen het "wee u!" over mij werd uitgesproken.

.
 "Rusteloos en gejaagd vlood ik als Kain door bosschen en velden, over bergen en rivieren; de bloem sloot haar kelk voor mij, het gras zuchtte als mijn voet het naderde; de vogels verstomden in de lucht en de uitgehongerde leeuw, die brullend op mij afkwam, week schuw terug, zoodra hij mij gewaar werd. En toch waren die wilde dieren nog liefderijk en barmhartig, vergeleken met mijn eigen natuurgenoeten. Ik trok steden en landen door; zij drenkten mij met alsem en verzadigden mij met gal, ze goten gif in mijne wonden en beddeden mij op doornen; wanneer ik mijn hoofd rustig wilde nederleggen, lieten zij den grond onder mij dreunen, en wilde ik mijn hart lucht geven door klachten, dan stopten zij mij den mond met vurige kolen. Werwaarts ik mijne schreden richtte, overal grepen ze mij bij de haren, staken brandstapels aan en wierpen mij in de vlammen; maar Jehova, de God Israëls, wiens eeuwige wet ik op de borst draag, zond telkens zijn engel tot mij. En al strekten de vlammen als gretige tongen zich naar mij uit, hij redde mij; en al werd mijn bloed in stroomen vergoten, hij wekte mij telkens op en bezielde mij met nieuwe kracht. Dikwijls vroeg ik hem: wanneer zal dit alles een eind nemen, o Heer? Wanneer zult ge haat in liefde veranderen, opdat ik ophoude te zijn een afschuw en een voorwerp van spot voor alle volken? Zie het eene geslacht na het andere zag ik komen en gaan als het gras des velds; koninkrijken zag ik oprichten en weer in stof vervliegen voor den adem uwsmonds. Alles vergaet en komt weer in eene nieuwe gedaante te voorschijn; slechts ik alleen ben als een druppel aan den emmer, die door den wind heen en weer wordt bewogen en toch niet vallen mag. Waar eeuwige

sneeuw en ijs de aarde in hun boeien gekneld houden, daar stond ik, zoowel als waar Arabië's gloeiend zand mij de voetzolen verbrandde; en nergens, nergens vond ik een land waar ik zaaien en oogsten, waar ik een graf vinden kon. Zie, ik spreek tot den morgen: o dat het avond, en tot den avond: o dat het morgen werd! Verdriet is mijn metgezel, smaad en ellende zijn mijne speelgenooten. Ik heb mij in haat gehuld; laat mij beleven dat ik op mijne vijanden word gewroken; hoop tienvoudig op hun hoofd, wat zij over mij gebracht hebben, en spreek tot den donder dat hij hen doe sidderen, beveel den bliksem, dat hij hun merg vertere, of geef mij een zwaard, dat ik mij in hun bloed bade.

"Of zal eens de tijd aanbreken, dat liefde en trouw elkaar ontmoeten, gerechtigheid en vrede elkaar kussen, waarheid uit de aarde spruit en rechtvaardigheid uit den hemel nederziet?"

"Zie mijn zoon, zoo klaagde, zoo wanhoopte, zoo hoopte ik. Gij zijt gekomen om een verlosser der menschheid te worden; ook mij zult gij verlossen. Uwe stamgenooten hebben u verstooten en u naar het leven gestaan; zij, die uwe stamgenooten niet zijn, ze hebben u bedrogen en u in uwe dierbaarste gevoelens gekrenkt, gij kent geen wrok, gij beloont hen met de waarheid.

"Nogmaals boog de verschijning zich over den slapende en kuste hem; het was een kus van den stervenden Ahasverus, den drager van het noodlot Israëls, waardoor Jezus Christus aan het kruis was geslagen."

Bij de herlezing van dit edelmoedige visioen in de laatste jaren van zijn leven, zal Auerbach wel een pijnlijken steek in het hart gevoeld hebben. Niet zoozeer omdat de eeuw van Kant, Darwin en Spencer wel is waar van harte gaarne het beeld van den grooten denker van Rijnsburg bijzet in het Pantheon onzer onsterfelijke helden in het rijk der gedachte, ofschoon zij minder dan voor 30 of 40 jaren het geval was in het spinozistisch pantheïsme het

laatste woord der wijsheid en de groote verlossende macht van alle dwaling en ongerechtigheid ziet, maar omdat het edele humanisme van Spinoza in Duitschland minder nog dan elders alle bekrompen scheidsmuren van geloofs- en rassenhaat omvergerukt, Ahasverus van zijn smadelijk juk verlost en alle kerkgenootschappen en alle volken verzoend en vereenigd heeft in den eeredienst van den oneindigen Algeest in zoekende en dienende liefde.

De ruwe jodenhaat en jodenjacht der pommersche boeren, die hun ijver van de zaak huns Heeren niet beter meenden te kunnen openbaren, dan door de deugdelijkheid hunner christelijke stokken te beproeven op den rug hunner semitische landgenooten, het wilde fanatisme van het russische gepeupel en het niet minder wilde fanatisme van het rechtzinnige hofpredikersgepeupel te Berlijn; de onverzoenlijke strijd tusschen Germanendom en Jodendom van den kathedr door een man als von Treitschke te pas en te onpas geleeraard, en met allerlei ethnologische, historische, wijsgeerige, psychologische en de hemel weet welk ander soort van professorale diepzinnigheden, ik zal niet zeggen vergoelijkt, maar op zijn zachtst uitgedrukt verklaard en van een paar wetenschappelijke stelten voorzien, — dit alles verbitterde de laatste levensjaren van Berthold Auerbach, en bracht tegelijk aan zijn onverstoortbaar optimisme en aan zijne gezondheid een zwaren slag toe.

“Tot voor twee of drie jaren,” schrijft Paul Lindau, “verheugde Auerbach zich in eene voor zijn leeftijd buitengewone en benijdenswaardige jeugd en kracht. Plotseling, als in één nacht, werd hij een oud man. De vroeger zoo vaste gang werd nu sleepend en langzaam. De levenslust en opgewektheid die vroeger uit zijne oogen straalde verdween, en maakte plaats voor vermoeidheid en matheid. De jubelkreet: *Wie ist die Erde doch so schön!* werd niet meer gehoord, en het scheen alsof zijne lippen wilden zeggen: “*Beschluss der Irrfahrt wünsch ich, Ruhe wünsch ich nur!*” Niemand werd door de antisemitische beweging zoo

pijnlijk gewond als hij, de Jood en de duitsche dichter. Dat men deze twee, die zich in hem zoo gelukkig vereenigd hadden, in onverzoenlijken strijd met elkander poogde te brengen, dat men den Jood betwistte tevens een duitsch dichter te kunnen zijn, griede hem diep. Het vervreemde hem van vroegere vrienden, die hem dierbaar geworden waren, en verbitterde zijn gemoed. *“Sie können eben nicht begreifen,”* zeide hij tegen Paul Lindau, *“wie unser-nem zu Mute ist! Da soll man ein Menschenalter hindurch im Dienste des deutschen Geistes rastlos geschaffen haben, dasz am Ende unseres Leben der erste beste hergelaufene Bube an uns herantreten darf, um uns zu sagen: Schür dein Bündel und pack dich, du gehörst nicht zu uns!”* Tot Karel Braun, die, getroffen dat de krachtige en levenslustige dichter, de gezellige en geestige prater van vroeger, plotseling een levensmoede en gebroken grijsaard geworden was, hem vroeg of hij ziek was, antwoordde Auerbach met tranen in de oogen: *“Nein, krank bin ich eigentlich nicht, mein alter Junge, aber es nagt mir etwas am Herzen, und ich fürchte, dasz es mein Tod ist. Dir darf ich es sagen. Das ist diese greuliche Judenhetze, die hier von schlechten Menschen angefacht ist zu noch schlechteren Zwecken.”* *“Ihr jungen Leute,”* vervolgde hij tot Fritz Mauthner, *“werdet auch das verwinden und vergessen. Ich aber werde daran zu Grunde gehn. Ich, ich soll kein Deutscher sein! Die Scham läsz mich nicht mehr ruhig schlafen! Ich werde das Ende nicht erleben. Sie werden vielleicht bald daran denken: mir hat die Semiten-bewegung und ihre Duldung einen Knax gegeben. Da sitzt es!”*

Wat hem zelveu betref, had Auerbach geen reden om zich over de ondankbaarheid zijner landgenooten en de ongunst van zijn lot te beklagen. Het arme jodenkind uit een afgelegen dorp van het Schwarzwald had door eigen kracht en rusteloozen arbeid zich een weg gebaan door de wereld, en eene onbetwiste eereplaats in

de duitsche letteren veroverd. Met gelijkmatigen tred en onverzwakte kracht had hij zijn rijk talent kunnen ontwikkelen gedurende een lang en eervol leven, dat door geen buitengewone slagen van het lot gekenmerkt was, en hem in de gelegenheid stelde om rustig de volle kracht van zijn geest aan de letteren te wijden. Door zijne beminnelijke persoonlijkheid, zijn ongedwongen levenswijze, die hem nu eens te Frankfort, dan te Bonn, te Breslau, te Dresden, te München of te Berlijn deed vertoeven, en in aanraking bracht met Deutschland's grootste vernuften op ieder gebied en van iedere richting; door zijne veelzijdige kennis, zijn scherp blik, zijne vriendelijke aanmoediging van ieder ontluikend talent, zijne hartelijke vereering van al wat door zijne kunstbroeders goeds en schoons werd voortgebracht, en — *last not least* — door zijn eerlijk verdienden roem, was hij de meest geliefde schrijver van het duitsche volk, en in zeker opzicht de Nestor, het hoofd, de bannierdrager der duitsche letteren geworden. En dat nu aan het einde van een leven geheel gewijd aan den bloei der duitsche letteren en de opwekking van den duitschen geest, *der erste beste hergelaufene Bube* de onbeschaamdheid had om met het geloofs-fanatisme van een Stöcker hem toe te duwen: "de Joden zijn onze vijanden"; dat een man als von Treitschke, met behulp van de theorie der rassen, het ruwste fanatisme opsnukte met een lap van Minerva's mantel, zoodat de domste pommersche jonker zich gerechtigd achtte tot Israël te zeggen: *Schur dien Bundel und pack dich, du gehörst nicht zu uns!* — dat was in Auerbach's oogen, volkomen terecht, eene miskenning van den ernstigen arbeid zijns levens, eene verloochening van het edele humanitaire ideaal, dat boven de verschillende rassen en boven de verschillende volkenfamiliën de eene onverdeelde menschheid plaatst, en dien geest van verdraagzaamheid, samenwerking, waardeering en dienende liefde tot den naaste predikt, die volgens hem reeds door het Oude Testament verkondigd, door het Christendom op nieuw op den voorgrond geplaatst,

maar eerst door Spinoza, "die gekomen was om de verlosser der menschheid te worden", in al zijn adel en schoonheid ontsluitend was. De duitsche dichter, de overtuigde Spinozist en het beleedigde joodsche hart, in één woord het beste dat in hem was, kwam tegen die jodenjacht in opstand, en ontlokte hem de sombere klacht: *Sie können eben nicht begreifen wie unsereinem zu Mute ist.*

Was deze ontboezeming de vertoornde uiting van een ontstemd gemoed, dat zich persoonlijk diep gekrenkt gevoelde? Zeer zeker! Indien men ten minste slechts in het oog houdt, dat Berthold Auerbach niet *der erste, beste hergelaufene jüdische Bube*, maar Berthold Auerbach was, dat wil zeggen een auteur die het duitsche vaderland van harte liefhad, die veertig jaar lang met onverzwakten ijver al de gaven van zijn rijken geest gebruikte om den duitschen geest wakker te schudden, de duitsche eenheid op het gebied des geestes te bevorderen, en die meer dan iemand zijner letterkundige kunstbroeders gedaan had om de conventioneele scheidsmuren tusschen Noord en Zuid, tusschen dorp en stad, adel en volk, koning en onderdaan weg te nemen, en allen te doen gevoelen dat zij Duitschers en dat de Duitschers menschen zijn.

"*Ich bin ein Deutscher,*" zeide hij, "*und was Anderes könnte ich nicht sein, ich bin ein Schwab', und was anderes möchte ich nicht sein, ich bin ein Jude und das hat die richtige Mischung gegeben.*" Hoog klopte hem het hart van verrukking, toen de wapenkreet van 1870 als een electrieke schok van de Alpen tot de Oostzee door het groote duitsche vaderland ging, en Jood en Christen, Welf en Pruis, Beijer en Zwaab naar de voorposten snelden om den vrijen duitschen Rijn te verdedigen tegen franschen overmoed en Napoleontische roofzucht. *Im Elzas überm Rheine*, zong hij in zijn: *Lied der deutschen Soldaten im Elzas.*

Im Elzas überm Rheine,
 Da wohnt ein Bruder mein;
 Es thut das Herz mir pressen,
 Er hat es schier vergessen,
 Was wir einander seyn.

Mein armer guter Bruder,
 Bist du den schön verwelscht,
 Geraubt von den Franzosen,
 Trägst du die rothen Hosen —
 Hast du dich auch verfälscht?

Na de eerste glorieijke wapenfeiten in den Elzas kon de zestigjarige dichter het te huis niet meer uithouden; hij snelde naar het hoofdkwartier van den groothertog van Baden, zette eene pruisische politiemuts op het grijze hoofd met de woorden: *Ich bin ein Schwab, aber anno 1870 bin ich ein preussischer Soldat geworden, und der bleib' ich, mag man wollen oder nicht. Als Soldat will ich nicht mehr sein als Kanonenfutter, und dazu ist auch so ein Jude wie ich nicht zu schlecht.* — Thans is in de stad der Intelligenz aan de Spree so ein Jude zelfs al te slecht om tot *Kanonenfutter* te dienen!

Bij de verklaring van het dichterlijke talent stuiten wij ten slotte natuurlijk altijd op een raadsel: het mysterie van den oorsprong der persoonlijkheid. Doch al is de mensch, en in de eerste plaats de kunstenaar, nog iets meer dan een exemplaar van zijn ras, toch is het niet minder waar, dat hij altijd het kind van zijn vader, de erfgenaam van het voorgeslacht blijft. Zonder juist te gelooven dat ieder volk en elke volkenfamilie bezielde is met een eigen, haar uitsluitend toebehoorenden geest, kan men toch wel van oordeel zijn, dat sommige eigenaardige karaktertrekken van den algemeenen menschelijken geest bij sommige volken sterker op den voorgrond treden dan bij andere, gelijk dezelfde lichtstraal verschillend gebroken wordt in de kleuren van den regenboog. Ook zonder

Auerbach's uitdrukkelijke verzekering zou men dus reeds a priori mogen vermoeden, dat zijne afkomst uit zulk een hoogst merkwaardig volk als Israël, niet zonder invloed op den aard en de ontwikkeling van zijne talenten heeft kunnen zijn.

Auerbach was een Israëliet, en hij heeft er zich nooit over geschaamd. Hij schold en smaalde niet op zijn jodendom als Ludwig Börne, hij solde er niet mee als Heinrich Heine, die nu eens Israël met hoon en spot overlaadde, om het een oogenblik daarna met hartstochtelijke verwoeding tegen het hart te drukken. Hij pronkte en praalde er niet mee, maar als dichter, wijsgeer en historicus gevoelde hij eerbied voor zijn joodsche bloed. Israël's indrukwekkende traditie en Israël's sombere en eeuwenlange lijdensgeschiedenis boezemden hem ontzag in; de herinnering aan de in-nigheid van het joodsche familieleven in het ouderlijke huis te Nordstetten vervulde hem met piëteit, en zijn vast geloof aan Israël's roeping in de wereldgeschiedenis deed hem den band met den stam waaruit hij gesproten was in eere houden, ook al was hij sinds jaren aan het bekrompen formalisme der synagoge ont-wassen.

Het Jodendom was voor hem kortweg *de* godsdienst, en in Spi-noza vereerde hij Juda's grootsten profeet, bestemd om als weleer de vuurkolom bij Israël, de menschheid den weg te wijzen naar het land der belofte. Nog op het laatst van zijn leven schreef hij aan den Münchener hoogleeraar der Oud-katholieken, Dr. Döllin-ger: "*Die Mission, die den Juden vermöge ihrer wunderbaren Erhaltung in einer Martyrergeschichte ohne Gleiches beschieden ist, wird sich erfüllen.*"

Israël's voortbestaan na eene lijdens- en martelaarsgeschiedenis zonder weerga getuigt ten minste, evenals de toenemende macht der joden op de beurs, op de markt, in de wetenschap en in de kunst, van eene levenskracht, die inderdaad geheel eenig is in de wereldgeschiedenis. De oppervlakkige menigte zoekt de verklaring

van dit zeldzame verschijnsel natuurlijk in de traditioneele woerkerzucht, de sluwe gewetenloosheid en geslepen onbarmhartigheid, die van oudsher aan de joden wordt toegedicht. Onze hedendaagsche Darwinisten geven eene andere verklaring. Indien in den strijd om het bestaan, zeggen ze, het eene ras de overwinning behaalt over het andere, dan ligt de oorzaak daarvan in de *physieke of intellectueele* meerderheid van den overwinnaar op zijn tegenstander. "Wordt uw Germanendom door Israël overvleugeld," behoort dus de Darwinist tot von Treitschke te zeggen, "dan blijkt daaruit dat Israël meer geest heeft dan gij."

Ik zal niet beweren dat met deze, voor den germaanschen hoogmoed niet zeer vleierende, verklaring alles gezegd is, doch het onloochenbaar feit dat de breede reeks dichters, wijsgeeren, musici, tooneelspelers, schilders, letterkundigen en geleerden, dat het aantal koningen op de beurs, op de markt en in den tempel der Muzen, waarop Israël zich beroemen mag, buiten alle evenredigheid groot is in vergelijking met het betrekkelijk gering aantal joden onder ons, wekt, naar het mij voorkomt, het vermoeden, dat de joodsche geest zich toch door sommige sterk sprekende karaktertrekken onderscheidt, die beide, den kunstenaar en den man van zaken, ten goede komen.

Bedrieg ik mij niet, dan bezit de jood, 't zij als aangeboren talent, 't zij als erfenis van het voorgeslacht, twee zeer uiteenlopende eigenaardigheden. Hij heeft tegelijk een levendig gevoel, een zeer scherpe blik voor de werkelijkheid, die hij met ongemeene vaardigheid weet te zien, vast te houden en in beeld te brengen, en tevens is hij een geboren idealist met eene machtige en prikkelbare verbeelding. Met zijne levendige verbeelding ontwerpt hij op de beurs en op de markt allerlei combinaties en berekeningen, schept hij nieuwe hulpbronnen of zoekt, als de oude bronnen zijn uitgeput, reeds voor het getij verlopen is, eene plaats om nieuwe bakens te zetten. Maar tevens houdt hij met zijn so-

lied gezond verstand altijd de werkelijkheid in het oog, maakt hij zich gemeenzaam met de kwade zoowel als met de goede kansen, en loopt hij minder dan iemand gevaar om overrompeld, door teleurstellingen ontmoedigd of door optimistische illusies misleid te worden.

En deze gelukkige verbinding, deze harmonische ontwikkeling en wederkeerige doordringing van realisme en idealisme, is immers juist het benijdenswaardige voorrecht van den kunstenaar en van den denker. "*Alles vergängliche ist nur ein Gleichnis*"; zoowel voor den wijsgeer als voor den kunstenaar. De man van wetenschap, hij zij denker, natuurkundige of geschiedschrijver, vertolkt den zin der werkelijkheid op zijne wijze, en legt de onzichtbare idee, waarvan de uitwendige verschijning slechts de gelijkenis is, neer in eene abstracte formule, 't zij hij die formule Natuur, Wet, Substanz of God noeme; de kunstenaar slaat den tegenovergestelden weg in. Hij drukt de gedachten, de indrukken en gewaarwordingen, waarmee de wereld en het leven zijn hoofd en hart vervullen, uit in een concreet beeld. Het *vergängliche* blijft onder zijne handen *ein Gleichnis*, maar een gelijkenis waaruit is weggenomen wat in de natuur of het leven den zin verduistert.

Hij spreekt niet in de abstracte taal der gedachte, maar in zichtbare of tastbare vormen, hetzij hij de mengeling der kleuren, de harmonie der tonen, of de muziek en het beeldend vermogen der taal maakt tot het voertuig van zijne gedachten en gewaarwordingen. Scherp de werkelijkheid te kunnen zien is zijne levensvoorwaarde, haar met vaste hand en in zuivere omtrekken terug te geven zijne roeping; maar gelouterd en herschapeu, gezuiverd van alles wat in natuur en leven haar indruk verzwakt, haar zin en beteekenis voor het oppervlakkige oog van ons ordinaire prozamen schen verduistert, herschapeu tot den doorzichtigen tooversluer van de onzichtbare idee, zoodat wij in het lied van den dichter de stem van ons innerlijk leven terug vinden, en in het individueele

leven van den romanheld het groote hart der menschheid hooren kloppen. Zonder realisme scheidt de dichter spookgestalten, die in plechtige afgetrokkenheid over onze hoofden heengaan; zonder idealisme daalt hij af tot het standpunt van een handig photograaf.

Voeg nu bij deze als het ware formeele eigenschappen van den joodschen geest, den idealistischen inhoud van Israël's godsdienstige traditiën. Ontdoe het Judaïsme van zijne tijdelijke en gebrekkige kerkvormen, maak het los van het formalisme der synagoge, en gij houdt drie onsterfelijke gedachten over, saamgevat in deze drie woorden: Jahve, de Wet en de Messias.

Jahve, dat wil zeggen, de bij Israël allesoverheerschende, alles naar den achtergrond dringende Godsidee, de behoefte om de wereld en het leven uit een groot gezichtspunt, uit ééne allesverbindende gedachte — Auerbach-Spinoza zou zeggen *sub specie aeternitatis* — te beschouwen. Onze da Costa drukte deze behoefte uit in de zangerige woorden tot zijn geloofsgenoot Capadoce gericht:

Noch voor u, noch voor mij is deez aarde gemaakt
 Noch de droom van haar laffe vermaken.
 Onze vleugels gerept, onze boeien geslaakt!
 Om een hooger aanschouwing te smaken!

Voorts: de Wet, dat wil zeggen een diep en levendig besef van de onschendbare heiligheid der zedelijke wereldorde, die de misdaden der vadersen straft aan de kinderen tot in het derde en vierde geslacht en uitdrukkelijk voorschreef: geen verzoening zonder bloedstorting.

Eindelijk: de Messias, of wil men liever het geloof in den vooruitgang, in de levensvatbaarheid onzer edelste idealen in de allesoverwinnende macht van het heilige in de wereld. En als wij daarbij nu in het oog houden hoe alles in de lotwisselingen van Israël heeft medegewerkt om het joodsche hart aan het erfdeel

der vaderen te hechten met banden sterker dan de dood, sterker dan brandstapel en ballingschap; hoe de gruwzame vervolging waarmeê de christenen den vloek, door den Ahasverus der legende over den kruisdragenden Christus uitgesproken, meenden te moeten zegenen, Israël's hartstochtelijke vereering voor de traditie schier tot radeloosheid opzweepte; hoe de joden, buitengestooten uit de christenmaatschappij, zich slechts te vaster aan elkander sloten en in den kring van een innig familieleven vergoeding zochten voor den smaad waaronder zij gebukt gingen; hoe het jodenkind schier van zijne geboorte af door zijne christen speelgenooten, die wel een dier, maar nooit een jood zullen liefkoozen, met geheimzinnigen afschuw wordt ontvangen, zoodat het zich altijd en alom afgezonderd, alom en altijd jood gevoelt, en onwillekeurig de vraag waarom? en waartoe? in het hoofd van het vroegrijpe kinderhoofd oprijst, — Auerbach's kindergestalten, die vaak zoo wonderlijk diepzinnig en onnatuurlijk kunnen mijmeren en peinzen, dragen immers dien trek van vroegtijdigen ernst op het jeugdige voorhoofd? — bedenken wij bovendien hoe Israël's verleden en heden van zelf voor het joodsche hart aan het leven het karakter verleent van eene tragedie, waarop straks de ontkenning volgen zal, zoodat de verbeelding in werking gebracht en de geest als van zelf genoopt wordt om de wereld niet een hooger dan het alle-daagsche standpunt te beschouwen, — houdēn wij dit alles in het oog, dan zal men moeten erkennen, dat in het Jodendom elementen in overvloed aanwezig zijn om een dichterlijken geest te ontwikkelen, en dat Auerbach niet ten onrechte zeide: *Ich bin ein Jude und das hat die richtige Mischung gegeben.* Duitschland's idealistische geest kon voor het joodsche hart geen vreemden grond zijn. En zulks te minder, nu juist door het Christendom, de onsterfelijke kern van Israël's gedachtenwereld in het vleesch en bloed van het idealistische Duitschland was overgegaan.

Doch het wordt tijd dat we eenige bijzonderheden uit het leven van Berthold Auerbach aanstippen. Het bescheiden Zwaabsche dorpje Nordstetten, midden in het Schwarzwald schilderachtig verscholen tusschen fantastisch gevormde bergen, door eeuwenoude beuken en dennebosschen omzoomd, was zijne geboorteplaats, waar hij den 28sten Februari van het jaar 1812 het levenslicht aanschouwde. Zijn vader was een eenvoudige en oppassend Israëliet, zooals er bij honderden zijn. Niet schranderder maar ook niet bekrompener dan de meeste zijner stamgenooten. Ook Auerbach's moeder schijnt in geen enkel opzicht boven andere vrouwen te hebben uitgemunt. Indien het hem gegeven geweest ware om de levensbeschrijving, waaraan hij arbeidde toen de dood hem wegnam, af te werken, zouden wij misschien in zijn voorgeslacht, evenals Göthe in het bekende gedichtje voor zich zelven deed, de elementen van Auerbach's persoonlijkheid kunnen terugvinden; bij gebreke van dien moeten we, voorloopig althans, op de vraag: *Was ist an dem Complex original zu nennen?* — kortweg antwoorden: Alles.

Er behoorde zeker meer dan gewone finantiëele talenten toe, om van de schamele verdiensten van een rondreizenden koopman, een Trödeljude, een elftal kinderen niet slechts te voeden maar ook op te voeden. Assur's vrome bede: bewaar mij voor overdaad, was in Auerbach's ouderlijk huis eene overtollige weelde. Voor overdaad bestond geen gevaar. Toch ontbrak het in dien bescheiden king niet aan zonnige dagen. Vooral de vrijdag-avond, met zijn vrome en toch opgewekte feestelijkheid, bekleedt in het joodsche familie-leven een belangrijke plaats. De sabbathslamp wordt dan door de huisvrouw, in feestgewaad uitgedost en onder het uitspreken van een gebed, ontstoken, het Lecho-Daudi gebed daarna door de huisgenooten in een vierstemmig gezang aangeheven. De huisvader spreekt vervolgens over al zijne kinderen afzonderlijk den hebreuwschen zegen uit, en als hij daarna het Kidusch gebed,

het gebed voor het opgeheven glas met wijn gevuld, waarmee de sabbath plechtig voor geopend verklaard wordt, uitgesproken had, dan schaarde de oude Auerbach met zijne vrouw en zijn elftal zich om een, voor zijn omstandigheden, vorstelijken disch, die gekruid werd door vroolijke scherts, joodsche anecdoten, talmudische haarkloverijen of eene snaaksche voorstelling van hetgeen den Trödeljude bij zijne omzwerfing door de naburige dorpen in den loop der week was wedervaren.

De indrukken die Berthold Auerbach van het joodsche familieleven in het ouderlijke huis ontving, waren machtig en diep. "Een christen", schreef hij in de voorrede van zijn *Spinoza*, "kan niet begrijpen wat het den jood kost om zich van de traditie los te maken." En in zijn *Dichter und Kaufmann* waarin hij het leven schetst van den israëlitischen puntdichter uit de 18de eeuw, Ephraïm, Mozes Kuh, geeft hij ongetwijfeld de aangename herinneringen terug van de Sabbathsviering in het ouderlijke huis.

"Aan iemand die geen jood is", zegt zijn Mozes Daniel, "kan niemand zeggen, welk een zaligheid zulk een vrijdagavond is. Al heeft de Christen ook alles, al ontbreekt hem ook niets wat het leven aangenaam kan maken, — toch ontbreekt hem één ding, en dat wil ik niet voor al zijne genietingen ruilen, en dat eene is: een sabbath en een vrijdagavond. Wanneer men zich de geheele week afgesloofd heeft, zoodat men zijn hoofd dreigt te verliezen, — dan komt de vrijdagavond en dan zijn alle zorgen en moeiten weg, en men wordt weer geheel en al een frisch mensch. En dat is niet slechts met mij het geval, maar evenzeer met den armsten onder ons, die nauwelijks zout op het brood heeft, die de geheele week daarbuiten in weer en wind met gebogen rug geloopt heeft, en zich door iederen boer heeft moeten laten stompen en bespotten, om maar een paar centen te verdienen, die de geheele week geen bete warme spijs, niets als droog brood en een weinig drank, in een gunstiger geval gekookte aardappelen, en in het allergunstigste geval een kop koffie gehad heeft. Wie zou zulk een leven kunnen uithouden zonder sabbath!

Maar daar komt de vrijdagavond, en dan is hij t'huis in zijn eigen

huis, en doet zich te goed en verfrist en verkwikt zich tot zondagmorgen. Dan neemt hij zijn stok weer in de hand en zijn pak op den rug, hij kust de heilige wet die op den deurpost geschreven staat; zijne vrouw staat op den drempel en bidt zacht: God zegene en behoede u! en hij gaat weer de wereld in, haalt zijn gebedenboekje uit den zak, neuriet de vrome pelgrimliederen, en zoo hervat hij zijn moeilijken tocht in het land der ballingschap."

In het begin onzer eeuw zal men op een dorpje als Nordstetten zeker wel te vergeefs gezocht hebben naar onze hedendaagsche school-paleizen en monumentale kweekscholen voor onderwijzers. Het onderwijs dat Auerbach in zijne jeugd ontving, was hoogstwaarschijnlijk zeer gebrekkig, en de Lauterbacher, Adolf Lederer, de ongenietbaar pedante spinozistische schoolmeester, "voor wien de geheele natuur een zinnebeeld, een masker is, waarachter het geelaat des geestes verborgen is", die "zich nedervlijt aan de voeten van de groote geesten zijns volks, en de hulp inroept van den Eeuwigen Geest om hem te steunen in zijn edelaardig voornemen, om zich te verheffen boven de menschen, die in den distel evenals de ezel slechts een begeerlijk voedsel zien, terwijl hij, Adolf Lederer, eene bij begeert te zijn die zelfs uit distels het honigzeem des geestes weet te putten", — deze Lauterbacher, altijd even plechtig en diepzinnig, altijd verheven en akelig wijs, zijne natuurphilosophische bespiegelingen in zijn dagboek opteekenende — Auerbach's spinozistische helden lijden aan eene ware dagboekmanie — deze Lauterbacher schoolmeester is, — wij hopen het ten minste, — slechts eene niet zeer gelukkige schepping van Auerbach's idealizeerende verbeelding, die zich in een onbewaakt oogenblik door zijne voorliefde voor spinozistische bespiegelingen liet verschalken, om het leven te schenken aan een Duitschen schoolmeester, die dubbel en dwars den spot verdient waarmee de dorpsjeugd 's mans sentimenteel en verheven gekweel beantwoordt.

De levensvolle werkelijkheid, de fijne en sprekende trekken waar-

mee Auerbach in zijne *Dorfgeschichte* het leven en strijden, het liefhebben en haten, de ruwheid en de innigheid der schwarzwalder boeren in beeld bracht, gaf later aanleiding tot het vermoeden, dat hij eenvoudig de natuur gecopieerd, en in zijn Lorle, Ivo, Aloys, Diethelm von Buchenberg e.a. slechts de geschiedenis van nog levende menschen te Nordstetten verhaald had. Niet weinig verontwaardigd door dit, naar zij meenden voor hen onteerend, vermoeden, riepen de schwarzwalder boeren uit: *das ist alles verstunken und gelogen*. Beter lofspraak op zijn beeldend talent kon de auteur natuurlijk niet begeeren, doch indien de Schwarzwalder boeren ook uit het oogpunt der dichtende verbeelding, van Adolf Lederer als de typische uitdrukking van een duitsch dorps-onderwijzer uit het eerste vierendeel onzer eeuw, gezegd hadden *das ist verstunken und gelogen!* zouden zij zeer zeker geen ongelijk gehad hebben.

Auerbach ontving zijne eerste vorming dus niet van een Lauterbacher, maar op eene tamelijk primitieve dorpschool. Wat daaraan ontbrak — en dat was zeker niet weinig — werd in het ouderlijke huis aangevuld. Onze Israelitische medemenschen zijn altijd groote liefhebbers van boeken geweest. Terwijl voor niet weinige onzer christelijke arbeiders de uitvinding van Laurens Koster, helaas! nog maar al te vaak eene overtollige weelde blijkt te zijn, en hunne geheele boekerij uit niet veel meer dan een kerkboek bestaat, vindt men in de woning zelfs van de armste joden vaak eene niet onbelangrijke verzameling joodsche geschriften: commentaren op het Oude Testament, gebedenboeken, Mischnajoth, verzamelingen van joodsche heiligen-legenden, joodsche geschiedboeken van mythisch en mystischen inhoud, en allerlei zedekundige geschriften vol zalving of spitsvondige haarkloverijen. Hun hoogste eerezucht is een schriftgeleerde, boven alles een ingewijde in de kronkelgangen van den Talmud te worden. Zulk een geleerde, die de roem en de trotsch van zijn geslacht zou zijn, moest

naar den vurigen wensch zijner ouders, hun Berthold worden. Naar het eenstemmig gevoelen van Auerbach's geloofsgenooten, van den dorpsonderwijzer, van den pastoor en van alle dorpsbewoners, gaf hij immers reeds in zijne kinderjaren zulke merkwaardige bewijzen van ongemeene levendigheid en vlugheid van geest. De ouders besloten dus dat hun Berthold tot joodsch godsdienstleeraar zou worden opgeleid, en door zuinigheid en verdubbelde arbeidzaamheid brachten zij het zoover, dat ze hun jongen aan de leiding van een joodschen leeraar konden toevertrouwen. Deze opofferingen bleken al spoedig aan geen ondankbare verspild te zijn. Reeds op zijn achtste jaar was hij zoover gevorderd, dat hij het Oude Testament vlug en vaardig in het duitsch vertalen en den Commentaar van Salomo Jizchaki en de ten onrechte aan Mendelsohn toegeschreven uitlegging (Bioer) van den Pentateuch begrijpen kon. De vlugge knaap was zijn onderwijzer spoedig boven het hoofd gegroeid. De spitsvondigheden van den Talmud prikkelden en scherpten zijn aangeboren dialectisch vernuft; tal van vragen, bedenkingen, of nog spitsvondiger spitsvondigheden dan de Talmud bevatte, rezen in het jeugdige hoofd op, en brachten zijn onderwijzer in geen geringe ongelegenheid.

De jonge Berthold kon dus niet langer in het ouderlijke huis blijven, hij moest hooger op: naar de Jeschibah (Talmudschool) van den beroemden rabbi te Hechingen. Met tranen in de oogen spraken de ouders den hebreuwschen zegen uit over het hoofd van den twaalfjarigen knaap, toen hij het ouderlijke huis verliet en, met den ransel op den rug en eenige weinige Groschen in den zak, de wijde wereld inging, voorshands als Bocher (leerling in den Talmud) op de school te Hechingen.

Weelderig en rijk aan verstrooiing was zijn joodsch studentenleven zeker niet. Hij genoot academische vrijheid, dat wil zeggen: hij leefde van de liefdegaven zijner geloofsgenooten, at iederen dag der week, bij beurtwisseling, bij een hunner aan tafel en ontving juist

genoeg liefdegaven, om op een donker en tochtig dakkamertje, bij het schijnsel eener vetkaars, zich te verdiepen in de labyrinthen van den Talmud. De onderwerpen die zijn geest thans bezig hielden hadden zeker niets gemeen met de gedachtenwereld onzer moderne wetenschap, maar de opleiding in de Talmudschool door Auerbach in zijn "Spinosa" en "Kaufmann und Dichter" naar het leven geteekend, was, evenals de sophistiek der Grieken, alleszins geschikt om het nadenken te scherpen. De duistere Halacha, met hare spitsvondige verklaring van joodsche zeden en gebruiken, met hare casuïstiek, haar stellen van allerlei denkbeeldige gevallen, hare honderde gevolgtrekkingen uit allerlei fictieve mogelijkheden afgeleid door rabbi Akiba, en bestreden door rabbi Eliezer, en uit een ander gezichtspunt beschouwd door rabbi Josua en wederom anders toegelicht door rabbi Tanchoem, — dit levendige steekspel, een hoofdbestanddeel van het onderwijs op de Talmudschool, bracht wel geen vruchtbare kennis aan, maar bevorderde de gevathheid en ontwikkelde de dialectische vaardigheid van den geest, terwijl gemoed en fantazie tevens voedsel vond in de Agadda, waar, zooals Heine zegt:

Wo die schöne alten Sagen,
 Engelmärchen und Legenden
 Stille Märtyrerhystorien
 Festgesänge, Weisheitsprüche
 Auch Hyperbeln, gar possirlich,
 Alles aber glaubenskräftig
 Glaubens glühend.....

Na een tweejarig verblijf te Hechingen vertrok hij naar Carlsruhe, ten einde zijne godgeleerde studiën in ruimer kring voort te zetten, maar tevens gedreven door het onbestemde gevoel, dat buiten den Talmud nog eene geheele, hem onbekende wereld van wetenschap en poëzie lag. Het bekrompen formalisme der synagoge begon hem te benauwd te worden, en zijn levendig natuurgevoel,

zijn frissche zin voor de werkelijkheid had geen vrede meer met de denkbeeldige wereld, waarmee de Halacha en Agadda zijne fantazie bevolkte. Terwijl hij te Carlsruhe nog altijd leerling op de Talmudschool bleef, legde hij zich in stilte toe op de studie der klassieke talen, van de wiskunde, de geschiedenis en de aardrijkskunde. De schatten van wetenschap en kunst der oude Grieken en Romeinen met hun door en door gezond realisme, openden voor zijne oogen eene geheel nieuwe wereld, die Auerbach den mensch en den dichter wel is waar met verrukking vervulde, maar tevens Auerbach den Bocher allengs vervreemde van de priesterlijke loopbaan.

"Ik zou nog wel pastoor (rabbi) willen worden," zeide hij, evenals zijn Ivo der Hayrie, in de bekende Dorpsnovelle, "maar alleen des zondags. Als men zich zoo de geheele week met niets dan godsdienstige dingen bezig houdt, in de kerk even goed te huis is als in zijne kamer, dan heeft men in 't geheel geen kerk en geen zondag meer. Ach hemel! hoe gelukkig was ik, toen ik als kind 's zondags in de kerk kwam en "goeden morgen, God" zeide. Dan scheen de zon geheel anders, dan was het een geheel andere wereld dan op den werkdag. De theologie bederft den godsdienst. Wat is er veel omslag noodig! "Bemin God en den naaste", daarmee is alles gezegd."

Door les te geven kon de leerling op de Talmudschool wel is waar te Carlsruhe gedeeltelijk in eigen onderhoud voorzien, doch dat hij voor het grootste deel nog leven moest van de ondersteuning zijner geloofsgenooten kwelde hem te meer, naarmate hij zich levendiger bewust werd dat hunne wegen uiteen liepen. De onverholten ergernis der Joden te Carlsruhe over de vrijzinnigheden die hun gunsteling zich veroorloofde, gepaard met het pijnlijke gevoel zijner afhankelijkheid, deden hem dan ook besluiten om aan de gedwongen verhouding, waarin hij tot hen stond, een einde te maken, en na een verblijf van drie jaren Carlsruhe te verlaten. Rijk aan groote plannen, maar arm aan geld, met het

gevoel dat hij iets kon en iets worden zou — wat? wist hij nog niet, vertrok hij nu naar Stuttgart. In de eerste jaren van zijn verblijf in de hoofdstad brak Auerbach nog niet geheel met de theologie en de priesterlijke loopbaan. Hij wist te goed dat een jood in het duitsche vaderland niet zoo gemakkelijk zijn weg kan vinden, en wenschte de mogelijkheid open te houden om, zoo noodig, ter wille van het lieve brood, naar de synagoge terug te kunnen keeren. Te midden zijner hoogvliegende idealen, hield hij de werkelijkheid scherp in het oog, en maakte hij zich reeds bij voorbaat gemeenzaam met de mogelijkheid, dat zijne luchtkasteelen hem zouden teleurstellen.

Diezelfde praktische zin gaf ook den doorslag bij de keus van het studievak, waaraan hij zich wijden zou, toen hij de theologie voor goed vaarwel gezegd, den cursus op het gymnasium afgelopen had en als student aan de hoogeschool te Tubingen werd ingeschreven. De klassieke letterkunde bezat zijne volle liefde, maar in de praktijk van het leven geeft een doctoraat in de letteren, den jood in het allerchristelijkste Deutschland geen brood. Daarom koos hij de studie der rechten en trachtte hij, zoo goed of kwaad als het ging, zijn dichterlijken en wijsgeerigen geest te voeden met de poëzie der... Pandecten en den idealistischen gloed van... het code Napoleon!

Intusschen, de weg door het dichte kreupelhout van het recht en de rechten, schijnt in zijne oogen nog minder bekoorlijk geweest te zijn dan de spitsvondigheden van den Talmud en de spiegelgevechten der Jeschibah. Hij gevoelde andere en hoogere behoeften. Aan de bekrompenheid der synagoge was hij ontwassen, maar de ernstige religieuse zin, dien het Jodendom in hem opgewekt had, was overgebleven. De oude transcendenten God der joden, die ver boven lucht en wolken zetelt op den troon eener zwijgende majesteit, bevredigde zijne gezonde wereldliefde en zijn dichterlijken en wijsgeerigen geest evenmin als het geheele trans-

cententale karakter van een geloof, dat in de synagoge en in de christelijke kerk naar God zocht achter de letters van grieksche en hebreuwsche boeken, den godsdienst opsloot tusschen de muren van het bedehuis, zich in hemelbespiegelingen verlustigde, en blind voor de schoonheid en den rijkdom van het altijd bloeiende leven van natuur en geest, als met gesloten oogen over deze ontgoddelijkte wereld wandelde — altijd op reis naar het eeuwig vaderland. Wat de synagoge en de christelijke kerk evenwel niet geven kon: eene verzoening tusschen God en de wereld, tusschen realisme en idealisme, tusschen wereldliefe en godsdienst, — *Geist und Natur, so spricht man nicht zu Christen!* — dat was reeds twee eeuwen vroeger door zijn geloofsgenoot Spinoza gepredikt. Spinoza, bij zijn leven door de synagoge uitgebannen en na zijn dood schier geheel vergeten, was tegen het einde der 18^e eeuw weer uit zijn graf opgestaan. Het idealistisch pantheïsme van den eenzamen denker, had de grootste geesten van Duitschland, een Fichte, Schelling, Hegel, Göthe en Scheiermacher in verrukking gebracht en werd, toen Auerbach student was, met geestdrift toegejuicht door de akademische jongelingschap te Tübingen, die zich verdrong om den kathedra van een jong privaat-docent, die met den gloed eener bezielende welsprekendheid Spinoza verheerlijkte, en straks als schrijver van een *Leben Jesu*, de geheele wereld in rep en roer brengen, maar zich tevens als David Friedrich Strausz een wereldberoemden naam verwerven zou. Auerbach was opgetogen, hij wierp de Pandecten en het code Napoleon weg zoo ver hij kon, en zat met ademlooze bewondering aan de voeten van Strauss.

Van dat oogenblik af werd en bleef hij zijn gansche leven een overtuigd Spinozist. Hier, in dit kristallen gedachtepaleis, had Israël zijne wereldhistorische zending volbracht; Spinoza was immers "Israëls zoon, in wien Ahasverus een welbehagen had," en van wien hij profeteerde, "dat deze gekomen was om een verlos-

ser der menschheid te worden," en "eens den tijd te doen aanbreken waarop liefde en trouw elkaar ontmoeten, gerechtigheid en vrede elkaar kussen, waarheid uit de aarde ontspruiten en rechtvaardigheid uit den hemel nederzien zal."

De groote gedachtenwereld door Israël in aarden vaten bewaard, en saamgevat in de woorden Jahveh, de Wet en de Messias, kwam bij Spinoza, meende hij, eerst tot haar volle recht. Het heeral werd hier, evenals bij Israël, uit één groot, allesomvattend gezichtspunt beschouwd, maar de Jahveh van het Jodendom was nu geen transcendente macht meer buiten de wereld, maar de in haar levende geest; de Wet met haar "weest heilig want ik ben heilig!" had opgehouden een mechanisch wrekende macht buiten den mensch te zijn, zij was nu de niet te ontwijken Nemesis der alomtegenwoordige zedelijke wereldorde in den mensch, en de Messiasverwachting, ontdaan van haar joodschen vorm, was hier hervormd tot het heerlijk geloof in den vooruitgang, in de macht en in de toekomst van den geest, en in de verwezenlijking van de idee der menschheid.

Niet minder dan de wijsgeer en de Israëliet vond ook de kunstenaar volkomen vrede bij de grootsche wereldbeschouwing van Spinoza. Van harte kon hij nu uitroepen, zonder te vreezen dat hij zich bezondigen zou: *Wie ist die Erde doch so schön!* Was zij niet een tempel Gods, een van geest doorademd kunststuk, een onuitsprekelijk, oneindig gedicht? Natuur en leven was immers slechts de evolutie der idee, *Alles vergängliche nur ein Gleichnisz*, en de taak van den kunstenaar geen andere dan om den zin dier gelijkenis te vertolken in een concreet beeld, maar zóó te vertolken dat de werkelijkheid nu ook verstaan, als de zichtbare uiting van de onzichtbare idee gekend en aanschouwd wordt.

Van Tübingen begaf hij zich naar Munchen en Heidelberg om zijne wijsgeerige studiën voort te zetten en Schelling te hooren, wiens mystisch pantheïsme en imponeerende persoonlijkheid op het

jonge-Duitschland die dagen zulk een alles overweldigenden indruk maakte. Schelling was immers de man, die — Strauss heeft het gezegd — “den grond van het gemoed der jonge-Duitschers bevochtigd en bezaaid heeft, zoodat zij voor altijd tegen de dorheid van het materialisme en rationalisme gevrijwaard bleven.”¹ Gelukkig woonde hij te Heidelberg ook de lessen van den beroemden historicus Schlosser bij. Daardoor werd zijn gezonde zin voor de werkelijkheid en voor historische toestanden gescherpt, zoodat hij altijd vasten grond onder de voeten hield, op de verwezenlijking der wereldhervormende idealen van het jonge dweepende Duitschland niet al te veel rekende, maar ook bevrijd bleef van de moedeloosheid en de uitputting, waarmee de ten hemel stormende Titanen van het wolkenpaard hunner verheven bespiegelingen nederploften, toen de gebeurtenissen een anderen loop namen dan zij hadden vastgesteld, en zij jammerend uitriepen: “De tijd is slecht! Wij ook, wij zijn de organen van den Wereldgeest niet. Laat ons in een klooster gaan of ons in de wetenschap begraven.”

Auerbach had noch in het een, noch in het andere lust. In de spinozistische wereldbeschouwing was, naar zijn oordeel, geen plaats voor sprongen en revolutionaire stooten. Als Auerbach, de idealistische Spinozist, de wiken dreigde uit te slaan tot een avontuurlijke Icarus-vaart, dan zag Auerbach de realist zorgvuldig toe dat zijn dubbelganger, na die hemelvaart, behoorlijk tot de aarde terugkeerde. Traditie en ideaal moesten elkander zooveel mogelijk dekken, en iedere ontwikkeling in de richting van het ideaal moest zooveel mogelijk aan de historische toestanden worden vastgeknoopt. Een beeldstormer in kerk en staat is hij nooit geweest, en volkomen terecht kon de bekende revolutionaire socialist Bakounine, te Breslau tegen hem zeggen: “Wanneer wij over-

¹ D. F. Strauss. *Ohr. Märcklin*, pag. 34.

² *Ibid.* pag. 167.

winnen, waarde Auerbach, beginnen wij met u op te hangen." Doch dat neemt niet weg, dat hij de politieke beweging in zijn studenten-tijd van harte toejuichte, zich met jeugdige geestdrift om de zwart-rood-gouden bannier der *Burschenschaften* schaarde en de onderscheiding genoot om door de heeren uit de Eschenheimergasse te Frankfort (de Bondsraad) voor "staatsgevaarlijk" verklaard, en eerst te Tubingen, daarna in zijne geboorteplaats te Nordstetten, en ten slotte in de "demagogen-herberg", de vesting Hohenasperg, gedurende drie maanden gevangen gezet te worden.

De politieke beweging dier dagen was voor hem ook de eerste aanleiding om de pen ter hand te nemen en als schrijver op te treden. Wolfgang Menzel, namelijk, had in zijn *Literaturblatt* de ontwaakte vrijheidsliefde bij het jonge Duitschland met de onstuimige verwoedheid van een renegaat te lijf gevallen, ten gevolge waarvan de bondsraad in 1835 een besluit uitvaardigde, waarin de banvloek werd uitgesproken over al de geschriften van Heinrich Heine, Laube, Gutzkow, Mundt en Wieberg. Het jonge Duitschland was, volgens Menzel, niets anders dan de wanschapen vrucht van fransche naäperij en joodsche indringers. Eigenlijk was het zoogenaamde jonge Duitschland een jong Palaestina, en droegen de deutsche joden geheel en al de schuld van de revolutionaire ontboezemingen en kosmopolitische genesprongen der jonge Duitschers, die alle brave, rechtschapen en conservatieve oud-Duitschers de haren van ergernis te berge deden rijzen. Auerbach greep nu naar de pen, niet omdat hij zooveel sympathie gevoelde voor de richting van Heine en Gutzkow, maar omdat hij hier den boozen geest der oude onverdraagzaamheid 't hoofd weer zag opsteken, en omdat hij van toorn beefde over den onverdienden smaad zijnen geloofsgenooten aangedaan.

In zijn geschrift: *Das Judenthum und die neueste Literatur* (1836) toonde hij overtuigend aan, hoe ongerijmd en ongegrond de beschuldiging was, dat de joden als zoodanig vijanden van den christelijken godsdienst en van de deutsche natie zouden zijn,

maar tevens verlangde hij van zijne geloofsgenooten, dat zij de onsterfelijke kiem van hun joodsche geloof in overeenstemming zouden brengen met de moderne beschaving, en de afzondering, waarin zij nog maar al te vaak leefden, zouden prijs geven. Al is dit geschrift geheel gezet in den opgeschroefden en hoogdravenden toon des tijds, en de stijl volkomen het tegenbeeld van den eenvoud en de zuiverheid, die hem later zoo gunstig van de vaak zoo breedsprakige en wanhopend dichterlijke, deutsche romanschrijvers zou onderscheiden, toch zou de lezing van dit geschrift van vóór 50 jaar heden nog een heilzaam bad kunnen zijn voor het anti-semitische fanatisme van onze germaansche *Judenfresser*.

De jodenquaestie, destijds aan de orde gesteld, — men ziet ze dagteekent in Duitschland niet van heden of gisteren — boeide al zijne aandacht, en bracht er hem onwillekeurig toe om het beeld van den door hem zoo innig vereerden Spinoza voor zijn volk te schetsen. Een tweeledig doel stond hem daarbij voor den geest: het spinozisme te verbreiden onder de christenen, opdat zij van den grooten wijsgeer zouden leeren, dat boven de verschillende volken en boven de verschillende kerken staat de van den goddelijken geest vervulde menschheid; en tevens zijne geloofsgenooten in het levensbeeld van hun beroemden stamgenoot te doen zien, hoe de denkende Israëliet zich kan en mag losscheuren van de spitsvondigheden van den Talmud.

“*Spinoza, ein Denkerleben*” (1837) teekent ons het leven en werken van den wijsgeer, zijne kabbalistische studiën, zijn breken met de theologie, zijn geestdrift voor de wijsbegeerte, zijne verbanning uit de synagoge, zijne ongelukkige liefde voor een meisje, dat weigert hem hare hand te schenken omdat hij het christendom niet omhelzen wil, en zijn vroegtijdigen dood, terwijl het geheel eindigt met dat fantastische aanhangsel waarin de stervende Ahasverus een kus drukt op het voorhoofd van den slapenden Spinoza.

Uit deze romantische biographie bleek reeds aanstonds dat de vier-en-twintigjarige auteur niet slechts over eene goede hoeveelheid wetenschap van het beste gehalte beschikken kon, maar tevens een ongemeen talent bezat voor zielkundige analyse en voor het schetsen van een zielkundig proces. De schildering van het joodsche leven, de schets van de jodenvervolging in Spanje, de karakteristiek van Spinoza en zijne vrienden en vijanden, verraadden de hand van den meester, al viel niet te ontkennen dat de afgetrokken inhoud en de begeerte van den auteur om in den vorm van samenspraken den inhoud van Spinoza's *Ethica* en *Tractatus theologico-politicus*, voor zijne lezers te ontwikkelen, aan den epischen gang van het verhaal bedenkelijke schade toegebracht had.

Aanvankelijk ging Auerbach van het plan zwanger om, op het voetspoor van Walter Scott, onder den titel van *das Ghetto* een reeks romans te schrijven aan de geschiedenis van het jodendom ontleend. Twee jaren na zijn *Spinoza* verscheen (1839) dan ook met zijn *Dichter und Kaufmann, ein Lebensgemälde aus der Zeit Mozes Mendelsohn's*, een tweede biographische roman, waarvan de silezische puntdichter Ephraïm Kuh de hoofdpersoon was. Intusschen, Auerbach's neiging tot wijsgeerige abstracties viel niet in den smaak van het publiek, en toen hij zag dat beide werken tamelijk koel ontvangen werden, liet hij het opgevatte plan varen en zocht hij naar eene stof, waarmede hij tot het hart van zijn volk spreken kon. Teleurgesteld, dacht hij er zelfs een oogenblik aan om de pen voor goed neder te leggen, en als privaats docent aan de een of andere hoogeschool een goed heenkomen te gaan zoeken. Doch de innerlijke drang was hem te machtig. Achtereenvolgens te Frankfort en te Bonn vertoevende, vertolkte hij de werken van Spinoza uit het latijn voor het duitsche volk en schreef letterkundige kritieken in Lewald's *Europa*. Doch Spinoza vervulde hem zoo geheel en al, en hij gevoelde zulk eene onweerstaanbare behoefte om zijne medemenschen voor zijn grooten meester te win-

nen, dat hij niet nalaten kon om andermaal de kunst dienstbaar te maken aan zijne wijsbegeerte, en in 1841 met zijne "*Liebe Menschen*," en "*Was ist Glück*" in den trant van Plato's samenspraken een reeks van wijsgeerige novellen opende, die evenwel niet vervolgd werd, en waarin van spinozistisch standpunt allerlei vraagstukken van politiek, godsdienst en zedelijkheid zouden worden besproken.

Men ziet, reeds bij zijn eerste optreden was Auerbach, wat hij tot zijn jongsten snik toe gebleven is: de schrijver van hetgeen men genoemd heeft tendenz-romans; met deze uitzondering evenwel, dat in zijne eerste periode de tendenz den kunstvorm beheerscht en in menig opzicht bederft, — *le text n'était qu'un prétexte* — in zijne latere werken daarentegen de tendenz, wel niet altijd, maar toch meestal de natuurlijke en ongedwongen vrucht is van het kunstwerk. Hij wilde niet slechts de kunstenaar, maar boven alles de gids, de zedeleeraar van zijne lezers zijn. "In elk zijner werken geeft Auerbach een eigenaardig en belangwekkend verschijnsel van het zedelijke leven, waargenomen en verklaard door een wijze, en in beeld gebracht door een dichter." ¹ Doch in het eerste tijdperk van zijne loopbaan als auteur, wordt de dichter maar al te veel door den wijze naar den achtergrond gedrongen.

Een leidsman voor zijn volk te zijn, was de doorgaande trek van zijn leven. In den dagelijkschen omgang richtte hij uit den rijken schat zijner gedachten en ervaringen gaarne "een goed woord" tot zijne vrienden: "*Nicht wahr, mein junger Freund, principium omnium rerum est suum esse conservare*", zeide hij bij zijn verblijf te Amsterdam tot den vriendelijken leidsman, die hem naar de Tram bracht, doch ongelukkigerwijs geen latijn verstond. Zijne geschriften, zoewel zijne dorpsverhalen als zijne romans, vloeien over van aphorismen, diepzinnige gezegden, wijsgeerige

¹ Dr. E. Wolff. *Gids*, Maart 1882.

spreuken. Zijne zakportefeuille was altijd rijk voorzien van dergelijke diepzinnige gezegden, moraliseerende of wijsgeerige kernspreuken. Iedere geniale gedachte, die zijn altijd werkzamen geest op de wandeling of op het studeervertrek inviel, schreef hij terstond op, om straks, als hij de laatste hand aan een kunstwerk legde, haar goede diensten in te roepen.

Auerbach had namelijk eene eigenaardige wijze van werken. Wanneer in algemeene omtrekken de inhoud van een roman of novelle hem voor den geest stond, werd terstond de hand aan den arbeid gelegd, en het beeld in ruwe trekken geboetseerd. Terwijl de dichter met haastige stappen op zijn studeervertrek heen en weer wandelde, dicteerde hij dan gedurende eenige uren aan een vaardig stenograaf, die de elkander snel opvolgende volzinnen in teekenschrift te boek stelde. Zonder het gesprokene na te lezen, werd de arbeid op deze wijze voortgezet tot de geheele roman voltooid was. Nadat het teekenschrift in gewone letters vertolkt was, begon de auteur de eerste correctie en werd de stijl gepolijst, de zinsbouw afgerond, de woordenkeus als op een goudschaal getoetst. Eerst daarna kwam de volledige afwerking. De portefeuille werd geopend, en haar rijke inhoud onder zijne geestelijke kinderen verdeeld, naar gelang het meer of minder met hun karakter overeenkwam. Aan den overrijken inhoud dier portefeuille heeft hij ten slotte een zelfstandig leven geschonken in zijne *Tausend Gedanken des Collaborators*.

Dat deze Auerbachiaansche spreuken altijd geniaal zijn en rijke stof tot nadenken aanbieden, zal niet licht door iemand worden ontkend, maar dat hij den diepzinnigen schat zijner portefeuille in zijne kunstwerken altijd aan goede handen heeft toevertrouwd, dat zijne zucht om "een goed woord" tot zijne lezers te richten, aan zijne kunstwerken geen schade heeft toegebracht, zou ik niet gaarne beweren. Om slechts iets te noemen. Een dagboek is bij uitstek geschikt voor kernachtige opmerkingen, maar een dagboek als van gra-

vin Irma in *Auf der Höhe* en van Lederer in *der Lauterbacher*, mist epischen gang en is bij uitstek ongeschikt in een verhaal. De kritiek, die Auerbach niet altijd even gunstig beoordeelde, overdreef ongetwijfeld toen zij van hem als *den Auerbach mit seinen idealisirten Bauern* sprak. In de meeste en in de beste zijner dorpsvertellingen, zijn Auerbach's figuren frissche en gezonde boeren en boerinnen, bij wie geen zweem van spinozistische bespiegeling gevonden wordt. Doch geheel onjuist is hare bedenking niet. Wij kunnen begrijpen, dat iemand gravin Irma's dagboek uit *Auf der Höhe* onbevredigd nederlegt, en geen de minste neiging gevoelt om de boetende Magdalena der christelijke traditie te ruilen tegen deze Magdalena van het spinozisme met haar "goddelijk niets doen." Wij kunnen toegeven dat de groote, wijze, altijd doocerende docter Günther uit denzelfden roman, den lezer wreveling maakt en ongeduldig doet uitroepen: maar lieve hemel! waarde docter, wees nu ten minste eens een enkele minuut in uw leven niet wijs en niet zoo ijzingwekkend plechtstatig, maar een gewoon, onwijsgeerig mensch; — doch onnatuurlijk, in strijd met hun karakter en hunne ontwikkeling, zijn hunne diepzinnigheden ten minste niet. Gravin Irma is eene buitengewoon begaafde hofdame en Dr. Günther's onverstoorbare en onaandoenlijke majesteit is wellicht de in beeld gebrachte toelichting van Spinoza's voorschrift: *principium omnium rerum est suum esse* (ook als Spinozist) *conservare*; al wordt de mensch daardoor allengs een wandelende *Ethica* en *Tractatus theologico-politicus*.

Bedenkelijker is het dat Auerbach's portefeuille somtijds — gelukkig bij uitzondering! — verdwaalt in de hand van een Lauterbacher schoolmeester, of van onder de roode jakken en vesten zijner schwarzwaldler boeren te voorschijn komt, of aan zijne kinderfiguren, een Ivo, Emmerence en Barfüssele allerlei wonderlijke gedachten op de lippen legt. Of wat dunkt u van Barfüssele, het arme ganzenhoedstertje op bloote voeten, dat

op een goeden avond uit haar dakvenstertje naar de sterren turend, zich verdiept in wijsgeerige mijmeringen die aldus beschreven worden: *Das war ein schauen und sinnen, so schrankenlos, so wortlos, so nichts wollend und doch alles umfassend, eine Minute gestorben seyn und leben in All, in der Ewigkeit*". "Ik weet niet", vraagt P. H. Hugenholtz Jr. ¹ "of gij zulk een wijsgeerig boerenmeisje wel eens ontmoet hebt, maar ik voor mij ken haar weerga niet". — Nu moge men tegen deze bedenking kunnen aanvoeren, dat hier de auteur zelf aan het woord is, en het half bewust half onbewust mijmeren en peinzen van Barfüssele, door haar zelve niet verstaan, op zijne eigene, mystisch-spinozistische wijze heeft willen vertolken; ter verklaring van Auerbach's mijmerende en peinzende kinderen, moge men zich op Auerbach's woord: *Ich bin ein Jude* beroepen, en herinneren dat door de omgeving waarin het leeft, de afzondering die het zich van zijne geboorte af moet getroosten, den smaad dien het van zijne christelijke speelmakkers te verduren heeft, het jodenkind eene onnatuurlijk vroegrijpe neiging tot mijmeren en peinzen gevoelt, — doch dat alles neemt niet weg, dat in dit opzicht althans zijn *Judenthum* niet de *richtige Mischung* gegeven heeft, en dat zijne diepzinnige gedachten op de lippen van sommige zijner helden vaak een wonderlijken indruk maken. Vooral ook omdat zijne kernspreuken niet naief, niet ongedwongen, niet met zekere natuur noodwendigheid als van zelf uit zijn dichterlijke inspiratie, maar veel meer uit zijn wijsgeerig hoofd zijn voortgekomen.

Vergelijkt men zijne *Tausend Gedanken des Collaborators* met Göthe's *Sprüchen in Reimen und Prosa*, dan springt het verschil duidelijk in het oog. Göthe's wijsheid komt als het ware ongeroepen, als met stille noodwendigheid. ² Door een oceaen van ideeën, als ondanks zichzelf, gekweld, achtervolgd en voortgejaagd, strooit

¹ P. H. Hugenholtz Jr.: Twee Tendenz-Romans. Tijdspiegel 1874, pag. 193.

² Eng. Babel.

hij met kwistige hand zijn edel metaal uit, — Auerbach daarentegen, gedreven door zijne zucht om te leeren, gaat opzettelijk uit om goud te zoeken en aan te munten, en als hij het gevonden heeft polijst hij het met de uiterste zorg tot het volkomen gezuiverd en in een volkomen vorm gegoten is. Zijne wijsheid is te berekeneerd, te fijn geslepen, te veel bearbeid. Een gevolg, ten deele althans, van een zijner groote verdiensten: zijne buitengewone correctheid van stijl en ongemeene nauwgezetheid van woordenkeus. Zelfs in het dagelijksche leven kon men geen vijf minuten in zijn gezelschap zijn zonder een merkwaardig woord, een aanschouwelijk beeld, eene zinrijke vergelijking te hooren. Ze waren niet de vrucht van een genialen inval, maar van zijn rusteloos werkzamen geest. Hij had een onverwinnelijken afkeer van de gemeenplaatsen uit het dagelijksche leven, en zelfs bij een gewoon gesprek maakte hij den indruk alsof hij voor eene groote vergadering het woord voerde. Zijne wendingen waren altijd oorspronkelijk. Hij had zijne eigene wijze van goeden dag, of vaarwel te zeggen. Bij een huwelijk wenschte hij den jeugdigen echtgenoot geluk met de woorden: *Erst in spätern Jahren werden sie es erfahren, was es heiszt, eine Frau gefunden zu haben, die derselben geistigen Himmelsrichtung angehört.* Na het verlies van een hem dierbaren bloedverwant schreef hij: *Ihr habt ein unverlierbares gemeinsames Besitzthum in der Erinnerung und Erfüllung, und das kann euch vollauf Tröstung bieten für die dura necessitas des Naturgesetzes.* Zijn voordracht, vrij van alle pedanterie, had evenals zijne geheele persoonlijkheid altijd iets doceerends. In zijne latere jaren te Berlijn wonende, en met zijne jongere vrienden in den Thiergarten wandelende, was het alsof men een Peripateticus van oud-Griekenland met zijne leerlingen door de tuinen van Athene zag gaan. Vaak bleef hij dan stilstaan om zijne gedachten te verzamelen, en als dan iemand uit het gezelschap hem ter hulp wilde komen met een woord

waarnaar Auerbach scheen te zoeken, dan legde hij de hand op diens schouder en met een "*Erlauben Sie*"! voltooide hij dan den afgebroken volzin op zijne wijze.

Auerbach zelf was zeker niet minder radeloos dan zijn Collaborator uit de *Frau Professorin*, nadat deze Lorle, het bekoorlijke boerinnetje, in den hoenderhof gezien had en geen passend bijvoegelijk naamwoord vinden kon.

"Das ist ein Mädchen! ach das ist ein Mädchen" rief der Collaborator in die Stube gewendet, und ballte beide Fäuste zum Himmel; er durchmasz hierauf zweimal ohne zu reden die Stube, stellte sich dann vor Reinhard und began wieder. "Da hast du's, ich kann weiter nichts sagen als: das ist ein Mädchen! Kein Epitheton genügt mir, keines. Hier haben wir — de toepassing mag natuurlijk niet achterwege blijven — ein Gesetz der Volkspoesie, die giebt den vollsten Ausdruck, macht die tiefste Wirkung, oft bloss durch das einfache Substantiv ohne Epitheton; meiner Sprache steht jetzt in solcher Entzückung nicht mehr zu Gebote als der eines Bauernburschen."

't Lag, zal men zeggen, toch voor de hand om Lorle kortweg "göttlich" te noemen. Maar juist omdat het voor de hand ligt, is het woord voor den Collaborator (Auerbach) niet ongemeen genoeg. Hij moet iets geheel bijzonders hebben, en zeker was Auerbach niet minder verrukt dan zijn Collaborator, toen deze op eene wandeling door het bosch het woord gevonden had.

"Welches Wort?"

"Das Epitheton für das Mädchen: *Wonnesam*! Es ist ein Vorzug unserer Sprache, das dieses Wort *transitiv* und *intransitiv* ist: sie ist voll Wonne und strahlt Jedem Wonne in die Seele. Aber halt! Eben jetzt, indem ich rede, finde ich das Urwort, das ist's: *Marienhaft*! Was die Menschheit je Anbetungswürdiges und Wonniges in der Erscheinung der Jungfrau erkannte, das drängte sich in dem Wort *Maria* zusammen. Das kann keine andere Sprache, solch ein *nomen proprium* algemeen objectivisch bilden. *Marienhaft*! das ist's".

Kan dus niet worden ontkend, dat de wijze den dichter in menig opzicht belemmerde, niet minder waar is toch ook dat Auerbach de wijsgeer en zedeleeraar, voor Auerbach den dichter en kunstenaar den weg gebaad en het terrein aangewezen heeft, waarop hij zijne volle kracht ontplooiën en zich eene eereplaats in de duitsche letterkunde veroveren zou. Zijn *Spinoza*, zijn *Dichter und Kaufmann* en zijne philosophische novellen waren tamelijk koel ontvangen. Ontmoedigd ging hij, zooals wij reeds opmerkten, zwanger van het plan, om de pen voor goed neder te leggen. Doch zijn ernstige zedelijke zin, zijne vurige begeerte om invloed uit te oefenen, een leidsman voor zijn volk te zijn en zijne medemenschen verstandiger en beter te maken, lieten hem geen rust, en gaven hem de gelukkige gedachte in om zich rechtstreeks tot het volk te richten. Geen beter hulpmiddel daartoe dan een Almanak, die met den Bijbel vaak de geheele boekerij van den man uit het volk uitmaakt. In 1842 schreef hij zijn *Der gebildete Bürger, Buch für den denkenden Mittelstand*, en van 1842—1848 gaf hij jaarlijks zijn Almanak: der *Gevattersman* uit. Te gelijkertijd verschenen de eerste Dorpsverhalen. Thans werd zijne stoutste verwachting overtroffen. Niet minder dan 80,000 exemplaren werden van de eerste jaargangen van den *Gevattersman* verkocht en tot zelfs in de afgelegenste gehuchten gelezen. Auerbach was in een oogwenk een beroemd man geworden, zoodat Karl Gutzkow in later dagen met kwalijk verholen afgunst zeggen kon: *Auerbach hat sich als armer unbekannter Bocher eines Abends zu Bett gelegt, und ist am andern Morgen als berühmter Dichter erwacht. Jetzt hat er sein sicheres Conto in der Literatur, während ich noch immer Mühe habe, meine Wechsel mit Damno zu discontiren.*

In *Der gebildete Bürger* leefden en stoeiden de geleerde en de volksschrijver wel is waar nog vaak met elkander, maar het boek bevatte, naast allerlei diepzinnige gedachten die naar de lamp en het studeervertrek rieken, toch ook meer dan een bladzijde, waar-

over Hebel zich niet zou hebben behoeven te schamen. De wijze, die op het volk invloed wenschte uit te oefenen, had begrepen dat de kunstenaar, om tot het hart van het volk te spreken, zijn beelden aan het volksleven zelf ontleenen en de natuur een spiegel voor oogen houden moet, opdat niet slechts het volk zijn eigen beeld zou aanschouwen, maar ook de onder boekenstof begraven geleerde, de in gevoelszwelgerij wegsmeltende schoone, die nooit het nuffige neusje in eene boerenwoning gestoken heeft en de smaakvol geparfumeerde saletjonker, die er zich wel voor zal wachten om zijne verlakte beenen rustig en gezellig onder hunne eikenhouten tafels uit te strekken, in één woord opdat ook de beschaafde wereld het volk zou leeren kennen, en begrijpen dat die boeren en arbeiders, met hun wonderlijke kleederdracht en ruwe vormen menschen waren van gelijke beweging als zij, met dezelfde hartstochten als zij en met dezelfde edelmoedige aandoeuingen als zij; maar dit alles oprechter en minder geveinsd, niet opsmukt met de wezenlooze kunstbloemen eener in menig opzicht opgeplakte beschaving.

De opgang dien de *Gevattersman* en dorpsvertellingen maakten was verrassend. Niet slechts de groote menigte van het romanlezend publiek, maar mannen als Strauss en Th. Visscher waren opgetogen. In dichterlijke verrukking riep Freiligrath uit:

Das est ein Buch! Ich kann es Dir nicht sagen
 Wie mich's gepackt hat recht in tiefer Seele,
 Wie mir das Herz bei diesem Blatt geschlagen,
 Und wie mir jener zugeschnürt die Kehle,
 Wie ich bei dem die Lippen hab' gebissen,
 Und wieder dann hellauf hab Lachen müssen!

Alles werkte samen tot een ongekend succes. In de eerste plaats de ongemeene kunstvaardigheid van den auteur. Zijn beeldend talent plaatst voor de oogen zijner lezers in volle levensgrootte en levensvolle werkelijkheid de frissche en gezonde boeren en

boerinnen uit het Schwarzwald. Hij kent ze door en door. 't Zijn vierkante boeren en boerinnen, maar ze geven zich zooals ze zijn, eerlijk, oprecht, ongeveinsd. Ze zijn bekrompen, maar bezitten een natuurlijk gezond verstand en onbedorven gevoel. Ze zijn ruw, maar hun ruwheid is de uiting van kracht en gaat gepaard met ongekunstelde gemoedelijkheid. Hun zeden en gebruiken, hun leven en arbeid in het huisgezin, op het land, op de markt, in de herberg, in de kerk, wordt hier geteekend met eene klassieke soberheid en reinheid van lijnen en tinten die niets overtolligs opneemt, maar te gelijk met de nauwkeurigheid van den klein- en fijnschilder, die geen enkele penseeltrek veronachtzaamt. Wat in het hart der Schwarzwalders omgaat, ligt voor zijn scherp waarnemingsvermogen open en bloot. Met eene meesterlijke karakteristiek, houdt hij den vinger bij, of beter gezegd, brengt hij zelfs de fijnste en onnaspeurlijkste beweging in het gemoed zijner helden in beeld. En dat alles in eene verbazingwekkende bescheidenheid van karakters en toestanden. De stevige kracht van den man, de teederheid van het jonkvrouwelijk gemoed, scherts, uitgelaten vreugde en kommer; de kinderwereld, de rijpe ervaring van den ouderdom, de jongeling, de man, het meisje, de vrouw, de bruid, de boer, de stedeling, de kunstenaar, de wijsgeer, de predikant, de schoolmeester en de pastoor, in één woord in de meest uiteenlopende karakters en toestanden wist hij zich te verplaatsen. Zijne vinding was altijd nieuw en frisch. Hij bezat zulk een onuitputtelijken rijkdom van stof, dat hij op acht-en-zestigjarigen leeftijd, toen hij reeds een achtbare boekerij vol geschreven had, verklaarde: "Ik ben nu in mijn 68^e jaar. Als ik nog 20 jaar leef, zal het mij aan stof voor boeken niet ontbreken." Verrassend was ook de zuiverheid van den stijl, de fijne tact waarmee de schrijver zijn boeren Hoogduitsch laat spreken, zonder dat het naieve der spreekwijze verloren gaat. Een populaire stijl was in

zijn oog nog iets anders dan een ploertige stijl. Om een volkschrijver te kunnen zijn was vóór alle dingen noodig een kiesche smaak en een fijne pen. "*Da schreibt einer,*" zeide hij met verontwaardiging tegen von Weech ¹, "*da schreibt einer statt: der Mann ist sehr muthig, — der Kerl hat a Schmeid! und dann glaubt er ein Volksschriftsteller zu seyn.*"

De ongemeene opgang van Auerbach's Dorpsvertellingen was voor een deel ook het gevolg van den tijd waarin hij optrad. De romantiek lag op sterven en haar onvoldragen kind, het jonge Duitschland, was nog in zijn vlegeljaren. De gemaaktheid, de onnatuur, de opgeschroefde woordenpraal van den salonroman met zijn prachtige deugnieten, de ziekelijke wereldsmart der geblazeerde jonge Duitschers, de onpraktische wereldhervormers en de kosmopolitische utopiën der *Kitter vom Geist* waren in strijd met zijn gezonden zin voor de werkelijkheid. Hij, en het romanlezend publiek in Duitschland met hem, gevoelde behoefte om uit die benauwende nevelen tot natuur en waarheid terug te keeren, en zich te verfrissen in de versterkende berglucht van het schwarzwalders dennenbosch. In plaats van gekunstelde ge-
waarwordingen, gaf Auerbach levensvolle karakters; in plaats van gezochte intriges natuurlijke conficten. Tegenover de onpolitieke wereldhervormers, schetste hij den praktischen zin en de wilskracht van het eenvoudige natuurkind; tegenover de onvruchtbare wereldsmart de frische en gezonde levenslust van den schwarzwalders boer; tegenover de aanmatiging van de als paddestoelen uit den grond verrijzende sociale, politieke, wijsgeerige en religieuse tendenzromans gevoelde hij behoefte om een stuk gezonde natuur en waarheid, schijnbaar zonder eenige tendenz in beeld te brengen. De stedeling moest voor een wijl de zwartgeblakerde daken en schoorsteenen onzer overbeschaafde wereld ver-

¹ Deutsche Randschau, April 1882, pag. 210.

laten, opdat de gezonde buitenlucht het ontzenuwende nachtspook van wereldsmart, geblazeerdheid en onnatuur hem van de borst zou schudden; en de dorpsbewoner moest naar de stad om zijn gezichtskring te verruimen; beiden moesten tot elkander naderen en gevoelen dat zij burgers van hetzelfde land, en dat zij bovenalles menschen zijn, die iets kunnen en iets beteekenen.

Die iets kunnen en iets beteekenen. Ziedaar eene derde bijzonderheid, die wij ter verklaring van Auerbach's succes in rekening moeten brengen. Wij bedoelen den democratischen geest des tijds. Het ijveren en dwepen met volksrechten en volksregeering, dat aan de omwenteling van 1848 voorafging, bereidde aan Auerbach's boeren natuurlijk een welkome ontvangst bij de dichters en redenaars van het soevereine volk, die, als Freiligrath, de tirannie in een oceaen van inkt en pennen hoopten te smoren.

Wij zeiden dat Auerbach had een afkeer van den tendenz-roman der jonge Duitschers. "*Bleibt mir vom Hals mit deiner Tendenz!*" antwoordde Reinhard den Collaborator in de *Frau Professorin*. "*Die Menschen haben den Teufel zur Welt hinausgejagt, aber den Schwanz haben Sie im ausgerissen und der heiszt Tendenz. Ich möchte einmal etwas machen, bei dem sie gar keine Tendenz herausquälen können, wo sie blosz sagen muszten: das Ding ist schön.*"

Toch zijn Auerbach's kunstwerken zeker niet zonder Tendenz. Ik heb nu niet in de eerste plaats het oog op den spinozistischen achtergrond zijner verhalen. Immers, dat de volgeling van Spinoza een diep en levendig gevoel voor natuurpoëzie hebben kan; dat hij, mede uit kracht van zijn stelsel, in het leven en in de kunst onvoorwaardelijk de heerschappij der wet van oorzaak en gevolg erkent, zal den kunstenaar wel niet als een grief kunnen worden aangerekend. In de wijsbegeerte en de zielkunde moge het determinisme voor velen nog een open vraagstuk zijn, uit den roman, die het zielkundig proces schetst en waarin iedere daad gemotiveerd moet zijn, is de vrije wil sinds lang gebannen als eene

wonderdoende godheid, die het werk van den kunstenaar reddeloos te gronde zou richten.

Hiermede is natuurlijk niet gezegd, dat in andere opzichten Auerbach's voorliefde voor Spinoza's pantheïsme en zijne zucht om te onderwijzen den kunstenaar in den weg zou hebben gestaan. In de meeste dorpsnovellen: *der Tolpatsch*, *die Kriegspfeife*, *Befehlertes*, *die feindliche Brüder* enz. is Spinoza's stelsel niet te vinden; in zijn beroemde *Frau Professorin* spreekt de wijsgeer slechts bij monde van den Collaborator en den schilder Reinhard, en in zijn beste werk, *Diethelm von Buchenberg*, een onovertroffen meesterstuk van compositie, diepte van opvatting, zielkundige analyse en zedelijken ernst, is zelfs geen zweem van spinozisme aanwezig. Maar indien wij zeggen dat Auerbach's kunstwerken niet zonder tendenz zijn, dan hebben wij iets anders op het oog. Daar is tweeeërlei tendenz. Eene onnatuurlijke, aan het kunstwerk opgedrongen strekking, die den kunstvorm slechts beschouwt als een geschikte kapstok, waaraan de auteur zijne wijsgeerige, sociale of politieke kleederen ophangt; en eene immanente tendenz, die uit het kunstwerk zelf met logische noodwendigheid voortkomt. Hoe een kunstwerk zonder tendenz in laatstgenoemden zin zou kunnen bestaan, is ons niet recht duidelijk, ten minste indien een auteur iemand is, die moet weten wat hij wil, en die spreekt omdat hij iets te zeggen heeft. "In ieder zijner werken," herhalen wij met Dr. Wolff, "geeft Auerbach een eigenaardig en belangwekkend verschijnsel van het zedelijke leven, waargenomen en verklaard door een wijze en in beeld gebracht door een dichter." Door allen, voegen wij er bij, waait dezelfde weldadige geest van zedelijken ernst, van liefde voor vrijheid en vooruitgang dezelfde ideale opvatting van den mensch en het leven, denzelfden eerbied voor ernstige vroomheid en humaniteit, hetzelfde medelijden voor alle onderdrukten in staat, kerk of samenleving, denzelfden afkeer voor al wat onwaar en onnatuurlijk is.

In zijn *Befehlertes* richt hij zijne pijlen tegen de bureaucratie, in wier oogen alles een gruwel is, wat aan de zelfstandigheid der gemeenten en van het individu herinnert, en die met hare onzinnige wetten zelfs de traditioneele zeden en gebruiken zou willen uitroeien. In zijn *Ivo der Hayrle* (Herrlein, pastoor) teekent hij in een aanschouwelijk beeld met de fijnste trekken, hoe de gezonde natuur van den dorpeling die tot pastoor wordt opgeleid, door een langzaam zielkundig proces, zich verzet tegen de gedwongen wereldverachting van den roomsch-katholieken geestelijke. In zijne *Sträfingen* heeft hij het gemunt op de eenzame opsluiting met haar eeuwig stilzwijgen, waardoor de mensch tot een sprakeloos dier vernederd wordt.

Zijne beroemdste dorpsvertelling uit het eerste tijdperk is de *Frau Professorin*, waarin hij aan een oud thema eene verrassend nieuwe gedaante gaf. Sedert Rousseau's *Nouvelle Héloïse* en Schiller's *Kabal und Liebe*, had het verschil van stand tusschen twee minnende harten, en de verwickelingen daaruit geboren eer de minnenden vereenigd worden of te gronde gaan, aan tal van talenten van hooger en lager rang de stof voor een roman aangeboden. Auerbach vatte het onderwerp in een anderen geest op. Hij toonde aan, dat het niet genoeg is de scheidsmuren tusschen de verschillende standen omver te rukken, maar dat boven alles verschil van ontwikkeling een onoverkomelijke kloof tusschen echtgenooten delft. Niet vóór maar na het huwelijk beginnen de schaduwen te vallen over de bekoorlijke Lorle, die met een schilder gehuwd is en zich met het gekunstelde leven in de hofstad niet verzoenen kan. Reinhard, de schilder, geraakt met zich zelve in tweestrijd. De naïeveteit van het lieve natuurkind, die hem op het dorp in verrukking bracht, ergert hem nu als ongemaniëerde linkschheid. Hij kan zijne vrouw niet in de hoogere maatschappelijke kringen brengen, waar het hem behoefte geworden is te verkeerēn, en Lorle, na veel leed gedragen en veel

stille tranen gestort te hebben, besluit een einde te maken aan de treurige verhouding. Ze geeft haar man zijn vrijheid terug, en keert zelve naar haar dorpje weer. Sprekend is de tegenstelling tusschen stad en dorp, tusschen Lorle en Reinhard, al is die tegenstelling, evenals in *Auf der Höhe* tusschen Walpurga en gravin Irina, niet bijzonder gunstig voor onze steedsche beschaving. De schets van Reinhard's en Lorle's verblijf op het dorp, hun kennismaking, hun minnekoozerij en verloving, is eene idylle van louter zonneshijn. Frau Birch-Pfeiffer verhaspelde de *Frau Professorin* tot een komediestuk. Auerbach deed haar deswege een proces aan, dat hij verloor, doch de aftrek zijner novelle werd waardoor in geen geringe mate bevorderd.

Doch wij kunnen met deze dorre inhoudsopgave niet voortgaan. Nog veel minder eenige grepen doen in den rijken schat van Auerbach's vruchtbaar talent. Een enkele aanhaling uit zijn *Befehlertes* (Commandantje spelen) zij ons geoorloofd, al ware het slechts om de opgewondenheid van Freiligrath en de apostelen en profeten van het soevereine volk te verklaren.

Een jonge boer heeft, ondanks het uitgevaardigde verbod, overeenkomstig de oude dorpsgewoonte een Meiboom uit zijn eigen bosch voor het huis zijner geliefde geplant. Hij wordt voor de rechtbank van den opperamptman gedaagd en na een vermakelijk verhoor, wegens verzachtende omstandigheden, tot eene boete van 10 rijksdaalders veroordeeld. Daarmede nog niet tevreden, wil de kleingeestige bureaucratie de traditioneele gebruiken met wortel en tak uitroeien. Van overoude tijden af namelijk was het een gebruik der schwarzwalder boeren, dat zij, wanneer zij van het eene dorp naar het andere gaan, een kleine handbijn aan den linkerarm dragen. Dat moest naar het oordeel der heeren van de kanselarij ophouden, en dien ten gevolge was op eersten Pinksterdag in alle dorpen op het zwarte bord voor het raadhuis de afkondiging

aangeplakt, dat wie met een bijl over den weg ging, den landjager voldoende opheldering moest geven, waarom hij een bijl bij zich had. Was die opheldering niet voldoende, dan zou hij vervallen bij eerste overtreding in eene boete van een rijksdaalder, bij herhaling in eene boete van drie rijksdaalders, en bij nogmaals herhaalde overtreding in eene gevangenisstraf van 8 dagen tot 4 weken.

De boeren die bij het zwarte bord samenschoolden, schudden het hoofd en mompelden vloeken en verwenschingen. "Dat is van ouds af zoo geweest en behoort onder onze rechten," zeide de oude schout.

Middelwerijl zag men Buchmaier, een man van gezag in het dorp, met de bijl aan den arm uit het hooger gelegen gedeelte van het dorp afkomen. Mattheus snelde Buchmaier te gemoet, sprak hem van de afkondiging en zeide: "Neef, gij zijt allen geen rechtgeaarde leden van de gemeente, als gij u dat laat welgevallen."

Buchmaier stapte bedaard voort, zonder zijne schreden in 't minst te verhaasten. Hij ging recht op het bord af. Allen maakten ruimte, opdat hij op zijn gemak zou kunnen lezen. Hij schoof zijn hoed een weinig omhoog; er heerschte in het rond eene stilte vol verwachting. Toen Buchmaier zacht had uitgelezen: sloeg hij met zijne vlakke hand op den bol van zijn hoed, om dien vaster op te zetten; dit gaf een stout besluit te kennen. Daarna nam hij bedaard zijn bijl van den linkerarm en deed met een "Daar!" een hak in het zwarte bord midden in de afkondiging. Toen wendde hij zich naar de omstanders en zeide: "Wij zijn burgers en dorpsbewoners, zonder ambtsvergadering en de goedkeuring van alle leden van den gemeenteraad kan men zulk een besluit niet nemen. Ik wil eens zien of die schrijvers alles zijn, en of wij dan volstrekt niets meer te zeggen hebben. Al moest het tot voor den koning komen, wij moesten dat niet dulden. Wie het met mij eens is, hale mijn bijl er uit en doe nog een hak in het bord."

Natuurlijk gehoorzaamden alle dorpsbewoners gaarne. Den volgenden morgen zag het er bijna oorlogzuchtig uit, toen meer dan honderd boeren met de bijl aan den arm het dorp uittrokken naar den opperambtman. Hij zat in zijn kamerjapon uit het venster te kijken, maar toen hij den gewapenden trein zag aankomen, deed hij snel het venster dicht en sprong zoo driftig naar de schel, dat hij met zijn sporen ergens aan bleef haken en zoo lang als hij was op den vloer plofte. Hij stond echter spoedig weer

op, schelde den diender en zond dezen naar de landjagers, met bevel dat allen terstond moesten komen met geladen geweren. Ongelukkig waren er slechts vier man. Verder gaf hij last, dat men de boeren slechts een voor een bij hem in de kamer zou laten komen, en de deur terstond weder sluiten.

Doch toen Buchmaier het eerst werd binnengeroeepen, zeide deze, met de deur in de hand: "Goeden morgen! heer opperamdtman," en vervolgde tegen hen die nog buiten stonden: "Komt binnen, mannen; wij hebben allen eene zaak." En eer de opperamdtman er aan dacht, was de geheele kamer vol boeren, met de bijl aan den linkerarm. Buchmaier trad vooruit tot dicht bij den schrijver en zeide toen, zijne hand uitstekende: "Schrijf op, woord voor woord, wat ik zeggen zal; ze moeten het bij de hooge regeering ook weten." Toen streek hij een paar malen met de hand over zijne hemdskraag, zette zijne vuist op de tafel, en zoo leunende begon hij:

"Alle respect voor u, heer opperamdtman; de koning heeft u gezonden en wij moeten u gehoorzamen volgens de wet. De koning is een braaf, rechtschapen man; hij wil zeker niet, dat men de boeren als vee zal plagen, of als kinderen met plakken zal regeeren. De kleine heertjes die van boven tot beneden staan, hebben plezier in het commandantje-spelen. Bindelijk zullen zij nog met noten voorschrijven, hoe een kip moet kakelen als zij een ei legt. Ik zal u het deksel eens van den pot nemen, ik zal u eens klaren wijn inschenken! Ik weet wel, dat het nu niets zal baten, maar het moet toch gezegd worden. De woorden moeten er eens uit; zij zitten mij al lang in de keel. De gemeente moet thans niets meer beteekenen, alles moet in een bureau worden afgedaan. Welnu, ploegt en zaait en oogst dan ook in uwe bureaux! Zulk een nietig klerkje kojeneert een heel raadhuis vol boeren, en eer men het weet heeft men op alle dorpen klerken tot schouten. Dan denkt men eerst dat alles in orde is. Waarheid is waarheid, orde moet er zijn; maar eerst moet men zien of het zonder klerken niet beter ging. Wij zijn ook niet mal, en al is het niet in bureau-stijl, wij kunnen toch ook wel wat doen. Er moeten gestudeerde menschen zijn, die over alles opzicht hebben, maar eerst moeten de burgers zelven hunne zaken in orde brengen."

"Tot de zaak, tot de zaak," zeide de ambtman.

"Dit behoort tot de zaak. Met al uwe schrijverij, weet gij niets meer

te bevelen en dan gaat gij aan het verhoeden en verhinderen. Eindelijk zult gij nog bij elken boom een politiedenaar zetten, opdat hij geen ruzie met den wind zou krijgen, en niet te veel drinken zou als het regent. Alles, alles, wilt gij ons afnemen. Maar nu is het om iets te doen, dat we ons niet laten afnemen!"

Hij hief zijn bijl op, en vervolgde toen op dreigenden toon:

"Al moest ik met deze bijl alle deuren openbreken tot aan den koning toe, ik geef haar niet uit de hand. Van ouds af is het een recht, dat wij bijlen dragen, en als men ze ons wil afnemen, dan moet het de ambtsvergadering of de landdag doen, en dan hebben wij ook een woordje mee te spreken.

"Als een jongen acht of negen jaar oud is, heeft hij zijn mes in zijn zak, en als hij zich in zijn vingers snijdt, is het zijn eigen schuld, en als hij een ander er iets mee doet, dan tikt men hem op zijn vingers. Wie zegt u, dat wij nog erger zijn dan kleine kinderen, en gij onze meesters en voogden zijt? Gij heeren doet eveneens, alsof het aan uwe wijsheid lag, dat ik niet zoo terstond uit het venster spring. In de hoofdzaak van het leven moet toch ieder voor zichzelf zorgen, en ook elke gemeente voor zichzelf, en niet gij heeren. Wat zeg ik daar? Heeren? Onze knechten zijt gij, en wij zijn de heeren. Gij meent altijd dat wij om uwentwil in de wereld zijn, opdat gij iets te commandeeren zoudt hebben. Wij betalen u, opdat er orde in het land zou zijn en niet om ons door u te laten koejenieren. Gij zijt staatsdienaars en de staat, dat zijn wij: de burgers! Als wij geen recht krijgen, dan gaan wij niet naar het beekje, maar naar de bron, en eer leg ik mijn hoofd op het blok, en laat het mij met die bijl dáár, door den beul afhouden, eer ik ze mij door een beampte laat afnemen. Ziedaar! Nu heb ik gedaan."

Zulke boeren waren geheel naar het hart der democraten. Hier sprak de *vox populi* als de *vox Dei*. Opgetogen drukte Freiligrath de boeren van Auerbach als zijne bondgenooten in den strijd voor volksregeering en volksvrijheid tegen de borst, en in verrukking riep hij uit: *Das ist ein Buch! Ich kann es Dir nicht sagen. Wie mich's gepackt hat, recht in tiefer Seele!*

Toen de revolutie van 1848 uitbrak, waren de Buchmaiers ongelukkigerwijs nergens te vinden. De boeren lieten de vooruitstremende democraten in den steek, en werkten de reactie in de hand!

Na het schitterend succes van zijn *Gevattersman* en de eerste verzameling zijner Dorpsverhalen, maakte Auerbach eene reis door Noord-Duitschland, voerde hij zijn proces tegen de letterdieverij van Charlotte Birch-Pfeiffer, en vestigde zich daarna te Breslau, waar hij kennis maakte met zijne eerste vrouw, met wie hij na zijn huwelijk gedurende geruimen tijd door Zuid-Duitschland omzwierf, en met wie hij tijdens de omwenteling van 1848 naar Breslau terugkeerde. Bij den machtigen storm, die over geheel Duitschland ging en de oude konings- en keizerstroonen op hunne grondslagen deed beven, vervulde hij slechts de rol van een belangstellend toeschouwer. Auerbach was geen revolutionair. De geweldige luchtsprongen der duitsche Titanen vonden weinig sympathie bij zijn gezonden zin voor de werkelijkheid. Plotselinge sprongen en overgangen pasten niet in de wereldbeschouwing van Spinoza, en waren evenmin in overeenstemming met de wetten der historische ontwikkeling, zooals hij die door het onderwijs van Schlosser had leeren kennen. Daarbij kwam huisselijk leed, de ziekte en de dood zijner vrouw, aan wie hij innig gehecht was. Slechts eenmaal trad hij met schitterenden uitslag als redenaar in eene volksvergadering op: om het Panslavisme te bestrijden, dat het geheele gebied van den Oder bij het Poolsche vaderland wilde inlijven. In den herfst van 1848 zocht hij verstrooijing en heling van zijn huisselijk leed door eene reis in het Zuiden, en kwam hij juist in het noodlottigste tijdperk van den opstand te Weenen. In zijn *Tagebuch aus Wien, von Latour bis auf Windischgrätz*, teekende hij zijne herinneringen aan die donkere dagen op, terwijl de bloedige ondergang der volksverheffing in Oostenrijk hem op het denkbeeld bracht om in zijn *Andree Hofer* (1850) den opstand van Tyrol in 1810 voor het tooneel te bewerken. Evenals zijn voorganger Immermann, beging hij daarbij de fout de geschiedenis der geheele beweging, in plaats van eene enkele episode daarvan in zijn drama op te nemen.

Zijn huisselijk leed en de diepe en treurige indrukken die de nederlaag der vrijheid en de terugkeer der reactie in Duitschland op hem gemaakt hadden, deden hem behoefte gevoelen aan eenzaamheid en afzondering. Hij sloot zich op in een dorpje in den Harz, en schreef daar zijn eersten uitvoerigen roman "*Neues Leben*", waarin de staart van den duivel Tendenz schier op iedere plaats zichtbaar was en die, ondanks menige schoone bladzijde en de behartigenswaardige grondgedachte dat de democratie het volk door opvoeding en onderwijs tot nieuw leven moest opvoeden, niet ten onrechte door de kritiek ongunstig ontvangen werd. Dat graaf Eugenius Falkenberg, wegens de rol die hij bij den opstand in Baden gespeeld heeft ter dood veroordeeld, nu met zijn naam en grafelijke titels al zijne rechten en privileges over boord werpt, voor goed tot de volksklasse wil behooren en zich tevreden stelt om als een eenvoudig dorps-schoolmeester aan de opvoeding van het volk te arbeiden, is niet onmogelijk, maar dat de hoogontwikkelde graaf-schoolmeester zich zoo onverdeeld gelukkig gevoelt en zoo innig dweept aan de zijde van zijn boerinetje, is minder goed in overeenstemming te brengen met de waarheid, door Auerbach in zijne *Frau Professorin* in beeld gebracht, dat niet het verschil in stand, maar het verschil in beschaving eene onoverkomelijke kloof tusschen man en vrouw delft.

Gelukkig keerde Auerbach na deze eerste proefneming spoedig op zijne schreden en tot zijne Schwarzwaldler boeren terug. Reeds het volgende jaar (1852) verscheen het derde deel zijner dorpsverhalen, waarmee hij zijne landgenooten in meer dan een opzicht eene verrassing bereidde. Zijn gezichtskring is ruimer, zijn opvatting dieper, de karakters zijner helden zijn ingewikkelder en somberder geworden. Blijkbaar had de revolutie van 1848 hare schaduwen ook over het bekoorlijke Schwarzwald geworpen. Gevoelde Auerbach zich ontstemd, omdat zijne boeren niets ge-

voeld hadden voor de groote volksbeweging, maar integendeel de reactie toejuichten en door de reactionaire pers ¹ als de hechte steunpilaren van altaar en troon aangeprezen werden? Of wel begreep hij, dat niet slechts de idylle maar ook de tragedie op het dorp hare plaats vindt? Zooveel is zeker, dat thans op de Schwarzwalders een geheel ander licht valt en dat Auerbach met zijn *Diethelm van Büchenberg* en *der Lehnhold* op de uiterste grenzen der dorpsnovelle staat.

Bij een auteur van zoo groote vruchtbaarheid en veelzijdigheid zal natuurlijk ieder lezer aan het een of ander verhaal voor zich zelve de voorkeur geven. Doch bedrieg ik mij niet, dan stemmen alle beoordeelaars hierin met elkander overeen, dat de huiveringwekkende geschiedenis van *Diethelm von Büchenberg* tot het voortreffelijkste behoort waarmeê Auerbach de letterkunde van zijn volk verrijkt heeft. De steedsche beschaving is in aanraking gekomen met het dorpsleven; de zwendelarij, die straks door G.

¹ "Es ist wahr", schreef Riehl in 1851 in zijne *Naturgeschichte der bürgerlichen Gesellschaft*, "diese Leute sind schwerfällig, engherzig, denkfaul und dummpfiffig, hartnäckig, hochmütig und vor allem eigennützig, jeder Austrengung, jedem Opfer für das Allgemeine abgeneigt." Maar voor al deze wanhebbelikheden stellen de boeren Riehl ruimschoots schadeloos want: "Der Bauer denkt nur da, hat nur da persönliche Meinungen, wo es um seinen persönlichen Vortheil handelt. Ueberall sonst ist er nicht Gedanken, sondern Sitte, Herkommen, Ueberlieferung. Und auf diesen musz der moderne, revolutionskranke Staat, musz die Gesellschaft neu gegründet werden. Giebt es Revolution so können auch die Bauern wohl unangenehm werden, aber nicht eigentlich gefährlich. Sie schieszen wenn die Regierung wackelt, ihren Nachbarn das Wild tödt, zahlen vor Allem, der Sicherheit wegen, keine Abgaben, vergraben ihr Geld, werden praktische Communisten, d. h. sie stehlen Holz. Aber die windigen, modernen Schulmeistertheoriën lassen ihnen Ruhe. Wenn sie nur nichts zu zahlen brauchen und alles möglichst beim Alten bleibt, so ist ihnen das übrige gleichgültig." Deze geaardheid moet, volgens Riehl, natuurlijk bij de boeren in cere gehouden en aangekweekt worden, "Denn hier liegt die Rettung!"

Freytag in zijn *Debet und Credit* geschetst zal worden, richt hare stoffelijke en zedelijke verwoesting aan op het dorp. Diethelm is een parvenu, uit berekening met eene rijke boerin gehuwd. Hij verkoopt zijne boerderij en begint een handel in schapen en wol. Trotsch en hardnekkig, door grootheidswaan verteerd, begeeft hij zich in allerlei halsbrekende speculaties. Op de schapenmarkt koopt hij ver boven zijn krachten in. Door den nood gedrongen, verzekert hij zijne koopwaar bij eene brandassurantie, steekt zijn huis in brand en zorgt dat zijn knecht, die toevallig met zijn misdadig voornemen bekend geworden is, in de vlammen omkomt; wordt gevangen genomen doch vrij gesproken. Door eene gewetensvroeging gefolterd, die hij met al de inspanning van zijn veerkrachtigen geest en onbuigbaren trots voor het oog der wereld weet te verbergen, achtervolgt de wrekende Nemesis hem op al zijne schreden. Zijn hoogmoed ontzinkt hem ten slotte, op het oogenblik dat hij als lid der jury het schuldig over een brandstichter moest uitspreken, en hij met een "*Ja, ja, ich . . . ich bin schuldig*" ter aarde stort. Na een verblijf van 3 jaar in de gevangenis wordt hem verlof gegeven om hout te mogen hakken. Te midden van dien arbeid spant hij met reuzenkracht den arm en met den rauwen gil: "*Heraus, heraus will ich!*" en klooft hij zich met de bijl de hersenpan.

In deze huiveringwekkende geschiedenis is alles even voortreffelijk. De langzame wording der misdaad, de verschrikkingen van het ontwaakt geweten, de strijd tusschen schande en misdaad in het hart van deze titanische figuur, worden hier in beeld gebracht met eene aanschouwelijkheid, een diepte van opvatting, een soberheid en een kracht, die eene onweerstaanbare werking op den lezer uitoefent. Alles is even zuiver gepenseeld. Diethelm, zijn vrouw en dochter, Medard, Munde, de Steinbauer, alles tintelt van levensvolle werkelijkheid. En toch — leggen we dit meesterstuk onverzoend en met een pijnlijken indruk neder. Dat Diethelm

na zulk een misdaad moest ondergaan, is een eisch zoowel van de poëtische gerechtigheid als van Auerbach's diep gevoelden eerbied voor de onschendbare heiligheid der zedelijke wereldorde; maar dat zulk eene folterende gewetenswroeging geen andere werking op het hart van Diethelm uitoefent, dan dat hij met een: *Heraus, heraus will ich!* zich de hersenpan klooft, ziedaar, dunkt mij, het bewijs dat de auteur het zedelijke probleem van misdaad en boete wel diep gevoeld en meesterlijk ontwikkeld, maar op oud-joodsche wijze met een: geen verzoening zonder bloedstorting! doorgemaakt heeft. Begreep Auerbach dat dit zedelijke vraagstuk een bij uitnemendheid religieus vraagstuk is, en dat aan het karakter en de geschiedenis van Diethelm een onmisbare factor, de godsdienst, ontbreekt? Misschien wel.

Minder pijnlijk, maar even onbevredigend, is de religieuze oplossing die hij van het vraagstuk in zijn bekenden, en terecht beroemden, grooten roman *Auf der Höhe* van spinozistisch standpunt trachtte te geven. Al de schitterende gaven van den schrijver der Dorpsnovellen, zijn in dit schoone kunstwerk als in een glanspunt verenigd. De tegenstelling tusschen dorp en stad, tusschen Walpurga en gravin Irma, wederom niet ten gunste der steedsche beschaving, zijn diepe blik in 't menschelijk hart, zijn dichterlijk natuurgevoel, zijn fijne zielkundige analyse en zijn spreukenwijsheid spreken schier uit iedere bladzijde. Wij behoeven er niets bij te voegen. *Auf der Höhe* en *Das Landhaus am Rhein* zijn, meen ik, de in ons vaderland meest bekende kunstwerken van den auteur.¹ Toch mogen we niet nalaten op te merken, dat het kunstig houtsnij-geknutsel en het spinozistisch gemijmer van gravin Irma ten huize van boerin Walpurga, inderdaad eene al te gemakkelijke

¹ Wij verwijzen den belangstellenden lezer naar de schoone studie van P. H. Hugenholtz Jr. in den Tijdspiegel van 1874.

boete is voor haar schuldig verleden. Als de bekoorlijke hofdame van weleer, tegen de helling van den berg liggende, met het schoone hoofd rustende op de blanke hand, zich in allerlei bespiegelingen verdiept en in haar dagboek schrijft: "niets doen, slechts te bestaan, dat zou het schoonste en verhevenste zijn; dat is nu eenmaal onmogelijk in het leven; maar anders de schoone mensch is hij die ledig gaat, zich zelven kweekt en verpleegt, zich ontwikkelt; zoo leven de goden, en de mensch is de god der schepping"! Als zij in het ideaal van dat goddelijke niets doen de groote bevrijdende macht van haar schuldbesef ziet, en haar wensch om iets voor anderen te zijn, iets voor anderen te doen altijd bij wenschen blijft. Als zij op de vraag van Walpurga, waarom ze niet in de wereld terugkeert, om al was het ook maar één mensch gelukkig te maken, om goed te doen aan de kinderen en de armen in het dorp, antwoordt, "dat zij niet tot milddadigheid georganiseerd is, dat zij geen barmhartige zuster is, dat zij geen zieken bezoeken kan die zij niet liefheeft, dat de boerenwoningen en de bedompte vertrekken haar tegenstaan", dat zij in één woord niets anders kan dan kunstige voorwerpen uit hout snijden, diepzinnige spreuken (uit Auerbach's portefeuille) in haar dagboek schrijven, naar verlossing, naar muziek, naar geloof smachten, en voor het overige zich in mystisch-pantheïstisch zwelgerij en zwermerij verlustigen — met het oog op dit alles hebben de Spinozisten zeker alle reden om te vreezen, dat noch de profeet van Auerbach's stelsel, de altijd wijze en plechtige Dr. Gunther, noch deze Magdalena van het spinozisme het vermogen bezit, om den Christus Consolator en de boetende Magdalena der bijbelsche traditie naar den achtergrond te dringen. Inderdaad, deze gravin Irma heeft nog vrij wat "aan zich zelve te kweeken, te verplegen en te ontwikkelen", éér zij voor het gevoel van den lezer werkelijk als eene wedergeboren zondares staat *auf der Höhe*, waarop de dichter haar plaatst.

Met *Auf der Höhe* had Auerbach als auteur van meer uitvoerige sociale romans zijne hoogte bereikt. Uit zijn daarop volgende *Landhaus am Rhein* en nog meer uit *Waldfried*, dat zijn vaderlandslievende geestdrift na den oorlog van 1870 hem in de pen gaf, bleek, ondanks menige schoone bladzijde, duidelijk, dat de novelle het eigenaardig terrein was, waarop hij zijne volle kracht kon ontwikkelen. Gelukkig keerde hij van den socialen roman, in het laatste tijdperk zijner letterkundige loopbaan tot de Schwarzwalders terug. Met zijne *Frau Professorin*, *Der Tolpatsch*, *Die Kriegspfeife*, *Tonele mit der gebissenen Wange*, *Die feindliche Brüder*, *Barfüszele*, *Joseph im Schnee*, *Edelweisz* en zoovele anderen, had hij zijn gebied in iedere richting doorkruist, zoodat het scheen dat hier niets nieuws meer geleverd kon worden. Niettemin vatte hij onder den titel "*Nach dreiszig Jahren*" in 1876 den afgebroken draad weer op, en schreef hij in *Des Reinhard's Lorle*, *Der Tolpatsch aus Amerika*, *Das Nest an der Bahn*, een vervolg op de vroegere *Dorfgeschichten*, waaraan hij met zijn *Landolin von Reuthershöfen* (1878) *Der Forstmeister* (1879) en *Brigitta* (1879) een drietal nieuwe schetsen toevoegde. Doch in dat tijdsverloop van 30 jaar had niet slechts het romanlezend publiek, maar ook het schwarzwalder dorp eene belangrijke wijziging ondergaan. Stad en dorp waren met elkander in aanraking gekomen; langs zijn tweelingslijn had "de felle salamander" zich een weg gebaad door de bergen van het Schwarzwald, de locomotief had onze alles nivelleerende beschaving in het dorp gebracht, de oude kleederdracht, de oude volkstaal, de oude gebruiken, de oude naïeve en idyllische eenvoud uit de dorpen verdreven en het zonnige landschap met zijn smook bezwadderd. De oude Wirth was nu hotelhouder, de oude herberg eene restauratie en de oude herbergier van voor dertig jaar sprak tegen Reinhard, dien hij voor een vreemdeling aanzag — Fransch!

“*Parlez vous Français? Boire ou manger?* Broni, roep Madlon; hier is een Franschman: *la fille viendra tout de suite.*”

Auerbach ontveinsde zich die machtige verandering niet. Met een zeker gevoel van weemoed verzezen de oude bekende gestalten voor zijn geest. “Als een dichter”, vraagt hij, “na verloop van een menschenleeftijd, het dorpsleven van mijn geboorteland nog eenmaal zal willen schetsen, wat zal hij *dan* vinden?”

“De bloemen bloeien altijd op den Duitschen grond en het schoone zal altijd, vol frischheid in het Duitsche gemoed ontluiken.” — Nu, wat die bloemen betreft, — zonder distelen en doornen, groeien ze tegenwoordig op den Duitschen grond zeker niet; doch wat het laatste aangaat, in de kunstwerken van den meer dan zestigjarige dichter ontluikt het schoone nog even frisch, als in de dagen zijner jeugd. De lezer heeft het slechts voor 't grijpen. Toch was de vroegere opgewondenheid van het publiek merkbaar gedaald, nu de dorpsidylle nog slechts in de scheppende verbeelding bestond. Dat, om slechts iets te noemen, schildert Reinhard na dertig jaar dezelfde dwaasheid van vroeger beging en andermaal verliefd werd op een schoon boerinnetje, vond de kritiek, niet geheel ten onrechte, minstens vreemd. Na zijne eerste ervaring met Lorle, na een verblijf van dertig jaar te Rome, nu bovendien de naïeve eenvoud van het dorp geweken was, had men, meende zij, van Reinhard verstandiger dingen mogen verwachten.

Aldus tot zijn dood toe onafgebroken arbeidende, had Auerbach zich eene eereplaats in de letterkunde van zijn vaderland veroverd, was hij de welkome gast, de geliefde vriend, de gevierde Nestor der Duitsche letterkundigen geworden. Men vereerde in hem zoowel den mensch, als den Duitscher en den dichter. In hem waren tot een harmonisch geheel vereenigd schijnbaar tegenstrijdige eigenschappen: idealisme en realisme, diepte van opvatting gepaard met een kristalhelderen stijl; een ernstige religi-

ouze zin en een machtige neiging tot bespiegeling, maar gepaard met een open oog voor de werkelijkheid en een geopend hart voor frisschen levenslust en gezonde wereldliefde; een onverbiddelijke zedelijke ernst, maar getemperd door een onwrikbaar geloof in den adel der menschelijke natuur, die het hem onmogelijk maakte eene figuur te scheppen waarin niets goeds meer aanwezig geweest zou zijn; een vurige liefde en een vast geloof in vrijheid en vooruitgang, maar gepaard met een levendig historisch besef en afkeerig van alle politieke beeldstormerij; een machtige behoefte aan groote concepties, maar tevens een scherp oog voor het schijnbaar kleine, een wijsgeerige zin, die er altijd naar streefde om de bijzondere verschijnselen in het leven uit een hooger, een algemeen gezichtspunt te beschouwen, maar tevens een fijn gevoel voor het karakteristieke en individueele. In één woord deze idealistische dichter was tevens een der grootste realisten van de hedendaagsche duitsche letterkundigen.

Was Auerbach deze samenkoppeling van eigenaardige gaven voor een deel aan zijne joodsche afkomst verschuldigd? Mogelijk wel. Zeker is, dat ze den triomf van den kunstenaar verklaren en ook ten volle rechtvaardigen.

Auerbach gevoelde zich kinderlijk gelukkig met zijne eerlijk verdiende triomfen. Niet slechts de schrijver, maar ook de beminnelijke mensch won aller harten. Alles werkte daartoe mede. Zijn gezellig en altijd leerzaam onderhoud, zijn oprechte waardeering van al wat door zijne kunstbroeders goeds en schoons geleverd werd, zijn uiterlijk voorkomen zelfs: die kort ineengedrongen, stevig gebouwde gestalte met het blozend gelaat en het geestig oog, in het hem eigenaardige frakje gehuld. In alle kringen, zelfs de allerhoogste, was hij altijd een welkome gast. Te Weenen leerde hij zijne tweede vrouw kennen, wier jeugd, schoonheid en geest hem bekoorden. Hij vestigde zich na zijn tweede huwelijk te Dresden, waar hij veel omgang had met Hettner en

Karl Gutzkow ¹. Eene verkoeling tusschen hem en Gutzkow, wiens karakter en talent lijnrecht tegen het zijne overstond, had hem doen besluiten om zich te Berlijn te vestigen. Spoediger dan hij zelf verwachtte, gevoelde hij zich daar op zijn gemak. Zijn groote naam en minzaamheid deden hem vele vrienden en bewonderaars vinden, die zijne ijdelheid streelden. Hij genoot zelfs de eer van tot het hof te worden toegelaten, en zijne nieuwste werken voor te lezen. Hij gevoelde zich te huis in die atmosfeer van hulde en onderscheidingen. Met tranen in de oogen vertelde hij eens aan een zijner vrienden, dat de koning van Wurtemberg hem had belast de groeten aan zijne moeder te Nordstetten over te brengen. Toen hij in November te Cannstatt was, verheugde hij er zich op, den groothertog van Baden te zullen ontmoeten. "Hij is een groot vriend van mijne werken," zeide hij aan een vriend die hem te Cannstatt bezocht: "hij leest die zelf keurig voor in zijn familiekring. Hoewel hij zelf ernstig ziek is, laat hij zich per telegraaf geregeld bericht zenden omtrent mijne gezondheid." Bij de onthulling van het standbeeld voor Spinoza, te Voorburg vertoevende, was hij niet weinig verrast, toen hij het meisje van het hotel aantrof, lezende in een zijner werken. Het streelde hem zoodanig en hij was er zoo geheel van vervuld, dat hij het iedereen verhaalde en kinderlijk naïef er bijvoegde: "'t Was een mooi meisje."

Van zijne vrienden en bekenden vorderde hij, dat zij zijne werken lazen en wanneer hij hen sprak, kort nadat een nieuw boek van zijne hand verschenen was, vroeg hij dadelijk: "Hebt ge mijn laatste werk gelezen? hoe vindt ge het?" Hij verlangde dat men de waarheid rondweg zou zeggen, en kon de waarheid wel verdragen. Eens had hij in een zijner geschriften juridische fouten gemaakt. Zijn vriend Braun maakte hem daarop opmerkzaam. Hij

¹ Wij ontleenen deze bijzonderheden aan een feuilleton van de Nieuwe Rotterd. Courant en het Zondagsblad van 't Nieuws v. d. Dag.

nam dit vriendelijk op en zeide: "Ik geloof dat ge gelijk hebt, want Lasker zegt hetzelfde. Ik zal de fouten in den tweeden druk verbeteren. Maar één ding moet ge mij beloven! Ge moogt dit niet bekend maken. Dat mag ik toch wel van mijne vrienden vorderen."

Men ziet het: ijdel was Auerbach zeker. Maar zijne ijdelheid had niets hinderlijks; hij was ijdel, niet jaloersch, niet nijdig. Hij zelf heeft den aard zijner ijdelheid nauwkeurig beschreven in zijn oordeel over Gutzkow. De verhouding tusschen beiden was zeer gespannen. Auerbach had een afkeer van Gutzkow's kunstrichting. "Hij is geen dichter," zeide hij, "maar een anatoom. Hij schept niet, maar vernielt en maakt secties op lijken; hij heeft geen oog voor het gezonde leven, maar alleen voor pathologische gevallen." Gutzkow van zijn kant was afgunstig op Auerbach's lauweren. "Ik ken Gutzkow al lang," zeide Auerbach eens tegen Braun. "Zijn gebrek is dat hij zich eene verkeerde voorstelling maakt van dichterroem. Hij stelt zich dien vóór als één enkel vat bier, waarmee wij allen moeten rondkomen. Krijg ik daaruit een *Seijdel*, dan meent hij dat die hem wordt ontnomen. Maar dat is onjuist. De roem is onuitputtelijk. Wij hebben beide het onze gedaan om de slechte fransche romans, die in nog slechter vertalingen de markt beheerschten, van duitschen bodem te verdrijven. De een heeft den ander geholpen: Auerbach Gutzkow en Gutzkow Auerbach."

Zulke ijdelheid is zeker iets geheel anders dan het weerzinwekkend knagen aan anderer roem van spichtig opgeschoten letterkundig kreupelhout, dat anderen zoekt te verkleinen om zelf den indruk van een forschen eikeboom te maken. Auerbach verheugde zich over de gaven die hij bezat, zooals een kind zich verheugt over zijn speelgoed. Eene kritiek, die door jaloezie ingegeven, hem met hatelijkheden trachtte te verbitteren, deerde hem daarom niet. Hij troostte zich dan met het woord des dichters:

Lasz der Sonne Glanz verschwinden,
Wenn es in der Seele tagt;

Wir im eignen Herzen finden,
Was die ganze Welt versagt.

De afschuwelijke jodenjacht van hofprediker Stöcker en consorten wierp een donkere schaduw over zijn levensavond. De krachtige en levenslustige dichter was plotseling een gebroken en levensmoede grijsaard geworden. Tot herstel zijner gezondheid zou hij den jongsten winter te Cannes in het zuiden van Frankrijk doorbrengen. Reeds werden door de letterkundige wereld in geheel Duitschland toebereidselen gemaakt om den geliefden dichter op 28 Februari, zijn zeventigsten verjaardag, eene schitterende hulde te brengen, toen de telegraaf den 8sten Februari j. l. nog onverwacht het bericht verspreidde, dat Duitschland met Auerbach een zijner gevierdste letterkundigen en een zijner beste zonen verloren had.

Op zijn uitdrukkelijk verlangen werd hij met al de ceremoniën van het joodsche geloof, in zijne geboorteplaats Nordstetten, in de schaduw der dennenbosschen van het Schwarzwald, begraven. De grootste en edelste vernuften van Duitschland brachten om strijd bij zijn graf en in de pers hunne dankbare hulde aan zijne nagedachtenis. Slechts het verstokte fanatisme bleef aan zich zelf gelijk, en wist met het *Vaterland* bij Auerbach's dood niets anders te zeggen dan: *der bekannte Feder-Jude Auerbach ist gestorben.*

Trouwens Auerbach heeft de vriendschap en de hulde van dergelijke lieden nooit gezocht en nooit begeerd. "*Ich freue mich,*" schreef hij eens aan v. Weech, "*dasz mir in echten Menschen ein gutes Gedenken bewahrt ist.*"

En in dat *gutes Gedenken* zal de ontslapen dichter ongetwijfeld bij velen blijven leven, die op de vraag van Frans von Holtzendorff:

"Zählst du nicht zu der Heimath treusten Mannen?"

niet aarzelen zullen bevestigend te antwoorden.

M^r. J. E. GOUDSMIT.

J. E. GOUDSMIT.

“Juri Romano opera est danda, non quod
Romanum, sed quod jus est.”

J. E. GOUDSMIT.

Vir Amicissime!

“Van harte wensch ik u geluk met uwe promotie. Aan uwe verdiensten is niet alleen door den promotor in de Senaatskamer maar ook door de belangstelling van een talrijk opgekomen geletterd publiek hulde gedaan. Ofschoon ik reeds lang de rechtsgeleerde studien heb vaarwel gezegd, zag ik toch nu wederom, na zoo vele jaren, met uitstekend genoegen iemand te voorschijn treden, die de ware geleerde studien in dat vak had erkend en behartigd, en ze niet had prijs gegeven aan diplomatische of publicistische parlagestudie, die onze jonge lieden meer en meer van den goeden weg afbrengt. Wat zouden Noodt en Bijnkershoek zeggen, indien ze verrijzende zagen, dat hunne studien of in den hoek gezet of met een medelijdenden glimlach werden aangezien. Maar gij zult, dit vertrouw ik, de hand niet leenen aan hen, die hier onzen ouden vaderlandschen roem helpen af-

breken. Gij zult blijven erkennen, dat philologie en jurisprudentie de ware scholen zijn, waar men preciese *uitdrukking* en stevige *interpretatie* leert, en dat, wanneer men eens heeft geleerd wat studeeren en onderzoeken is, men met vertrouwen ieder ander wetboek of grondwet in handen kan nemen, zonder noodig te hebben dat het ons voorgekauwd wordt.

“Ik wensch u eene carrière toe overeenkomende met uwe schrandtheid en kunde.”

Aldus schreef Bake d.d. 14 Mei 1842 aan Joël Emanuel Goudsmit, den sedert twee dagen gepromoveerden leerling, — Bake, die destijds met Peerlkamp den scepter der wereldberoemde Leidsche philologie zwaaide. De vrij doorzichtige toespeeling was tegen geen geringere dan Thorbecke gericht. Doch, al ware den briefschrijver ziensgave eigen geweest, richting, neiging en roeping van den jeugdigen rechtsgeleerde had hij meer naar waarheid niet kunnen kenschetsen, noch zou het mogelijk zijn diens lateren werkkring klemmender en bondiger aan te wijzen. Juist zóó als Bake voorzag, en niet anders, trad Goudsmit op. De hier beoogde schets zijner academische werkzaamheid — brandpunt van een leven aan uiterlijke wisselingen niet rijk — behoeft slechts de aangegeven lijnen te volgen.

Aan den vooravond van Nederland's herstelling, 13 Juni 1813, te Leiden, uit joodsche, streng rechtzinnige ouders geboren, kreeg onze Goudsmit, aanvankelijk althans, eene opvoeding, waarin aan de eischen der belijdenis eene niet geringe plaats werd aangewezen. Met Israel's taal, letterkunde, geschiedenis werd hij vertrouwd. In den gedachtenkring van den Talmud, dat wonderbaarlijk mengelmoes van ijdel rituaal, scherp betoog, fraaie beeldspraak en smakelooze haarkloverij, werd hij binnengeleid. Aan gymnastiek voor den geest alzoo, verstaat men daaronder onverschillig welke verstandelijke bezigheid, ontbrak het den levendigen knaap niet. Wilde echter zijne inspanning niet vruch-

teloos blijven, de eenzijdigheid der oorspronkelijke vorming moest een duchtig tegenwicht ontvangen, noodig te meer daar hij een gymnasium niet bezocht. De dreigende klip werd ontzeild doordien de Leidsche predikant Dr. Junius, later rector te Francker, de teugels van onderricht en leiding in handen nam. Met snellen loop volbracht Goudsmit de voorbereidende oefening, vond den weg tot een rijken schat van kennis aangewezen en zag zich de wereld der classieken ontsloten, wier onovertroffen aantrekkelijkheid zijn leven lang hem bleef boeien.

Op zestienjarigen leeftijd, 14 September 1829, werd Goudsmit als student aan de Leidsche academie ingeschreven. Hij volgde er de lessen van de hoogleraren in de rechtsgeleerdheid, van Assen, Tydeman, Cock en Smalenburg, niet minder getrouw dan die hunner ambtgenooten in de letteren Bake en Peerlkamp. Welken machtigen invloed het laatste tweetal inzonderheid op de vorming van zijn smaak oefende, blijkt reeds uit de sierlijke en gekuischte wijze, waarop hij het latijn hanteerde. In de nauwste betrekking echter trad hij tot van Assen, toenmaals belast met het onderricht in de Instituten en de Pandecten. In eigenlijken zin zijn leidsman, werd deze onmiddellijk schier zijn raadgever en vriend, verloor hem ook na den academischen leertijd nooit uit het oog, en sprong vele jaren later met besliste overtuiging voor hem in de bres, toen zijn eigen leerstoel begeven worden moest. Aandoenlijk is dan ook het getuigenis van den dankbaren leerling, toen hij, van Assen opgevolgd, — naar zijne geestige en onvertaalbare woordspeling: "heres non ex Asse" geworden — den grijsaard, in wiens krachtdadigen bijstand hij gestadig zich verheugen mocht, aldus toesprak: "Moest ik uwe weldaden mijwaarts opsommen, de dag zou niet voldoende zijn. Den jongeling nauwelijks de kinderschoenen ontwassen, ongevormd en onbemiddeld, hebt gij met uwen raad ter zijde gestaan, door uwe menschlievendheid gesteund. Gij hebt veroorzaakt, dat ik aan mijzelfen niet wan-

hoopte. Den dorst naar wetenschap, dien gij in mij meendet te ontdekken, hebt gij in diervoege opgewekt en aangevuurd, dat, tenzij ik van alle verstand ontbloot ware, de Romeinsche rechtsgeleerdheid, waarin gij mijne schreden hebt geleid, mij boven alles dierbaar worden moest.”¹

Aan den zoo even genoemden uitgelezen kring werd sedert 1834, ten gevolge der Belgische omwenteling, Thorbecke toegevoegd, uit Gent naar Leiden verplaatst. Hij was met het onderwijs in de staatswetenschappen belast te gelijk met dat in de geschiedenis van het Romeinsche recht. Dat dit laatste, bij zoo wijdvertakte werkzaamheid, een onderdeel bleef, is niet verwonderlijk. Trouwens de staatkundige eischen van het oogenblik en de aanleg van Thorbecke's geest liepen samen om de aandacht meer op het heden dan op het oude Rome te vestigen. In het strijdgevoel tusschen België en Holland vatte de hoogleeraar krachtig post. Straks, nadat de scheiding tusschen Noord en Zuid onherroepelijk voldongen was, zou hij het middelpunt worden eener wetenschappelijke beweging, die herziening der grondslagen van het eigen staatsgebouw beoogde.

De gestalte van Thorbecke was te scherp belijnd dan dat het mogelijk ware haar met onverschilligheid voorbij te gaan. Goudsmit behoorde tot hen, die vol bewondering bij den staatsman

¹ J. E. Goudsmit, Inaugureele Oratie blz. 26. Aan die hulde, even ongekunsteld de zijne toe te voegen, zij den schrijver *dezzer* regelen vergund. Weinige herinneringen uit mijn studietijd zijn zoo levendig als die aan mijn hooggeschatten, onvergetelijken leermeester van Assen, den smaakvollen geleerde, in merg en been van classieken geest doortrokken, beziel met de zucht om goed te doen en nut te stichten. Enkele uiterlijke zonderlingheden lokten in de prikkelbare en woelige studentenmaatschappij nu en dan jokkernij nit. Zij echter wien het voorrecht eener nadere kennismaking gegund werd, waardeerden alras, ondanks ietwat hoofsche vormen, de warme belangstelling van den beminnelijken leernaar.

op het leergestoelte zich aansloten, en verloochende deze zijne afhankelijkheid nooit. Men pleegt, doelende op de dagen van 1848, van eene oude garde in 's lands raadzaal te gewagen. Daar bestaat eene andere, die bij gene in toewijding niet achterstond. Zij werd gevormd door of uit hen, die in de collegekamer het stroeve, afgemeten en toch zoo snijdende en treffende woord des meesters vernamen. De statigheid der voordracht gevoegd bij de kalmte van den betoogtrant, de welberaamde worp, die zijn doel nooit miste, de ruimte van blik en van gezichteinder — dit alles moest indruk maken op den vurigen geest van Goudsmit, bij uitstek ontvankelijk voor denkbeelden, thans gemeengood, toen nieuw. En die werking was, te oordeelen althans naar haar blijvend gevolg, overweldigend, for once and for ever. Nadat Thorbecke het staatstoneel betreden en zijn voormalige toevoorder het hoogleeraarsambt aanvaard had, ontstond tusschen de beide mannen eene vriendschapsbetrekking. Zij verhinderde echter niet, dat deze in ieder opzicht als de mindere van gene zich bleef beschouwen. Indien de beteekenis van den term: Thorbeckiaan, gevaar geloopt had in het ongereede te raken, men had om haar op te sporen Goudsmit's denk- en zienswijze slechts behoeven te raadplegen.

Niet minder dan dertien jaren bleef Goudsmit student, of liever stelde hij zijne promotie uit, die 12 Mei 1842 plaats greep. Zijn proefschrift¹ leidt den lezer een eerbiedwekkenden juristenkring binnen. Nog steeds heeft het waarde als blijk eener critische opmerkingsgave, in de echte Leidsche philologen-school verworven. Het was dan ook niet het toeval, waardoor de keuze dier stoffe bepaald werd. Geruimen tijd reeds waren Rome's recht en rechtsbronnen voorwerp zijner lievelingsstudie geweest. De gemeenschappelijke voorkeur bracht hem met Opzoomer in aanraking en legde

¹ De notis Pauli et Ulpiani ad Papinianum, quae in Digestis supersunt.

den grond tot eene oprechte genegenheid, die, voor beide mannen eervol, evenzeer beantwoord en nooit verstoord werd. Ziehier, wat vele jaren later (1868) de Leidsche hoogleeraar aan zijn Utrechtschen ambtgenoot schrijft: "Hoe dikwijls herdenk ik met een gevoel, niet geheel vrij van weemoed, de genotvolle avonden, waarop wij vroolijk en opgewekt en onbezorgd voor de toekomst, ons verlustigden in de fijne, kernachtige en bondige fragmenten van den eenigen Papinianus, in den streng logischen redeneertrant van den nog steeds te weinig gekenden Donellus, of in de toen pas verschenen deelen van Savigny's onovertroffen meesterstuk."¹

Een spoor van blijvenden aard liet Goudsmit bij de academische jongelingschap dier dagen achter. Het schijnt namelijk, dat de studenten van zijn tijd niet juist door onderlinge eensgezindheid zich kenmerkten. De oorzaken en het verloop der verdeeldheid in de republiek der letteren op te sporen schijnt overbodig. Het onderwerp, hoe zwaarwichtig toenmaals, heeft thans op niet meer dan matige belangstelling aanspraak. Met de "wet", den senaat, het groenloopen enz. scheen men ontevreden. De eens gevestigde veete greep als een loopend vuur om zich heen. Zelfs kalme gemoederen werden door het luidruchtig rumoer opgeschrikt, in den maalstroom medegesleept, en willens of onwillens tot partijstelling verplicht. Een onbevooroordeelde naar het schijnt gaat zoo ver, dat hij, veertig jaren later, in onverdachte kalmte alzoo, aan het Leidsche studentencorps vóór 1839 het recht op die eenheidsbenaming ontzegt. Het jaartal wijst eene kentering aan en wel ten goede. Men had namelijk in October 1838 eene commissie benoemd, ten einde de bestaande grieven te onderzoeken en te beslechten. Haar arbeid moet doeltreffend geweest zijn, want op 1 Maart 1839 kreeg eene nieuwe orde van zaken haar beslag. Deze werd zoo stevig gegrondvest, dat het studentenver-

¹ Brief over Bitchel's "Natur der Besitzes".

keer te Leiden sedert door dergelijke algemeene beroering niet meer is verstoord. Van die commissie was onze Goudsmit voorzitter, derhalve leidsman. Het oordeel over haar werk verblijve aan den geschiedschrijver van zoo even: "Dat de hoofdtrekken eener studenten-grondwet, in eenige dagen door een tiental jonge menschen geïmproviseerd, de wisselvalligheden eener veranderlijke en woelige maatschappij, als de onze, veertig lange jaren overleven, pleit wel voor het doorzicht der commissie, die, terwijl rondom haar alles nog verwarring en anarchie is, zoo juist den weg naar orde en eenheid aan tijdgenoot en nageslacht wist te wijzen!"¹

Ook in anderen dan den hier aangestipten zin had Goudsmit vóór zijne promotie, en daarna gestadig, aanrakingspunten met de studentenwereld. De bijzondere richting zijner studiën namelijk maakte hem al meer gezocht als repetitor van grooten ijver en uitgebreide kundigheden. Oningewijden zijn veelal geneigd van deze functie eene min juiste voorstelling zich te vormen. Alle onderwijs berust op zekere betrekking tusschen leeraar en leerling en is te vruchtbaarder naarmate de weerzijdsche gemeenschap onafgebroken blijft. Het hooger onderwijs alleen *kan* in diervoege worden opgevat of ook zijn ingericht, dat van die verhouding niet veel meer dan de uiterlijke omtrek aanwezig is. Vaak is dergelijk verschijnsel de vrucht van omstandigheden, nopens welke redelijkerwijze aan niemand een persoonlijk verwijt kan worden gemaakt. Is een docent overladen met vakken — een euvel in ons vaderland inheemsch — hij zal bij de volgrees zijner lessen en de behandeling der leerstof tot werktuigelijke krachtsinspanning genoodzaakt zijn. De tijd dringt en het aangewezen arbeidsveld, waarvan geen onderdeel onaangeroerd blijven mag,

¹ Bijzonderheden vinden belangstellenden in "Vox Studiosorum", dd. 27 Maart 1879 en vlg.

wordt alsdan wel is waar met gelijkmatigen doch steeds even rassen tred doorloopen. Is het aantal hoorders zeer talrijk, de altijd ongelijksoortige ontwikkeling van ieder hunner kan niet in rekening worden gebracht. Het tegenwicht, dat in Duitschland bestaat, doordien verscheidene privaatchoorters of professoren in hetzelfde vak onderricht geven, is bij ons te lande hetzij niet gebruikelijk hetzij door gemis aan middelen of personeel niet voor toepassing vatbaar. Daarmede vervalt tevens voor de academische leerkrachten een machtige prikkel tot onderlingen wedijver. De docent, die geneigd ware een sleur te volgen, aan hebbelijkheden toe te geven, eigenaardige opvattingen zijner taak te huldigen, blijft des ondanks in het ongestoorde bezit eener nooit en nergens verkieslijke alleenheerschappij. In deze en dergelijke gevallen kan er voor den student in het academische onderwijs eene zeer voelbare leemte ontstaan.

Daarin te voorzien is de roeping van den repetitor. Het *individuele, persoonlijke element*, dat met den besten wil in de collegiekamer, als regel althans, niet ten volle tot zijn recht komen kan, wordt door hem aangevuld. Men zou schromelijk zich vergissen, waande men, dat repeteeren dressuur is. Voorzeker zullen enkele zwakkere broeders er behoefte aan gevoelen, dat men hun een hart onder den riem steke. Naar jongelieden van dergelijk allooi echter mag de instelling niet worden beoordeeld. Ook een deugdelijk bezette kathedraal laat alle ruimte voor den arbeid des repetitors daarnevens. Om de eenvoudige reden, dat de academische les, zich richtend tot of berekend voor velen, een ander karakter heeft dan het stelselmatig volgen en bewaken van den individueelen ontwikkelingsgang.

Voor Goudsmit was de stelling als repetitor niet een geestdoodend, afnattend bedrijf, maar het middel om eene methode zich toe te eigenen, die het regelrechte en uitsluitende gevolg is van onophoudelijke, onmiddellijke aanraking met leerstof en

leerling. Klarheid en bondigheid van betoog, voorstellingsgave en opwekkend vermogen, geleidelijke ontvouwing en samenvattende denkoefening — het zijn eigenschappen, die zelfs de meest begaafde verwerven moet. Daartoe vond Goudsmit gedurende zijn langen werkkring als repetitor eene gelegenheid, die hij schitterend zich ten nutte maakte. Met onverflauwden lust ondernam hij voor eene steeds aangroeiende schare leerlingen een tocht door het Romeinsche recht in vollen omvang. Aan de noodige afwisseling haperde het niet op dit onafzienbaar veld. Geplaatst voor eene groote verscheidenheid van gaven, gewoon zich te schikken naar iedere bevassing, verkreeg hij gaandeweg een tact, die hem steeds den juisten toon deed aanslaan en nooit het spoor bijster worden.

Na zijne promotie wijdde zich Goudsmit aan de rechtspractijk te Leiden. Weldra verwierf hij een vertrouwen zoo algemeen, dat aan schier iedere zaak in zijne omgeving, de gewichtigste niet uitgezonderd, zijn naam althans mede verbonden was. Grooter nog was het aantal gevallen, waarin als consulent op hem een beroep werd gedaan. Eindelijk trad hij nu en dan ook in strafzaken op. Tot stadsadvocaat benoemd, bepleitte en won hij de uiterst belangrijke zaak van het Huiszitten- en Diakonie-armenhuis te Leiden — eene inrichting, die tot speelbal strekte der tegenstrijdige aanspraken van kerkelijk en burgerlijk bestuur. Van den hartstocht, die te dezer zake, invita Minerva voorzeker, het anders zoo kalme Leidsch Atheen beroerde, geeft één sprekend feit getuigenis. De eischende diakenen stelden, dat het gedaagde stedelijk bestuur, twee hunner “door agenten van politie hebben doen aanvatten en hen met geweld gesleept en gesleurd, uit het armhuis hebben doen zetten” Men ziet — een 18e Brumaire au petit pied. De rechtsstrijd zelf echter, waarin Goudsmit's Pleitrede het licht zag, was ook om zijn historischen achtergrond zóó opmerkelijk, dat de “Stukken het Huiszittenhuis betreffende”

door Thorbecke, toen raadslid, in een lijvig boekdeel zijn bijeenverzameld.

De zestienjarige oefening der rechtspraktijk had voor Goudsmit het belangrijk voordeel, dat hij het recht in zijne toepassing op tal van levensbetrekkingen, zoomede de rechtsbedeeling in al hare vertakkingen, uit eigen aanschouwing leerde kennen. Dergelijke school is onwaardeerbaar, en moest het zijn inzonderheid voor hem, die met het ordenen en verwerken van rechtsbegrippen gestadig onledig zich bleef houden. Ware hem niet steeds een blik op het bedrijvige leven en de eischen daarvan gegund geweest, hij zou in afgetrokken zelfgenoegzaamheid het kunstwerk, de systematiek, als het eene noodige zijn gaan beschouwen. Praktijk zonder theorie is blind. Theorie zonder praktijk is eenzijdig. Beide zijn geroepen elkander aan te vullen, als tweelingzusters van gelijke bestemming met verschillenden aard. Het forum, de audiëntie, de werkelijke, woelige maatschappij met hare tallooze schakeeringen vormen voor den rechtsgeleerde, die niet bloot geschiedvorschcr zijn wil, een arbeidsveld, waarvan hij nooit straffeloos zich afzonderen kan. Het recht, dat eene levensfunctie is, behoeft onophoudelijke aanraking met den frischen ademtocht der werkelijkheid, zal het voor versteening worden behoed en tegen veroudering gevrijwaard. Niemand, die het beter gevoelde dan Goudsmit, noch den band tusschen studeervertrek en rechtspleging vaster zocht te knoopen. Het recht der boeken en dat der feiten wist hij, ieder naar den eisch, te hanteeren, den blik zoowel op harmonie als op wanverhouding gericht. Zijn practicale loopbaan maakte hem gemeenzaam met de rechtsbedeeling, in welke, uit het oogpunt eener goede justitie, kleinigheden niet bestaan. Nourri dans le sérail il en connut les détours. Hij kende de heirbaan der praktijk, doch ook hare zij-en slingerpaden leerde hij kennen. Naast den statigen en onvermijdelijken rechtsvorm plaatste zich voor hem de woekerplant

van den slender. De onderscheiding tusschen eerlijke rechtsaanspraak en nietswaardige chicane drong aan hem zich op. Aldus scherpte zich zijn praktische blik en vormde zich zijn oordeel over tal van vragen, wier bestaan de bloot kamergeleerde zelfs niet bevroedt.

Ook zijn stijl, spreek- en schrijfwijze, werd in die uitmuntende leerschool gevormd. Onder de verdiensten van Thorbecke is ééne tot dusver te weinig gewaardeerd. Het is de invloed, dien hij oefende op ons didactisch proza. Leg van der Palm's "Gedenkschrift" naast Thorbecke's "Historische schetsen", en het verschil zal u duidelijk worden. Daar omschrijving, hier ontvouwing. Bij den een wijdgolvende, sierlijke plooiën, bij den ander de zucht om beknoptheid aan gehalte te paren. De goedige kalmte, de deftigheid des kanselredenaars verloochenen zich nooit. Aan Thorbecke is betoog de hoofdzaak, en daarvoor de eisch, dat het klemmend, treffend, deugdelijk ineengeschakeld zij. Blijkbaar was Goudsmit van dezelfde meening. Welsprekendheid in den franschen zin — la haute éloquence — is zijne zaak niet. Beeldspraak vermijdt hij in den regel. Bij hem staat de indruk op den voorgrond, de indruk, dien hij vestigen wil. Van meet af stelt hij zich schrap, sober en slagvaardig, het doel gestadig voor oogen, semper ad finem properans. Lees zijne critische geschriften, gij wordt herinnerd aan den regelmatigigen stap eener keurbende. Die trant eischt helderheid, zaakrijkheid, de eigenschappen eens veldheers op aanval en afweer gelijkelijk bedacht.

In diervoege voorbereid en toegerust, aanvaardde Goudsmit het hoogleeraarsambt in het Romeinsche recht te Leiden, dat 31 December 1858, nadat van Assen emeritus geworden was, hem werd opgedragen. De bijzonderheid heeft thans nog slechts historisch belang, dat hij — baanbreker ook in dit opzicht — de eerste Jood was, die aan een onzer universiteiten werd verbonden. Het onderwerp der redevoering met welke hij 25 Maart 1859

op den leerstoel zijne intrede hield, was aangewezen. Zij handelt over *de noodzakelijkheid der beoefening van het Romeinsche recht nog heden ten dage*. Haar kern laat met des sprekers eigen woorden zich samenvatten in de uitspraak, aan het hoofd dezer regelen geplaatst. "*Men bestudeere het Romeinsche recht, niet omdat het Romeinsch, maar omdat het recht is.*" Ware er van een randschrift sprake, geen andere dan deze zinspreuk zou bij de beeltenis des hoogleeraars voegen. Zij stempelt met volkomen getrouwheid zijn academischen werkkring en verleent aan zijne persoonlijkheid de eigenaardige beteekenis. Niet de omvang zijner trouwens geenszins geringe geleerdheid, niet de diepte zijner navorschingen geven hem aanspraak op onderscheiding. Leiden's oude en roemruchte Aula kent figuren, die in beide opzichten vaak hem overtreffen, vaker nog hem evenaren. Ook in de belichaming van een grootsch, overweldigend denkbeeld lag zijne kracht niet. Hij behoorde niet tot hen, die met genialen greep de wetenschap zelve vooruit brengen of haar van baan doen verwisselen. Goudsmit was hersteller, niet hervormer. Hij dreef, ja zweepte de beoefening des rechts ten onzent, op het punt spaak te loopen, in eene richting, die haar gedijen mogelijk maakte. Onafgebroken leeraarde hij, dat het rechtswezen aan juristen niet aan legisten behoefte heeft. En bij het woord voegde hij de daad. Naast de opwekking wees hij den weg tot vorming aan. Daartoe stond hem eene gelukkige mengeling van eigenschappen ten dienste: een blakende geestdrift, een innige toewijding, een besliste overtuiging, een dooceergave, eenparig als onvergelykelyk genoemd en geroemd. Door en met dit alles plaatste hij zijn merk op zijn tijdvak. De aanspraak van het Romeinsche recht om als wetenschap, niet als voertuig, als doel, niet als middel, te worden beschouwd, deed hij gelden. En gelden deed hij haar met geheel de ongebroken, onstuimige kracht zijner vurige geaardheid. Die man, men zag het hem aan, had eene zelfbewuste zending, en

geloof genoeg om haar te vervullen. Ten einde te begrijpen, waarin zij bestond, is een terugblik noodig.

Omstreeks het einde der vorige eeuw was de politieke gesteldheid van ons land noch aan de beoefening van eene eigen rechtswetenschap noch aan de vorming van een eigen rechtswezen gunstig. De omwenteling van 1795 had een privaatrechtelijken toestand — erfdeel der provinciale souvereiniteit — gevonden, waarin de meest stelsellooze verscheidenheid den boventoon voerde. Een staalkaart van allerlei *rechten*, in herkomst, strekking, waardij verschillend, naar den eisch van het oogenblik opeengestapeld, werd door het Romeinsche als gewoonterecht aangevuld. De samenhang, hoofdbeginsel van rechtseenheid, ontbrak, en het verzuim, onder de nieuwe orde van zaken gevoeld, kon niet eensklaps worden hersteld. De staatsregelingen, als schaduwen elkander opvolgend, begeerden eene landswet, doch de wetenschap had haar niet voorbereid, noch zelfs eene poging gedaan om de verspreide elementen des nationalen rechts bijeen te garen.

Men deed, wat onder dergelijke omstandigheden pleegt te geschieden. Men benoemde commissiën, die ook werkelijk in het begin dezer eeuw de ontwerpen tot gemeene wetboeken vervaardigden. Uit wetenschappelijk oogpunt past eene andere benaming kwalijk voor het werk van overigens bekwame rechtsgeleerden, wien het echter niet gegeven zijn kon te oogsten, waar niet was gezaaid. De onspoed der tijden deed zelfs dien aanloop falen. Het koningschap van franschen oorsprong bracht ons eene wet, naar den vorm slechts op hollandsche leest geschoeid. Door de straks volgende inlijving werd ook deze flauwe herinnering aan ons zelfstandig volksbestaan opgeheven. Tegen dergelijke gewelddadige schokken is geen rechtsleven bestand, ook al ware het vaster gegrondvest, dan bij onze aloude provinciale versplintering zich verwachten liet. Recht — de eeuwige waarheid is door Savigny in het licht gesteld — is de uitdrukking van het rechtsbewust-

zijn des volks, gelijk taal, gelijk kunst, ééne zijde des nationalen levens. Zal rechtseenheid iets meer zijn dan een klank, in den vasten bodem der volksovertuiging behoort zij geworteld, niet haar opgedrongen te wezen.

Niet slechts misten wij dien ontwikkelingsgang, zelfs de voorwaarden tot zijn ontstaan werden in de kiem gesmoord. De woeling aan het revolutionnaire tijdvak eigen, de gisting en de onrust der gemoederen, de felle, hooggaande partijschappen, de onvastheid der grondslagen van het staatsgebouw — het waren voor de vestiging eener rustige, maatschappelijke stemming even zoovele stoornissen. Onmiddellijk schier werden nieuwe daaraan toegevoegd, bedenkelijker doordien zij niet enkel ons volksbestaan aantastten, maar tevens den volksaard bedreigden. De fransche overheersching heeft, rechtstreeks en zijdelings, aan ons nationaal bewustzijn en zijne uiting wonden geslagen, die — men denke aan het strafvetboek — nog niet zijn geheeld. Loodzwaar drukte de geest van het despotisme, aan oud-Holland's fieren vrijheidszin zoo tegengesteld, ook op ons kostelijkst zedelijk goed: de beoefening van letteren en wetenschappen. Het spoor hier te volgen, werd in Parijs afgebakend, en eng was de ruimte, die men aan de ontvouwing der gedachte zelfs op den academischen leerstoel liet. Dat de apostel van het absolutisme, Hobbes, aanbeveelt, het hooger onderricht in kluisters te slaan, is niet een spel van het toeval, maar van het verderfelijke beginsel het regelrechte en noodlottige gevolg. De zoogenaamde *science exacte* kan door de politieke tyrannie, zoo niet als bondgenoot, dan voor het minst als neutrale mogendheid worden ontzien. In de zeden- en staatswetenschap ontwaart zij instinctmatig een beginsel van verzet, straks een geduchte vijandin. Zelfbehoud noopt alzoo tot reglementeering van hooger hand. Wat vrijheid ademt: studie van oude letteren, van rechts- of van staatswezen, van wijsbegeerte, moet niet aangeemoedigd, veeleer gefnuikt worden.

Acht men de schildering overdreven? Men luistere naar de klacht eens oprechten vaderlanders, den edelen Joan Melchior Kemper: "De afdeeling van staat- en zedekundige wetenschappen bij het Instituut is, bij een opzettelijk besluit, opgeheven. Het door openbaar gezag bevestigd onderwijs in het natuur-, staats- en volkenrecht is, misschien wel toevallig, slechts op ééne inrichting van openbaar onderwijs overgebleven, terwijl overal elders de rechtsgeleerde studie geregeld is, als of er, buiten de kennis der wetten van het land, waartoe men behoort, geene rechtsgeleerde wetenschap bestond; en uitdrukkelijk is bij meer dan eene gelegenheid het gevoelen geuit, dat de oude letterkunde niet als doel en studie op zich zelve, maar alleen als hulpmiddel voor de nieuwere letterkunde en wetenschappen moet beschouwd en beoefend worden." ¹

De sporen van dergelijke toestanden worden niet als met eene tooverroede uitgewischt. Na het herstel onzer onafhankelijkheid deed de veerkracht zelve der reactie overspanning ontstaan. Op nieuw richtte men den blik naar de codificatie van het civiele recht. In den kring harer bewerkers ontstond de vraag: hoe haar in te richten? — naar franschen trant of op nationalen grondslag. Het laatste gevoelen, dat van Kemper, zegevierde en leidde tot het Ontwerp 1820. De *scherpzinnige man zag voorbij*, dat hier *willen* nog geenszins *kunnen* beteekent. Men heeft zeer dikwijls, en volstrekt niet ten onrechte bedoeld Ontwerp, waarin aan Kemper het leeuwendeel toekomt, leerstellig genoemd. Hij zou de kenschetsing als eene lofspraak beschouwd hebben. Het nationale karakter eener wet achtte hij mede, ja hoofdzakelijk hierin gelegen, dat zij aan de rechtsbegrippen vasten, tastbaren vorm verleent. Hij vatte de codificatie in diervoege op, dat zij uit en

¹ J. de Bosch Kemper, Verhandelingen enz. van J. M. Kemper (Amsterdam 1836). II blz. 57.

door zich zelve verklaard moet kunnen worden. Het is niets meer of minder dan de misvatting, waaraan juist de historische school een einde beoogde te maken. Het schijnbaar eenvoudige beginsel behelst eene dwaalleer, waardoor wetenschap en wetgeving in scheeve verhouding gesteld en aan de rechtsbeoefening een gedachte knak toegebracht wordt.

Kemper wijdt eene afzonderlijke verhandeling aan "het gezag des romeinschen rechts hier te lande, en den wenschelijken invloed, welken de invoering van een nieuw wetboek op dat gezag en de beoefening van dat recht zoude moeten hebben." Wat de schrijver in den langen titel belooft, geeft hij getrouwelijk. Kenmerkend, omdat zij samenvattend is, mag vooral de navolgende plaats heeten: "Neen, toehoorders! elk wetboek heeft zijn eigen stelsel van rechtsgeleerdheid, en moet het hebben, zoodra deszelfs samenstellers oorspronkelijk, nauwkeurig en samenhangend gedacht hebben; en gelijk dus ook de hervorming onzer wetgeving, naar mijn inzien, eerst dan hare volkomenheid zoude bereikt hebben, wanneer een nieuw eenparig stelsel van rechtsgeleerdheid de plaats der Romeinsche Instituten en Pandecten vervangen had, zoo zou ook aan den anderen kant, volgens mijn oordeel, het aanhouden van het Romeinsche recht, ook uit het oogpunt van een wetenschappelijk leerstelsel, met het denkbeeld eener volledige hervorming onbestaanbaar zijn." ¹

Het rechtmatig ontzag, waarop Kemper aanspraak heeft, mag de verklaring niet terughouden, dat het lijnrechte tegendeel dezer gansche reeks stellingen veeleer de waarheid nabij komen zou. *Wet* staat tot *Recht* gelijk het voorbijgaand verschijnsel staat tot de eeuwige kenbron. Hoe onberispelijk de theoretische of praktische samensteller der wet (ontwerper of wetgever) gedacht hebbe,

¹ J. de Bosch Kemper, Verhandelingen enz. van J. M. Kemper (Amsterdam 1835) I blz 338.

hoogere waarde dan die der techniek komt aan zijn arbeid in wetenschappelijken zin nooit toe. Hij vindt recht, hij maakt het niet. Tot het laatste — eene volkszaak en volkstaak — heeft hij noch roeping, noch bevoegdheid, noch gezag. Juist om die reden is zijn werk — de gecodificeerde wet — aan de vierschaar der wetenschap onderworpen en verblijft aan haar het oordeel of het recht, door hem gevonden en vastgesteld, dien naam verdient. Dat de staat dit recht — de gecodificeerde wet — als zijn wil erkent en daaraan sanctie verleent, doet niets ter zake. Ook voorzover het in de wet is belichaamd, moet het recht op eigen krachten steunen, anders is het galdend recht eenvoudig onrecht, van staatswege gehuldigd.

Dat Kemper's leer tot wetenschappelijke onschendbaarheid der wet leiden, hare zelfgenoegzaamheid verordenden moest, is blijikbaar. Onbestaanbaar acht hij met het denkbeeld eener hervorming: "het aanhouden van het Romeinsche recht, *ook uit het oogpunt van een wetenschappelijk leerstelsel*". Onbestaanbaar is slechts deze zijne meening, en doodend voor de ware rechtsstudie bovendien. Dat een schrandere geest als de zijne dergelijke fouten begaan kon, bewijst slechts welk schromelijk onheil de valsche methode, eens gevestigd, stichten kan. Wordt *wet* en *recht* vereenzelvigd, de onjuiste grondstelling moet de eerste op kosten van het laatste doen teren. Van de civiele rechtswetenschap is het Romeinsche recht een overwegend onderdeel en zou het blijven, ook al waren wij in de kennis van het Germaansche verder gevorderd dan het geval is. Geheel de rechtssfeer der westelijke wereld is van romeinsch-rechtelijke bestanddeelen vervuld. Zoo overweldigend is de indruk van Rome's rechtsherschappij, dat om aan haar ons te ontworstelen, wij bij haar ter school moeten gaan. Geen wetgevingskunst, hoe scherpzinnig, geen hervorming, hoe ingrijpend, geen wet, hoe logisch, kan dit wereldhistorische feit te niet doen. Leidt men den stroom der rechtsgeleerdheid in

de bedding der wet, tot deze haar beperkend, aan het dilettantisme slechts, niet aan de jurisprudentie zal de kunstmatige teelt bevorderlijk zijn. Ten bewijze hoe gevaarlijk de helling is, diene, dat in den aanvang dezer eeuw de vraag: of eene openlijke wetenschappelijke beoordeeling der wetgeving geoorloofd is, als *vraag* gesteld en hoogernstig door rechtsgeleerden gelijk Tydeman en Weiland behandeld werd. Of het ook beter ware wets-critiek in geheime genootschappen te plegen?

Het kan niet ontkend worden, dat Kemper's denkbeelden ten deele althans verknocht waren aan het streven van zijn tijd naar nationale, algemeen bevattelijke, alles behelzende wetboeken. Die richting is van het beginsel: voor alle recht houde men zich aan de wet, slechts ééne schrede verwijderd. De trek naar nationale wetgeving *behoeft* voorzeker met wetenschappelijke rechtsbeoefening niet in botsing te komen. Tot volkomen gerustheid op dit punt bestaat echter evenmin aanleiding ¹. Vooral ten onzent dedenstorende invloeden zich gelden, wier werking door niemand verhoed kon worden. De noodzakelijkheid der wetsverklaring, bij het academisch onderricht natuurlijk een onmisbaar vereischte, nam te meer tijd in beslag, daar tot 1838 eene uitheemsche wetgeving bij ons in zwang was. Zonder weerslag op de rechtsstudie blijven politieke lotswisselingen nooit, en onze vereeniging met België was aan ongestadigheid en dobbering juist op dit gebied uitermate rijk. Toen het Ontwerp 1820 ter zijde gesteld was, zwenkte men al meer naar eene wet, die het fransche merk vertoonen zou. De voorbereiding was in vollen gang toen de opstand der zuidelijke provinciën uitbrak en het werk der herziening op nieuw ter hand deed nemen. De Amsterdamsche hoogleeraar Kemper schrijft: "De beoefening der rechtswetenschap was

¹ Voor bijzonderheden raadplege men: C. A. den Tex, "Wetenschap en Wetgeving in Ned. Jaarb. van R. en W." I. (1839)

door de omstandigheden des tijds bijna tot werkaloosheid veroordeeld, behalve het onderwijs op de hoogeschoolen. De herziening der wetboeken ging grootendeels buiten de deelneming van het rechtsgeleerd publiek om." ¹ Viel er iets anders te verwachten?

De invoering der wetgeving van 1838 vond Goudsmit — tot wien het tijd wordt terug te keeren — aan de academie, doch tot man gerijpt. Men verkeerde in het tijdvak van bezuiniging, ook in zake hooger onderwijs. Buiten alle verhouding tot het gewicht en het aantal van de onderdeelen der rechtsstudie stond het getal hoogleeraren. Bovendien hadden dezen te worstelen tegen een cuvel, dat de beoefening der rechtswetenschap naar den eisch maar al te zeer belemmerde. Al luider namelijk werd de klacht van ongenoegzame voorbereiding der studenten, in de classieke wereld, hare taal, denkwijze en zeden, niet voldoende ingeleid. Het bekende K. B. van 23 Mei 1845 schreef een staats-examen voor ten einde in die leemte zooveel doenlijk te voorzien. Men denke over den maatregel gelijk men wil, — tusschen Thorbecke en Cobet, sedert 1846 hoogleeraar, waren de meeningen verdeeld — zooveel is zeker, dat het Besluit zelf het peil der voorbereidende vorming in ongunstig daglicht stelt. Er bestond een samenloop van omstandigheden, die verlangend deed uitzien naar een man, in de strenge school der Ouden gestaald, niet slechts bekwaam om de moderne rechtsbegrippen tot hun oorsprong te herleiden, maar tevens geneigd aan die taak ten volle zich te wijden. Was het wonder, zoo de scherpe blik van Bake in Goudsmit van den beginne af dien man meende te ontwaren?

Indien de terugblik, die noodig scheen, zijn doel niet gemist heeft, de ware beteekenis van Goudsmit's optreden als hoogleeraar al thans duidelijk wezen. Op den leerstoel bracht hij mede de

¹ J. de Bosch Kemper, Gesch. van Nederl. na 1830. (Amst. 1875) III. blz. 15.

kennis van het geldende recht, in de practijk verworven, waardoor hij tegen schoolsche eenzijdigheid werd gevrijwaard. Vooral en bovenal echter zette hij er de taak voort, als repetitor aangevangen. Doordrongen van de beginselen der historische school, scheen hem het Romeinsche recht eene wetenschap, die om haar zelfswil beoefend moet worden. De rijke schatkamers der Romeinsche rechtsgeleerdheid, die, gelijk zoo menig beeld der oudheid, door eene nijldige lotsbeschikking slechts in zeer geknotten vorm tot ons is gekomen, doorzocht hij onophoudelijk. Niet de archaeologische vondst trok hem aan. Den polsslag van het rechtseven zelf op Rome's forum wilde hij doen bespieden. Van herkomst, wording, verloop der rechtsbegrippen poogde hij reenschap te geven. Toonen wilde hij, door onvergankelijke voorbeelden, aan welken eisch het rechtsgeleerde denken te beantwoorden heeft.

Tot dit alles stond hem, behalve zijne gaven als docent, ten dienste een acumen, een scherpte van blik en van geest, die met intuïtie verwantschap heeft. In de *analyse*, de haarfijne ontleding, rangschikking, ordening van rechtsbegrippen lag Goudsmit's sterkte. Tevens echter is daarmede de grens van zijn vermogen aangewezen. Met de wijsgeerige *synthese*, die alle recht, ook het Romeinsche, als uitvloeisel eener bepaalde en aanwijsbare ethische volksovertuiging opvat, bemoeide hij zich niet. Ook de synthese van lagere orde, die het kenmerkende der gelijksoortige begrippen navorscht, ten einde de hoogere eenheid en haar wezen op het spoor te komen, was hem vreemd. Het dogma behandelde hij meesterlijk, doch, mits in de bronnen wel gefundeerd en met nieuwere behoeften niet rakelings in botsing, bleef het hem — een dogma. Het specifiek Romeinsche in het Romeinsche recht ontging hem natuurlijk niet. Het verouderde wist hij van het blijvende af te zonderen, doch die indeeling had in zijn zin betrekking tot de rechtsinstelling niet tot de rechtsconstructie. De

meening als had men in de Romeinsche rechtshanteering een uitvloeisel van algemeen menschelijke behoeften te zien, gaf hij niet prijs. Bij het Romeinsche recht zwoer hij voorzeker niet. Wel echter besloeg het in zijn geest de plaats van een standaardmeter, aan welken nabij te komen of te blijven geraden scheen.

In beide zijne eigenschappen: scherpe analyse, zwakke synthese, was hij van de classieke Romeinsche juristen de waardige evenknie. Dat de Romeinen van afgetrokken bespiegeling een afkeer hadden en "het filosofeeren" of achterwege gelaten of aan weinigen toebedeeld wilden zien, merkt hijzelf niet zonder welgevallen op.¹ Gelijk de hunne, zijn zijne begripsbepalingen veelal onbevredigend. In principiële rechtsontvouwing vermeit hij zich zoo min als zij. Evenals zij, bezigt hij liefst, haar plooiend, wringend des noods, de bestaande rechtsstof, ook ter verklaring van wissel of toonderpapier b. v., tastbaar nieuwe gewrochten des vindingrijken verkeers. Doch niet slechts tekortkomingen, dengden tevens heeft hij met hen gemeen: de vaste hand, den fijnen tact, het wisse oordeel, de stalen consequentie. In zijn helaas! onvoltooid gebleven hoofdwerk: *het Pandecten-systeem*, tot de voortzetting waarvan bouwstof niet aanwezig is, treedt u een frischheid van geest te gemoet, die weldadig aandoet. Schier ieder rechtsonderdeel wordt met het stellige recht in verband gebracht. Dat hier een man aan den arbeid is, wien recht levensregel en levensfunctie beteekent, moet ieder duidelijk zijn.

Recht — levensregel: ook in anderen dan den aangeduiden zin was het Goudsmit's leuze. Hij leefde met en voor zijne studenten, wier ontwikkeling hij stap voor stap naging. Om de persoonlijke verhouding des leermeesters was het hem te doen. De langzaam begonnen les kreeg ras sneller tempo, en hij rustte niet alvorens tusschen hem en zijn gehoor het meest regelrechte verband was

¹ Inaugureele Oratie t. a. p. blz. 20.

tot stand gebracht. Bij wijlen daalde hij van den kathedraal af, doorliep al sprekende het vertrek, met de aanwezigen met vorschenden blik, en — nam op wie afwezig waren. Een uit deze verdoolde kudde, werd eens, teruggekeerd, coram populo verrast met de bitse, ietwat ongewone vraag: “waar zijn wij gisteren gebleven, mijnheer?” Het gejubbel der jongelingschap, van zonden vrij, en het bedremmelde gezicht van den delinquent kan men zich voorstellen. Op zijn standpunt echter was de opmerking niet bevreemdend. Zijn onderwijs vruchtdragend in den ruimsten zin te doen zijn, was inderdaad Goudsmit's aanhoudend oogmerk. Ook het meest stugge bevattingsvermogen moest ontvankelijk worden voor de doordringende kracht van het steeds levendige betoog. Verbond hij de begaafden aan zich, de van nature minst bedeedden, volgde hij mede, beurtelings hen aanmoedigend en opwekkend. Alleen zij, aan wie elke bemoeiing verspild ware, vonden in hem een even gevreesden als geduchten rechter.

Door deze opvatting zijner taak kende Goudsmit van zeer nabij het gehalte dergenen, die met doctoralen titel de maatschappij intraden. Was er van benoemingen sprake, hij werd menigmaal van regeeringswege geraadpleegd, en men kon er zeker van zijn, dat hij zonder aanzien des persoons onbewimpeld zijn oordeel uitspreken zou. Metterdaad gold hem bekwaamheid bovenal, en was wetenschappelijk streven de eigenschap, die hij het meest waardeerde. Aan die zucht om kennis te verspreiden en verdienen tot haar recht te doen komen, dankte hij zijn zeer aanmerkelijken invloed. Ook in de studentenwereld was men van zijne bedoelingen ten volle overtuigd. De gemeenzaamheid, die men nopens, nu en dan zelfs jegens hem zich veroorloofde, sloot onbegrensde hoogachting voor zijn karakter en bekwaamheid niet uit. Toen hij, op het punt naar Amerika te vertrekken, voor eene wijle zijne colleges sloot, werd hem op onmiskienbaar populairen trant in koor het afscheid toegezongen. Geen der schijnbaar luchthar-

tige jongelingen echter of met leede oogen zag hij den geliefden leeraar, zij het ook slechts voor eene wijle, gaan.

Dat het Goudsmit aan binnen- en buitenlandsche onderscheidingen niet ontbrak, laat zich bevroeden. Toen Thorbecke 15 Mei 1863 hem seinde: "Wil eene rechtmatige waardeering uwer verdienste zien in het bericht dat de Koning u tot ridder van den Nederl. Leeuw heeft benoemd" — zal vorm en inhoud van de tijding hem gelijkelijk genoeg gedaan hebben. Wetenschappelijke genootschappen: de Kon. Academie van wetenschappen, de Academie voor rechtsgeleerdheid en wetgeving te Madrid, de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden, Het Provinc. Utr. gen. v. Kunst en Wetenschappen, boden hem al ras de eer van het lidmaatschap aan. Aan het vertrouwen zijner medeburgers dankte hij in 1861 een zetel in den raad, dien hij onafgebroken twintig jaren behield. Ook in dit regeeringscollege waren het hoofdzakelijk de belangen van het onderwijs in al zijne vertakkingen, waaraan hij zich wijdde. Verspreiding van kennis in den ruimst mogelijken kring, was zijne meest aangelegen zorg. Met besliste overtuiging kantte hij zich steeds tegen eene opvoering der schoolgelden bij het openbaar onderwijs, ter bate van het bijzondere. Als lid der schoole commissie, der commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs, als curator der Indische inrichting deed hij een schat van ervaring op, die zijn advies steeds op prijs deed stellen.

Trouwens ook buiten dit gebied gaf hij gaarne zijn gevoelen over vraagstukken van publiek belang. Tot een uitgelezen vriendenkring stond hij in levendig verkeer, ook door middel eener briefwisseling, die hij vlijtig onderhield. Menige bijdrage van zijne hand, eene enkele reis onderteekend, komt in de dagbladders mede voor. Waar de strooming hem toescheen in verkeerde richting te zijn, was het hem eene behoefte zich te uiten, onbekommerd om toongevende meeningen. In politieke zienswijze

stond en bleef hij op den bodem van 1848. Wie onze Grondwet nog voor zeer geruimen tijd doeltreffend achtte, kon op zijne instemming rekenen. Wie hem met conservatieve neigingen behept noemde, zou, niet zonder reden, hem hoogelijk hebben verbaasd. Zijne waarlijk ruime levensopvatting scheen echter zich te kunnen verdragen met zekere stroeve afgeslotenheid tegen begrippen van jongere dagteekening dan het tijdperk zijner vorming. Aan de alleenzaligmakende kracht der leerstellingen van Bastiat twijfelde hij nooit. Dat de nieuwe economische school diens zoete harmonieën kwam verstoren, was hem maar half naar den zin. De lijfstraf nam hij in bescherming. De doodstraf vond, toen hare afschaffing aan de orde was, in hem een tegenstander. Doch volkomen vast in de leer, was hij ook te haren aanzien niet.

Zeer bijzonder echter gingen hem de civiele rechtsontwikkeling en rechtspraak ter harte, ook al stonden zij niet in dadelijk verband tot het voorwerp zijner studiën. Toen de heer van Hamel, sedert hoogleeraar te Amsterdam, tot de oprichting eener Nederlandsche Juristenvereniging aanspoorde, vond hij bij Goudsmit onmiddellijk weerklank en krachtigen steun. Het leed niet lang of werkelijk werd bedoelde corporatie, waarin men het orgaan eener communis doctorum opinio hoopte te ontwaren, in het leven geroepen. Goudsmit was haar eerste voorzitter en aan hare werkzaamheden nam hij onverpoosd deel. Hoe ook te midden eener beraadslaging de aandacht aan het luwen was geraakt, hem faalde het nooit aan een belangstellend gehoor. Zijne doorzichtige klaarheid maakte ieder onderwerp aantrekkelijk. De puntige, snedige wijze waarop hij zijn thema behandelde, prikkelde den wederpartijder tot verzet. Zijn eigenaardige trant veroorzaakte, dat men vaak, zij het ook slechts in het verschiet, onwillekeurig de collegekamer meende te zien opdoemen. Inderdaad was de rechtsleeraar in iedere zijner bewegingen onmiskenbaar. Wellicht school er ietwat, trouwens vergeeflijke ijdelheid in de liefde voor

zijne betrekking, die hij nooit verbloemde. Althans wie hem, voor zich of voor anderen, het praedicaat: Leidsch professor, hoorde uitspreken, werd door toon en stembuiging aan het *civis romanus sum* herinnerd.

In betweterij echter ging deze kleine trek nooit over, veelmin was dwaze verwaandheid bij hem te bespeuren. Het wezen van Goudsmit's inborst was oprechtheid in eene zoo hooge mate, dat ieder uiterlijk vertoon hem een gruwel was. De plooi der maatschappelijke vormen ontweek hij liefst. Het vernis der schijbeschaving verachtte hij. Uiterst gevoelig voor indrukken, verheelde hij voorkeur noch afkeer. Le vague nécessaire, Talleyrand's aanbeveling voor het diplomatiek verkeer, betrachtte hij geenszins. Ook in bijzondere gesprekken waren zijne opmerkingen en oordeelvellingen onbedriegelijk van kleur. Wat hij te zeggen had, zeide hij vlak op den man af, zóó dat er aan zijne meening niet te twifelen viel. Niemand minder dan hij maakte zich schuldig aan de *oratio calamitris inusta*, — naar Cicero's teekenachtige aanduiding: de met krulijzers ingebrande spreekwijze. Waren er twee wegen, waarvan een hoffelijker doch langer, hij koos zonder plomp te worden, den kortsten.

Dit alles verleende hem eene aantrekkelijke oorspronkelijkheid: een waas zelfs van excentriciteit. Toen onze tegenwoordige kroonprins te Leiden studeerde, noodde wijlen onze koningin nu en dan hem ter tafel. Het laat zich begrijpen, dat de begaafde vorstin behagen schepte in de gesprekken met een geleerde, wiens uiterlijke verschijning en wijze van zijn nu niet juist allereerst aan een hoveling deden denken. Doch ook in minder doorluchtig gezelschap trok zijn weelderige, grijze haartooi, zijn sprekend oog, zijn beweeglijke gelaatsuitdrukking de aandacht. Gelijk velen, wier blik bij het alledaagsche niet verwijlt, was hij indrukwekkend.

Voor kunst: lijnen, tonen, vormen, had hij zin, smaak noch aanleg. Alleen het classieke treurspel, vertolkt zooals een Rachel

het kon, vermocht hem te boeien. Verzen las hij nooit, waaruit nog geenszins volgt, dat hij voor poëzie ontoegankelijk was. Werken van fictie nam hij slechts zelden ter hand. Tot ontspanning dienden hem geschiedverhalen. Vooral Macaulay was zijn lievelings-schrijver. In natuurschoon schepte hij weinig behagen. De stelling van Geel: dat de grond van het reizen verveling te huis is, zou hij volgaarne voor eigen rekening genomen hebben. Die gewaarwording was bovendien in den breedten huiselijken kring ten eenenmale hem onbekend. Uit zijn echt in 1844 met mejufvrouw Renette Vos, werden hem vijftien kinderen geboren, waarvan tien alsnog in leven zijn. Hunne opvoeding leidde en bewaakte hij, hooge eischen stellend, gewoon als hij was jegens zich en anderen stipt nauwgezet te zijn. Zijne treurende weduwe, wier bescheiden invloed veelal onmerkbaar zich deed gelden, moge troost en bemoediging vinden in de gedachte, dat des vaders naam door de haren als kostelijk erfdeel wordt bewaard.

Eens slechts deed hij eene reis van beteekenis naar de Vereenigde Staten, ten einde een broeder en een zoon, beiden daar gevestigd, te bezoeken. Een verhaal van dien tocht, even los van vorm als leerrijk van inhoud, "Reisaanteekeningen" getiteld, leverde hij in de Gids. ¹ Hoezeer menschen en instellingen ook in den vreemde hem hoofdzaak zijn, ziet men daaruit met een oogopslag. Dat hij, die dusver een behaaglijk huiszittend leven geleid had, niet jeugdig meer, voor geruimen tijd daarvan zich losmaakte, teekent de geestkracht van den, na genomen besluit, onverzettelijken man.

In eene zelfs vluchtige schets van Goudsmit's leven voegt het zijne bemoeiingen binnen den engeren kring der kerkelijke gezindte te gedenken. Niet, dat een spoor van rechtzinnigheid of vormdienst hem aankleefde. Hij stond, los en wars van ieder dogmatisch keurslijf, op den bodem van het humanisme. In het

¹ Gids 1874 II. 79.

jodendom zag hij niets meer dan een der factoren, die aan het zedelijk bewustzijn onzer hedendaagsche maatschappij, inhoud en gestaltenis verleenen. Doch in dat wereldhistorisch beginsel wist hij de eenvoudige en blijvende kern van de tot onkenbaar wordens toe overladen schors te scheiden. Deed men op zijn gezag of werkkraft een beroep, hij was bereid voor het minst te beproeven, wat zijn invloed vermocht. Zijn optreden, waar hij kenmerklijke verongelijking ontwaarde, was de openbaring van een diep gevoelden afkeer voor onrecht, hoe, waar, jegens wien ook gepleegd. In zijn "Open Brief aan Mr. van der Bruggen", hamerde hij het zoetsappig vooroordeel te pletter. Ter bate der in Rumenië vervolgde Joden spande hij alle krachten in. Het kerkelijk onderrecht hielp hij bewaken, en bij de regeling der staatsrechtelijke verhouding van het kerkgenootschap had hij stem. Door dit alles, gelijk bij de tallooze gelegenheden, waarin hij met raad en daad werkzaam was, gaf hij aan streng plichtgevoel gehoor zonder door blinde vooringenomenheid zich te laten leiden.

Vat men de verspreide trekken samen, niemand zal ontkennen dat Leiden's hoogeschool, toen Goudsmit haar op 17 Maart 1882 ontviel, in hem een man van karakter, van veelzijdige gaven, van onafgebroken werkzaamheid missen moest. Reeds toen door eene breede schare van oud-leerlingen en leerlingen zijn twintigjarig professoraat gevierd werd, (25 Maart 1879) waren de voortteekenen merkbaar der kwaal, die hem ten grave slepen zou. Ieder bekroop het droeve voorgevoel, dat kracht en opgewektheid den geliefden leeraar weldra begeben zouden. Tevens echter was de overtuiging allen onwrikbaar, dat zijns levens beste deel hem overleven zou. Bake's voorspelling was verwezenlijkt. De geschiedschrijver der academische annalen zal naar waarheid getuigen: zooveel Goudsmit vermocht, heeft hij, leeraar en beoefenaar van het Romeinsche recht, in beiderlei opzicht oud-Holland's glorie in eere hersteld.

VOORNAAMSTE GESCHRIFTEN.

Dissertatio juridica inauguralis de notis Pauli et Ulpiani ad Papinianum, quae in Digestis supersunt, (Lugduni Batavorum 1842.)

Pleitrede in de zaak van het Huiszitten en Diakonie-armenhuis te Leiden, (den Haag 1849.)

Oratio de studio juris romani hac quoque aetate in patria nostra excolendo, (Lugd. Batav. 1859.)

Over het recht en de actie van den Legataris volgens de Nederl. Wetgeving, (den Haag 1861.)

Open Brief aan Mr. J. J. L. v. d. Brugghen, (Leiden 1863.)

Toespraak aan zijne leerlingen ter gelegenheid van de opening zijner lessen over de Instituten van het Romeinsche recht, (Leiden 1864.)

Bijdrage tot critiek en verklaring van Ulpiani Reg. I § 12, (Amsterdam 1865.)

Eenige opmerkingen betreffende het Romeinsche recht, (den Haag 1865.)

Pandecten-systeem, deel I. Leiden (1866) deel II. (Leiden 1880.)

Brief aan Mr. C. W. Opzoomer, naar aanleiding van een werkje van Prof. Büchel über die Natur des Besitzes, (Leiden 1868.)

Oratio de variis causis quibus fit, ut populorum leges ab eorum moribus discrepant, (Lugd. Batav. 1871.)

Nieuwe gezichtspunten omtrent de actio ad exhibendum in het Rom. recht in Gids 1872. III 8.

Reisaanteekeningen in Gids 1874 II 79.

Kritische aantekeningen op Gajus, (Leiden 1875.)

GLADSTONE .

WILLIAM EWART GLADSTONE.

Onze tijd brengt weinig mannen voort, die grondige kennis bezitten op velerlei gebied. De dagen, die wij doorleven, zijn niet geschikt om verbazingwekkende geleerden te kweeken. De groote omvang der wetenschap, die beoefend moet worden, bevordert veelzijdigheid, maar ook oppervlakkige kennis. Meer dan ooit is daarom het streven der geleerden hierop gericht, dat het arbeidsveld beperkt worde en ieder een deel der wetenschap ter beoefening kiese. Specialiteiten zijn daaruit geboren, en op deze wijze wordt de wetenschap thans over het algemeen gediend en eene schrede voorwaarts gebracht. Op allerlei gebied wordt gewoeld en gegraven, waardoor schatten aan het licht komen, die evenwel nader behooren gescheiden en onderzocht te worden. De menschelijke geest viert zijne schoonste triomfen, zooals in geen tijd te voren. Maar het verstand van één mensch is te bekrompen, om al die schatten in zich op te nemen; het leven te kort om ze alle te verwerken. Vandaar dat de verdeeling van den arbeid, waarvan wij spraken, noodzakelijk is geworden.

Enkele groote mannen levert ook onze eeuw op, die gron-

dige kennis aan veelzijdigheid paren. Tot hen behoort ongetwijfeld William Ewart Gladstone, aan wien deze regelen zijn gewijd. Uitmuntend staatsman, grondig taalgeleerde en welsprekend redenaar, neemt hij eene eereplaats in onder de voortreffelijksten van ons geslacht. De invloed, dien hij geoefend heeft en nog oefent op deze eeuw, is onberekenbaar. Op staatkundig, letterkundig en godsdienstig gebied is zijne verschijning van groote beteekenis. Van hem geldt het woord: "Wanneer de boog van Ulysses gespannen moet worden, kan alleen Ulysses dien spannen." De geschiedenis onzer geheele eeuw is met de zijne samengeweven.

Moelijk voorzeker is daardoor de taak van hem, die Gladstone tot onderwerp eener beschouwing heeft gekozen. Vluchtig kan slechts het voornaamste worden aangeroerd van de overrijke stof. Volledig kan de behandeling niet zijn, althans niet in een beperkt bestek. Wij willen derhalve uit den rijken overvloed, die ons geboden wordt, eene keuze doen en trachten de ontwikkeling van zijn karakter na te gaan. Van zijne geschiedenis willen wij het noodzakelijke aanstippen, doch al het licht doen vallen op zijn karakter, dat ons het merkwaardigste toeschijnt.

I

William Ewart Gladstone werd den 29sten December 1809 te Liverpool geboren, waar zijn vader een welgesteld koopman was. Van oorsprong was hij een Schot, van geboorte en opvoeding een Engelschman. Voor eeuwen hadden de Gladstane's¹ zich neerge-

¹ Wij merken op, dat de naam oorspronkelijk alzoo luidde; in het Schotsch beteekent: *gled*, *valk* en *stane*, *rots*. De voorouders van Gladstone leefden op eene plaats genaamd "The Gled Stanes". Eene latere schrijfwijze is Gladstane, terwijl die van Gladstone van vrij jonge dagteekening is.

zet in Clydesdale en werden met eere genoemd onder de regeering der koningen uit de dynastie der Stuart's. Thomas Gladstone, de grootvader van den staatsman, was een korenhandelaar te Leith, die, ondanks het bezit van zestien kinderen, in staat was hun eene flinke opvoeding te geven. Zijn oudste zoon John, die in 1763 het levenslicht zag en later zijn vader in den handel opvolgde, was de vader van den toekomstigen staatsman. Hij zette zich, op uitnoodiging van den heer Corrie, te Liverpool neder, waar hij deelgenoot werd van de firma Corrie, Gladstone en Bradshaw. Door eene stalen energie, die erfelijk was in de familie, gepaard aan groote kennis van handelszaken, gelukte het hem zich eene schoone toekomst te verzekeren. De eigenschappen van den vader bezat ook de zoon. William was een waardige telg der Gladstone's, die hun naam luisterrijk handhaafde. Geboren uit den krachtigen middenstand, die de kern uitmaakt der burgerij en den hechten steun vormt van den staat, had hij daaraan het goede ontleend, terwijl zijne ontwikkeling en beschaving hem een afkeer inboezemden voor het verkeerde, dien stand dikwijls eigen. Het moet erkend worden, dat Engeland zijn voorspoed en grootheid hoofdzakelijk daaraan te danken heeft. De mannen uit die klasse gesproten, schrander van hoofd en vaardig van hand, zijn door hunne ondoofbare geestdrift en kloek beleid de verdedigers geweest van de persoonlijke en de nationale vrijheid, hebben een dam opgeworpen tegen de macht van koningen en adel en tevens tegen de uitspattingen van het gepeupel. En William Gladstone was er trotsch op aan die klasse zijn oorsprong ontleend te hebben. Den 21sten December 1872 in een adres over den handel sprekende, achtte hij het eene schande, wanneer familiën, die door den handel welvaart en rijkdom verworven hadden, hem den rug toekeerden en zich zijns schenen te schamen. "Dit is" — zoo gaat hij voort — "niet alzoo met mijn broeder en mij. Zijne zonen treden in zijne voetstappen en een van mijne zonen, ik verheug mij het

te kunnen zeggen, drukt de voetstappen van mijn vader en mijn broeder."

Op zijn twaalfde jaar werd William Gladstone naar Eton gezonden en van daar naar Oxford, om zijne verdere opleiding te ontvangen. Reeds vroeg openbaarde zich zijn talent in verscheidene stukken, die hij op achttienjarigen leeftijd schreef. "Richard Leeuwenhart" was eene van zijne eerste letterkundige pennevruchten; voorts een opstel over de welsprekendheid, waaruit reeds de eerezucht van den knaap bleek. Daarin schilderde hij den roem, die den redenaar wacht en de hooge eerambten, die zijn deel kunnen worden, alsof hij een voorgevoel had van zijne eigene toekomst, daar de idealen, in dat stuk geteekend, in hem verwezenlijkt zijn geworden. Ook bracht hij eene warme hulde aan de nagedachtenis van den vriend zijns vaders, den bekenden George Canning. Door zijn vader onophoudelijk gewezen op de beginselen van dezen staatsman, was het geen wonder, dat de jonge Gladstone zijne loopbaan als Tory begon. Met grooten lof volbracht hij zijne studiën te Oxford en trad wél toegerust het maatschappelijke leven in. De klassieke en mathematische wetenschappen waren met voorliefde door hem beoefend, aan welke hij later nog menig uur heeft gewijd.

Nadat Gladstone zijne academische studiën geëindigd had, besteedde hij eenigen tijd aan reizen op het vasteland. Italië had voor hem bijzondere aantrekkelijkheid. Twee malen bezocht hij het, in 1832 en zes jaren later. Op deze laatste reis deed hij ook Sicilië aan, waaromtrent hij merkwaardige mededeelingen neerschreef in zijn dagboek, die getuigden van zijne opmerkingsgave en zijne gemakkelijkheid om zich in de Engelsche taal uit te drukken. Zijne licht ontvlambare verbeelding was machtig getroffen door de grootscheit van den Etna, dien hij besteeg bij het begin der uitbarsting in 1838. Met levendigheid heeft hij die vuurspuwing beschreven. Hij was getroffen door de juistheid, waarmede de

Romeinsche dichter Virgilius ¹ een dergelijk feit bezongen had. "Hoe naar waarheid" — merkt Gladstone op — "heeft de dichter de bijzonderheden weergegeven, hoe treffend geeft hij in den klank en den rythmus de donderende slagen, de trilling van den bodem, de vernielende werking van de vuurzee terug, zoodat het verschijnsel zich in al zijne majesteit voor de verbeelding van den lezer vertoont. Waarlijk, de nieuwere dichtkunde kan veel van deze oude poëzie leeren."

Tot het beter begrijpen van de geestesrichting van den Engelschen staatsman is de vermelding van deze bijzonderheden niet zonder beteekenis. Het doet ons zien met welk eene frischheid hij zijne indrukken wist te vertolken en welk een open oog hij had voor groote en verheffende natuurverschijnselen.

Op zeer jeugdigen leeftijd begon Gladstone zijne politieke loopbaan, in den tijd waarop het Engelsche volk door het verkrijgen van de *Reform Bill* eene groote overwinning had behaald. De vrienden dier *Bill* zochten zooveel mogelijk de vruchten daarvan te plukken en wenschten een man naar het Parlement af te vaardigen, op wiens hulp zij konden rekenen. Die man was Gladstone, die aanbevolen werd door den hertog van Newcastle, wiens zoon, de graaf van Lincoln, intiem met genen bevriend was. Vele hinderpalen stonden echter zijne verkiezing in den weg. Vooreerst zijn jeugdige leeftijd, — hij telde slechts 22 jaren —, ten andere had hij geduchte mededingers en ten derde was hij de zoon van een suikerplanter in West-Indië, wiens arbeid dus door slaven werd verricht, terwijl juist de quaestie der slavernij de gemoederen in den lande verhitte, zoodat de liberalen van Newark, waar Gladstone door de conservatieve club candidaat was gesteld, uit zijne indirecte betrekking tot de slaven munt sloegen ten voordeele van

¹ Wij verwijzen den lezer naar de schilderachtige beschrijving des dichters in de *Aeneïs* III, 571 sqq.

hun candidaat. Ter loops merken wij op, dat Gladstone geen vijand was van de emancipatie der slaven, maar, zooals hij het zelf uitdrukte, hen vrijgemaakt wenschte te zien "in dier voege, dat zij zelve en de koloniën van den ondergang werden gered." Een hevige strijd werd er geleverd, met dien uitslag echter, dat Gladstone met eene geringe meerderheid tot lid van het Parlement werd gekozen.

Voorzeker niet onder de gunstigste voorteekenen trad de jonge man de politieke loopbaan in. Verkozen met eene kleine meerderheid van stemmen, onder moeilijke omstandigheden, bovendien op een leeftijd, waarop slechts weinigen in staat zijn een gewichtig ambt te bekleeden, maar begaafd met groote talenten, gewapend met deugdelijke wetenschap, gestaald door een vasten wil en bezielde met geestdrift voor zijne roeping, was zijne taak wel moeilijk, doch niet te zwaar voor zijne schouders, en zoo kunnen wij ons eenigszins begrijpen, hoe allengs uit dezen jeugdigen afgevaardigde zich de staatsman heeft ontwikkeld, die Europa heeft vervuld met zijn roem en op wien het nageslacht steeds zal blijven staren als op een der grootste mannen.

Den gang dier ontwikkelingsgeschiedenis na te gaan, mag een belangrijke en vruchtbare arbeid geacht worden. Wij zullen trachten dat zooveel mogelijk te doen.

Spoedig had Gladstone gelegenheid zijn talent te toonen. In 1833 kwam de afschaffing der slavernij in het Parlement ter sprake. Lord Howick zinspeelde op den toestand van de negers op eene der plantages van Gladstone's vader. Deze gelegenheid greep de jonge afgevaardigde terstond aan, om zijne eerste rede te houden. Daarin verklaarde hij, dat de slaven zijns vaders steeds met groote humaniteit waren behandeld en sterfgevallen onder hen aan natuurlijke oorzaken, niet aan mishandeling moesten geweten worden. Voorts erkende hij, dat de slavernij terecht werd veroordeeld, doch dat het gouvernement trapsgewijze de emancipatie moest tot stand

brengen en den eigenaars van slaven schadevergoeding geven. Hij sprak met groote bezadigheid. "Slavernij en wreedheid" — zeide hij — "van elken aard, zijn iederen Engelschman gehaat; doch heeft de Engelschman ook geen recht op zijn eerlijk en wettig verworven eigendom?" Zijne woorden maakten een goeden indruk, hoewel de meerderheid van het Huis zijne meening niet deelde. Zijne manier van spreken was aangenaam en bescheiden, hij was billijk en gematigd, hoewel de omstandigheden hem partijdig konden maken; bovendien was hij ernstig en eerlijk, zonder vooroordeel en aanmatiging. Vandaar dat hij van den beginne af werd aangehoord en voortaan de aandacht gespannen werd, wanneer hij opstond om te spreken. Hij smaakte de voldoening, dat de slavernij in 1840 werd afgeschaft en eene som van twintig millioen pond sterling aan de slavenhouders als schadevergoeding werd toegekend.

Grootere parlementaire triomf wachtte hem weldra. Een nieuw ministerie moest optreden en Sir Robert Peel was met de samenstelling daarvan belast. Aan Gladstone werd het ambt van schatbewaarder opgedragen. Eene herkiezing voor Newark was daardoor noodzakelijk. Over den uitslag bestond geen twijfel, daar hij allengs populair was geworden en zijne kiezers trotsch waren op hun schitterenden afgevaardigde. In 1835 werd hij ondersecretaris van koloniën, welken post hij echter niet lang bekleedde, wegens den val van Peel. Gladstone schaarde zich van toen af onder de oppositie. In 1837 was door den dood van Willem IV en de troonsbestijging van koningin Victoria, krachtens de constitutie, eene algemeene herkiezing van afgevaardigden noodzakelijk. Voor Newark en Manchester werd Gladstone candidaat gesteld; hoewel hij in het laatste district 2294 stemmen op zich vereenigde, werd een liberaal candidaat gekozen, terwijl hij wederom te Newark tot afgevaardigde benoemd werd. Over de slaven-quaestie, die weder ter sprake kwam, deed hij nogmaals zijne stem hooren en hield hij eene zijner schitterendste redevoeringen.

In 1841 namen de zaken een ongunstigen keer voor de Whigs en werden de ministers genoodzaakt hun ontslag aan te bieden. Lord Melbourne ontbond het Parlement en deed een beroep op het land, dat zich voor de conservatieven verklaarde. Sir Robert Peel werd premier en in zijn ministerie werd Gladstone muntmeester, Master of the Mint, en vice-president van de "Board of Trade".

Inmiddels was hij in het huwelijk getreden met mejuffrouw Catherine Glynne, uit welken echt acht kinderen zijn geboren, die niet allen meer in leven zijn. 't Zou ons te ver voeren, wanneer wij hunne namen vermeldden en de verschillende betrekkingen, die zij bekleedden of nog bekleeden en verdere bijzonderheden omtrent hen mededeelden. Wij keeren dus terug tot den persoon, dien wij behandelen.

In 1838 gaf hij een werk uit over de verhouding van den staat tot de kerk¹, waarin hij voor de rechten der kerk optrad en beweerde, dat hare erkenning door den staat in den volsten omvang moest geschieden, o. a. op grond, dat de goddelijke waarheid neergelegd is in de kerk en zij derhalve door goddelijk recht de bovenhand moet hebben. Het ontbrak niet aan scherpe critici, onder welke Macaulay in de "Edinburgh Review" eene eerste plaats innam; later heeft de schrijver eenige zijner beweringen teruggenomen. Reeds in een werk, dat twee jaren later verscheen,² kwam hij tot andere resultaten. Dat boek bevatte een uitmuntend pleidooi voor de Anglicaansche kerk, als den midnweg tusschen twee gevaarlijke uitersten.

De tijd gedurende het tweede ministerie van Robert Peel was voor Engeland moeilijk en drukkend. De armoede en ellende der lagere klasse waren uiterst groot. De liefdadigheid had het hard

¹ De titel van dit werk, dat in korten tijd drie uitgaven beleefde, luidde: "The State considered in its relations with the Church".

² Getiteld: "Church principles considered in their results".

te verantwoorden. De regeering zocht leniging aan te brengen door de nationale nijverheid en den landbouw te beschermen tegen de mededinging van het buitenland; het mocht niet baten. De liberalen beweerden dat vrije handel alleen redding kon geven en dat de korenwetten moesten afgeschaft worden. Richard Cobden, die het Engelsche volk zoozeer aan zich heeft verplicht, was een der vurigste strijders voor dit beginsel.

De ellende des volks nam nog toe door den ongelukkigen oorlog in Afghanistan, hetgeen Disraeli (of D'Israeli) aanleiding gaf de regeering hevig aan te vallen. Gladstone was van meening, dat een middenweg moest betreden worden tusschen de uitersten, tusschen de leden van het verbond tegen de korenwetten en de absolute voorstanders daarvan. Een voorstel van Villiers, om de korenwetten geheel af te schaffen, d. i. voor de vrije toelating van vreemd koren, werd met 303 tegen 197 stemmen verworpen.

Gladstone kon de rechterhand van Peel genoemd worden; met bezadigheid en groote kennis van zaken verdedigde hij het regeeringsbeleid en gaf blijken, dat hij niet ongenegen was naar zijne tegenstanders te luisteren en het goede van hen over te nemen. Zoo diende hij — hij was inmiddels president van de "Board of Trade" geworden en had een zetel in het kabinet bekomen — een *Bill* in, om de beperkingen op den uitvoer van machinerieën af te schaffen, waarmede de voorstanders van den vrijen handel in ijzer zeer ingenomen waren, terwijl zijne "Railway Act" grond was op het ware beginsel van oeconomische wetgeving.

In 1845 dwongen gemoedsbezwaren hem tot het nederleggen van zijn ambt in het ministerie; hij kon zich namelijk niet verenigen met een voorstel van Peel ten gunste van het Rooms-Katholiek college te Maynooth in Ierland, waardoor echter de vriendschapsband tusschen de beide mannen niet verbroken werd. Toen Peel dan ook, overtuigd door Cobden en de zijnen, tot het vrijhandelstelsel was bekeerd en Gladstone eveneens moest zwichten

voor hunne argumenten, nam deze het aanbod van Peel aan om in zijn kabinet den zetel van secretaris voor koloniën te bezetten. Onmiddellijk legde hij zijn mandaat van Newark neder, daar de hertog van Newcastle, die hem aangespoord had zich voor dat district candidaat te stellen, een voorstander was van het beschermende stelsel. Zoo nam hij deel aan de zitting van het Huis gedurende 1846, zonder lid van het Parlement te zijn, en mengde zich niet in den fellen strijd, die er over den vrijen handel werd gestreden.

Twee opmerkingen kunnen wij hier maken ten opzichte van de ontwikkeling van Gladstone's karakter, naar aanleiding van het laatst medegedeelde. Vooreerst waardeeren wij zijne onpartijdigheid. De argumenten zijner tegenstanders gaat hij nauwkeurig na; hij luistert naar hen, wanneer het hem voorkomt dat zij gelijk hebben. Wij zagen hoe hij allengs van een vijand van vrijen handel een voorstander daarvan werd. Nadat hij rijp over de zaak had nagedacht zeide hij: "Zij hebben gelijk, maar wij moeten nog wachten". En eindelijk geheel overtuigd, wijdt hij zich met hart en ziel aan de zaak. Eerlijk echter door en door — en dit is onze tweede opmerking — gevoelt hij zich thans verplicht zijn mandaat als afgevaardigde neer te leggen, omdat hij niet meer voldoen kan aan hetgeen zijne kiezers van hem verlangen. Zijne positie als eerlijk en onkreukbaar staatsman werd er door bevestigd, en hoewel het hem niet aan vijanden ontbrak, die in pamfletten hem belasterden, won hij in vertrouwen bij de weldenkenden. Zoo zien wij trapsgewijze den gang zijner ontwikkeling en wordt het ons duidelijk, hoe uit den conservatieven afgevaardigde langzamerhand de liberale leider is geboren. Gesteund door de achting der edelen, vrijgepleit door de stem van zijn geweten, gedreven door liefde voor zijn vaderland, ging hij van roem tot roem, die thans nog niet taant ondanks het klimmen zijner jaren.

Voor ons doel is het niet noodig zijne politieke loopbaan verder in den breedte na te gaan; de ruimte, ons beschikbaar gesteld,

verbiedt dat bovendien. Wij willen ons bepalen tot het aanstippen zijner voornaamste daden, opdat de lezer hem kunne plaatsen in de lijst van zijn tijd, waardoor zijn beeld te helderder uitkomt.

Ten gevolge van eene ontbinding van het Parlement in 1847 en eene algemeene verkiezing, viel Gladstone de eer te beurt, vertegenwoordiger te worden van de universiteit te Oxford, na een heftigen strijd met den tory Round. Ook onder het ministerie van lord Palmerston deed Gladstone zijn invloed op het regeeringsbeleid gevoelen; de dood van Peel, dien hij welsprekend gedacht, beroofde de partij, die zich nog conservatief noemde van haren leider, hoewel zij reeds aanmerkelijk tot de liberale beginselen overhelde; zoo naderde ook Gladstone allengs meer en meer het liberalisme, waarvoor hij langzamerhand rijp geworden was.

Karakters als het zijne gaan bedaard hun weg. Niet met sprongen leggen zij de baan af, die hun is aangewezen; langzaam wikkend en wegend, doen zij iederen tred voorwaarts; waken, werken en wachten is hun parool; maar wanneer eenmaal hunne overtuiging gevestigd is, doen zij vastberaden den beslissenden stap en vervolgen dan verder, zonder ter linker- of ter rechter zijde uit te wijken, den weg, dien zij te bewandelen hebben.

De ontwikkelingsgeschiedenis van Gladstone's karakter kan het gezegde staven.

De ziekte zijner tweede dochter, die haar ten grave sleepte, deed hem besluiten den winter van 1850 op 1851 te Napels door te brengen. Daar bezocht hij ook de slachtoffers van koning Ferdinand's tirannie in hunne kerkers en de verontwaardiging gaf hem, als een anderen Juvenalis, geschriften in de pen, waardoor hij het grootsche werk voorbereidde, dat Garibaldi voltooid heeft. De vertaling van een werk¹ van Farini, een vurig liberaal en

¹ Gladstone vertaalde het onder den titel van "The Roman State from 1815 to 1850".

een apostel van het jonge Italië, oefende tevens een grooten invloed op den vruchtbaren geest van den vertolker. Zijne brieven over de politieke vervolgingen te Napels aan lord Aberdeen, vol geestdrift en overtuiging gesteld, verwekten groot opzien en werden door lord Palmerston naar alle Europeesche hoven verzonden. Voor hem, die Gladstone's karakter bestudeert, hebben zij bovendien deze waarde, dat zij een blik vergunnen in zijn edel gemoed, dat ontvankelijk was voor zachte indrukken en medelijden koesterde met de ongelukkigen; doch dit niet alleen; medelijden, hoe schoon ook, is niet voldoende; krachtig moet er gearbeid worden aan de verbetering van het lot der ellendigen en daarom vatte hij de pen op, ten einde door de welsprekendheid zijner taal de gemoederen te ontvonken en alzoo verbetering tot stand te brengen. Daarom vestigen wij bijzonder de aandacht op deze episode in het leven van den Engelschen staatsman.

Eene aanbieding van lord Stanley, om zitting te nemen in een Tory-ministerie, had hij van de hand gewezen; met alle kracht bleef hij zich tegen de beginselen, die daarin, vooral door Disraeli verdedigd werden, verzetten; dit had ten gevolge, dat deze zijn ambt van kanselier der schatkist nederlegde, waarin hij door Gladstone, die zitting nam in het ministerie van lord Aberdeen, werd opgevolgd (1852). Eene herkiezing van Gladstone te Oxford werd daardoor noodzakelijk, die echter gunstig voor hem uitviel, daar hij met eene meerderheid van 124 stemmen over zijn tegenstander Dudley Perceval zegevierde. Hiermede brak eene schitterende periode aan voor den gevierden staatsman. Zijne grondige kennis in financieele zaken en zijne schitterende welsprekendheid, deden hem allerwege bewondering inoogsten. Een zuinig beheer der staatsgelden was zijn hoofddoel. Maatregelen ter besparing van geld zocht hij in te voeren; doch de oorlog in de Krim vernietigde zijne verwachtingen en pogingen; geenszins dweepte hij met dien krijg, en om den krijgslust van het Engelsche volk te ver-

minderen, wilde hij in de gelden voorzien, niet door leening, maar door belastingen; hij bereikte daardoor echter zijn doel niet; het volk werd er wrevelig door, waartoe de ongelukkige loop der zaken in de Krim het zijne bijbracht, en het gevolg was, dat hij met het ministerie van lord Aberdeen in Januari 1855 aftrad.

Een groot deel van zijn ambteloozen tijd, zijn "otium", besteedde Gladstone aan letterkundige studiën. Tijdens een bezoek, dat hij als buitengewoon commissaris der regeering aan de Ionische eilanden bracht, die van het Engelsche protectoraat wenschten ontslagen en bij het koninkrijk Griekenland gevoegd te worden, had hij gelegenheid zijne kennis der Oud-Grieksche taal in practijk te brengen. Eenige weken vertoefde hij te Corfu, waar hij als vereerder der Grieksche taal en nationaliteit met geestdrift werd ontvangen; in klassiek Grieksch richtte hij zich tot de bewoners, zocht hen te overtuigen van de voordeelen van het protectoraat van Engeland, doch te vergeefs; de wettige vergadering der eilanden verklaarde plechtig bij den uitgesproken wensch te volharden, weshalve Gladstone den raad gaf, dat deze zou ingewilligd worden. Menig verwijt had hij daarover te verduren van de Engelsche pers; in Engeland was men niet voor toegeven. Schoorvoetend echter ging men daartoe over; want in 1864 had de overdracht plaats.

Die reis bracht Gladstone er toe zijne klassieke studiën weder op te vatten. Homerus was zijn lievelingsschrijver. Wanneer hij van dezen spreekt, vooral van de Ilias, geraakt hij in vuur en enthousiasme. Hij kan de schilderachtige taal en poëzie van den epischen dichter niet genoeg bewonderen en telkens moet hij zijn gevoelens daaromtrent uiten. De vruchten van eene herhaalde lezing en voortgezet onderzoek gaf hij in 1858 in het licht, onder den titel "Studies on Homer and the Homeric age" (in drie deelen te Oxford verschenen). Dit werk munt uit door geleerdheid en werd door vele critici van dien tijd zeer geroemd. In meer populairren stijl geschreven was het werk, dat hij in 1869 uitgaf: "Juventus

mundi: Gods and men of the Homeric age in Greece", alsmede het in 1876 verschenen: "Homeric Synchronism". Met warmte en gloed zijn deze studiën geschreven en ook de nakomelingen der oude Grieken genoten in vele opzichten de sympathie van den Engelschen staatsman.

In 1859, na zijne terugkeer van Corfu, vervulde hij wederom, toen lord Palmerston voorzitter van het ministerie was, de betrekking van kanselier der schatkist. Zijn beheer kenmerkte zich door wijs beleid; verscheidene zegepralen behaalde hij op financieel gebied, ondanks den tegenstand van lord Derby, Disraeli en anderen. De nationale schuld verminderde en de inkomsten vermeerderden, zoodat men zeide, dat hij een toovenaar was op het gebied van financiën; de nationale welvaart nam door zijn toedoen zeer toe, terwijl hij door de uitbreiding, welke hij aan het postwezen gaf, het land uitmuntende diensten bewees.

Van alle kanten ontving hij eerbewijzingen en onderscheiding, waarvan wij slechts noemen, dat hem het "Lord Rectorschap" van de Edinburgsche universiteit werd opgedragen; naar aanleiding daarvan sprak hij eene welsprekende en praktische redevoering voor de studenten uit (1860), die den vrijzinnigsten geest ademde.

Hoe langer zoo meer naderde Gladstone de liberale politiek, zeer ten ongenoegen van de universiteit te Oxford. Vooral toen hij in 1864 zich ten gunste van uitbreiding van het stemrecht verklaarde en in het volgende jaar voor eene hervorming van de Iersche Episcopale kerk, was de breuk onvermijdelijk. Bij eene herkiezing in Juli 1865 verkoos genoemde universiteit hem niet weder, maar gaf aan den Tory Gathorne Hardy als haren vertegenwoordiger de voorkeur. Inderdaad strekte deze nederlaag alleen om zijn geest vrijer te maken van eenige vooroordeelen, die zijne liberale ontwikkeling nog in den weg stonden. Zijne nauwgezetheid en eigenaardige opvatting van het mandaat van afgevaardigde belemmerden hem in vele opzichten. Vandaar dat de *Times* in

haar nommer van den 19den Juli opmerkte: "Van nu af zal Gladstone aan het land en niet langer aan de universiteit behooren. De invloed en tradities van Oxford, die zijn blik minder helder maakten en dikwijls met zijn gezond oordeel streeden, zullen langzamerhand hun vat op hem verliezen."

De nederlaag, die hij te Oxford leed, werd weldra vergoed door de schitterende zegepraal, die hij bij de stembus te South Lancashire behaalde, dat hem met acclamatie naar het Parlement afvaardigde. De dood van lord Palmerston, die den 18den October 1865 in den hoogen leeftijd van 81 jaren overleed, maakte Gladstone tot den leider van het Lagerhuis onder het nieuwe ministerie door lord Russell gevormd. Zijne ernst en waardigheid, zijne kracht en energie deden hem voor die zware taak volkomen berekend zijn.

Zijne pogingen om de *Reform Bill* door het Lagerhuis te doen aannemen, hadden echter zijn val ten gevolge. De *Bill* toch werd niet aangenomen en daarmede viel het kabinet. Den 18den Juni 1866 legde het de portefeuilles neêr. Een nieuw conservatief ministerie trad op, waarvan Derby en Disraeli de ziel waren. Gladstone stelde zich aan het hoofd der oppositie en bracht veel bij tot de meerdere volkomenheid der *Reform Bill*, die in 1867 door het nieuwe ministerie werd aangeboden. Bij het begin der zittingen van het huis in 1868 kwam de Iersche quaestie in behandeling. Gladstone verklaarde toen beslist, dat de Anglicaansche kerk in Ierland als staatskerk moest opgegeven worden. Den 23sten Maart bracht hij drie resoluties in het Parlement, die zijne verklaring nader formuleerden. Na lange debatten werden zij in de volgende maand met 320 tegen 290 stemmen aangenomen. Hoewel Disraeli door die nederlaag niet tot aftreden werd gedwongen, was het Gladstone toch gelukt de Iersche quaestie tot een hoofdvraagstuk van de Engelsche politiek te maken. Bij de algemeene verkiezingen was die quaestie dan ook het voornaamste strijdpunt

der partijen. Persoonlijk leed hij weldra eene nederlaag, daar hij te South Lancashire niet werd herkozen; doch deze werd vergoed door zijne verkiezing te Greenwich. Het resultaat der verkiezingen was zeer bevredigend voor de liberale partij. Gladstone was van eene meerderheid van 120 liberalen verzekerd, die zijne Iersche politiek zouden steunen. Het lot van het conservatieve ministerie was toen beslist. Disraeli bood der koningin zijn ontslag aan, waarna aan Gladstone de vorming van een nieuw kabinet werd opgedragen. Hij kweet zich van die taak en werd premier van het nieuwe ministerie, den 9den December 1868, in het negen en vijftigste jaar van zijn leven, waarvan hij ongeveer 35 jaren zitting had gehad in het Lagerhuis.

Zijne figuur stak steeds helder af tegen den doorgaans bewolkten politieken hemel. Zijne eerlijkheid en nauwgezetheid vormen een scherp contrast met de misleiding en gewetenloosheid, die een kenmerk is van de Engelsche staatkunde. Zijne nederlagen te Oxford en South Lancashire, evenals zijn vrijwillig nederleggen van het mandaat voor Newark, strekken hem tot eer; weinige staatslieden zouden in dergelijke gevallen zoo gehandeld hebben. Hij vereenigde in zich, wat doorgaans onvereenigbaar is: hij was staatsman en een rechtschapen, eerlijk mensch. Disraeli was de type van een gewoon staatsman, daar hij sluwheid, geslepenheid, oneerlijkheid in ruime mate bezat; Gladstone strekte zijne eerlijkheid uit ook tot het politieke gebied, zooals uit het gezegde gebleken is en verder blijken zal.

De kerkelijke partij was weinig met het nieuwe ministerie ingenomen; het werd uitgekreten voor eene bende verraders en roovers, terwijl Gladstone zelf met namen als een tweede Cromwell, een aartsvijand der kerk, een verrader van zijne koningin, zijn land en zijn God en dergelijke werd begroet. Zijn eerste werk was het indienen van de Iersche *Church Bill*, volgens welke o.a. de vereeniging van de Iersche en Engelsche kerk zou ophouden, alsmede eene scheiding tusschen kerk en staat zou gemaakt wor-

den; de kerkelijke wetten zouden niet langer de bekrachtiging van den staat hebben; deze zou zich de goederen der kerk in Ierland toesigenen, doch tegen billijke vergoeding. Die *Bill* wist Gladstone te doen aannemen, een maatregel van hooge staatsmanskunst. Zijne leiding der debatten was schitterend; welsprekendheid paarde hij aan moed, waaraan dan ook voor een deel zijn succes moet toegeschreven worden.

Behalve vele andere kleinere hervormingen kwam in de zitting van 1870 de belangrijke wet over de volksopvoeding — *Elementary Education Bill* — tot stand, terwijl in de geheele staats-huishouding meer rationeele en oeconomische beginselen werden toegepast.

De nationale bronnen van Ierland deed hij milder vloeien, terwijl hij het Iersche volk althans voor het oogenblik tevreden stelde.

Te midden van zoovele ambtsbezigheden vond Gladstone nog den tijd om zijn werk over de Grieksche oudheid — *Juventus mundi* geheeten — te voltooiën waarover wij reeds spraken, hetwelk eene leerrijke tegenstelling vormde met Disraeli's *Lothair*, dat nagenoeg gelijktijdig verscheen.

Het hooge standpunt, dat Gladstone thans innam was niet, van langen duur. Bij het uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog had hij de roekeloosheid om, na zich in het Parlement met bijna angstige voorzichtigheid uitgelaten te hebben, een sterk Fransch gekleurd artikel in de *Edinburgh Review* te schrijven en zich later, hoewel onder een pseudoniem, in een tweestrijd over dit onderwerp te wagen. Zijne tegenstanders schreven den zwakken staat van Engeland op krijgskundig gebied toe aan Gladstone's oeconomische maatregelen, en in verband met het boven genoemde ontstond er eene heftige oppositie tegen den premier. Onder ongunstige voorteekenen begon de zitting van 1871. Bovendien ontbraken daar verscheidene zijner beste ambtgenooten, als John Bright, Childers en lord Clarendon, die overleden was; doch gesteund

door zijn oud zelfvertrouwen nam Gladstone het initiatief tot vele maatregelen. De Fransch-Duitsche oorlog had geleerd, dat eene hervorming van het leger noodzakelijk was. Gladstone, daarvan overtuigd, diende een *Army Reform Bill* in, die, na heftige discussie, door het Lagerhuis aangenomen, maar door het Hoogerhuis verworpen werd. Daardoor niet ontmoedigd, deed hij een beroep op de koningin, die van het koninklijk prerogatief in deze zaken gebruik maakte, waardoor het ontwerp tot wet werd verheven. Gladstone werd toen geducht aangevallen en zelfs van schending der wetgeving beschuldigd. Een ander wetsontwerp, de *Ballot Bill*, werd door het Hoogerhuis verworpen, nadat het door het Lagerhuis was aangenomen; in 1872 werd het ontwerp toch tot wet verheven.

Van alle kanten begonnen zich stemmen te verheffen tegen het ministerie. In eene groote meeting te Blackheath, in October 1871 gehouden en door 15,000 à 20,000 menschen bezocht, verdedigde Gladstone zijne vrienden en de maatregelen, door de regeering genomen. Wel behaalde hij een schitterenden triomf door zijne welsprekendheid en gave van overreding, maar het gelukte hem niet zijn gehoor innig te overtuigen van de goede bedoelingen der regeering; den vurigen wensch naar hervorming, die hem bezielde, deelden zijne hoorders niet. Verschillende quaesties deden de populariteit van den vroeger gevierden staatsman nog verminderen.

In de zitting van 1872 vermeerderde de tegenstand, zoowel binnen als buiten het Parlement. De radicalen kantten zich aan tegen zijne talmende politiek; de conservatieven maakten gebruik van de concessies der regeering aan Rusland in de Pontus-quaestie en de veroordeeling van Engeland tot schadevergoeding aan Amerika door de internationale scheidsrechterlijke commissie te Genève, om hem verwaarloozing van de buitenlandsche aangelegenheden en geringschatting van den invloed, dien Engeland naar buiten kon oefenen, ten laste te leggen. Toch bleef hem nog eene voldoende

meerderheid in het Huis over, om de oppositie te bedwingen.

Eene zware nederlaag leed hij echter in de zitting van 1873, toen hij de *Irish University Bill* ter tafel bracht, waardoor hij aan de grieven der Ieren wilde te gemoet komen; zijn streven was de universiteit te Dublin te hervormen, daar zij de nationale universiteit was van Ierland, en de *Queen's colleges* te Belfast en Cork, met opheffing van dat van Galway, in de Dublin-sche hoogeschool op te lossen, die alzoo zeer aanzienlijk zou worden. De Iersche bisschoppen en een deel der radicalen verklaarden zich er tegen en zijn voorstel leed schipbreuk. Den 11den Maart 1873 werd nu aan Disraeli de vorming van een nieuw ministerie opgedragen, daar Gladstone en de zijnen meenden te moeten aftreden; toen Disraeli echter daarvoor bedankte, hervatten de afgetreden ministers hunne taak.

Van langen duur was dit echter niet. Tot verrassing van een ieder schreef Gladstone in Januari 1874, vóór de opening der zitting, nieuwe verkiezingen uit, waarvan de uitkomst was, dat de conservatieven eene meerderheid van meer dan honderd stemmen verkregen. Den 23sten Jan. richtte hij een adres aan zijne kiezers te Greenwich, waarin hij zijn mandaat nederlegde; doch niet alleen trad hij als minister af, maar ook belastte hij zich niet langer met de leiding der liberale partij, die overging in handen van den markies van Hartington. Een conservatief ministerie trad op, onder leiding van Disraeli of lord Beaconsfield, die premier werd en gedurende de zes jaren van zijn bewind aan zijne heerschzucht den vrijen teugel vierde. Gladstone bleef de liberale partij steunen door woord en geschrift; — wij herinneren aan zijne talrijke toespraken en zijne werken *Bulgarian horrors and the question of the East*; *The Vatican decrees in their bearing on civil allegiance, a political expostulation*; *Vaticanisme: an answer to reproofs and replies* (verscheenen in 1875); *Rome and the newest fashions in religion* (1875); Ho-

méric synchronisme, een philologischen arbeid, benevens eene reeks belangrijke artikelen in couranten en tijdschriften over de vragen van den dag, waardoor hij grooten invloed oefende op de openbare meening ten aanzien der scheiding van staat en kerk en de Russisch-Turksche aangelegenheden —, maar toch speelde hij eene minder gewichtige rol op het staatstoooneel. Zijn hoofdstreven was, de zedeloze en gewetenloze veroveringspolitiek van lord Beaconsfield zooveel mogelijk tegen te werken. De afwending van een oorlog met Rusland, toen het met Turkije in strijd geraakte, was grootendeels zijn werk. In October 1876 viel hem de eervolle onderscheiding ten deel, dat hij benoemd werd tot hoogleeraar in de oude geschiedenis bij de koninklijke academie, en in November van het volgende jaar tot lord rector van Glasgow werd gekozen doch hij wilde het liefst zijne krachten op staatkundig gebied ten voordeele van het land aanwenden.

Allengs naderde de tijd, waarop hem daartoe de gelegenheid werd geboden. Velen begonnen de oorlogszuchtige politiek van den premier moede te worden en verlangden naar eene vredelievende regeering. Gladstone zelf bekampte zijn tegenstander met alle felheid. In het voorjaar van 1878 hield hij te Havarden, als woordvoerder van 135 steden in noordelijk Engeland, eene rede, waarin hij aanspoorde tot een protest op groote schaal tegen den oorlog met Rusland. Hij wilde lijsten doen rondgaan van huis tot huis, waarop de burgers door hunne handteekening het ellendig drijven der eierzuchtige politiek van den premier afkeurden; zijn streven was de koningin "uit de handen van een vreeselijken Mephistopheles te redden." En in eene later elders gehouden rede betoogde Gladstone, dat zelfs in den meest despotieken staat geene regeering het zou gewaagd hebben zulk eene zware verantwoordelijkheid op het land te laden, als thans geschiedde. Hij hoopte, dat het uur mocht slaan, waarop het volk zou oordeelen over het tegenwoordige kabinet. Telkens bestreed Gladstone de onzedelijke

politiek van zijn tegenstander, die bovendien het land met een ontzettenden schuldenlast bezwaarde.

Meer en meer vestigden zich de oogen op Gladstone. De Londensche Spectator drong er in het najaar van 1878 op aan, dat hij en niemand anders bij eene mogelijke verandering van regeering premier zou worden, omdat zijn invloed op het Engelsche volk een magische was. Toen de heer Mac Coll in eene lezing in de Hawkstone Hall eene zinspeling maakte op den liberalen staatsman, verhieft zich een stormachtig geroep van "Gladstone, Gladstone! Drie hoerahs voor Gladstone!"

Met vreugde werd het door velen in den lande begroet, dat Gladstone zich voor Midlothian tegenover den conservatieven lord Dalkeith candidaat stelde. "Hij gaat beproeven" — schreef de Times in krijgstermen — "het centrale graafschap van Schotland stormenderhand te veroveren en het conservatieve garnizoen te verslaan, dat gesteund wordt door den sterksten territorialen invloed."

Zelf begaf de grijze staatsman zich naar het terrein van den strijd. Zijne reis van Liverpool naar het Noorden was een ware triomftocht. Overal werd hij met de meeste geestdrift en hartelijkheid begroet. Eene tallooze menigte verwelkomde hem overal. Op verschillende plaatsen hield hij redevoering op redevoering. Te West Calder zette hij de beginselen uiteen, volgens welke de Engelsche staatkunde moest worden geleid: de kracht des rijks moest aangekweekt worden door eene rechtvaardige wetgeving, die rijkdom voortbrengt als eene stoffelijke eenheid en tevredenheid als een zedelijk element; men moest trachten de volken der aarde in het genot te doen blijven van de zegeningen des vredes en eendracht en samenwerking te kweken tusschen de natiën van Europa; nuttelooze en gevaarlijke verbintenissen moesten vermeden, de gelijke rechten der volken erkend worden; de buitenland-sche politiek der regeering moest bezielde zijn van liefde tot de

vrijheid, al welke beginselen de staatkunde van Disraeli had verzaakt.

Als ware hij een jonge man, in den bloei der jaren, trotsede de 70jarige grijsaard guur en koud weër; al de inspanning van reizen en spreken — dit laatste in barre winterlucht, nu eens uit het venster van een spoorwegrijtuig, dan eens van de hoogte van eene spoorwegbrug — vermoeide de stalen kracht van den grijsaard niet. Het vaste geloof in het goede van zijne zaak, dat hem doorgloeide, scheen het geheim dier stalen kracht. Zelfs een tegenstander getuigde van hom, dat hij een sieraad was van zijn vaderland

Toen lord Beaconsfield in de lente van 1880 het Parlement ontbond en het Engelsche volk ter stembus opriep, om te kiezen tusschen hem en Gladstone, droomde hij niet, dat hij hiermede zijn eigen doodvonnis uitsprak. Met groote minachting voor de lange redevoeringen van zijn tegenstander, rekende hij zijne aanvallen van geenerlei beteekenis, in vergelijking bij het schitterende vuurwerk, dat hij zelf in alle werelddeelen afstak. Daarom achtte hij zich zeker van de overwinning en ook op het vaste land verwachtte men vrij algemeen dat de kiezers, door 's ministers goochelspel verblind, zonder aarzeling hunne goedkeuring zouden hechten aan zijne beginsellooze maar schitterende politiek. Maar John Bull bleek verzadigd te zijn den van oorlogsroem en het bloed, waarop de regeering hem zoolang onthaald had. Hij wilde thans een bewind, dat meer op binnenlandsche hervormingen dan op veroveringen bedacht was, hem eene goedgevulde schatkist bezorgde en niet zoo roekeloos omsprong met zijn goeden naam en het leven zijner zonen. Hij vestigde zijne keuze op den eerlijken Gladstone. Met 1579 tegen 1368 stemmen zegevierde deze te Midlothian op lord Dalkeith. Allerwege bijna overwonnen de liberalen, door hun onvermoeiden aanvoerder aangevuurd. In het laatst van April bood lord Beaconsfield der koningin zijn ontslag

aan, dat onmiddellijk werd aangenomen. Gladstone werd premier, met de portefeuille van financiën, terwijl Hartington, zijne rechterhand, Childers, Nortbroock, Selborne, Bright en Chamberlain met hem in het nieuwe Kabinet zitting namen.

Wij zouden eene politieke geschiedenis van Engeland moeten schrijven, wanneer wij verder de werkzaamheden van Gladstone uitvoerig wilden nagaan.

Van een klein uitstapje, dat Gladstone deed om zijn geest, die door geweldige inspanning veel geleden had, op te frisschen, maken wij even gewag. Langs de kust van Engeland, Ierland en Schotland maakte de edele en groote stuurman van Groot-Brittannië een tochtje, "om van de zee genezing en rust te vragen." Met vrouw en kinderen doorkliefde hij de blauwe wateren der frissche, heerlijke zee, ten einde zijn hoofd, afgemat door denken en werken, te verkwikken in de zachte koelte, die de wateren rimpelt en den mensch zoo weldadig aandoet.

Groot was de hulde zijner landgenooten, hem bij die gelegenheid bewezen. Telkens wanneer de *Grantully Castle*, die den staatsman droeg, de haven-badplaatsen naderde, waarmede Albion is omgord, stroomden duizenden naar het havenhoofd, om met geestdrift den man toe te juichen, dien het volk lief had en vertrouwde. Te Dartmouth nam de prins van Wales met zijn jacht aan eene hardzeilerij deel; nauwelijks zag hij de *Grantully Castle* of hij gaf last het schip te salueeren; zelf sprong hij op de verschansing en wuifde Gladstone een hartelijken groet toe. De burgemeester dier plaats stoomde onmiddellijk derwaarts en bracht een adres over van den gemeenteraad en de voornaamste ingezetenen van Dartmouth, waarin hem geluk en beterschap gewenscht werd. Hetzelfde geschiedde in alle havensteden en badplaatsen; uit Falmouth ging zelfs een klein eskader uit stoombooten, zeilschepen, jachten en roeibootten bestaande, de *Grantully Castle* te gemoet, om hulde te bewijzen aan den edelen staatsman. Zijn

zedelijke ernst, de adel van zijn karakter hadden hem de liefde verzekerd van het grootste en beste gedeelte der natie. Tot lof van het Engelsche volk moet gezegd worden, dat het eerbied heeft voor zijne groote mannen en niet karig met zijne hulde, hun gebracht.

Gladstone herstelde weldra en richtte een woord van waarachtigen dank tot allen, zoowel in eigen land als in den vreemde, die, tijdens zijne ziekte, hem bewijzen van belangstelling en sympathie hadden betoond. Zelfs de nachtzittingen van het Parlement woonde hij weder bij, gedwongen door zijn plichtsbefef, daar hij eerst van plan was lord Hartington alsdan zijne plaats te laten vervullen. De moeilijke Oostersche quaestie en de Iersche onlusten, die zich door moord en brandstichting kenmerkten, verschaften hem handen vol werks.

Weldra, in het laatst van 1880 en het begin van 1881, kwam daarbij de Transvaalsche vrijheidsoorlog. De annexatie der Transvaal noemde hij wel onstaatkundig en onrechtvaardig, maar toch verzette hij er zich niet tegen. Van alle kanten echter gingen stemmen op, die het regeeringsbeleid afkeurden en sympathie betuigden met den Transvaalschen opstand. Gladstone zelf werd zeer hard gevallen. "Hoe kan hij, die met één voet in 't graf staat" — vroegen zijne geestverwanten zelf — "één oogenblik vrede hebben bij de gedachte aan hetgeen hij ginds uitricht? Had hij gehandeld naar zijne leer, had hij, toen het in zijne macht stond, het onrecht ongedaan gemaakt, — een volk zou zijne gerechtigheid geprezen hebben, terwijl het thans zijne trouweloosheid vloekt. Hij, die gelooft aan eene hoogere verantwoordelijkheid dan die, welke hij schuldig is aan de Britsche natie, hoe denkt hij het te verantwoorden, dat hij op het einde zijns levens zijne grijze haren nog overstelpt met het bloed van hen, die daar strijden voor die zelfde rechten, wier kampioen hij was sinds vijftig jaren? Indien zijn geweten hem deze vraag niet voorwerpt, laten menschen het nog doen."

Gladstone heeft geluisterd naar die stemmen van recht en menscheit, waardoor hij aan Engeland en aan de geheele menschheid een grooten dienst heeft bewezen. De zoogenaamde eer heeft hij prijs gegeven voor den eisch der billijkheid. Alle weldenkenden zullen hem daarvoor dankbaar zijn.

Later na den dood van zijn voortdurenden tegenstander, lord Beaconsfield, gaf hij een bewijs van zijn edel karakter, toen hij voorstelde voor hem een gedenkteeken op te richten.

Dezer dagen — het was in het begin der maand Juli van dit jaar — leed Gladstone in het Lagerhuis eene nederlaag, die hem gevoelig trof. De minister voor Ierland toch, de heer Trevelyan, had aan het slot van art. 14 — onderdeel 2 — der Iersche dwangwet eene nieuwe bepaling voorgesteld, waarbij de huiszoeking, waartoe de politie in Ierland door de toen aanhangige wet, die thans is aangenomen, gemachtigd werd, alleen *over dag* zou mogen geschieden en niet des nachts, tenzij het eene vergadering gold, gehouden door een geheim en verboden genootschap.

Daartegen stak een hevige storm op onder de tegenstanders en eenige aanhangers der regeering. De heeren Cartwright en Hart-Dyke verzetten zich tegen de genoemde bepaling, daar de geheele dwangwet daardoor zou ontzenuwd worden. Gladstone was van eene andere meening; de misdaden in Ierland van agrarischen aard waren afnemende, terwijl de bepaling de wet niet krachteloos maakte ten opzichte van de wandaden, die een gevolg waren van de geheime kuiperijen, welke daar het talrijkste waren. Het Lagerhuis moest der regeering geene macht opdringen, die zij niet verlangde en onnoodig achtte. Huiszoeking bij nacht. meende hij, was schadelijk voor de zaak der orde. Bovendien was eene concessie aan de Iersche partij beloofd en belofte moest gehouden worden. Het bovengenoemde voorstel werd echter aangenomen met 207 tegen 194 stemmen; verscheidene liberalen hadden door hunne stem daartoe medegewerkt.

Men verwachtte dat het ministerie zijn ontslag zou nemen. Na rijp overleg heeft het dit niet gedaan, waardoor eene crisis is voorkomen. Gladstone heeft alleen in het Lagerhuis zijn leedwelen en dat van het ministerie uitgedrukt over de houding der meerderheid en verklaard, dat de regeering van de haar opgedrongen macht, om des nachts huiszoekingen te laten doen, geen gebruik wil maken.

De onlusten, waaraan Ierland nog steeds ter prooi is, veroorzaken hem groote zorgen en veel verdriet. Wij willen hierover thans niet meer uitweiden, daar wij straks in zijne karakterschets gelegenheid zullen hebben op dit laatste punt, alsmede op zijne houding in den Transvaalschen oorlog, terug te komen.

Eene gebeurtenis echter, die nog steeds Europa in beweging houdt, mogen wij niet geheel onbesproken laten.

Wij bedoelen het bombardement der Engelschen van Alexandrië, omstreeks het midden der vorige maand, Juli 1882.

Alexandrië, de fraaie en nijvere handelsstad aan de Middellandsche Zee, eertijds de bloem en de trots van het Oosten, is thans niet veel meer dan een puinhoop. De bommen der Engelschen en de brandstichting der Arabieren en tal van plundersaars, hebben haar voor een groot gedeelte in vlammen en rook doen opgaan.

"Het moderne Alexandrië" — schrijft een ooggetuige van de vreeselijke verwoesting — "met zijne schoone pleinen en breede straten en handelskaden is niet meer. De ondergang van Alexandrië, in de Juli-dagen van 1882, zal voortaan, met de verwoesting van Parijs, nu elf jaren geleden, eene der merkwaardigste, maar tevens ook der somberste en vernederendste episoden der nieuwere tijden wezen!"

De verontwaardiging, die dit feit bij velen heeft verwekt, te meer omdat zij meenen, dat het internationale recht daarmede geschonden is, heeft zich luide tegen het Engelsche ministerie geuit. Vooral Gladstone en John Bright heeft die toorn ge-

troffen. Gladstone, — zoo heet het —, de vurige bestrijder van de bloeddorstige en veroveringszuchtige politiek van lord Beaconsfield, de edele voorstander van eerlijkheid en humaniteit, een staatsman, zooals men niet gezien heeft sinds een Ed. Burke, rechtschapen en van goede trouw, en John Bright, die jaren lang elke interventie van eene vreemde mogeheid in de aangelegenheden van een andere staat heeft afgekeurd, zelf Kwaker en als zoodanig onvoorwaardelijk vijand van den oorlog en voorstander van den vrede — deze twee uitmuntende mannen hebben kunnen medewerken aan eene vermoording van duizenden menschen, onder welke weerlooze vrouwen en kinderen en aan de verwoesting van eene schoone stad, die de eeuwen door als de ster van het Oosten geschitterd heeft.

Wij willen niet als beschuldigers optreden. Te midden van het kanongebulder en de ellende, door brand en moord aangericht, velt men allicht een partijdig oordeel. Liever willen wij den loop der gebeurtenissen afwachten en dan kalm en bezadigd de zaken onderzoeken.

Dit moeten wij er echter aan toevoegen.

John Bright nam weinige dagen na het bombardement van Alexandrië zijn ontslag als minister. Hij kon — zoo sprak hij in het Lagerhuis — met zijn gewezen ambtgenooten niet medegaan in hunne Egyptische politiek; hij achtte het daarom beter voor hen en voor het land, bij de koningin zijn ontslag in te dienen. Op het verwijt, dat hij zich al vroeger had behooren terug te trekken, antwoordde hij, dat zijne diepe hoogachting voor Gladstone en zijne andere ambtgenooten hem gedrongen had aan hunne zijde te blijven tot op het laatste oogenblik. Veertig jaren lang had hij getracht zijn landgenooten in te prenten, dat de wet der zedelijkheid zoowel op het gedrag van natiën als op dat van individuen toepasselijk is. Het huidige geval nu was een tastbare schending van de internationale wet niet alleen, maar ook van de wet der

zedelijkheid. Hij kon niet verloochenen, wat hij zijn leven lang had gepredikt; hij kon zichzelf den rug niet toekeeren; bij hetgeen hij deed, had hij de leiding gevolgd van zijn oordeel en van zijn geweten.¹

Dit is voorzeker edele, ernstige taal. Gladstone betuigde zijn leedwezen over Bright's aftreden. Ook de regeering, zeide hij, is van meening, dat de wet der zedelijkheid het gedrag der natiën behoort te regelen, doch zij verschilt met den afgetreden minister in de toepassing van dit beginsel.

Gladstone is derhalve aan het bewind gebleven, in de overtuiging, dat hij ook hierin aan roeping en plicht niet ontrouw is geworden. Ons voegt over die daad geen oordeel; de geschiedenis, die het wereldgericht is, velle later het vonnis.

En hiermede zeggen wij den staatsman vaarwel, om nog eene wijle stil te staan bij zijne eigenschappen als mensch en zijn edel karakter.

II

Gladstone's karakter, dat wij thans met enkele trekken willen teekenen, verdient aller waardeering, omdat het zulk een zeldzaam verschijnsel is in de wereld waarin Gladstone zich altijd bewogen heeft. Wij bedoelen de politieke wereld. En waarlijk deze verheugt zich niet in eene goede reputatie. Eerlijkheid en goede trouw zijn woorden, die in haar woordenboek schaars worden gevonden.² List, geslepenheid en dergelijke eigenschappen zijn in de politiek zeer gewild. En vooral de Engelsche staatkunde ligt steeds onder de verdenking van trouweloosheid Britsche trouw is immers, als weleer de Punische, spreekwoordelijk geworden. Vandaar dat een Ed-

¹ Zie de N. R. C. van den 20sten Juli l. l. Eerste blad.

² Vergel. het op pag. 364 daaromtrent gezegde.

mond Burke zoo'n schitterende figuur maakt onder Albion's staatslieden; vandaar dat zulk een schoon licht op Gladstone's karakter valt. Van dezen is getuigd, dat hij een bij uitstek christelijk staatsman is, dat de draad van het christelijk grondbeginsel door al zijne gedragingen heenloopt. Bij hem is politiek en zedelijkheid niet gescheiden; hij heeft de meening gelogenstraf, dat huichelarij en oneerlijkheid noodzakelijk zijn voor een goed staatsman; hij heeft bewezen, dat eenvoud van karakter, rondheid van taal en strenge zedelijkheid niet onvereinigbaar zijn met waarachtige staatkundige grootheid.

Een eerste trek hem eigen, is zijne vroomheid, innig en zonder gemaaktheid, waardoor hij zich de achting verworven heeft van allen, welke godsdienstige richting zij ook mogen toegedaan zijn. Zij uitte zich niet zooals bij velen, vooral onder zijne landgenooten, in formaliteiten, in het stipt waarnemen der godsdienstoefeningen, niet in klanken, die alleen de lippen in beweging brengen zonder het hart te roeren, maar in daden, in zijn geheele leven, dat door waarachtige godsvrucht geadeld werd. Innigé overtuiging leidde hem. Zij was ook de grondtoon van zijne welsprekendheid, waardoor weder het bekende woord van Quintilianus bevestigd wordt, dat het de onomstootelijke overtuiging is, die welsprekend maakt. ¹ Van hem werd gezegd: "conviction was stamped on every word he uttered." Voegt men hierbij, dat zijne taal keurig was, gegoten in een sierlijken vorm, dat zij vloeiende als een liefelijke en heldere stroom, dan zal men zich eenigszins eene voorstelling kunnen vormen van den indruk, dien zijne redevoeringen maakten. In oratorische gave moge hij onderdoen voor een John Bright, zijne welsprekendheid was van grooter breedte, kracht en verscheidenheid dan die van eenigen tijdgenoot. En bovendien werden

¹ *Instit. Orat.* X, 7, 15: Pectus est enim, quod disertus facit, et vis mentis.

zijne redevoeringen gekruid door den echten humor, die niet kwetst maar veredelt en een kenmerk is geweest van de grootste mannen.

Wij spraken in den verleden tijd, niet omdat Gladstone thans niet meer de genoemde eigenschappen bezit, maar omdat wij hem hier voorstellen in den bloei zijner jaren, waarin de welsprekendheid het krachtigst zich pleegt te uiten, daar de ouderdom doorgaans het onmogelijk maakt aan hare eischen te voldoen.

Eene loffelijke eigenschap, die aller navolging verdient, is Gladstone's verbazende werkzaamheid. De uren, die hij op een dag werkte en werkt, wekken algemeene bewondering. Reeds te Oxford was hij eene uitzondering te dezen opzichte onder zijne medestudenten. Van 10 vóór- tot 2 uren namiddags zag niemand hem; hij sloot zich dan op met zijne boeken. Van zijn 18den tot zijn 21sten jaar volgde hij deze gewoonte, waarvan hij eene enkele maal zich eene afwijking veroorloofde, wanneer hij behoefte had eene wandeling te maken. En zijne avonduren waren even geregeld bepaald. Des avonds te 8 uren begaf hij zich naar zijne studeerkamer en verdiepte zich gaarne in Aristoteles, dien diepzinnigen denker en grooten geleerde, in Thucydides, Griekenland's beroemdsten geschiedschrijver, of hij nam zijn lievelingsdichter ter hand, den goddelijken Homerus, van wiens zangen hij eene bijzondere studie maakte, zooals wij ter loops reeds opmerkten.

Wij achten het niet ongepast te dezer plaatse met een enkel woord melding te maken van Gladstone's bibliotheek en de wijze waarop hij daar werkt, naar aanleiding van hetgeen wij daarentrent dezer dagen lezen.

"Indien Gladstone" — zegt een schrijver in "Harpers's Magazine" — "zijne woning met opschriften had versierd, zou hij zeker boven de deur zijner bibliotheek geschreven hebben: "Laat uwe spraakzaamheid achter, gij, die hier binnentreedt." In zijne bibliotheek wordt gelezen of geschreven, niet gesproken.

Zondert men de drie ramen en twee schoorsteenen uit, dan zijn

de wanden dier bibliotheek door boekenkasten ingenomen. Daar en in eenige andere vertrekken bevinden zich ongeveer 10,000 boekdeelen, waaronder zeer vele theologische, verschillende edities van Homerus, Dante en Shakespeare, om van anderen niet te spreken. Nog zij vermeld, dat hij gaarne bereid is zijne boekwerken aan een ieder in bruikleen af te staan. Drie schrijftafels bevinden zich in het vertrek: de eerste is bestemd om er zijne politieke zaken af te doen, de tweede voor letterkundige studiën, de derde is voor mevrouw Gladstone. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat tegenwoordig, nu de binnen- en buitenlandsche aangelegenheden zooveel zorg en moeite kosten, de tweede schrijftafel weinig gebruikt wordt, hoe gaarne Gladstone zijn vrijen tijd ook aan letterkundigen arbeid zou wijden. In dat sierlijke vertrek, te midden van de bustes van Homerus, Sidney Herbert, den hertog van Newcastle, Canning en Cobden, gevoelt de groote staatsman zich op zijne plaats. Een groot bronzen medaillon-portret van Longfellow, op eene tafel naast hem liggende, herinnert hem steeds aan zijn getrouwen, onlangs ontslagen vriend, den geliefden Amerikaanschen dichter.

Zeer uitgebreid is de arbeid, die den staatsman iederen morgen wacht. Zijne arbeidzaamheid, zijne ordelievendheid en de heerlijke gewoonte zich nooit ter ruste te begeven, alvorens de dagtaak is afgewerkt, maken het alleen verklaarbaar, dat hij zooveel kan afwerken. Bij zijne verbazende correspondentie, die hij zoowel *publice* als *privatim* te voeren heeft, is hem een secretaris behulpzaam; deze opent de brieven, leest ze en schrijft op de achterzijde den korten inhoud en den naam des schrijvers; daarnaar geeft Gladstone aan in welken geest zij moeten beantwoord worden; hij heeft ze dan slechts te onderteekenen, eene enkele maal leest hij de brieven zelf; voordat hij minister werd, was hij gewoon de brieven eigenhandig te beantwoorden; later liet hij ze schrijven; hen echter, die daarmede niet tevreden zijn, verblijdt hij

met een gelithographeerd briefje, waarin hij den schrijver vriendelijk dank zegt voor zijne letteren, die ze als eigenhandig schrift van den grooten man beschouwt en daarmede zeer gelukkig is.

Uit het gezegde kan de lezer begrijpen, hoe één man in staat is zooveel te arbeiden, zonder zijn gezondheid te benadeelen en opgewekt te blijven onder al de beslommeringen des levens. Doch nog eene andere eigenschap is het, die daartoe medewerkt en wel in hooge mate. Wij bedoelen zijne matigheid in het gebruik van spijs en drank. Hoevele genieën, die geroepen waren tot een groot-schen en schoonen arbeid, hebben wij niet zien te gronde gaan, omdat zij slaven waren der onmatigheid. Het kernachtige spreekwoord onzer vaders — een kloek geslacht, dat zich daarom ook gaarne bediende van forsche uitdrukkingen —, dat wij thans niet willen noemen, is maar al te waar. En daarbij komt, dat zulke mannen meer aan de verleiding bloot staan dan de stervelingen waaruit verreweg het grootste deel van ons geslacht bestaat, waardoor deugden als ingetogenheid en matigheid bij hen te meer verdienen gewaardeerd te worden.

Gladstone bezit die eigenschap in ruime mate. Een paar glazen rooden wijn bij het middagmaal en soms een glas port, "die nectar der redenaars", voldoen hem ten volle. Hij is een liefhebber van frissche lucht en oefening. Eigenaardig is er van hem gezegd: "Hij smeert de as met de bekwaamheid van een ervaren werkman."

Zooals men ziet, is Gladstone geen ascet, geen afschaffer; neen, hij staat veel hooger, naar onze meening, daar eene totale onthouding ons veel gemakkelijker toeschijnt, dan een matig gebruik van de goede gaven. Wij kunnen ons ook niet voorstellen, welk een kwaad er zou gelegen zijn in een bescheiden genieten van die zaken, die alleen bij misbruik schaden. Het ascetisme heeft nooit heilzame vruchten afgeworpen; er moge iets bekoorlijks, zelfs iets bewonderenswaardigs gelegen zijn in het klui-

zenaarsleven, dat zich alle weelde ontzegt en slechts in ontbering behagen scheidt, wij hebben meer sympathie met hen, die het rijke leven weten te waardeeren en dankbaar genieten van hetgeen het in zoo'n vollen overvloed oplevert.

Eene van de beminnelijkste zijden van zijn karakter is zijne liefdadigheid, die spreekwoordelijk is geworden in Engeland. Zelfzucht is hem vreemd; waarachtige zielenadel kenmerkt hem. Hij dient den staat niet om zich zelve, maar om aan zijn roeping en plicht te voldoen. Als eerste minister bestreed hij eene motie in het Lagerhuis, strekkende om hem grooter honorarium toe te kennen, terwijl hij, ondanks den aandrang zijner vrienden, zelfs niet een pensioen begeerde, na vervulling van zijn ambt. Het huis in *Carlton House Terrace*, dat hij achttien jaren bewoond had, bleek te duur voor zijne middelen en daarom scheidde hij daarvan en betrok een kleiner in *Hartog Street*. Zij, die hem van nabij kennen, roemen uit ééne mond zijne zelfbeheersching en zelfverzaking.

“Uiterst eenvoudig is zijn smaak, voorkomend jegens hen, die het laagst staan op de maatschappelijke ladder, rusteloos in zijn geestesarbeid, onvermoeid in zijne pogingen ten bate van het algemeen welzijn — dat is het karakter, niet geteekend met de pen der vleierij, van den Ulysses der liberale partij”¹.

Eer en roem gewerden hem dan ook ruimschoots en van de koningin en van het volk, dat in hem een zijner grootste sieraden ziet, dat trotsch op hem is, terwijl hij wederkeerig er eene eer in stelt een man des volks te zijn, waaruit hij is gesproten.

Merkwaardig is het, wij herhalen het, de ontwikkeling van een karakter als dat van Gladstone na te gaan, te zien hoe hij van trap tot trap is geklommen, hoe hij medeging met zijn tijd,

¹ Getuigenis van George Barnett Smith, in zijn uitgebreid werk “The life of the right honourable William Ewart Gladstone”, waaraan wij eenige bijzonderheden voor onze schets ontleenden, pag. 576.

zonder zijne beginselen te verloochenen en ondanks tegenstand en partijzucht trouw is gebleven aan plicht en geweten. Zijne eerlijkheid heeft hem wel eens het onderspit doen delven tegenover een listig en geslepen tegenstander, maar ten slotte heeft toch het goede gezegevierd over het kwade, de deugd de ondeugd overwonnen.

Gladstone heeft meer voor den innerlijken voorspoed van het rijk gedaan dan enig staatsman sedert Robert Peel. Grooter verdienste echter achten wij het, dat hij de leider des volks is geweest in den hoogsten en waarsten zin. Zijne vurigste begeerte was het, de welvaart der natie te bevorderen, de stoffelijke zoowel als de zedelijke. Niet zich zelven te zoeken was zijn streven, maar het heil dergenen, voor wie hij te waken had; de geestdrift waarmede hij dat doel trachtte te bereiken, de onvermoeide arbeid, daaraan besteed, strekken hem tot onvergankelijke eer.

In den Transvaalschen oorlog scheen het, dat zijne ster zou ondergaan. De onverschrokkenheid, waarmede de Transvalers hunne onafhankelijkheid zochten te bevechten, de koelbloedigheid, door hen aan den dag gelegd bij de verdediging van den vaderlandschen grond, deden hen de bewondering en sympathie verwerven van geheel de beschaafde wereld. Wij Nederlanders inzonderheid zagen in dien worstelkamp om de gulden vrijheid onze eigen geschiedenis weer heden worden en de harten werden ontgloeid in warme genegenheid en vurige geestdrift voor den strijdenden stamverwanten staat. Met zenuwachtige gespannenheid werden de tijdingen vernomen uit het verre Afrikaansche land en bij iedere overwinning der dappere scharen trilde ons hart van bewondering en blijdschap.

Een geweldige haat tegen het Engelsche volk maakte zich van de gemoederen meester. Aller oogen waren gevestigd op Gladstone, dien men kende als een groot en edelmoedig tegenstander. Doch ook hij scheen aan het oorlogsgeweld zijn loop te laten; nieuwe

krijgsbenden werden afgezonden tegen de handvol dapperen, die pal stonden als eene rots, onwrikbaar zonder te wankelen of te wijken. Als eene andere Spartaansche heldenschaar verdedigden zij Langneck, Spitskop en Majubaberg, hunne Thermopylae, met even onbezweken moed, doch met gunstiger uitslag. Een geroep om vrede ging er uit van alle volkeren en die stem des volks werd eene stem van God. Gladstone zelf koesterde bewondering voor de vijanden zijns lands, die een eerlijken strijd stredden en zijne edelmoedigheid bewerkte, dat de Transvalers van den ondergang werden gered, daar zij eindelijk toch voor de overmacht zouden hebben moeten zwichten. Gladstone wond zich daarmede een nieuwen lauwer om de slapen, en allerwege werd hem dank en hulde gebracht voor de wijze, waarop hij zijn karakter in deze zaak had getoond. Zijne ster, die scheen onder te gaan, herrees in volle grootte en scheen weder met onverbleekten glans.

Nog eene andere gewichtige politieke quaestie doet ons een blik slaan in Gladstone's karakter. Wij bedoelen de Iersche quaestie, die nog verre van opgelost is. Wij achten het niet noodig haar hier in den breede uiteen te zetten; zij mag algemeen bekend gerekend worden, te meer omdat zij van vrij jongen datum is.

De lezer zal zich dan herinneren, dat de zoogenoemde dwangwet de inhechtenisneming van Parnell, Dillon, Davitt en andere leiders der *Land League* ten gevolge had. Geweldige kwalen moeten door geweldige middelen genezen worden, zoo meende men. Wilden de Ieren verbetering in hun lot door middel van moord en brandstichting, de Engelsche regeering zou hen door dwangmiddelen weten te beteugelen. De heer Forster, de minister voor Ierland, was een heftig voorstander van deze strenge maatregelen. Zij baatten echter weinig: de agrarische misdaden bleven voortduren, pachthoeven werden verbrand, pachters vermoord; het werd zelfs nog erger: de openbare meening begon zich meer en meer tegen de krasse middelen der regeering te verzetten en

Gladstone zelf, wiens gemoed steeds tot zachtheid geneigd was, besloot een anderen weg in te slaan en eene verzoenende politiek te volgen. Ter nauwernood echter — het ligt nog versch in ieders geheugen — was aan dat voornemen gevolg gegeven en waren de leiders der *Land League* uit hunne gevangenis ontslagen, of eene vreeselijke gebeurtenis verijdelde de goede bedoelingen der regeering en deed haar besluiten wederom krachtig op te treden. De nieuw benoemde staatssecretaris voor Ierland, de edele lord Frederick Cavendish en de permanente secretaris, de heer Thomas H. Burke, werden op eene gruwelijke wijze, terwijl zij in het prachtige Phoenix-park te Dublin wandelden, bijna op klaarlichten dag, door eenige schurken vermoord, die helaas nog niet gevat zijn, terwijl de hoop steeds geringer wordt dat zij ooit in handen der overheid zullen geraken. 't Moet evenwel gezegd worden, dat de *Land League* voor dit verraderlijke schelmstuk niet aansprakelijk mag gesteld worden. De leiders hebben alle schuld daaraan van zich gewezen, den moord zelfs afgekeurd als een der schandelijkste feiten, die ooit in Engeland gepleegd zijn.

Voor ons doel reeds genoeg over deze treurige zaak. Hoewel de regeering eene wet heeft uitgevaardigd tegen de oproerige Ieren, strenger dan ooit, die dan ook Draconisch wordt genoemd, is toch uit het gezegde gebleken, dat zij niet dan door uittarting daartoe gekomen is. Gladstone wenschte de Ieren te verzoenen, hij wilde hen winnen door zachtheid en toegevendheid. Zijn edel karakter treedt hier wederom in een vriendelijk licht. Toen hij na den moord op de Engelsche ambtenaren in de beide Huizen verscheen, hield hij, met eene van aandoening trillende stem en tot tranen toe bewogen, eene welsprekende rede over de uitnemende verdiensten der ongelukkigen, die zoo jammerlijk uit hun werkring waren gerukt. Hij dankte den leden voor den bijstand hem verleend bij het vervullen van den pijnlijksten plicht, die ooit op hem gerust had.

Te midden van zoovele en gewichtige beslommeringen, — wij merkten het reeds op —, waarbij nog de zorg, die hem de oorlog in Egypte kost, moet gevoegd worden, is het te begrijpen, dat hij weinig tijd kan besteden aan zijne geliefde letterkundige studiën. Dat zijne verdienste ook op dat gebied erkend worden, bleek nog onlangs, toen hij tot lid werd benoemd van de Belgische academie, afdeeling letterkunde, ter vervanging van lord Beaconsfield.

Het ligt echter niet in ons plan de letterkundige verdiensten van Gladstone uitvoeriger ter sprake te brengen, hoewel het een dankbare arbeid zou zijn. Het vroeger medegedeelde zij dus voldoende, terwijl wij den lezer uitnoodigen zelf met zijn geschriften kennis te maken, voor zooverre hij dit niet reeds gedaan heeft.

III

Wij zijn aan het einde onzer taak gekomen. Nog een enkel woord ten slotte.

Wij hebben in de rijke geschiedenis van een van Engeland's grootste staatslieden een greep gedaan en daaruit de ontwikkeling gezien van een edel karakter. Wij hebben getracht het te teekenen, zoodat het in al zijne schoonheid duidelijk ons voor den geest staat. Het behoeft geen betoog, dat er wel enkele vlekken in zijn aan te wijzen, maar zij verdwijnen bij de lichtpunten, die het te aanschouwen geeft. De loffelijkste getuigenis, die er van iemand kan afgelegd worden is wel deze: "Zijne bitterste vijanden kunnen den vinger niet leggen op eene in het oog loopende fout." Dit nu is van Gladstone getuigd.

Waarlijk dit zegt alles; het doet ons denken aan het fiere woord van den Atheenschen staatsman Pericles, met wien Gladstone vele trekken gemeen heeft, op zijn sterfbed gesproken, dat

geen Athener ooit door zijne schuld een rouwkleed heeft gedragen. ¹

En Gladstone's uiterlijk beantwoordt aan zijn innerlijk. Zijn haren zijn vergrijsd door den ouderdom, doch verhoogden de eerwaardigheid van zijn voorkomen, zijne gestalte is nog fier, zijne trekken regelmatig, zijn oog helder en levendig. Men kan in hem onmiddellijk den man van beschaving en verstand herkennen. De groeven om neus en mond, het hooge voorhoofd, door denken gerimpeld, drukken ernst uit, die door den blik zijner oogen wordt getemperd en verzacht.

Verkwikkend is het op zulk een man te staren; verheffend de gedachte, dat onvermoeide inspanning een mensch tot die hoogte kunnen opvoeren; heilzaam de begeerte, daardoor gewekt, hem te willen navolgen. Daarom juist is de invloed zoo onberekenbaar groot, die er uitgaat van edele karakters. Op hen ziende worden wij tot najver geprikkeld; in hen wordt bewaarheid, dat de schoonste lauwerkrans hangt aan den eindpaal van een goed en nuttig besteed leven.

Welke eene waarde hij zelf hecht aan de vorming van het karakter en hoe hij daartoe ook door zijn woord heeft medegewerkt, kan blijken uit eene redevoering, die hij in het najaar van 1879 tot de leerlingen van het *Wellington College* hield. Zij vergunt ons weder een blik in zijn gemoedsleven. In die toespraak wees hij op het gevaar van de tegenwoordige methode van onderwijs, die de belangelooze en vurige zucht naar kennis om haar zelfs wille dreigde te doen verflauwen, door voorspoed in het leven voor te stellen als het eigenlijke doelwit van studie. "*Het eigenlijke doelwit van onderwijs en studie moet zijn: het rijpen en louteren van het karakter*", ving de redenaar aan. "Kennis,

¹ *Plutarch. Pericl. XXXVIII, 2*: "Οὐδεις γάρ" ἔφη "δι' ἐμὲ τῶν ὄντων Ἀθηναίων μέλαν ἱμάτιον περιβάλετο".

mijne heeren," — zoo vervolgde hij — "heeft tweeërlei waarde; vooreerst is zij eene zaak, een artikel; doch ten tweede heeft zij eene grootere en hoogere waarde. Zij is een middel tot opleiding, waarvan het doel niet alleen is u in het leven te doen slagen, maar u te maken tot *menschen* — tot *menschen in den hoogsten zin en in den hoogsten graad.*"

In dien geest sprak hij vóort, hoe het leven niets is dan eene opleiding, eene school, waarvan het beroep, dat men uitoefent, slechts een onderdeel uitmaakt. Het *doel* van al ons arbeiden, wat ons zelve betreft, moet liggen in de uitwerking er van op ons karakter en onze vermogens. Dit vond Gladstone niet in het nieuwe stelsel, in den modernen geest van het onderwijs. De vurige, geestdriftvolle zucht naar kennis, omdat kennis schoon en heerlijk is, treft men zelden aan in onze eeuw. Er zijn er velen, die groote wetenschap vergaren, doch wier geest toch betrekkelijk dor blijft, alleen omdat zij haar beschouwen louter als eene koopwaar, een werktuig tot het bereiken van zeker uitwendig oogmerk, omdat zij *vergeten*, dat het vergaderen van kennis slechts een onderdeel is van een veel grootscher en edeler proces, waaraan wij alleen onderworpen worden in dit leven: het ontwikkelen, het doen rijpen, het louteren van ons karakter, ten einde ons in staat te stellen om in den hoogsten zin onzen plicht te vervullen jegens God en de menschen.

Zijn leven levert het bewijs, dat het hem ernst was met die woorden. Zelf heeft hij ze in practijk gebracht en zijn zieleadel getoond.

Niet allen echter zijn in staat zielenadel op den rechten prijs te schatten. Partijchap heeft geen oog voor de verdiensten van den tegenstander; goede bedoelingen worden dikwerf miskend.

Droevig is dan ook de tijding, dat de dweppers in Ierland hem hebben opgeschreven ten doode en onder de slachtoffers aangewezen, die het eerst verraderlijk zullen vallen. Het behoeft nau-

welijks gezegd te worden, dat er buitengewone maatregelen genomen zijn, om dat opzet te voorkomen. Het zou eene zwarte bladzijde zijn in de geschiedenis van Engeland, wanneer zulk een snood misdrijf werd volvoerd. Wij huiveren bij de gedachte, dat een gewelddadige dood het leven van een der edelste mannen, die hunne gaven en krachten aan hun land hebben gewijd, zou besluiten.

Hoe het ook zij, wat de toekomst verborgen moge houden in haren schoot, Gladstone's naam zal niet licht weggewischt worden uit de gedachtenis van zijn volk, noch vergeten door het nageslacht. Eene eereplaats zal hij steeds innemen onder Albion's grootste zonen, gehuldigd als een der uitnemendsten, die het ooit heeft voortgebracht.

Moge het Gladstone gegeven worden door wijs beleid een einde te maken aan de troebelen, die het ongelukkige Ierland teisteren en het den afgrond nabij voeren! Blijve hij gespaard voor de moordende hand van den verrader en nog tal van jaren een sieraad van het Engelsche volk!